INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU" CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE SIBIU

REVISTA ROMÂNĂ DE ISTORIE ECONOMICĂ

ROMANIAN JOURNAL OF ECONOMIC HISTORY

TOMUL III, 2024

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU” CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE SIBIU

REVISTA ROMÂNĂ DE ISTORIE ECONOMICĂ

ROMANIAN JOURNAL OF ECONOMIC HISTORY

Vol. III
2024

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2024

Online ISSN: 2971–9755, ISSN-L 2821–7578
Print ISSN: 2821–7578
REDACȚIA: Institutul de Istorie „George Barițiu", Cluj-Napoca, România
Str. Kogălniceanu nr. 12-14, 400084, Cluj-Napoca, Romania, tel. +40-264-598343
Email: marin.balog@acad-cluj.ro
WEB: http://www.rriejournal.ro

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
http://www.editura.ubbcluj.ro/

CUPRINS

ISTORIE ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

IONEL MUNTEANU, CRISTIAN CONSTANTIN, Integrarea cerealelor din hinterlandul moldo-valah în antrepozitele belgiene (1831-1914) 9-41
IOAN BOROICA, Între cutumă și lege. Composesoratele din Maramureșul istoric în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX 43-70
MARA MĂRGINEAN, Locuire, muncă și dezvoltare în România postbelică: schiță pentru o cercetare interdisciplinară a orașului industrial (1945-1989) 71-98
SEPTIMIU MOGA, Clujul în vâltoarea marii crize economice dintre 1929-1933. Amprenta evenimentelor în presa vremii 99-124
DELIA CORA, Reforma monetară din 1947 – necesitate economică, obiective și consecințe politice și sociale 125-132
ȘTEFAN-MARIUS DEACONU, Contracția învățământului universitar în România anilor 1980 – între raționament economic și imperativ politic 133-155

ISTORIE FINANCIAR-BANCARĂ

MIHAI D. DRECIN, Noi date despre familia bancherului Partenie Cosma – director executiv al băncii *Albina* din Sibiu (1885-1915) 159-187
NICOLAE TEȘCULĂ, Din istoria băncii românești *Târnăveana* din Sighișoara (1905-1924) 189-209
FRĂTUȚU VASILE CĂTĂLIN, Băncile populare vâlcene în preajma Primului Război Mondial (1903-1918). Rolul și activitatea lor reflectate în presa vremii 211-235
ANCA STÂNGACIU, Contribuția capitalului bancar italian la înscrierea unor întreprinderi românești în circuitul economic european. Filiera elvețiană 237-247
VASILE DOBRESCU, MARIA TĂTAR-DAN, Un deceniu din istoria băncii *Aurora* (Năsăud) 1938-1948. De la refacerea financiară la lichidarea juridică 249-276

RECENZII

Psalmus Hungaricus. A Hungarian Cultural History. Volume I: From the Beginnings to 1526. Conceived by Margit Katalin SZAKÁCS, edited by József SZENTPÉTERI, Research Centre for the Humanities, Budapest, 2023, 385 p.;
Psalmus Hungaricus. A Hungarian Cultural History. Volume II: From 1526 to 1867. Conceived by Margit Katalin SZAKÁCS, edited by József SZENTPÉTERI, Research Centre for the Humanities, Budapest, 2023, 559 p.;
Psalmus Hungaricus. A Hungarian Cultural History. Volume III: From 1867 to 2000. Conceived by Margit Katalin SZAKÁCS, edited by József SZENTPÉTERI, Research Centre for the Humanities, Budapest, 2023, 794 p. (LORAND MÁDLY)....... 279-281
The Mufassal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578). Text and index: Miklós FÓTI. Research Centre for the Humanities, Eötvös Loránd Research Network, Budapest, 2023, 563 p. (VICTOR VIZAUER).. 282
„Res Historica”, Czasopismo Instytutu Historii UMCS (Journal of the Institute of History of the University Maria Curie-Skłodowska), nr. 57, Lublin, 2024, 1783 p. A Homage to Professor Grzegorz Jawor (ELA COSMA)............................... 283-288
Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022: Területi Egyenlőtlenség – Intézményi változás. Főszerkesztő DEMETER Gábor – KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 2023, 409 p. (LORAND MÁDLY)........ 288-290
Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2023: Városi gazdálkodás – üzleti kooperáció. Főszerkesztő KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka). HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 2023, 334 p. (LORAND MÁDLY) 290-291
J. BRADFORD DeLONG, *Drumul către utopie. O istorie economică a secolului XX extins, 1870–2010* (translated: Răzvan Lerescu), București, Elite, 2024, 521 p. [*Slouching towards Utopia. An Economic History of the Twentieth Century*, New York, Basic Books, 2022, VIII + 624 p.] (CEZAR TECLEAN).. 292-294
Martina WINKELHOFER, *Viața de zi cu zi a împăratului Franz Joseph și curtea sa imperială*, cuvânt-înainte de Mihai Răzvan Ungureanu, traducere din limba germană de Alex Bärnthaler-Nebejdea, Iași, Edit. Polirom, 2024, 252 p. (IOSIF MARIN BALOG)... 294-296

CONTENTS

ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY

IONEL MUNTEANU, CRISTIAN CONSTANTIN, Integration of Grains from the Moldo-Wallachian Hinterland into Belgian Entrepôts (1831–1914) 9-41
IOAN BOROICA, Between Custom and Law. Composesorates from Historical Maramures in the 19th and early 20th Century 43-70
MARA MĂRGINEAN, Housing, Work and Development in Post-War Romania: Outline for an Interdisciplinary Research of the Industrial City (1945-1989) 71-98
SEPTIMIU MOGA, Cluj in the Whirlwind of the Great Economic Crisis between 1929-1933. Traces of the Events in the Press of the Time.. 99-124
DELIA CORA, The Currency Reform of 1947: Economic Necessity, Social and Political Objectives and Consequences 125-132
ȘTEFAN-MARIUS DEACONU, Between Economic Rationale and Political Imperative: The Curtailment of Higher Education in Romania in the 1980s.. 133-155

FINANCIAL- AND BANKING HISTORY

MIHAI D. DRECIN, New Data on the Family of Partenie Cosma, Manager of the *Albina* Bank in Sibiu (1885-1915) 159-187
NICOLAE TEȘCULĂ, From the History of the Romanian Bank *Târnăveana* in Sighișoara (1905-1924)... 189-209
FRĂTUȚU VASILE CĂTĂLIN, The People´s Banks from Vâlcea Region between 1903 and 1918. Their Role and Activity as Reflected in the Press of the Time.. 211-235
ANCA STÂNGACIU, The Contribution of Italian Banking Capital to the Integration of Romanian Enterprises in the European Economic Circuit. A case study on the Swiss Branch................... 237-247
VASILE DOBRESCU, MARIA TĂTAR-DAN, A Decade in the History of of *Aurora* Bank in Năsăud: From Financial Recovery to Judicial Liquidation (1938-1948).. 249-276

BOOK REVIEWS

ISTORIE ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ

INTEGRAREA CEREALELOR DIN HINTERLANDUL MOLDO-VALAH ÎN ANTREPOZITELE BELGIENE (1830 -1914)

Ionel Munteanu*
Cristian Constantin**

Abstract: *This study deals with the commercialization of grains produced in Moldavia and Wallachia onto the international market in Anvers. Previous research conducted by international scholars has not thoroughly examined how Belgium's extensive grain imports in the 19th century boosted Moldovan-Walachian production structures and implicitly adjusted the entire trade chain. Our contribution, therefore, aims to show how the infrastructure of the Western Black Sea foreland contributed to the maximization of the agricultural and commercial potential of the Danube hinterland. A particular attention is paid to the mechanisms that led to the consolidation of a link between the ports of the lower Danube and the entrepôt in Anvers, which proved indispensable for both ends of the network and the business environment. Once the Romanian grain had landed in the warehouses at the mouth of the Scheldt, it was brought to the Western European markets at the right time by the skilful merchants of the most important international trading houses. In addition to the classical historiography, this article draws on recent studies and unpublished statistical data from Belgian and Romanian archives.*

Keywords: Brăila, Sulina, Anvers, maritime trade, infrastructure.

Europa a pășit în lungul secol al XIX-lea zdruncinată de factorul antropic. Ideile iluminismului și ale Revoluției franceze de la 1789, traumele conflictelor armate și retrasările hărților, survenite ca urmare a desfășurării războaielor napoleoniene, și-au pus amprenta asupra populației și civilizației europene[1]. Dar, mai presus de toate, Revoluția Industrială, cu fazele sale succesive și derulările defazate de la o regiune la alta a planetei, a constituit *Big Bang-ul* civilizației moderne. Mările și oceanele au început a fi cutreierate tot mai constant și profitabil de iscusiții navigatori ai tradiționalelor companii de navigație și comerț din Europa, în majoritate

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea din București; e-mail: ionelmunteanu20@yahoo.com.
** Cercetător științific dr. asociat la Centrul de studii dunărene Brăila-Galați „Episcop Melchisedec Ștefănescu”, Academia Română; Centrul de Istorie urbană, Universitatea din Hradec Králové, Republica Cehă; e-mail: cristian.constantin@hotmail.com.
1 Kim Oosterlinck, Loredana Ureche-Rangau, Jacques-Marie Vaslin, *Baring, Wellington and the Resurrection of French Public Finances following Waterloo,* „The Journal of Economic History”, 74, nr. 4, 2014, p. 1072–1102.

deținute sau dirijate de către statul al cărui pavilion îl arborau pe catarge. Forța produsă de motoarele cu abur a schimbat radical comerțul mondial: cargourile au luat locul venerabilelor corăbii cu vele[2].

Vântul schimbării a bătut lent la început, dar a devenit mult mai puternic în a doua parte a secolului al XIX-lea. Timpul călătoriilor și prețul navalului s-au redus constant, iar capacitatea de transport a crescut considerabil în decursul doar a câtorva decenii. Informația a circulat mult mai rapid după utilizarea telegrafului în operațiunile economice[3]. Lumea europeană a întâmpinat progresul tehnologic și economic în ritmuri diferite, dictate de nivelul decalajelor existente în cadrul societății din care provenea fiecare locuitor[4]. Însă, cu toții trebuiau să se hrănească. Drumurile terestre și căile ferate s-au dezvoltat și ele, antrenând structurile productive și comerțul la mare distanță și constituind factorul decisiv pentru progresul din veacul al XIX-lea: conectarea tot mai facilă a periferiilor continentale cu epicentrul transformărilor, Occidentul Europei. Mările și fluviile au devenit „conductori” ai progresului tehnologic, social și economic[5]. În acest studiu vom urmări traiectoria schimburilor comerciale dintre hinterland-ul de la Dunărea de Jos și porturile belgiene, începând cu anii 1830, până la

---

[2] C. Knick Harley, *Coal Exports and British Shipping, 1850–1913*, „Explorations in Economic History”, 26, nr. 3, 1989, p. 311–338; David Chilosi, Tommy E. Murphy, Roman Studer, A. Coșkun Tunçer, *Europe's Many Integrations: Geography and Grain Markets, 1620–1913*, „Explorations in Economic History”, 50, nr. 1, 2013, p. 46–68; Karl Gunnar Persson, *Mind the Gap! Transport Costs and Price Convergence in the Nineteenth Century Atlantic Economy*, „European Review of Economic History”, 8, nr. 2, 2004, p. 125–147; C. Knick Harley, *Transportation, the World Wheat Trade, and the Kuznets Cycle, 1850–1913*, „Explorations in Economic History”, 17, nr. 3, 1980, p. 218–250.

[3] Karl Gunnar Persson, *Grain Markets in Europe, 1500–1990. Integration and Deregulation*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004. Vezi Mette Ejrnæs, Karl Gunnar Persson, *The Gains from Improved Market Efficiency: Trade before and after the Transatlantic Telegraph*, „European Review of Economic History”, 14, nr. 3, 2010, p. 361–381; David S. Jacks, *What Drove 19th Century Commodity Market Integration?*, „Explorations in Economic History”, 43, nr. 3, 2006, p. 383–412; Kevin H. O'Rourke, *The European Grain Invasion, 1870–1913*, „The Journal of Economic History”, 57, nr. 4, 1997, p. 775–801.

[4] Vezi o excelentă analiză a cazului românesc la Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1550–1950)*, Iași, Edit. Polirom, 2010.

[5] John H. Jensen, Gerhard Rosegger, *Transferring Technology to a Peripheral Economy: The Case of Lower Danube Transport Development, 1856–1928*, „Technology and Culture”, 19, nr. 4, 1978, p. 675–702; *Port Cities of Western Black Sea Coast and the Danube: Economic and Social Development in the Long Nineteenth Century*, eds. Constantin Ardeleanu, Andreas Lyberatos, Black Sea Project Working Papers vol. I, Rethymnon, Centre of Maritime History, Institute for Mediterranean Studies – Foundation Research and Technology, 2016.

izbucnirea Primului Război Mondial, pentru a evalua și înțelege rolul pe care l-au avut structurile productive moldo-valahe în cadrul comerțului cu cereale al antrepozitelor belgiene.

În ultimul pătrar al secolului al XIX-lea, s-a produs „invazia agrară" – după cum este catalogată în literatura de specialitate criza de supraproducție care a determinat vânzarea cerealelor la prețuri relativ scăzute în dorința de a acoperi costurile de producție și de a rezista concurenței internaționale[6]. Producția agricolă totală a Belgiei era echivalentă cu o treime din importul de cereale al acestui regat[7]. În alt registru, situarea geografică a Valahiei și Moldovei a determinat caracterul dominant al culturii cerealelor în cadrul agriculturii celor două principate românești[8], în care dominau cele de grâu și porumb, reprezentând aproximativ trei pătrimi din totalul grânelor cultivate[9].

În lungile sale călătorii prin România, Frédéric Hoorickx, ministrul plenipotențiar al Belgiei în România, a realizat o scurtă descriere a statului de la Gurile Dunării, evocând bogățiile teritoriului românesc, peisajele pitorești de vară, cu temperaturi de până la +34° Celsius, și pe cele de iarnă, cu minime negative care ajungeau până la -20° Celsius. Diplomatul belgian F. Hoorickx a vizitat diverse locuri din tânărul regat român, prilej pentru a sublinia importanța sistemului hidrografic și rolul central al Dunării, care reprezenta cea mai importantă sursă de apă pentru culturile de cereale, parcurgând granița de sud a țării pe o distanță de aproximativ 500 km. De asemenea, sistemul hidrografic intern, cu râuri care izvorau din Munții Carpați și se vărsau în Dunăre, precum și zăpezile abundente, au jucat un rol principal în sporirea producției agricole din Moldova și Valahia[10].

---

6 Karl Gunnar Persson, *op. cit.*, p. 157.

7 Vezi analize despre agricultura belgiană: J. Gadisseur, *Contribution à l'étude de la production agricole en Belgique de 1846 à 1913*, „Revue Belge d'Histoire Contemporaine", 4, nr. 1–2, 1973, p. 1–48; J. Hannes, W. Vanderpijpen, *Teeltplan, produktie en produktiekosten. De landbouw in enkele gemeenten van de provincies Anversen en Oost–Vlaanderen (begin 19e eeuwi,* „Revue Belge d'Histoire Contemporaine", 4, nr. 1–2, 1973, p. 67–107.

8 Marcel Emerit, *Les paysans roumains depuis le traité d'Adrianople jusqu'à la liberation des terres, 1829–1864,* Paris, 1937; Ilie Corfus, *Agricultura în Țările Române, 1848–1864*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1982; Apostol Stan, *Agricultura românească în faza finală a clăcășiei, 1831–1864,* București, Edit. Academiei Române, 1994.

9 *La Roumanie 1866–1906*, Ministère de l'Agriculture, de l'Industrie, du Commerce et des Domaines, București, 1907, p. 269–272.

10 M.F. Hoorickx, Compte-rendue *d'un voyage d'exploration en Roumanie*, Bruxelles, P. Weissenbruck, 1892, p. 3–4.

Producția cerealieră a latifundiilor moldo-valahe s-a aflat în strânsă legătură cu oferta de pe piețele străine, iar moșierii și arendașii s-au adaptat cerințelor mediului antreprenorial de profil. Istoricul Bogdan Murgescu consideră că „cererea occidentală și creșterea demografică au stimulat sporirea producției românești de cereale”, iar „cum creșterea producției totale a depășit-o cu mult pe cea demografică, exporturile au sporit considerabil”[11].

După 1870, structurile productive moldo-valahe au fost nevoite să contracareze concurența cerealelor americane plasate în antrepozitele europene și s-au aliniat treptat la standardele ridicate ale mediului antreprenorial internațional. Exporturile de cereale au creat un mediu socio-politic și legislativ permisiv pentru marii producători agricoli. Pentru unii istorici ai economiei, agricultura românească din cea de-a doua parte a veacului al XIX-lea s-a dovedit profitabilă tocmai datorită nivelului incipient al relațiilor de tip capitalist din cadrul societății românești[12]. Noile analize pertinente[13], realizate în baza corelării documentelor inedite de arhivă cu istoriografia clasică a problemei agrare din România din ultimul deceniu au confirmat în bună măsură teoriile anterioare emise de către J.R. Lampe și M.R. Jackson[14], dar și de către cercetători români, precum Victor Axenciuc[15] și Bogdan Murgescu[16].

---

[11] Bogdan Murgescu, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, Iași, Edit. Polirom, 2012, p. 269–274.

[12] Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico–istorice 1859–1947*, vol. 2, *Agricultura*, București, Edit. Academiei Române, 1996, p. 80. [infra: *Evoluția economică a României…*, vol. 2].

[13] Vezi analize empirice și relatări obiective asupra structurilor productive moldo-valahe la Cristian Constantin, *Comerțul cu cereale la Gurile Dunării: integrarea pe piață, structuri productive și infrastructura de transport (1829–1940)*, Brăila, Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2018, p. 65–74, 133–182. Vezi descrieri obiective ale călătorilor occidentali despre agricultura moldo-valahă (1829–1853) la Constantin Ardeleanu, *International Trade and Diplomacy at the Lower Danube: The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829–1853)*, Brăila, Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2014.

[14] John R. Lampe, Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1550–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington, Indiana University Press, 1982, p. 155–201. Vezi un alt punct de vedere pertinent la Stefan Welzk, *Nationalkapitalismus versus Weltmarktintegration? Rumänien 1830–1944. Ein Beitrag zur Theorie eigenständiger Entwicklung*, Saarbrücken/Fort Lauderdale, 1982.

[15] Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României…*, vol. 2, p. 80.

[16] B. Murgescu, *România și Europa …, passim*; idem, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, p. 244–268 [Capitolul: Ponderea cerealelor românești în comerțul european (secolele XVI–XX)].

Cu multă vreme în urmă, Constantin Dobrogeanu Gherea a emis teoria neoiobăgiei[17], prin care a argumentat că raporturile sociale dominante în agricultura românească, dintre cele două părți contractuale, pe de o parte moșierii și arendași și de cealaltă parte țărănimea „învoită”, păstrau în componența lor metehne feudale care au căpătat forme noi după conectarea economiei moldo-valahe la cea occidentală[18]. Intervalul dintre reforma agrară din 1864 și Primul Război Mondial reprezintă pentru regimul agrar din România „expresia tranziției de la sistemul agrar feudal spre sistemul agrar țărănesc” și „s-a întemeiat pe bipolaritatea exploatației agricole: marea exploatație moșierească și arendășia și mica exploatație țărănească”[19].

România anului 1900 era în continuare dominată de o agricultură tributară producției cerealiere, în care cele mai profitabile afaceri se realizau de către marile trusturi de arendași. Maximizarea profitului solicita practicarea unei agriculturi extensive, iar acest aspect a fost speculat de către marii proprietari și arendași. Cele mai rentabile afaceri au presupus arendarea unor suprafețe arabile de peste 5.000 ha, aflate în proprietatea statului, lucrate în proporție de peste 70% cu inventarul agricol al exploatatorului sau subarendate (sub diverse forme de învoieli agricole) țăranilor. România a fost zguduită de o puternică răscoală țărănească în primăvara anului 1907 tocmai pentru că la începutul secolului al XX-lea, o moșie de 5.000 ha dată în arendă se dovedea extrem de profitabilă pentru arendașii și proprietarii acesteia, dar exploata sistematic și în schimbul unor sume derizorii forța de muncă a țărănimii. La un preț mediu de 11 șilingi/ha (13,89 lei/ha), statul era remunerat de către arendaș cu 2.750 £. Valoarea medie a producției cerealiere din acea perioadă, aferentă aceleiași suprafețe arabile, se ridica la circa 46.384 £. Din această sumă, arendașul achita contravaloarea arendei și costul mediu complet al lucrărilor agricole efectuate la cereale, aproximativ 12.000 £ (2 £ și 7 șilingi/ha; 59,34 lei/ha). Profitul obținut însuma 31.634 £ și constituia 68,20% din valoarea medie a producției de cereale din acea perioadă, dar presupunea și scăderea celorlalte cheltuieli aferente întreținerii moșiei[20].

---

[17] Constantin Dobrogeanu Gherea, *Neoiobăgia. Studiu economico-sociologic*, București, 1909.

[18] László Makkai, *Neo–Serfdom: Its Origin and Nature in East Central Europe*, „Slavic Review”, 34, nr. 2, 1975, p 225–238.

[19] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României ...*, vol. 2, p. 80.

[20] Date calculate în baza statisticilor din anul 1906 (recalculate de noi din lei în lire sterline pentru posibilități de comparație cu piața internațională; 1 liră sterlină = 25,25 lei; 1 leu = 1 franc francez; vezi Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I (1964) și vol. II (1967), București, Edit. Academiei RSR; V. Axenciuc, *Evoluția economică a României...*, vol. 2, p. 261–263, 303–304, 707.

La o simplă privire comparativă, se observă că aproximativ 90% din terenurile agricole din Belgia erau cultivate cu cereale datorită reliefului de câmpie și necesităților de consum și export. Cu toate acestea, portul Anvers a devenit un centru important de manipulare a cerealelor străine, susținând considerabil creșterea economică a Belgiei. Afluxul suplimentar de cereale în micul regat belgian a dat naștere unei noi crize: scăderea prețurilor cerealelor. Situația economică a fost resimțită puternic de micii fermieri belgieni. Creșterea forței de muncă în sectorul industrial de la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost determinată de scăderea salariilor fermierilor[21]. Istoriografia temei ne oferă detalii suficiente pentru a înțelege faptul că, după 1884, Partidul Catolic a oferit avantaje industriașilor datorită câștigurilor pe care statul belgian le putea obține, favorizând importurile de cereale ieftine din estul Europei și America Latină. La aceste importuri trebuie să adăugăm produsele agricole pe care Belgia le primea din coloniile africane, precum Congo.

În pofida facilităților create de politica de creditare a fermierilor, nici marii consumatori europeni din proximitatea Belgiei, precum Franța și Germania, nu au oferit mai multe avantaje agricultorilor autohtoni. Politica de industrializare a fost mult mai atractivă și dictată de clasa conducătoare de la Bruxelles[22]. După anul 1880, Crédité-Foncier a început să primească o alocare din ce în ce mai redusă de resurse financiare, ca urmare a „descreșterii dramatice” a creditelor notariale și neoficiale. Băncile au acordat rate de investiții scăzute, ceea ce a fost explicat prin necesitatea occidentalilor de a importa cereale din surse externe. Această situație a durat până la sfârșitul Marelui Război, când noile tehnologii au înlocuit vechile echipamente agrare[23]. Dispariția sistemului „life-cycle servants” la sfârșitul secolului al XIX-lea a fost o altă cauză importantă a generării crizei agricole, copiii țăranilor emigrând către orașe. Foarte puține familii tinere mai respectau vechile tradiții de a prelua munca pământului, de a-și crea propria lor fermă[24].

[21] Leen Van Molle, *Katholieken en landbouw: landbouwpolitiek in Belgie 1884–1914,* Leuven, 1989, p. 273– 276.

[22] Rita Aldenholff-Hübinger, *Deux pays, deux politiques agricoles? Le protectionnisme en France et Allemagne (1880–1914),* „Histoire et Société Rurales”, 23, nr. 1, 2005, p. 65–87.

[23] Eric Vanhoute, Isabelle Devos, Thijs Lambrecht, *Rural economy and society in North–western Europe, 500–2000. Making a living: family, labour and income,* Turnhout, Breplos, 2011, p. 144–146.

[24] *Ibidem*, p. 187–191.

Organizarea comerțului cu cereale la Dunărea de Jos: traseul de la latifundii spre antrepozitele europene

De-a lungul secolului al XIX-lea, piața de cereale de la Gurile Dunării a cunoscut transformări profunde în cadrul mecanismului său complex de funcționare. La scurt timp după Pacea de la Adrianopol (2/14 septembrie 1829), contactul cu lumea antrepozitelor a impus adaptarea structurilor productive moldo-valahe și a modului de organizare a comerțului intern la rigorile și cerințele pieței internaționale. Casele comerciale occidentale, prin intermediarii acestora, au pătruns adânc în sistemul comerțului intern cu cereale de la Dunărea de Jos și au influențat modul în care producătorii au cultivat și valorificat cerealele. Traseul grânelor de la latifundii spre depozitele din marile porturi europene a fost complicat și a implicat o sumedenie de factori externi, care au dictat calitatea și prețul produselor. Până la jumătatea anilor 1870, cerealele moldo-valahe au fost depozitate provizoriu în gropi sau magazii rudimentare pe domeniile latifundiarilor, pentru ca ulterior, să fie transportate terestru pe distanțe scurte sau, datorită râurilor interioare și a Dunării fluviale, să ajungă până în principalele porturi ale Dunării Maritime (Brăila, Galați și Sulina). După construcția coloanei vertebrale a căilor ferate din România, în special cerealele din nordul Moldovei, recunoscute la nivel internațional pentru calitatea lor superioară, au fost incluse mai ușor în circuitul comerțului maritim. Astfel, capacitatea de export a sporit substanțial pe fondul creșterii cantităților destinate exportului și pe cel al scăderii costurilor aferente transportului intern. În contextul apariției căilor ferate, a avut loc o creștere cu 30–35% a potențialului de export la grâne, care din cauza lipsurilor provocate de un transport deficitar și a inexistenței locurilor de depozitare ar fi fost pierdute pentru piața internațională[25].

În ciuda faptului că transportul terestru, datorită extinderii rețelelor de căi ferate) și maritim, pe fondul utilizării pe scară largă a cargourilor, a devenit mai ieftin, economiile statelor occidentale au întâmpinat dificultăți pe fondul migrării populației rurale către centrele urbane și industriale din Europa de Apus[26]. În ultimele două decenii ale secolului al XIX-lea, majoritatea populației moldo-valahe avea ca ocupație principală cultivarea pămantului și creșterea animalelor din pricina slabei dezvoltări a industriei urbane în comparație cu cea occidentală.

---

[25] Victor Axenciuc, *Formarea sistemului industrial modern* în *România. Etapa 1859–1914. Demarajul industrializării*, București, Edit. Academiei Române, 2008, p. 61.

[26] Eric Vanhaute, Isabelle Devos, Thijs Lambrecht, *op. cit.*, p. 142–143.

Rețeaua de căi ferate a României a înregistrat un progres simțitor în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea, de la aproximativ 900 km la 3.100 km. În intervalul 1876–1880 au fost transportate pe calea ferată din România 3.762.000 q[27] de cereale care reprezentau 65,65% din întreaga cantitate de mărfuri rulată pe rețeaua feroviară locală. Tendința descendentă a ponderii, în raport cu celelalte produse care au utilizat calea ferată din România, s-a accentuat în următoarele decenii, ajungându-se la o medie de 40,77%, deși în expresie cantitativă totalul a crescut substanțial și a atins 25.365.000 q de cereale transportate în intervalul 1911–1914[28]. Transporturile de mare capacitate pe calea ferată din România au determinat un proces de producție mai alert și au deschis noi orizonturi europene pentru agricultura românească.

Comerțul în oboarele locale, amplasate strategic la distanțe regulate și în principalele regiuni dominate de culturile cerealiere, s-a dezvoltat în mod considerabil în ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea. Totodată, majoritatea gărilor rurale au început să fie prevăzute cu mici și rudimentare magazii destinate depozitării temporare a grânelor. Întreaga Românie devenise o pânză de păianjen creionată din micile birouri ale intermediarilor caselor comerciale occidentale și conectată la infrastructura terestră și de navigație a țării. Cerealele urmau să se scurgă rapid din orice colț al României către magaziile și vasele din porturile Dunării Maritime. De cele mai multe ori, calitatea cerealelor a fost neglijată în detrimentul unui export substanțial și profitabil, realizat în urma rulării capitalului dobândit în tranzacții frecvente[29].

Dominanța comerțului cu cerealele în cadrul economiei României a impus adaptarea legislației interne și crearea unui climat propice exporturilor românești de profil. Codurile comerciale, codurile de navigație și tratatele comerciale internaționale, asumate de clasa politică de la București, au fost influențate de caracterul profund cerealier al economiei românești. După abolirea regimului de *porto-franco* (1883), autoritățile de la București au introdus în porturile Galați și Brăila sistemul de antrepozit, concretizat cu greu, după o serie de probleme cauzate de lipsa infrastructurii, spre finalul veacului al XIX-lea. Apariția docurilor a

[27] 1 q = 1 quintal; echivalent a 100 kilograme.

[28] Analiza s-a realizat pe baza datelor statistice furnizate în Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859–1947*, vol. 1, *Industria*, București, Edit. Academiei Române, 1992, p. 321, 329–330.

[29] Cristian Constantin, *op. cit.*, p. 183–235.

revoluționat și a impus transformări radicale pentru lumea negustorilor de cereale din hinterland-ul danubian[30].

În decursul a trei decenii, cantitatea cumulată de bunuri stocată în antrepozitele de la Brăila și Galați a crescut de peste 27 de ori ! De la o cantitate medie anuală de 130.300 q, depozitată în cele două antrepozite în intervalul 1884–1885, s-a ajuns la 3.583.330 q/an, în perioada 1910–1915. Cantitățile de marfă înmagazinate în antrepozitul de la Galați le-au depășit în fiecare an pe cele din docurile Brăila. Investițiile statului român în construcția de căi ferate au schimbat și bazinele de achiziție a grânelor din portul Brăila. În anii premergători Primului Război Mondial, cerealele sosite la Brăila pe calea ferată chiar și din regiunile nordice ale Moldovei au depășit cantitățile venite pe Dunăre din amonte. Introducerea cargourilor de mare capacitate pe piața de cereale de la Dunărea de Jos a impus transbordarea grânelor din Oltenia și Valahia în rada portului Sulina. La sfârșitul secolului al XIX-lea era deja realizată specializarea celor două porturi: Galați pentru importuri și Brăila pentru exporturi (în principal de cereale)[31].

Taxe vamale și măsuri de politică comercială

În perioada aplicării Regulamentelor Organice în Valahia și Moldova (1831/1832–1856), taxele vamale impuse exportului de cereale moldo-valahe au variat între 2,5 și 5% din valoarea produselor. De la 1 ianuarie 1860 s-a renunțat la sistemul de arendare a vămilor și s-a trecut la exploatarea acestora în regie de către stat. Tot la acea dată au fost reglementate normele vamale comune, statutul funcționarului vamal, cursul

[30] La 18 februarie 1883 Ministerul de Finanțe a luat în calcul crearea unui serviciu de antrepozite la Brăila, Galați și Constanța. Dezideratul autorităților române trebuia să fie pus în aplicare în data de 1 aprilie același an, dar contextul epocii a amânat demararea lucrărilor necesare alinierii porturilor românești la standardul porturilor-depozit din Europa de Apus. Vezi: Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837–1883)*, București, Edit. Academiei RSR, 1976, p. 185–186. Pentru situația taxelor vamale pe marile piețe europene, vezi o amplă analiză în E. Schremmer, W. Stern, Chapter 5: *Taxation and Public Finance: Britain, France, and Germany*, în *The Cambridge Economic History of Europe from the Decline of the Roman Empire*, vol. 8, *The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*, editori Peter Mathias, Sidney Pollard, Cambridge, Cambridge University Press, 1989, p. 315–494.

[31] C. Constantin, *op.cit"* p. 221–225; vezi și Constantin Ardeleanu, *Romania's Investments in Its Maritime Ports (1878–1914)*, în vol. *Port Cities of Western Black Sea Coast and the Danube...*, p. 129–164.

monedelor străine, a fost recunoscut statutul de porto-franco al porturilor Brăila și Galați și s-a adoptat taxa de 5% *ad valorem* pentru exportul celor mai multe dintre produsele economiei Principatelor Dunărene. Taxele de export s-au diminuat la 3% *ad valorem* în 1866, iar în următorii doi ani au scăzut la 2%, respectiv, 1%[32].

România a rămas sub suzeranitatea Imperiului Otoman până în 1877 dar, din anul 1874, a dezvoltat o politică comercială autonomă cu un tarif care a intrat în vigoare odată cu legea din 1 iulie 1876. Tratatul comercial semnat cu Austro-Ungaria (22 iunie 1875) a început să fie aplicat din 19 iunie 1876, pentru o perioadă de un deceniu, permițând intrarea gratuită în România a produselor austro-ungare. În realitate, tratatul s-a făcut pe baze liberale și cu numeroase concesii ale economiei românești subdezvoltate față de economia austro-ungară, aflată în poziție de clară dominație. După 1885, guvernul român a introdus unele măsuri protecționiste, dar acestea au fost destul de limitate și au declanșat războiul vamal dintre București și Viena, derulat între 1886 și 1892. Taxele percepute de statul român pentru exportul de cereale au rămas la cote nesemnificative (aprox. 1–2%) până la Primul Război Mondial[33].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, taxele de import percepute de Belgia pentru bunurile manufacturate au fost în medie de aproximativ 15–20 % *ad valorem* și de circa 4% în cazul cerealelor[34]. Introducerea votului universal masculin în Belgia (1893) a oferit noi oportunități fermierilor de a influența politica agrară locală în contextul importurilor de cereale americane. Partidul Catolic a jucat rolul determinant în politica agricolă belgiană în intervalul 1880–1914, după cum semnalau unii analiști ai problemei, „contribuind la adaptarea fermelor la noua situație de piață” și obținând numeroase voturi din partea populației rurale[35]. Politica fiscală a

[32] Constantin I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și până în prezent*, vol. I, partea 1, București, 1904; N.N. Constantinescu, *Acumularea primitivă a capitalului în România*, București, Edit. Academiei Române, 1991; Nicolae Sută, Gabriela Drăgan, Maria Mureșan, Sultana Sută–Selejan, *Istoria comerțului exterior românesc,* București, Edit. Eficient, 1996, p. 78–79.

[33] Constantin I. Băicoianu, *Câteva cuvinte asupra politicii noastre vamale și comerciale de la 1875 până în present*, București, 1901; Vezi și Th. Iordăchescu, *Evoluția politicii și legislației vamale a României, de la 1886–1904,* București, 1936; Cristian Constantin, *op. cit.*, p. 285–334.

[34] Paul Bairoch, Susan Burke, Capitolul 1: *European trade policy, 1815–1914,* în vol. *The Cambridge Economic History ...*, vol. 8, 1989, p. 32–33.

[35] E. Vanhaute, L. Molle, *Belgian agrarian and rural history, 1800–2000,* în vol. *Rural history in the North Sea area. An overview of recent research (Middle Ages – beginning*

Belgiei a oscilat în funcție de propriile nevoi și a culminat cu măsuri protecționiste impuse după revenirea la guvernare a Partidului Catolic în 1884. Liberalul Émile Vandervelde a reprezentat o figură importantă în modernizarea politicii economice belgiene la începutul secolului al XX-lea, concentrându-se pe introducerea teoriilor socialiste, precum: colectivizarea, asigurările sociale, igiena în muncă. Dar, opțiunile politice ale majorității și viziunile antreprenoriale ale aleșilor au făcut ca Partidul Catolic să traseze traiectoria politicii economice a regatului belgian. În acest context, ritmul accelerat al creșterii importurilor de cereale în principalele porturi belgiene a dictat menținerea unor taxe relativ reduse la cereale[36].

Dacă marii latifundiari din România au putut obține credite mult mai ușor, cu totul altă situație a stat la baza gospodăriilor mici și medii, cele care asigurau subzistența populației și a muncitorimii agricole. În pofida măsurilor încurajatoare adoptate de autoritățile române, problema creditului agricol destinat micilor producători a rămas o chestiune delicată pentru toate guvernele de la București. Țăranii, în majoritate, s-au ferit din cauza poverilor la care s-ar fi expus sau, în cele mai multe dintre cazuri, nu au putut accesa sistemul de credite acordate de stat dezvoltării micilor exploatații agricole autohtone[37]. Pentru facilitarea activităților comerciale dintre Belgia și România, la finele veacului al XIX-lea a fost înființată „Banca Creditul Belgo–Român". Instituția de credit avea rolul de a finanța tranzacțiile cu cereale și dispunea de un capital de aproximativ un milion de lire sterline. Sediul central al băncii a fost stabilit la Brăila[38]. Statul român a încercat să se implice în sprijinirea micilor cultivatori pentru obținerea unor produse cerealiere de calitate creând societăți agricole. În ultimii doi ani ai secolului al XIX-lea guvernul român a acordat suvenții în valoare de 20.500.000 de franci pentru susținerea agricultorilor, însă calitatea cerealelor nu depindea mereu

---

twentieth century), eds. Erik Thoen, Leen Van MolleTurnhout, Brepols Publishers, 2006, p. 224–226.

36 B.R. Mitchell, *European Historical Statistics, 1750–1970*, London, Macmillan, 1975, p. 614–619; vezi și „Annuaire Statistique de la Belgique 1885", Bruxelles, 1886, p. 380.

37 Emil Costinescu, *Extras din expunerea de motive la proiectul de lege al băncilor populare al ministrului finanțelor*, „Monitorul Oficial al României", martie-aprilie 1903, p. 822; Virgil Madgearu, *Structura și tendința băncilor populare în Vechiul Regat*, București, 1914; Marius Panait, *Evoluția creditului agricol în Vechiul Regat (1881–1914). Studiu de caz: Băncile populare din județul Brăila*, „Analele Brăilei", nr. 8, 2007, p. 51–70; Cristian Constantin, *op. cit.*, p. 293–295.

38 C. I. Băicoianu, *Câteva cuvinte asupra politicei noastre vamale …*, p. 72.

doar de țăranii agricultori, ci și de condițiile climatice, lunile iulie-august fiind uneori foarte secetoase precum în vara anului 1899[39].

Aspecte cantitative ale navigației și schimburilor comerciale

O privire de ansamblu asupra datelor statistice susține teza unui nivel redus al navigației și comerțului belgian la Gurile Dunării până în anii 1880. Cu unele excepții temporare, prezența vaselor sub pavilion belgian la Dunărea de Jos s-a situat, în medie, la două-trei nave înregistrate anual în portul și rada Sulina. În anul 1859, cu ajutorul guvernelor de la București și Iași, stăruințele mai vechi ale Camerei de Comerț din Anvers s-au realizat prin inaugurarea unei linii directe de navigație, care unea principalul port belgian cu Brăila și Galați. Efectul pozitiv al deschiderii acestui itinerariu maritim s-a resimțit rapid, prin creșterea numărului de vase sub pavilion belgian prezente în cele două mari porturi românești. Principalele produse importate de Belgia din cele două principate dunărene au rămas cerealele, în schimbul cărora negustorii belgieni au plasat pe piața de la Dunărea de Jos cantități importante de zahăr tos rafinat, sticlă, fier și produse de orfevrărie[40]. Care au fost cauzele?

Independența Belgiei din 1830 a dus la o reacție protecționistă a propriului guvern din cauza a trei factori principali. În primul rând, s-au manifestat tendințele tradițional protecționiste ale proprietarilor fabricilor de bumbac din Gent, iar în al doilea rând, independența a dus la închiderea piețelor coloniale olandeze pentru produsele belgiene. În cele din urmă, fermierii belgieni au cerut un grad de protecție mai ridicat decât cel prevăzut în tariful olandez din 1822, care se aplica provizoriu comerțului exterior belgian. Legea din 31 iulie 1834 a introdus o scară glisantă pentru cereale și a crescut taxele la pânzele din in, cânepă și câlți de la 1,5% la 15%. Pe lângă aceste majorări ale taxelor, guvernul de la Bruxelles a luat măsuri de încurajare a industrializării prin intermediul subvențiilor destinate în special industriilor cărbunelui și bumbacului. Legea din 5 februarie 1834, completată de cea din 7 martie 1837, restituia taxele de import pentru mașini și unelte tuturor producătorilor care-și mutau fabricile pe teritoriul Belgiei și oricărui belgian sau străin care introducea

39 G. Benger, *La Roumanie en 1900*, traducere din limba germană cu autorizația autorului de Ion C. Filitti, Paris, Librairie H. Le Soudier, 1900, p. 38–47 (Fundația Carol & Elisabeta a încercat, de asemenea, să sprijine agricultura română, deținând, în anul 1899, 120.000 de hectare de porumb distribuit agricultorilor).

40 P. Beke, *175 ani de relații diplomatice româno-belgiene, 175 de ani de relații diplmatice româno-belgiene. România și Belgia: dinamica relațiilor politico-diplomatice, economice și culturale în perioada formării și consolidării statului-națiune, între 1838–1916,* vol. 1, coord. Philippe Beke, Bruxelles–București, p. 101.

noi mașini și unelte în această țară. Sistemul de taxe preferențiale pentru mărfurile importate pe nave sub pavilion belgian a fost abolit prin legea din 19 iunie 1856 și nu a condus la o extindere exponențială a flotei comerciale naționale. În valori relative, flota belgiană a reprezentat 0,25% în anul 1840, aproximativ 0,28% în 1856 și doar 0,19% în 1870 din totalul mondial, în timp ce ponderea Belgiei în exporturile mondiale a urmat o pantă ascendentă de la 1,9% în 1840 la 3% în 1870. Taxele pentru importul de cereale s-au situat în jurul a patru procente din valoarea declarată de achiziție a mărfii[41].

Cele mai profunde schimbări în cadrul economiei europene au avut loc în deceniile 1860–1880, perioadă în care importurile de cereale și derivate (inclusiv de făină) în Belgia, Franța și Germania au crescut în medie de la aproximativ zece milioane q anual (media anilor 1862–1866) la 75 milioane q (1888–1892). În valori relative, aceste importuri au reprezentat aproximativ 3% din producția medie locală a acestor state (1862–1886) și au urcat vertiginos spre finalul secolului al XIX-lea, până la 22% (1888–1892). Totodată, aceste importuri s-au derulat în paralel cu propriile exporturi ale celor trei țări amintite. Belgia, Franța și Germania au exportat cantități semnificative de cereale, ce au atins cca. 5% din producția proprie în media anilor 1862–1866, dar au scăzut până la 2% în intervalul 1888–1892[42]. În deceniile 1860–1880, cerealele au însumat în valori relative 35–40% din întreaga producție agricolă din țările industrializate din Europa continentală, iar înlocuirea prin importuri a 22% din producția de grâne a acestor state a implicat dezvoltarea unui mecanism complex: identificarea și exploatarea unor hinterland-uri, dar și utilizarea foreland-urilor din proximitate[43]. Pâinea se făcea pe mare, după cum aveau să exclame unii cercetători ai domeniului[44].

---

41 P. Bairoch, S. Burke, Capitolul 1: *European trade policy, 1815–1914*, în *The industrial economies: the development of economic and social policies,* vol. 8, p. 20–35.

42 R. Aldenhoff–Hübinger, *Deux pays, deux politiques agricole*? *Le protectionnisme en France et Allemagne (1880–1914)*, „Histoire et Société rurales”, nr. 23, Rennes, Presses universitaires de Rennes, 2015, p. 65–87.

43 Importanța foreland–ului pentru comerțul vest–pontic a fost demonstrată în: Gelina Harlaftis, *Black Sea Maritime and Economic History. The integration of the port–cities to the global economy,* în vol. *Between Grain and Oil from the Azov to the Caucasus: the Port-Cities of the Eastern Coast of the Black Sea, late 18th – early 20th Century,* eds. Gelina Harlaftis, Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anna Sydorenko, Eka Tchkoidze, Rethymnon, Centre of Maritime History, Institute for Mediterranean Studies – Foundation Research and Technology, 2020, p. 3–32; P. Bairoch, S. Burke, *op. cit.*, p. 46–48.

44 Tom G. Hall, *Cheap Bread from Dear Wheat: Herbert Hoover, the Wilson Administration, and the Management of Wheat Prices, 1916–1920*, Ph.D. thesis., University of California, 1971; Adina Popescu, *Casting Bread upon the Waters: American Farming and the International Wheat Market, 1880–1920,* Ph.D. thesis, Columbia University, 2014.

În mod normal, scăderea navalului ar fi trebuit să se reflecte în mod semnificativ asupra prețului cerealelor, dar acesta nu s-a micșorat proporțional cu reducerea costurilor de transport[45]. Așadar, casele comerciale au importat nu doar pentru a acoperi consumul de cereale din Europa industrializată, ci și pentru a cumula un profit superior celui înregistrat în deceniile precedente. Cu toate acestea, până la 1880, Belgia și Olanda însumau sub două procente din exporturile totale de cereale efectuate prin Gurile Dunării. Situația s-a schimbat considerabil la cumpăna dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, evidențiind câteva dintre caracteristicile comerțului maritim de la Dunărea de Jos[46].

În anul 1883 a fost abolit regimul preferențial de *porto-franco* al porturilor românești de la Dunăre și Marea Neagră. În acest context, doar două nave sub pavilion belgian au navigat pe sectorul maritim al Dunării, reprezentând doar 0,13% din numărul total de bastimente care au operat pe Dunăre între Brăila și Sulina și doar 0,37% din tonajul total al acestora. Statistica a consemnat intrarea altor nave belgiene pe sectorul maritim al Dunării abia în anul 1888, iar numărul acestora a alternat între zero și un maximum de patru (1898) până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Primii 15 ani ai secolului al XX-lea au însemnat o pondere între 0,59% (1906) și 2,28% (1911) a pavilionului belgian din totalul bastimentelor active pe șenalul navigabil al Dunării Maritime, cu procente apropiate și în privința tonajului total al bastimentelor. Deși Sulina a devenit un punct strategic pe harta negustorilor europeni de cereale, situația nu a fost total diferită față de cea a navelor intrate pe Dunărea Maritimă și a oscilat între două vase, cu un tonaj total de 3.145 tone, încărcate cu cereale în rada Sulina în anul 1883, și 12 vase, cu un tonaj total de 18.787 tone, operate în portul Sulina, pe parcursul anului 1907. Din punct de vedere numeric și al tonajului total al bastimentelor, ponderea pavilionului belgian la Sulina a variat între zero procente, valoarea cea mai frecvent întâlnită, și 1,5%, maximul consemnat în anul 1907[47]. Așadar, putem afirma fără îndoială că transportul de cereale dintre porturile Dunării Maritime și Anvers s-a desfășurat prin intermediul unor nave sub pavilion străin, dovada concludentă constituind-o statistica existentă la nivelul principalului antrepozit și port flamand.

---

[45] Vezi analize amănunțite la P. Bairoch, S. Burke, o*p. cit.*, p. 55–57.

[46] Cristian Constantin, *Comerțul cu cereale la Gurile Dunării …*, p. 300–354.

[47] Analiza a fost realizată în baza datelor statistice din Constantin Ardeleanu, *Comerțul exterior și navigația la Dunărea de Jos. Serii statistice (1881–1900)*, Galați, Edit. Europolis, 2008, p. 200–203, 204–211; idem, *Comerțul exterior și navigația prin Gurile Dunării. Serii statistice (1901–1914)*, Galați, Galați University Press, 2008, p. 60–65, 95–109.

La începutul secolului al XX-lea, transportul mărfurilor din porturile românești către Anvers se efectua prin intermediul itinerariului regulat al companiei *Johnston Line*. Societățile de navigație dispuneau de birouri în porturile din regiunea Gurilor Dunării. Reprezentanții casei de navigație *H.A. Harris* se ocupau de transportul mărfurilor importate de Belgia din Constanța, iar *Watson & Youell* de cele de la Sulina, Galați și Brăila. După doar câțiva ani de la exploatarea itinerariului dintre porturile românești și Anvers, compania *Watson & Youell* s-a văzut nevoită să înființeze un birou la București[48]. Costurile percepute pentru transportul mărfurilor în portul Anvers erau mult mai ridicate decât pentru Rotterdam. În aceste condiții, mărfurile destinate Belgiei au fost uneori importate prin intermediul principalului antrepozit olandez. Excepție a făcut anul 1896, când în portul de pe malurile estuarului Schelde au sosit 226 de vapoare din România, cu 108 cargouri mai multe decât cele înregistrate în portul Rotterdam. Un alt avantaj pe care olandezii îl dețineau față de flamanzi a constat în instalațiile de cărbuni, carburant necesar pentru întoarcerea vapoarelor către porturile de origine[49]. Societatea de navigație *John Ruys et Slegens d'Anvers,* cu un capital de 4 milioane de franci, efectua transporturi la cerere între porturile din Marea Neagră (Odessa, Brăila, Galați și Sulina), Marea Mediterană și Anvers, cu ajutorul celor șase cargouri (*steam*-uri) pe care le utiliza[50].

Alexandru Cotescu, directorul Serviciului Maritim Român, companie a statului român, a vizitat diverse societăți de navigație pentru a identifica soluții pentru transportarea mărfurilor, la prețuri convenabile, din porturile românești până la Anvers. În acest sens, a avut o întrevedere cu F. Bulcke, directorul portului Anvers, și cu J. van Ryswijck, primarul orașului flamand[51]. E. de Burbune de Wesembeck, „de naționalitate română", a înaintat plenipotențiarului român Bengescu la Bruxelles o scrisoare de

48 Arhivele Ministerului Afacerilor Externe București [infra: AMAE București], Fond *Bruxelles*, vol. 335, Anexele raportului din 14/26 noiembrie 1896, dosar Consulatul Român din Anvers (1881–1896), f. 1–9.

49 Idem, Fond *Haga*, vol. 12, file Rapoarte, informații economice (1897–1900), Raport economic nr. 146, f. 1–5 (Calitatea cărbunelui belgian era considerată inferioară spre deosebire de cărbunele german sau englez, producând inconveniente comercianților).

50 Idem, Fond *Bruxelles*, vol. 353, Raportul Congresului Industrial și Comercial din Liège, dosar Consulatul român din Liège (1883–1942), f. 25–26.

51 Idem, Fond *Problema 68 (Societăți de navigație fluvială, maritimă, aeriană: române și străine)*, vol. 7, Raport către Ministrul de Afaceri Externe din 27 Aprilie/9 Mai 1897, file Belgia: stabiliri de linii maritime româno-belgiene, societăți belgiene, reclamații (1887–1929), f. 1–3.

intenție în dorința de a înființa o nouă agenție comercială pentru importul cerealelor dunărene în portul Anvers[52].

Pentru obținerea unor tarife FOB (*free on board*) convenabile, dar și pentru continuarea relațiilor locale, Al. Cotescu a fost obligat să solicite oferte și din partea altor agenții, precum: *Casa Eiffe et Cie.*[53], *Grisar et Marleilly – Ship Brokers & Forwarding Agents Anvers*[54]. În pofida poziționării portului Anvers ca principal antrepozit manipulator de cereale din Europa, autoritățile de la București, interesate de afaceri în alte domenii cu partenerii olandezi, au conchis ca noua linie să aibă drept destinație finală portul Rotterdam[55].

În media intervalului 1881–1885, Marea Britanie și Austro-Ungaria au fost principalii importatori din România, cu 45,2% și 28,8% din cantități, respectiv cu 37,6% și 33,7% din valoarea produselor. Importurile Belgiei au reprezentat doar 5,2% din cantitățile comercializate pe teritoriul României și 7,2% din valoarea financiară a acestuia. Contribuția exponențială a Belgiei la exporturile românești este vizibilă și din analiza mediilor cincinalelor, unde se observă un salt spectaculos de la o medie de 1,2% (1881–1885) la 37,5% (1896–1900)[56]. Belgia trebuie privită ca o țară de tranzit pentru multe dintre produsele importate, la sfârșitul veacului al XIX-lea dispunând de cel mai important antrepozit de cereale din lume: Anvers. Casele comerciale

52 Tatăl său, Hector, tot de naționalitate română, avea o moșie în Doreasca, județul Dorohoi. Familia sa era una dintre cele mai înstărite din regiune (*ibidem*, Depeșa nr. 4920 din 19/31 martie 1897, f. 1).

53 *Ibidem*, Depeșa nr. 9914 din 31 mai 1897, f. 1.

54 Societatea de navigație avea sediul la Hamburg și efectua transporturi de peste 50 de ani pe oceanele Atlantic și Pacific, fiind specializată în transportul cerealelor (*ibidem*, Raport către Ministerul de Afaceri Externe din 27 Mai 1897, f. 1).

55 *Ibidem*, Raport către Ministerul de Afaceri Externe din 11 Septembrie 1897, f. 1–3. Reprezentanții oficiali ai societății de navigație erau: baronul Lambert, secretarul general al Departamentului de Externe din Belgia și Léon Capelle, ministru plenipotențiar și directorul general al afacerilor comerciale. Capelle a fost surprins de faptul că România nu a optat în favoarea portului Anvers, principalul antrepozit de cereale din Europa. Conform statisticilor aferente anului 1888, transmise de consulul român Gustave Mendl în 1889 (consul cl. a II-a, reprezentând provincile Flandra Orientală, Limburg și Anvers), Austro-Ungaria a exportat 5.577.797 q de cereale românești în portul Anvers, în valoare de 98.395.600 de franci. Tranzacțiile s-au datorat convențiilor comerciale dintre Belgia și Austro-Ungaria (AMAE București, Fond *Problema 68*, vol. 374, Raport din 8 iunie 1889, dosar Belgia, f. 109).

56 Analiza a fost realizată pe baza unei serii statistice publicate anual de Direcția generală a statisticii din cadrul Ministerului Industriei și Comerțului de la București (vezi: *Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor în 1883*, București, 1884, p. 6–9; *Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor în 1893*, București, 1894, p. 4–7; *Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor în 1899*, București, 1900, p. 4–7; *Comerțul exterior al României și mișcarea porturilor în 1909*, București, 1910, p. 4–7).

care operau în porturile belgiene achiziționau din România pentru consumul belgian „grâu galben” („bălanul bătrân”), cu o concentrație redusă de gluten[57].

Investițiile masive de capital în antrepozitul de la Anvers au creat condiții optime pentru păstrarea îndelungată și exploatarea la maximum a pieței cerealiere mondiale, iar proximitatea cu Germania a permis plasarea rapidă a grânelor în regiunea industrială Rin-Ruhr. Exportul de cereale către Belgia s-a ridicat la valoarea de 621.861 £ în 1887 și a atins 1.730.040 £ în decurs de doar trei ani. Reorientarea cerealelor românești plecate la Anvers este descrisă și de consulul României în acest port. Conform sursei diplomatice menționate, în cursul anului 1889 doar 2.486.510 q de cereale, în valoare de 1.587.842 £, au rămas în depozitele belgiene, restul de 3.202.590 q, valorând 2.196.467 £, au fost plasate în Germania[58].

Tabel nr. 1. Fluctuația prețului la cerealele dunărene în portul Anvers (1888)

Articol	**Iulie (min./max. în franci)**	**August (min./max. în franci)**	**Septembrie (min./max. în franci)**
Grâu	15/18	18/22	19/22,5
Secară	10/13	12/14,5	13/14,75
Orz	10,5/12	12,5/22	13/23
Ovăz	11/12	11,5/12	12/13,5
Porumb	13/14	13,5/14,5	13,75/14,75
Cinquantino (porumb)	14,5/15	15/15,5	15,5/16
Rapiță	25/26	26/28	28/34
Tărâță	23/24,5	25/27	27/32
Ravison	13/14	14/15	16/18,5
Grâne de lin	24/25	25/26	26/27
Mazăre	16,5/18	18/20	20/22,5

Sursa: AMAE Bruxelles, Fond *Relations politico-economique*, Mapa 4512, dosar *Relations commerciales et maritimes Belgique-Roumanie 1898 et 1899*, Anexa Raportului Legației României din 29 iulie 1889, f. 1–8.

Diferența dintre prețuri se datorează grânelor din zona Munteniei, care conțineau corpuri străine. Concomitent, cota maximă a fost atinsă de grânele

[57] Ion I.C. Brătianu, *Comerțul nostru de cereale și influența introducțiunei clasificărei cerealelor asupra acestui comerciu*, „Analele Ministerului de Lucrări Publice”, nr. 6, 1899, p. 319; Eduard Ghica, *Exportul nostru de grâne*, București, 1902, p. 11.

[58] Ion I.C. Brătianu, *op cit.*, p. 248. Valoarea cerealelor pentru anul 1887 în franci a fost de 47.288.000 echivalent a 81.710.000 kg. Detalii preluate din Arhivele Ministerului de Afaceri Externe Bruxelles [infra: AMAE Bruxelles], Fond *Roumanie*. Mapa *989*, dosar personal Tack, Raport economic „Commerce entre la Belgique et la Roumanie”.

din sud-estul României, preponderent din zona Moldovei, produse de „proprietari și fermieri”, grâne recunoscute și sub denumirea „Grâul Sf. Elena”. Ovăzul nu a avut un succes atât de mare, belgienii preferând să cumpere produsele rușilor. Porumbul românesc era des utilizat în fabricile belgiene de distilerie, flamanzii și valonii preferând să consume porumbul american. Semințele oleaginoase s-au clasificat în produsele cele mai căutate datorită calității și a cultivării acestora doar în Ungaria, România și India. Bănuim că francezii au reprezentat unii dintre principalii cumpărători din cauza prețurilor mari din portul Le Havre. Mazărea a fost cumpărată cu succes de americani în portul flamand. Gustave Mend sugera României să se limiteze doar la consumul real net, fără a lua în calcul „teroarea” introdusă de bursele de la New York și Chicago, care par a profita de abundența producției de cereale. Anul 1888 a reprezentat un an bogat pentru Europa, Anversul fiind plin de grâne. Câștigul înregistrat de România pe lunile ianuarie-septembrie 1888 a fost de 52.031.600 de franci pentru cantitatea de 311.950.207 kg de cereale.

Dar în luna octombrie a anului 1888 au avut loc noi turbulențe pe piața economică mondială, generate de bursele americane, care au determinat casele comerciale din Anvers să piardă milioane de franci. Depozitele din Franța, Anglia, Olanda și Germania au început să stagneze. Chiar și costurile cu plata muncitorilor din porturile belgiene au crescut de la 8 franci/zi la 25–30 de franci/zi (pentru 3.500 de hectolitri) datorită numărului mare de importuri. Explozia prețurilor cerealelor determinată de americani a fost împiedicată în cea mai mare parte de România, care a continuat să exporte grâne, alături de Rusia. Cert este faptul că, pentru moment, comercianții americani nu erau priviți cu ochi buni de belgieni. Profitul românilor se poate observa în câștigul obținut între octombrie și decembrie 1888 care s-a ridicat la suma de 46.364.000 de franci pentru 245.829.562 kg.

În luna decembrie a anului 1888, condițiile climatice au permis navigația liberă a vapoarelor doar până la Tulcea, în timp ce celelalte porturi au fost închise din cauza înghețului pe Dunăre. Această situație naturală a impus o restricție semnificativă asupra comerțului în regiunea Mării Negre, inclusiv „portul Odessa fiind înghețat”. Exporturile României pentru anul 1888 au fost estimate la o valoare totală de 98.395.600 de franci, iar balanța comercială cu Belgia a înregistrat un deficit de aproximativ 10 milioane de franci. Conform afirmațiilor lui Gustave Mendl, consul României la Anvers, aceste cifre ar fi putut fi considerabil mai mari dacă C.F.R. ar fi oferit tarife de transport din zona Iași comparabile cu prețurile cerealelor pentru cele două porturi dunărene. În acest context, produsele provenite din Moldova au fost constrânse să fie exportate prin portul Odessa.

Alimentele românești nu au fost destinate doar pentru piața belgiană, ci și pentru consumatorii germani, francezi și olandezi. Prusacii au fost

singurii comercianți străini care au acceptat să plătească pentru rapiță prețul de 34,5 de franci/100 kg. Consumul belgian a fost de 363.976.269 kg, echivalent a 65.835.800 de franci. Din păcate, nu dispunem de documente suplimentare pentru a determina dacă această cantitate de cereale a fost destinată exclusiv consumului intern sau dacă o parte a fost revândută pe alte piețe. Totuși, se cunoaște faptul că prin intermediul portului Anvers au fost importate peste 20 de milioane de hectolitri de cereale în cursul anului 1888, subliniind amploarea fluxurilor comerciale prin acest mare antrepozit.

Tabel nr. 2. Achiziția cerealelor românești de către străini în portul Anvers (1888)

Țara	**Cantitatea (kilograme)**	**Valoarea (franci)**
Germania	88.100.000	13.948.500
Franța	43.375.000	8.465.500
Olanda	62.328.500	10.145.800.
Total	193.803.500	32.559.800

Sursa: AMAE Bruxelles, Fond *Relations politico-economique*, Mapa 4512, dosar *Relations commerciales et maritimes Belgique-Roumanie 1898 et 1899*, Anexa Raportului Legației României din 29 iulie 1889.

Așa cum putem observa, germanii au cumpărat cele mai mari cantități. În cee ce privește prețul grâului, germanii au plătit cu 1,5 fr./kg mai mult decât olandezii[59]. G. Mendl a fost deranjat de faptul că în portul Anvers grâul de Banat a fost devalorizat de comercianții necunoscători, care susțineau că acest produs românesc este plin de corpuri străine. Chestiunea a fost rapid reglată și (re)apreciată pe piața locală[60].

După preconizările lui G. Mendl, multe case comerciale din portul Anvers au fost nevoite să-și sisteze activitatea din cauza suspiciunilor apărute față de bursele americane. Acest lucru a fost resimțit și pe piața franceză, fapt

[59] AMAE Bruxelles, Fond *Roumanie*, Mapa 4512, dosar *Relations commerciales et maritimes Belgique-Roumanie 1898 et 1899*, Anexa Raportului Legației României din 29 iulie 1889, f. 1–14. Grânele au fost transportate cu ajutorul celor 133 de vapoare englezești, unul italian, șapte grecești, unul olandez și unul belgian. Câștigul total înregistrat pentru anul 1888 a fost de 557.779.769 kg în schimbul a 98.395.600 franci. Toate aceste mărfuri au fost transportate de 248 de vapoare. Suma declarată a importurilor belgiene a fost de 88.395.600 de franci. Tot pentru anul 1888, la București, a fost declarat că pentru Belgia au fost exportate 454.116.000 de kg de cereale (vezi AMAE Bruxelles, Fond *Roumanie*. Mapa *989*, dosar personal Tack, Raport economic „Commerce entre la Belgique et la Roumanie”).

[60] AMAE București, Fond *Arhiva Istorică*, vol. 390, dosar *Legațiunea din Bruxelles și consulatele române din Belgia în diferite chestiuni politice și diplomatice privitoare la starea economică a Belgiei (anul 1888 – partea II și 1889)*, f. 35. Actualul raport conține diferite modificări privind limbajul. Posibil, raportul a fost corectat de un vorbitor de limba română.

ce a determinat scăderea volumului importului de cereale cu 2,5 milioane de hectolitri față de 1888. Prețurile au scăzut ușor, chiar dacă recoltele din Rusia, Australia și Argentina au fost foarte slabe. Astfel, în iunie 1889, prețul grâului era de 20 fr./100 kg, cu doi franci mai puțin decât în anul precedent. Și de această dată, România a reușit să depășească S.U.A la exportul de grâne, înregistrând un total de 568.309.900 kg, echivalentul a 95.493.900 franci. Seceta din Germania a determinat casele comerciale să cumpere 236.363.600 kg de cereale românești, echivalent a 41.674.925 franci. Francezii și olandezii au continuat să cumpere aceste produse, consumul pieței belgiene fiind de 248.051.300 kg, echivalent a 40.093.100 franci[61].

Anul 1891 elimina un nou concurent de pe piața belgiană, Rusia fiind silită să-și sisteze exportul din cauza deprecierii rublei. „România a fost unica țară care a alimentat cu desăvârșire Belgia”[62]. Noi cantități de cereale au fost exportate din porturile belgiene și către antrepozitele britanice, în special către Londra. Alte prebleme aveau să apără în momentul în care vasele maritime au ieftinit în lunile de primăvară transportul maritim, magaziile din Anvers fiind deja pline de produse alimentare. Din 1880 până în 1891, fluviul Escaut nu înghețase, dar în iarna lui 1891 șlepurile au rămas blocate până pe 22 ianuarie printre care și 22 de vapoare care plecaseră din porturile românești. Creșterea șomajului în această perioadă a forțat guvernul belgian să vină în ajutorul lucrătorilor[63].

Imperiul German decisese să impună Portugaliei, Rusiei și României taxe vamale pentru majoritatea cerealelor importate. Am menționat faptul că în portul belgian o mare parte din grâne erau reexportate către Bavaria, vice-consulul german din Anvers, baronul de Spesfart, fiind obligat să elibereze certificate de origine, cu condiția să confirme că marfa transferată de pe vapor (sau din magazii) pe „steamer” (cargou) a fost efectuată „sub ochii săi”. Identificarea originii mărfurilor putea fi realizată și prin intermediul declarațiilor emise de bănci sau de casele de înmagazinare germane, cum ar fi compania Hanseatică. Procesele birocratice nu făceau altceva decât să blocheze marfa în port, oferind avantaje Rotterdamului, care avea taxe mult mai convenabile și efectua manipularea mărfurilor mult mai rapid.

Produsele din Serbia și Bulgaria, exportate către Anvers prin porturile Galați și Brăila, aveau nevoie de certificate eliberate de la consulatele germane

---

[61] Idem, vol. 391, dosar *Legațiunea din Bruxelles și consulatele române din Belgia în diferite chestiuni politice și diplomatice privitoare la starea economică a Belgiei (anii 1890–1891),* f. 14–23. Prețurile grânelor au oscilat între 10fr.–22fr./100 kg. Consumul intern a fost apreciat la 18 milioane de hectolictri pentru totalul populației de șase milioane de belgieni.

[62] *Ibidem*, f. 35–36.

[63] *Ibidem*, f. 129–131.

din cele două țări. G. Mendl susține în rapoartele sale că toate aceste certificate aduceau câștiguri băncilor și caselor comerciale care efectuau fraude peste fraude. Din lipsa de spațiu, grânele erau descărcate în șlepuri, ca mai târziu acestea să fie înmagazinate, banca sau casa comercială efectuând direct declarațiile necesare. În fapt, cerealele românești (și nu numai) erau amestecate cu cereale provenite din una dintre țările cu care Germania semnase un tratat avantajos. De aceea, consulatul german, alături de Camera de Comerț, a fost obligat să angajeze experți pentru a confima originea produselor. G. Mendl cerea autorităților române să intervină cât mai urgent pentru eliminarea certificatelor pentru anul 1892, ținând cont de faptul că S.U.A. ocupa acum primul loc în exportul de cereale, plasând România pe poziția secundă în clasamentul mondial. În primele luni ale anului 1892, germanii nu cumpăraseră „niciun sac de bucate românești care sunt [acum] depreciate și în Franța și Olanda”, belgienii profitând de prețurile mici.

Tabel nr. 3. Taxele vamale aplicate de la 1 februarie 1892 pentru tranzitul cerealelor românești prin portul Anvers

Produsul	**Cuantumul taxei**
Secară	3,5 mărci = 4,375 lei
Grâu	3,5 mărci = 4,375 lei
Orz	2 mărci = 2,50 lei
Porumb	1,6 mărci = 2 lei
Ovăz	2,8 mărci = 3,5lei
Orz de bere (malț)	3,6 mărci = 4,5 lei
Leguminoase	1,5 mărci = 1,875 lei[64]

Sursa: AMAE București, Fond *Arhiva Istorică*, vol. 392 (*1891–1894 – Rapoarte economice), Dosar relativ la informații relative la agricultură, industrie și comerț, țară Belgia*, f. 8–19.

Era destul de util ca autoritățile române să se implice în această problemă atât timp cât la Brăila existau comercianți germani care trimiteau tone de grâu la Mainheim prin Anvers prin casa comercială „Steiner et comp.”. Ba mai mult, autoritățile din Wusenberg se plângeau de corpurile străine aflate în cerealele românești importate direct „fără a trece prin mai multe mâni și manipulațiuni”[65].

Prezența comerciantului în portul Brăila a oferit o imagine mult mai bună Bruxelles-ului privind importurile și exporturile din România. În raportul nr. 4 din 11 mai 1888 putem observa corectitudinea și implicarea diplomatului în

[64] Idem, vol. 392 *(1891-1894 – Rapoarte economice), Dosar relativ la informații relative la agricultură, industrie și comerț, țară Belgia,* f. 8–19.

[65] Idem, vol. 401, *Germania. Rapoarte economice (1890–1892),* f. 361.

schimburile comerciale româno-belgiene, alarmând autoritățile belgiene despre neconcordanța dintre datele oficiale publicate și cele reale pentru 1886 și 1887. Obiecțiile acestuia apar în momentul în care documentele oficiale privind exporturile către România consemnau suma de 5.405.000 de franci, contrar cifrelor reale estimate la 14.495.507 franci. Însă această discrepanță era generată de Germania, care încărca marfa în portul Anvers, înregistrată în porturile românești ca fiind de proveniență belgiană, profitând de tarifele convenționale româno-belgiene. Din păcate, Austro-Ungaria și Franța au aplicat aceleași model, exportând mărfurile către România prin Elveția sau Germania. În perioada 1886–1887, Imperiul German a obținut un profit de 1,2 milioane de mărci, în principal ca urmare a declarațiilor vamale inexacte. Același tip de eroare se aplica și în cazul importurilor din portul Anvers, facilitându-se astfel alterarea originii produselor transportate pe ruta Brăila–Galați–Malta–Gibraltar–Queenstown, ceea ce conducea la pierderea urmăririi originii reale a mărfurilor. Concluziile consulului belgian sunt formulate prin prezentarea cifrelor realizate în 1886, respectiv 1887, declarând că țările occidentale au efectuat mult mai multe schimburi comerciale în 1887 în comparație cu 1886[66]. Spre exemplu, consulul belgian de la Frankfurt, A. de Reinach, declarase că, în 1886, 179 de nave germane (totalizând 1.311.940 q de cereale) au făcut escale în portul Anvers. Acesta susține că acest tranzit este „ ... constante, toutefois sans être très considérable”. Cu toate acestea, menționează creșterea numărului vaselor fluviale pe Rin, care transportaseră aproximativ 95 milioane de chintale [nespecificând tipul de produse], cifrele exacte nefiind încă publicate[67]. Deținerea funcției de vice-consul al Germaniei la Constanța oferă credibilitate privind informațiile regăsite în rapoarte[68].

Stocurile vizibile de cereale din principalele porturi belgiene, olandeze și germane se ridicau la 1,8 milioane q în martie 1897[69]. Analiștii epocii au apreciat consumul cumulat de cereale al Belgiei, Țărilor de Jos și Germaniei pe anul 1897 la 22 milioane q, preconizând un import de 23,5 milioane q[70]. În medie, exporturile anuale ale României în Belgia, dominate de cereale, au atins

[66] Ministère des Affaires Estrangères. *Agents Consulaires de Belgique en pays étrangères*, tom. II, Bruxelles, 1888, p. 78–79. De exemplu, Austro-Ungaria efectuase în primul semestru din 1886 importuri în valoare de 73.466.236 de franci, respectiv 26.278.629 de franci în 1887, un contrast de 47 de milioane de franci, dificil pentru consulul belgian.

[67] *Ibidem*, p. 61–62. Au existat firme care apreciau activitatea sa, printre care se numără *Ruys et Co.*, companie de brokeraj naval și agent de expediție activă în porturile Anvers, Rotterdam și Amsterdam. Documentul relevant poate fi consultat în același dosar.

[68] AMAE București, Fond Roumanie. *Consulat de Belgique a Kustendje [Constantza]. Roumanie*, Mapa nr. 990, Raport politic către „Excellence” din 2 februarie 1881, f. 1.

[69] „Semaphore de Brăila: Buletin comercial al Portului Brăila”, 21 Martie/2 Aprilie 1897, p. 2.

[70] *Ibidem*, 13/25 septembrie 1897, p. 2.

8.042.330 q (37,46% din total) între 1896–1900 și reprezentau cca. 3.705.149 £ (37,11%)[71]. În 1897, antrepozitul de la Anvers a beneficiat de 4.763.720 q de cereale sosite doar din portul Brăila[72]. Ziarele vremii consemnau că „prețurile încă destul de urcate" din portul Anvers au condus la o creștere „a sosirilor zilnice [de grâu] mai considerabile și a încărcărilor enorme din America și Rusia, cumpărătorii noștri observă o rezervă bine justificată". Prețul grâului era în scădere cu 0,75 franci/q (sub un șiling/q) la Anvers[73].

Seriile statistice întocmite și publicate la nivelul României au devenit mai concludente începând cu anul 1903 și permit observarea mai atentă a destinațiilor exportului de cereale efectuat de piața de profil de la Dunărea de Jos. În intervalul 1903–1914, produsele cerealiere exportate prin Gurile Dunării către Belgia au însumat 83 milioane q, cu o medie anuală de 6,9 milioane q. Cantitățile cele mai reduse au fost consemnate în anul 1914 (2.686.980 q), iar exporturile cele mai semnificative s-au înregistrat în anii 1906 (8.899.940 q), 1907 (8.168.940 q) și 1910 (9.670.410 q). Maximul istoric al epocii a fost atins în anul 1911 (10.646.150 q) și a fost dominat de cele 5.889.210 q de grâu și 2.819.490 q de porumb tranzacționate. În 1910, exporturile către Belgia au reprezentat aproximativ o treime din întregul comerț cu cereale derulat prin Gurile Dunării (32.324.078 q) și, privind spre concurența rusească, 11,21% din cel efectuat prin întreg sistemul de porturi ale Imperiului Țarist din nordul Mării Negre (94.956.508 q) în acel an[74]. În această perioadă, românii au beneficiat de oportunitatea oferită de situația agriculturii argentiniene, neglijată între 1899–1903 și considerată de „mediocră" de contemporani în anii 1901 și 1902. Totuși, între 1898–1899 20 milioane de chintale de cereale au traversat Oceanul Atlantic pentru a ajunge în antrepozitele europene. Cele mai cultivate cereale pe teritoriul argentinian erau grâul, porumbul și lintea. Oferind o atenție mai mare

[71] Constantin Ardeleanu, *Comerțul exterior și navigația la Dunărea de Jos… (1881–1900)*, p. 20–21.

[72] „Buletinul Camerei de Comerț și Industrie circumscripția V–a Brăila", 27 mai 1898, p. 38.

[73] „Semaphore de Brăila: Buletin comercial al Portului Brăila", 13/25 septembrie 1897, p. 2. La finalul lunii septembrie 1897, rezultă o scădere de ½ șilingi/q față de săptămâna precedentă.

[74] Analiza a fost realizată pe baza datelor statistice din Mose Lofley Harvey, *The Development of Russian Commerce on the Black Sea and Its Significance*, Ph.D. thesis, California University, Berkeley, 1938; Gelina Harlaftis, *A History of Greek Owned Shipping: the Making of an International Tramp Fleet, 1830 to Present Day*, Londra, Routledge, 1996, p. 16–17; Constantin Ardeleanu, *Comerțul exterior și navigația la Dunărea de Jos ... (1881–1900)*, p. 232–238; idem, *Comerțul exterior și navigația prin gurile Dunării. Serii statistice (1901–1914)*, Galați, Galati University Press, 2008 p. 110–126 (date recalculate de noi din chetvert și quarteri imperiali în chintale).

cultivării grâului, sud americanii au preferat să însămânțeze pe propriul sol doar grâul cu origine barletta, unguresc, rus și francez, grâul românesc nefiind menționat în documentele de arhivă[75]. Recuperarea pierderilor s-a realizat prin instalarea unor noi mașini de producere a unei făini de calitate superioară destinată consumatorilor din Brazilia, Franța, Anglia și Belgia[76].

La sfârșit de *Bèlle Epoque*, Statele Unite al Americii a știut cum să-și joace cărțile pentru a controla piața europeană de cereale. Camera de Comerț din Anvers a fost de acord să-i ofere „intrare liberă" pentru produsele naturale în schimbul reducerii importurilor belgiene cu 20%[77]. Politica americană a fost de acord să încheie aceste tratate avantajoase doar cu Franța și Germania, Belgia nefigurând pe lista beneficiarilor. Chiar dacă această veste afecta economia belgiană, considerăm că punctul de vedere al lui G. Mendl, în vederea „păstrării calmului"[78], a fost unul în ton cu realitățile pieței internaționale. Cert este faptul că au existat diferențe considerabile între importul și exportul belgian, căutând echilibrarea tarifelor vamale pe scena internațională. Aceste demersuri au venit din partea Camerei de Comerț din Anvers care se baza în continuare pe principiul lui Montesquoi: „libera concurență internațională este legea umană a armoniei sociale" care oferă „prețul exact" comerțului. Prioritățile industriei flamande și valone se axau pe creșterea exporturilor. Acest lucru presupunea limitarea importurilor prin creșterea tarifelor vamale, în mod special pentru produsele cu orgine germană și franceză[79].

În termeni comparativi, ponderea Belgiei în cadrul comerțului internațional cu grâu de la Dunărea de Jos a atins 51,5% în anul 1907, cu 5.071.750 q din totalul de 11.579.240 q ieșite prin gurile fluviului, și a surclasat Italia (1.697.540 q) și Olanda (1.614.490 q). Cel mai semnificativ export de cereale din anul 1907 s-a realizat la porumb, 14.016.690 q, unde s-au evidențiat cinci mari puncte de desfacere sau tranzit, cu peste un milion

---

75 AMAE Bruxelles, Fond *Argentina*, mapa 4100–4101, Raport economic anual asupra Republicii Argentina – 1903, f. 1–4, 35–40.

76 *Ibidem*, Comerțul exterior al Republici Argentina în 1904, f. 7–8. În anii următorii, prețurile grânelor sud-americane au explodat, vest-europenii și nord-americanii continuând să cumperere aceste materii prime. În 1906, S.U.A. a exportat cereale în valoare de 15.960.025 dolari.

77 Idem, Fond *Roumanie. Negociations commerciales Belgique-Etats-Unis*, mapa 2719, vol. VII–VIII, dosar N*egociations avec les Etats–Unis d'Amèrique (Section 3 du tarif Dingley). Correspondance de mars 1899 à 1914 (vol. VII)*, Raportul Camerei de Comerț din Anvers către „Monsieur le Ministre" din 5 iunie aprilie 1899, f. 1. Belgia promitea americanilor intrarea liberă a tuturor cerealelor și a altor produse făinoase. Acest lucru îngreuna planurile comercianților dunăreni și a reprezentantului României la Anvers.

78 *Ibidem*, Raport economic către „Monsier le Baron" din 27 noiembrie 1905, f. 1–2.

79 Idem, dosar *Etats-Unis d'Amèrique. Question 1. Notes et compliments impres, journaux (vol. VIII)*, Consilul superior de Industrie și Comerț. Tratat de Comerț, f. 1–6, 31–36.

de chintale fiecare: Gibraltar (3.353.520 q; 24%), Belgia (1.957.650 q; 13,96%), Germania (1.866.550 q; 13,31%), Olanda (1.685.260 q; 12,02%) și Marea Britanie (1.325.760 q; 9,45%)[80].

La începutul secolului al XX-lea, antrepozitul din Anvers a devenit principala destinație și punct de tranzit în domeniul comerțului cu cereale la nivel mondial. Conform surselor românești contemporane, din cantitățile de grâne exportate, în 1911, de la Brăila la Anvers au ajuns 2.930.000 q, iar în anul următor totalul a fost de 2.743.460 q. Ponderea portului Brăila a fost de 27,52% în 1911, respectiv de 38,52% în anul următor[81].

Cerealele din România erau văzute ca unele dintre cele mai atractive pentru cel mai mare antrepozit de cereale din lume. Orzul românesc a fost principala sursă din silozurile Anvers-ului în 1913, iar grâul și porumbul ocupau poziția secundă în preferințele belgiene după SUA, respectiv Argentina. În anul 1913, Belgia a importat de pe piața de cereale de la Dunărea de Jos aproximativ 3,7 milioane q de grâu și 1,2 milioane q de orz[82]. În 1913, grâul românesc era vândut în portul Anvers la prețuri cuprinse între 17 și 19 franci/q (13–14 șilingi/q), produsele argentiniene pierzând teren. Importul secarei românești în antrepozitul belgian a fost foarte redus, prețurile variind între 14 și 15 franci/q (11–12 șilingi/q)[83].

Prestigiul cerealelor românești în Belgia

Antrepozitul din Anvers prezenta un avantaj semnificativ pentru cerealele cultivate în regiunea Dunării de Jos, funcționând ca un important punct de tranzit pentru produsele agricole. În general, cerințele fiecărei piețe europene erau asigurate. În Belgia circulau zvonuri că țăranii moldoveni cultivau grâne pentru arendași și proprietari, oferind o marfă de calitate către export, pe când valahii amestecau toate produsele obținute, iritând comercianții străini[84]. Ziarul „Times” a publicat în 1889, la cererea importatorilor de cereale din Austro-Ungaria, zvonul că românii se folosesc de „calitatea superioară” a cerealelor panonice pentru a putea exporta cantități însemnate în Anglia, Franța și Belgia. Autoritățile române au

---

80 Constantin Ardeleanu, *Comerțul exterior și navigația prin gurile Dunării ... (1901–1914),* p. 113–114.

81 Analiză realizată pe baza datelor din *Buletinul Camerei de Comerț și Industrie din Brăila circumscripția a V-a Brăila*, nr. 19, 1913, p. 627; și Constantin Ardeleanu, *Comerțul exterior și navigația prin Gurile Dunării ... (1901–1914)*, p. 110–121 (total calculat de noi pe baza celor cinci produse din tabel).

82 *Ibidem*, p. 110–121.

83 AMAE București, Fond *Bruxelles*, vol. 15, dosar *Cereale-făină (1896–1921),* Raport către Ministrul de Afaceri Externe al României din 5 ianuarie 1914, f. 1.

84 Idem, vol. 335, dosar *Consulatul român din Anvers*, Depeșa nr. 259 din iunie 1889, f. 1–2.

declanșat anchete pentru a verifica veridicitatea surselor, apelând și la sprijinul consulului român din Anvers, Gustave Mendl. Edificatoare au fost rezultatele anchetei care dovedesc că presa occidentală a fost indusă intenționat în eroare. P. Roels, președintele Societății comerciale, industriale și maritime din Anvers, a certificat calitatea cerealelor moldo-valahe și importanța acestora față de cele recoltate din alte bazine agricole[85]. În anul 1886, în cadrul congresului de la Dresda, s-a observat că boabele de grâu românesc produc cu 20% mai multă făină, conținând o cantitate de apă mult mai mare decât boabele de grâu panonice, determinând analiștii să amestece produsul românesc cu cel recoltat de pe terenurile agricole franceze, germane și maghiare, în procent de până la 40%[86].

Negustorii din Anvers achiziționau de la Brăila, Galați și Sulina pentru consumul belgian „grâu galben" („bălanul bătrân"), cu o concentrație redusă de gluten. Elvețienii, bavarezii, englezii și consumatorii din Franța centrală preferau o pâine glutinoasă, la care foloseau o făină din „grâu roșu" de Moldova, de o calitate superioară[87]. Grâul bogat în substanțe azotoase sau proteice conține de regulă o cantitate mare de gluten, aspect esențial pentru fabricarea pâinii și a făinii de calitate superioară. Făina produsă din grâne sărace în gluten, care se prelucrează greu, duce la fabricarea unor produse de panificație care nu se umflau și rămâneau mai mult late. Calitatea nutritivă a acestei pâini este mediocră. Regiunile Moldovei de pe malul Prutului (județele Iași și Fălciu) ofereau grânele cele mai bogate în substanțe azotoase, cu peste 14%. Județele din Muntenia prezentau procente cu mult mai reduse. Analizele efectuate în baza recoltei anului 1900 prezintă cerealele din regiunea Dobrogea ca fiind cele mai bogate în gluten, datorită cultivării grâului arnăut, grâne foarte „sticloase" întrebuințate cu precădere în industria pastelor făinoase. Conform surselor românești identificate, nu exista o diferențiere procentuală a prezenței glutenului între producători[88].

Creșterea interesului mediului comercial din Belgia pentru cerealele românești nu a schimbat părerea generală despre acestea: grâul românesc

[85] „Independance Belge", 28 noiembrie 1889, p. 5. Conform centralizării statisticilor din 1888, prin portul Anvers a fost importată o cantitate totală de 4.718.623 q de cereale românești: secară, orz, ovăz, mazăre și făină.

[86] AMAE București, Fond *Bruxelles*, vol. 374, dosar *Legațiunile României privitoare la exportarea din România a grânelor, făinelor, fasolei etc. (1880–1894)*, Anexa raportului din 31 mai 1889. f. 70. Cele mai mari cantități de fasole românească din portul Anvers erau cumpărate de americani.

[87] I.I.C. Brătianu, *op. cit.*, p. 319; E. Ghica, *op. cit.*, p. 11.

[88] C. Roman, *Calitatea grâului din recolta anului 1900*, „Buletinul Ministerului Agriculturii, Comerciului, Industriei și Domeniilor", nr. 9–10, 1902, p. 13.

era cel mai murdar și plin de corpuri străine dintre cele ajunse în Europa occidentală. De regulă, în dorința de a obține un profit superior și de a putea să-și valorifice rapid, dar și la prețuri decente, marfa, comercianții din porturile Dunării de Jos preferau să amestece cerealele între ele, ascunzând calitatea îndoielnică a produselor de ochii celor neavizați[89].

Onestitatea pieței de cereale de la Dunărea de Jos

Negustorul evreu Gustave Mendl a fost numit de autoritățile de la București Consul general al României la Anvers datorită profesiei sale și experienței acumulate din postura de proprietar al casei comerciale care-i purta numele[90]. De regulă, rapoartele economice ale atașaților diplomatici nu conțineau doar statistici și cifre ale afacerilor derulate. Evoluția relațiilor româno-belgiene din punct de vedere agrar nu a fost întotdeauna reglementată la nivelul celor două guverne, oscilând de la an la an. Din cercetarea efectuată până în prezent, nu am identificat în literatura de specialitate sau în arhive tensiuni semnalate de autoritățile de la Bruxelles sau București. În 1891, Frédéric Hoorickx, ministrul plenipotențiar al Belgiei la București, îl atenționa pe Al. Lahovary despre „bursa jocurilor de noroc" publicată în ziarul „Le Précurseur" din Anversen[91]. Din dorința de a obține un preț mai bun, negociatorii belgieni, precum casa comercială *Verona & Co.* au parafat un așa-zis contract cu casele comerciale de ordinul doi și trei, prin care se asigurau că „care nu riscă nimic" în afacerile cu cereale pe care le doreau derulate la Dunărea de Jos și plasate în Belgia. Gustave Mendl a considerat că oricare ar fi fost decizia Tribunalului din Brăila cu privire la acest caz, comercianții belgieni nu urmau să primească la timp cerealele românești din cauza „insolvabilității complete de vindere la Brăila, lucru ce nu privește legea română". Valabilitatea contractelor era stabilită de negociator, aspect care împiedica autoritățile române să intervină. Conștient de faptul că reclamațiile nu vor schimba deznodământul problemei, G. Mendl a atras atenția guvernului român că doar în anul 1890 Belgia cumpărase cereale din porturile dunărene în valoare de 105.300.000 de franci (cca. patru milioane de lire sterline) datorită bunelor relații pe care le-a avut de-a lungul anilor.

---

89 *Ibidem*, p. 15; John H. Hubback, *Some Aspects of International Wheat Trade*, „The Economic Journal", 21, nr. 81, 1911, p. 121–131.

90 Gustave Mendl era originar din Melnik, Boemia (Rijksarchief van Anversen, fond *Consuls*, dosar 345 (PAA 496), depeșa nr. 34 din 3 noiembrie 1888, f. 5).

91 AMAE București, Fond *Bruxelles*, vol. 335, dosar *Consulatul român din Anvers (1881–1895)*, Raport către Ministrul de Externe al României din 16/28 februarie 1891, f. 1.

Afacerile dintre cele două state au fost afectate de legislația și procedurile comerciale încă rudimentare din porturile dunărene. Bursele belgiene au fost mai atrase de relaționarea cu alte state „mult mai oneste decât România”[92]. A. Zerman și Iancu Lorbu, proprietarii unor case comerciale brăilene nu au fost acuzați de Tribunalul din Brăila datorită inexistenței „bursei de noroc” pe piața din aceeași localitate, semn că „multe vânzări se fac chiar azi pe cuvânt, fără vreo probă în scris”[93] deși Bursa din Brăila a fost inaugurată în anul 1883[94]. În schimb, toate casele comerciale de prim ordin ofereau contracte în scris, consolidându-și încrederea și continuitatea în relațiile cu clienții loiali ai acestora. Toate aceste aspecte, alături de fluctuația prețului și a costurilor suplimentare, au determinat reclamanții din partea contractorilor belgieni, care au decis să renunțe la cerealele românești. Decizia belgienilor a avut o consecință destul de puternică, prin suprimarea unui import belgian la Anvers de aproximativ 4.000 q între iulie-octombrie 1890[95].

Cerealele dunărene erau cumpărate de negustorii germani din Anvers pentru consumul „coloniilor” germane locale sau vândute pe piețele din Germania[96]. Începând cu anul 1894, provinciile est-germane nu au mai fost obligate de legislația națională să declare proveniența secarei și au important consistent, inclusiv din România[97]. Portul Anvers reprezenta un punct de tranzit către Olanda și Franța, iar consulul G. Mendl a fost însărcinat de autoritățile de la București să transmită regulat rapoarte privitoare la vânzarea cerealelor în principalul antrepozit belgian. Documentele invocate nu au fost identificate în arhivele din România și Belgia, împiedicându-ne să reconstituim cu exactitate cumpărătorii, sumele și prețurile tranzacțiilor derulate[98].

Ultimii patru ani ai secolului al XIX-lea au adus noi provocări pentru agricultorii și comercianții români, a căror activitate a fost afectată de majorarea taxelor de import belgiene cu doi franci (aproximativ 2 șilingi) per chintal. Vânzarea produselor cerealiere a devenit o provocare considerabilă pentru consulatele României din Anvers, Bruxelles și

---

92 *Ibidem*, Raport către Ministrul de Externe al României din 6 martie 1891, f. 1–4.

93 *Ibidem*, Raport către Ministrul de Externe al României din 18 aprilie 1891, f. 1.

94 Gheorghe Iavorschi, *Istoricul Bursei de cereale Brăila (1883–1948)*, „Analele Brăilei”, seria nouă, nr. 1, 1993, p. 41–53.

95 AMAE București, Fond *Bruxelles*, vol. 335, Raport către „Monsieur le Consul Général de Belgique” din 4 decembrie 1890, f. 1–3. Contractorii belgieni erau: Alphonse Muybreeks, Comt. Janssens, A. Techner, M. Foul, J. Frideberg, Ed. Van Steense & Cie.

96 Idem, Raport către Ministrul de Externe al României, 13/25 ianuarie1889, f. 1.

97 R. Aldenhoff-Hübinger, *op. cit.*, p. 77.

98 AMAE București, Fond *Bruxelles*, vol. 335, Raport către Ministrul de Externe al României din 7/19 februarie 1889, f. 1–2, Legea germană privind exportul de secară a fost modificată în anii 1902 și 1906. Recompensele pentru taxele locale erau oferite în „bonuri de import” pentru a contracara taxele și a stabiliza prețul.

Ostende. Dificultățile întâmpinate sunt detaliate în raportul înaintat în septembrie 1897 de către Muller către plenipotențiarul român G. Bengescu, ceea ce a determinat o reacție promptă din partea Ministerului de Externe de la București. Alegerea lui Al. Cotescu de a vizita și Haga, fără a-l anunța pe G. Bengescu, l-a întristat și mai mult pe acesta din urmă, fiind „lăsat cu desăvârșire la o parte în această afacere” în urma eforturilor masive depuse de a încheia noi contracte comerciale agrare cu comercianți și reprezentanții oficiali. Chiar dacă în raport sunt prezentate cifrele de afaceri pe care România le-a realizat în urma exporturilor, de aproximativ 136 milioane de franci, din care 122.500.000 franci din comerțul cu cereale, respectiv opt milioane de franci din importurile belgiene[99] G. Bengescu nu avea cunoștință de negocierile purtate de statul român cu partenerii olandezi privitoare la exportul de petrol și de carne din România către Olanda. Al. Cotescu semnase un nou contract cu casa comercială Muller din Rotterdam privind exportarea a 750.000 q de cereale anual, pe când negustorii din Anvers achiziționaseră pentru consumul acestui 820.000 q de cereale românești doar în anul 1896, ceea ce denotă implicarea masivă a reprezentanților României pentru sprijinirea comerțului exterior[100].

În pofida temperamentului plenipotențiarului român G. Bengescu, răspunsul ministrului de externe Dimitrie A. Sturdza a arătat că nu trebuiau urmărite doar solicitările Belgiei, ci „ceea ce convine mai mult intereselor Regatului Român”. Totodată, D.A. Sturdza consideră că G. Bengescu nu a reușit să convingă autoritățile române cu argumente pertinente pentru a opta pentru portul flamand ca punct terminus al itinerariului companiei de navigație[101]. Camera de Comerț din Anvers a reacționat ferm, dezvăluind public că negustorii belgieni nu vor manifesta același interes față de cerealele românești precum în anii precedenți[102]. Importurile de cereale românești la Anvers au continuat să se desfășoare la parametri înalți și datorită tranzitului prin portul Rotterdam. Creșterea cantităților exportate

---

[99] *Ibidem*, Raport către Ministrul de Externe al României, 11 septembrie 1897, f. 1.

[100] Idem, Fond *Problema 68*, vol. 7, dosar *Belgia*, anexa nr. 710/1897, f. 1.

[101] Idem, Fond *Bruxelles*, vol. 335, dosar *Consulatul român din Anvers (1881–1895)*, depeșa nr. 17874 din 10/22 septembrie 1897, f. 1–3. „Coloniile germane” (comunitățile) din Anvers au constituit una dintre cauzele pentru care autoritățile române nu au dorit să accepte marele antrepozit belgian drept punct terminus al liniei de navigație deși prezenta conexiuni directe cu America de Nord și Latină. Portul Rotterdam deținea mai multe linii de comerț cu Indochina și Australia, prezentând un viu interes românilor pentru dezvoltarea unor noi oportunități de afaceri.

[102] Idem, Fond *Problema 68*, vol. 7, dosar *Belgia*, Copia deciziei Guvernatorului Provinciei Anvers din 6 septembrie 1897, f. 1.

către antrepozitul olandez a determinat scăderea navalului până la 5 șilingi/ 10 q, preț extrem de convenabil pentru comercianți[103].

În 1908 chiar iscusitul comerciant și diplomat Gustave Mendl s-a trezit păgubit într-un caz tipic de escrocare în domeniul comerțului internațional cu cereale din hinterland-ul danubian. G. Mendl a achiziționat din Brăila o cantitate de 2.720 q de orz și 1.000 q de porumb cinquatin, cu intenția de a le valorifica la Anvers. La efectuarea cântăririi în antrepozitul belgian s-a observat o lipsă de 56% la orz și de 15% la porumb față de cantitatea înregistrată în momentul exportului din incinta docurilor Brăila[104].

Familia Mendl, bine ancorată în lumea comerțului internațional, a jucat un rol esențial în plasarea cerealelor din hinterland-ul danubian pe piețele din Europa de Apus. Victor B. Mendl s-a născut la Brăila în cursul anului 1859 într-o familie de religie mozaică, dominată de spiritul profesionalismului antreprenorial care avea să-i consacre numele. Societatea *L. Mendl et C-nie,* înființată în 1850, constituia principala sursă de venituri a familiei sale, având drept domeniu de activitate comerțul cu grâne[105]. Buna cunoaștere a realităților economice românești și occidentale le-a adus recunoașterea internațională. Diverși membri ai familiei Mendl au fost numiți în funcțiile de reprezentanți diplomatici ai României în unele dintre cele mai importante porturi europene de la acea vreme. Gustave Mendl a deținut demnitatea de Consul general al României în antrepozitul de la Anvers, funcție din care Regele Belgiei l-a decorat în anul 1907 cu ordinul „Crucea de fier” pentru contribuția sa la semnarea tratatului comercial din 1907 dintre cele două regate[106]. Momentul solemn s-a desfășurat pe fondul răscoalei țărănești din primăvara lui 1907, în care și arendașii lui Mendl din județul Brăila au fost profund afectați de incendierea magaziilor de

---

[103] „Adevărul”, 25 martie 1911, p. 1; Constantin Cheramidoglu, *Imaginea Serviciului Maritim Român în presa vremii*, „Dunărea și Marea Neagră în spațiul euroasiatic. Istorie, relații politice și diplomație”, nr. 3, 2021, p. 96–112. Vezi analize comparative ale dezvoltării porturilor Rotterdam și Anvers (secolul al XIX-lea) în: Peter Groote, Jan Jacobs, Jan-Egbert Sturm, *Infrastructure and economic development in the Netherlands, 1853–1913,* „European Review of Economic History”, 3, nr. 2, 1999, p. 233–251; *Struggling for Leadership: Anvers–Rotterdam Port Competition between 1870–2000*, eds. Reginald Loyen, Erik Buyst, Greta Devos, Heidelberg, Physica–Verlag, 2003.

[104] „Mesagerul Brăilei”, 12 septembrie 1908, p. 2.

[105] Vezi o scurtă biografie a lui Victor B. Mendl la Emil Octavian Mocanu, *Portul Brăila de la regimul de porto franco la Primul Război Mondial (1836–1914)*, Brăila, Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2012, p. 408. I informații relevante în: *Dezbaterile Adunării Deputaților, sesiunea ordinară prelungită 1903–1904,* ședința de la 15 aprilie 1904, p. 1125–1126. Încă înaintea războiului de independeță a României B. Mendl ocupa funcția de vice-consul onorific al Suediei și Norvegiei.

[106] „Egalitatea Brăilei”, 21 septembrie 1907, p. 2–3.

cereale[107]. În aprilie 1909, Victor B. Mendl a preluat atribuțiile de consul al Regatului Belgiei la Brăila și, în 1911, al Suediei, ca semn al capacității manageriale și al cunoașterii realităților economice locale. Dar, peste toate, saga negustorilor și diplomaților Mendl reprezenta expresia unui succes al legăturilor de familie la nivel european, dominate de spiritul mercantil[108].

În arhivele epocii se regăsesc impresiile consulului onorific Gustave Mendl din portul Anvers, referitoare la comerțul cerealelor din anul 1898. Aceste observații sunt deosebit de valoroase și merită menționate datorită numărului redus de documente similare disponibile din acea perioadă.

În ultimii ani ai secolului al XIX-lea, monopolul comerțului cu cereale a fost deținut de Argentina și Statele Unite ale Americii datorită calității superioare a produselor și a volumelor semnificative înregistrate comparativ cu cele ale țărilor europene. În contextul României, exportul de cereale în lunile de iarnă, în special în ianuarie și februarie, a fost relativ modest, fiind influențat de înghețul Dunării și de numărul limitat de magazii disponibile la Sulina și Constanța. În contrast, lunile de vară au facilitat recuperarea pierderilor, iar anul 1898 a adus câștiguri superioare celor din anul 1897. G. Mendl menționează în raportul său că în 1898 au fost exportate către portul Anvers un total de 421.180.200 kg de cereale, cu o valoare de 69.819.800 franci. Aceste cifre includ cerealele produse în teritoriile bulgare și exportate prin porturile românești. Este important de subliniat că grâul a constituit principalul produs exportat către Anvers, atingând o cantitate de 260.941.000 kg, echivalentă cu 48.637.000 franci.

Tabel nr. 4. Exporturile de cereale ale României către Belgia (1898)

Tip de cereale	Cantitatea (kilograme)	Valoarea (franci)
Grâu	260.941.000	48.637.000
Secară	11.214.000	1.621.000
Orz	62.118.000	8.465.900
Porumb	68.824.000	7.921.200
Rapiță	1.300.000	328.000
Navettes (ridici mari albe)	5.289.000	1.204.000
Ravison	570.000	72,500
Mazăre	2.965.000	459.100
Ovăz	4.900.000	691.500

[107] Constantin C. Giurescu, *Istoricul orașului Brăila din cele mai vechi timpuri și până astăzi*, București, Edit. Științifică, 1968, p. 236–237.

[108] Ion Șt. Ursulescu, *Valori ale patrimoniului evreiesc la Brăila*, Brăila, Edit. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 1998 p. 42.

Tip de cereale	Cantitatea (kilograme)	Valoarea (franci)
Tărâță	923.500	97.000
Semințe de in	267.000	62.300
Vesces	270.000	42.700
Cartofi	8.8000	500
Mazăre tip pois	153.000	36.000
Tortaux	587.700	102.000
Semințe de cânepă	50.000	14.000
Mei (Millet)	800.000	65.000
Total	421.180.200	69.819.800

Sursa: AMAE Bruxelles, Fond *Relations politico-economique*, Mapa 4512, Relations Commerciales Maritimes Belgique-Roumanie 1889 et 1899, Raportul anual (1898) din 19/31 mai 1899.

Concluzii

În jurul anului 1900, Vechiul Regat al României, în pofida unor ample inițiative de diversificare a ramurilor de producție, rămânea un stat tributar situației recoltelor și comerțului cu cereale, în timp ce Belgia era ancorată într-o industrializare accentuată și în pas cu descoperirile tehnologice ale epocii. Treptat, de-a lungul secolului al XIX-lea, tot mai mulți fermieri belgieni au luat calea noilor fabrici. Clasa politică de la Bruxelles a învățat să gestioneze nevoile de consum ale pieței interne și ale celor din proximitate prin transformarea portului Anvers într-un centru de stocare și distribuție a produselor agroalimentare pentru Europa de Apus.

La capătul uneia dintre rețelele care aprovizionau antrepozitul belgian de pe estuarul Schelde se afla hinterland-ul de la Dunărea de Jos. Între porturile de la Gurile Dunării și Anvers s-a creat o conexiune indispensabilă și profitabilă ambelor părți. Schimburile comerciale dintre piața de cereale de la Dunărea de Jos și Belgia și-au urmat traiectoria firească, devenind mai intense când contextul politic, social și, cel mai important, logistic la nivel internațional au permis o dezvoltare rapidă și consistentă a fluxurilor de produse agricole între porturile dunărene românești și antrepozitul flamand. Momentul propice s-a consemnat începând cu anii 1880 și a atins maxime istorice în preajma Primului Război Mondial. Explicațiile acestei explozii comerciale nu trebuie căutate în creșterea substanțială a consumului de cereale la nivel european, după cum a demonstrat și Paul Bairoch, ci trebuie puse pe seama oportunităților de care au beneficiat negustorii spre finalul

secolului al XIX-lea: atractivitatea foreland-ul de pe coastă vestică a Mării Negre și modernul antrepozit de la Anvers.

Între cele două capete ale călătoriei lor, cerealele moldo-valahe au fost martorele tăcute ale evoluției structurilor productive, magaziilor și infrastructurii de transport (terestre, fluviale și maritime). Cea de-a doua fază a Revoluției Industriale a dictat tacit ritmul transformărilor structurale din cadrul societății europene, iar ansamblul pe care îl alcătuia foreland-ul vest-pontic și-a pus simțitor amprenta asupra tipologiei culturilor agricole moldo-valahe și a exporturilor derulate prin Gurile Dunării. În aceste condiții, în primii cinci ani ai secolului al XX-lea, Belgia a reușit să ajungă la o pondere medie de 42,58% din totalul cantităților exportate de România și de 42,55% din valoarea acestora. Astfel, Belgia a dominat piața achizițiilor de grâu de la Dunărea de Jos, ajungând să acapareze exporturile românești de profil, într-o proporție de 51,5% în anul 1907. Scenariul a încercat să fie repus în scenă la finalul Primului Război Mondial, dar nu a beneficiat de aceleași condiții prielnice[109].

[109] Vezi analize pe larg, în: Bogdan Murgescu, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa creștină*, p. 269–274; Cristian Constantin, *op. cit.*, p. 403–561.

ÎNTRE CUTUMĂ ȘI LEGE. COMPOSESORATELE DIN MARAMUREȘUL ISTORIC ÎN SECOLUL AL XIX-LEA ȘI ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Ioan Boroica*

Abstract: *Historically, the noble composesorate referred to the models of the social organization of small noble villages from the Middle Ages onwards. At the heart of its functioning was the idea of the hereditary transfer of property rights to common land and the structures of undivided ownership of forests, pastures, reeds, and others. In historical Maramureș, there were more than 20 noble compososerates, the origin of which could not be clarified by previous research. After the Revolution of 1848, 14 new land compososerates were founded. As these new structures replicated the organizational and functional principles of the noble compososerates of the Middle Ages, the modern state felt compelled to intervene more and more in their organization and operation. Thus, from the second half of the 19th century onwards, the forests were managed according to an economic plan, which played a decisive role in transforming their social role into an eminently economic one in accordance with the new laws and regulations. The case studies discussed in this article illustrate the efforts of these Maramures compososerates to adapt to the new legal framework.*

Keywords: noble composesorates, urbarial composesorates, urbarial reforms, customary norms, historical Maramureș.

Trecutul composesoratelor maramureșene, ca temă de investigație istorică, a fost doar sporadic studiat până în prezent. Una dintre dificultățile cercetării provine din precaritatea surselor de documentare, întrucât statutul lor juridic de entități de drept privat, documentele rezultate din activitatea lor internă sau din relația lor cu instituțiile publice au fost păstrate și deseori transferate de la un conducător ales al composesoratului la altul. Marea majoritate a arhivelor composesorale au dispărut după anul 1948 după desființarea composesoratelor, pe parcursul celor 40 de ani de regim comunist din motive lesne de înțeles. S-au păstrat unele documente disparate în arhivele instituțiilor publice administrative care au avut o soartă ceva mai bună, bucurându-se de o oarecare protecție din partea regimului comunist. Astfel că documentele accesibile astăzi interogării istorice sunt relativ puține, disparate, creând astfel dificultăți în reconstituirea trecutului istoric al acestora.

Ideea conform căreia composesoratele nobiliare sunt o creație a nobilimii maramureșene în secolul al XIV-lea a fost pusă în circulație în perioada interbelică, fie ca ripostă la aplicarea fără discernământ a Legii de reformă

* Dr., cercetător științific, Muzeul Maramureșan, Sighetul Marmației;
e-mail: ionboroica@yahoo.com

agrară din 1921 din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș[1], fie din motive ideologice pentru contracararea iredentismului maghiar care a luat amploare în preajma celui de al Doilea Război Mondial[2].

Se poate constata de asemenea și precaritatea studiilor privind normele de drept care au guvernat funcționarea acestor structuri de proprietate. Cercetările recente asupra dreptului agrar antic și medieval occidental formulează două teze opuse: aceea că a existat o ruptură între dreptul roman și cel medieval sub influența migrațiilor și o alta, că există o anumită continuitate. În ambele situații dreptul medieval, incluzând aici și cel agrar, nu reprezintă un *instrumentum regni*. Drepturile în perioada medievală sunt expresia realităților sociale cutumiare, dar și civile, fără prezența unui statalism juridic, fiind reglementate treptat de o multitudine de ordonanțe provenind de la puterea politică și de la diferite ordine laice, ecleziastice, dar și de la autoritățile orașelor, a feluritelor comunități, asociații etc. Drepturile, îndeosebi cele de proprietate, sunt o creație pentru baza acestor structuri sociale, caracterul cutumiar provenind din difuziunea lor socială. În egală măsură, a existat o permanentă luptă între suveranii medievali care controlau domeniile fiscale și aristocrație care își aroga „alodizarea” acestora[3].

În Maramureșul medieval, încorporat de la sfârșitul secolului al XIV-lea în regatul maghiar, au fost introduse treptat atât instituțiile, cât și normele sale de drept medieval. Transformarea elitei locale de cnezi și juzi într-o elită

---

[1] Gavrilă Iuga, *Spicuiri din viața composesoratelor din Maramureș, Borșa,* Sighet, Tipografia „Hermes”, 1936, p. 4–6. În rechizitoriul pe care îl face în calitate de jurist legislației românești interbelice care a afectat în mod direct organizarea și proprietatea composesoratelor, în principal Codul Silvic extins din 1923 întregului teritoriu al României, Legea de Reformă Agrară din 1921 și Legea Cooperației din 1929 cu modificările ulterioare, consideră composesoratele drept instituții fundamentale ale românismului. Patrimoniul lor constituit din terenuri forestiere și pășuni și-a avut originea în proprietatea feudală a voievozilor și nobililor români din secolul al XIV-lea.

[2] Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, Tipografia ziarului „Universul” București, p. 28. Autorul afirma: „O parte din hotarul comunei era destinată folosinței în comun, pentru pășunat, focărit și lemn de construcții, precum și pentru realizări de venituri pentru acoperirea cheltuielilor reclamate de construirea și întreținerea drumurilor, podurilor, bisericilor și a altor edificii publice. Aceste averi comune, transformate în sec. al XlV-lea în composesorate nobiliare și care în parte mai există și azi, au continuat să servească același scop până în zilele noastre. Această organizație politico-socială a fost o creație specific maramureșeană, care s-a menținut încă multă vreme după alipirea Maramureșului la Ungaria și pe care au cerut-o de repetate ori și românii din alte provincii ale fostei Ungarii”.

[3] Paolo Grossi, *L’ordine giuridico medievale*, Laterza, 2017, *passim*, Gérard Chouquer, Gérard Chouquer, *Les régimes de domanialité foncière dans le monde de l’Antiquité à nos jours: une proposition d’architecture juridique*, 2022. halshs-03836767, p. 36–38.

nobiliară a presupus un efort de adaptare a acestor structuri sociale locale la noile realități socio-politice. Aici se regăsesc, firește, și structurile de proprietate devălmașă specifice lumii maramureșene anterioare înglobării în regatul maghiar.

Composesoratele în Ungaria și Transilvania au reprezentat o formă de organizare a proprietății nobile împreună cu privilegiile asociate acestora. La baza acestei organizări a stat ficțiunea juridică a aviticității[4], respectiv, un sistem de transmitere ereditară a proprietății, în special rudelor de sânge, ceea ce a făcut din composesorate structuri de proprietate forțată, fiind lipsite de posibilitatea înstrăinării bunurilor donatare și avitice. Aceste structuri de proprietate au fost prezente în special în satele locuite de mica nobilime armalistă, respectiv, cea înnobilată fără donații de moșii, dar și de acei nobili numiți curialiști, ale căror moșii s-au micșorat până la o întindere considerată minimă, numite din această cauză *curii*. În anumite cazuri, privilegiile nobiliare au fost primite colectiv pentru servicii militare și implicarea micii nemeșimi în războaiele cu turcii. În aceste comunități, terenurile arabile și fânețele din interiorul vetrei satelor au fost cultivate individual, chiar dacă au aparținut proprietății comune, pe când terenurile din extravilan, în special pădurile și pășunile, precum și stufărișurile, luciurile de apă pentru pescuit au făcut obiectul proprietății colective. Proprietății nobiliare i-au fost asociate mai multe privilegii sau monopoluri senioriale, în fapt drepturi exercitate separat de aceste proprietăți, precum dreptul de cârciumărit, de măcelărit, de a încasa taxe după prăvălii și după distilării, dreptul de morărit, de pescuit, vânătoare, ghindărit, stufărit, dreptul de a încasa taxe după cărămidărit, vărărit, exploatarea pietrișului, a nisipului, a lutului și a pietrelor în carieră, drepturi de a încasa vamă de pod, de port și din organizarea de târguri de țară sau piețe săptămânale, precum și drepturile provenite din exploatarea muncii jelerilor. Acestea sunt cunoscute și sub numele de regalii minore[5].

Coproprietarii aflați în indiviziune s-au numit composesori, care trebuiau să aparțină exclusiv clasei nobiliare, fără a putea fi incluși iobagii, jelerii sau arendașii. Dobândirea calității de composesor se făcea potrivit dreptului cutumiar în principal prin moștenire, apoi prin cumpărare, donație sau inscripție (includerea, potrivit dreptului medieval, a destinatarului dreptului în preambulul un act normativ)[6]. Composesoratele au stat la baza organizării

---

[4] Teodor Sâmbrian, *Ardelenisme introduse în legislația română și doctrina de drept civil după unirea Transilvaniei cu România (1), „*Revista de științe juridice", vol. 32, nr. 1/2018, p. 69–70.

[5] Georgiu Plopu, *Părți alese din dreptul privat ungar,* Oradea-Mare, Tipografia „Ateneul", Societate Anonimă, 1929, p. 330.

[6] Huszty Stephanus, *Jurisprudentia practica*, Buda, 1745, p. 274

comunităților sătești nobiliare (curiale) care erau destul de numeroase în Ungaria de nord, Transilvania de nord și Maramureș în secolul al XVIII-lea. Pe la jumătatea acestui secol s-a consolidat autoguvernarea acestor tipuri de comunități sătești ce cuprindeau chiar mici orașe-târguri, fiind independente de feudalii locului, subordonându-se administrativ și juridic autorității comitatense. Acestea își exercitau la rândul lor autoritatea asupra patrimoniului propriu prin intermediul unor statute, dar și asupra unor sate iobăgești ca și nobil colectiv, evident dacă le aveau subordonate. Comunitățile nobiliare au avut o conducere colectivă aleasă de adunarea generală, în frunte cu un hodnog sau jude, ajutat de un notar (secretar), un cămărâș (vistiernic) și un număr variabil de membri cu atribuțiuni specifice. În acele localități unde comunitățile nobiliare conviețuiau împreună cu cele iobăgești și de *agili*, funcționau administrații locale separate. Acest tip de organizare a supraviețuit Revoluției de la 1848 până în 1871 când a fost înlocuită cu autorități civile[7]. Adunarea generală, convocată de obicei de două ori pe an, primăvara de Sfântul Gheorghe și toamna de Sfântul Dumitru, hotăra asupra tuturor problemelor de natură economică și administrativă, aproba rapoartele financiare, alegea președintele care era în fruntea obștii sătești, dar cu atribuții mult mai largi decât cea a primarilor de mai târziu, și pe ceilalți membri ai comitetului composesoral, precum și alte persoane cu atribuții în gestionarea patrimoniului: pădurar, paznici etc. Beneficiile rezultate din administrarea averii composesorale erau împărțite între membrii composesori, în funcție de cota parte ideală atribuită fiecăruia, denumită cheie de proporțiune.

Organizarea și funcționarea composesoratelor avea caracter cutumiar și o anumită autonomie locală. Dacă, până la începutul secolului al XVIII-lea, a existat o mai mică preocupare din partea legiuitorului medieval maghiar în privința proporției din drepturile și beneficiile comune ale composesorilor, din 1715, vicecomiții primesc între atribuții rezolvarea diferendelor în această materie pe baza cărora se stabilea contribuția coproprietarilor la întreținerea fortificațiilor. În general veniturile rezultate din administrarea regaliilor minore erau folosite în interes public: la construcția de edificii de cult sau școlare, la întreținerea învățătorului, la construirea de drumuri, poduri etc.

Reglementări privind modul de gestionare în regim silvic a pădurilor erariale din comitatul Maramureș au fost introduse încă de la începutul anului 1788, fiind propusă și includerea pădurilor composesorale în acest regulament. Regulamentul avea în vedere modul de exploatare a lemnului necesar pentru

---

[7] https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/MagyarNeprajz-magyar-neprajz-2/viii-tarsadalom-CA13/a-paraszti-tarsadalom-morfologiai-leirasa-D0A6/gazdasagitarsula sok-egyesuletek-erdekvedelmi-szervezetek-D302/a-gazdasagiranyitas-es-a-gazdasagszervezes-ko zossegi-intezmenyei-D309/, accesat în 25 septembrie 2024.

plutele ce trebuiau să transporte sarea și urma să fie coordonat și controlat de vicecomite împreună cu inspectoratul minier și salinar[8]. La începutul secolului al XIX-lea, Paul Szapolnczay intermedia o convenție[9] între autoritățile camerale ale comitatului și câteva composesorate din bazinul hidrografic al râului Vișeu pentru achiziția de lemn necesar construirii plutelor ce urmau să transporte sarea din Maramureș. Creșterea nevoii de sare în Ungaria a fost determinată de creșterea demografică, dar și de sporirea efectivelor de animale, ceea ce a pus presiune pe pădurile erariale care în aceste circumstanțe nu mai puteau asigura necesarul de lemn. Convenția a fost încheiată cu composesoratele nobiliare din Borșa, Moisei, Săcel, Vișeul de Jos și Vișeul de Sus. La acestea s-au alăturat și composesoratele și proprietarii de păduri de pe valea Repedei, existând și perspective ca unii dintre proprietarii de pe valea Talaborului, afluent pe partea dreaptă a Tisei, să facă același lucru. A fost preferată negocierea directă cu composesoratele, pentru a ocoli negocierea cu antreprenorii evrei care deja controlau parte din comerțul cu lemn din Maramureș, din cauza cărora crescuse deja prețul lemnului.

Intervenția statului în cazul patrimoniului composesoral forestier este consacrată prin Articolul de lege XXI din 1807[10] privind conservarea pădurilor și are în vedere îndeosebi suprafețele de pădure indivize ale composesoratelor pentru care nu s-a realizat procesul de proporționalizare. Potrivit legii, oricine deține un drept de proprietate cu orice titlu poate reclama cu dovezi la autoritatea judecătorească comitatensă distrugeri sau devastări ale pădurilor, fie prin exploatare excesivă, defrișări, fie prin pășunat. Procedura prevede că tribunalul comitatens trebuie să trimită la fața locului o comisie pentru investigații, pentru a constata amploarea distrugerilor, precum și ascultarea ambelor părți. La propunerea comisiei, în situația în care se constată că există distrugeri ilegale ale pădurii, autoritatea legislativă dispune măsura interzicerii exploatării pentru o anumită perioadă de timp, procedură similară cu sechestrul judiciar, și numește personalul care să supravegheze respectarea măsurilor dispuse. În perioada interdicției, exploatarea va fi limitată la nevoile minime ale composesorilor și se face în raport cu cotele părți deținute, dacă s-a realizat proporționalizarea iar dacă nu a fost realizată, se face prin vânzare la prețul zilei iar dacă se refuză plata, sumele sunt reținute din cota parte cuvenită din veniturile composesoratului. Celor care încalcă interdicția li se pot aplica

[8] Tagány Károly, *Magyar erdészeti oklevéltár. Magyarország ezredéves fennállásának emlékére kiadja az országos erdészeti egyesület*, II, Kötet, *1743-1807*, „Pátria”, Budapest, 1896, p. 563–564.

[9] *Ibidem*, p. 831–835.

[10] *1807. évi XXI. törvénycikk az erdők föntartásáról*; https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=80700021.TV&search.

amenzi de pănă la 200 florini. Pășunatul va fi interzis în pădurile defrișate și în curs de regenerare până când puieții ating înălțimea la care mugurii de creștere nu pot fi afectați prin pășunat. Legea prevede și posibilitatea introducerii unei acțiuni de proporționalizare, în cazul în care unii din composesori se consideră nedreptățiți de măsurile dispuse. Un caz de aplicare a Articolul de lege XXI din 1807 este cunoscut la Borșa, când, în 1813, este trimisă de autoritățile juridice al comitatului o comisie cu sarcina de a investiga cazul unor defrișări de suprafețe forestiere din hotarul localității. Contextul defrișărilor pentru care s-a solicitat protecția suprafețelor forestiere este legat de intensificarea exploatărilor miniere în zona Baia Borsa pentru care era nevoie de material lemnos. Comisia a propus punerea sub interdicție a pădurilor composesorale din bazinul râului Cisla, de pe Fântâna și Fătăciunea, precum și pădurile composesorale ale borșenilor aflate în hotarul Bucovinei și a localității Vișeul de Sus. Se propunea ca exploatarea să fie redusă pentru composesori la lemnul necesar pentru prelucrarea sub formă de șindrilă, scândură și buștean rotund iar pentru minerit numai la nevoile curente, orice exploatare care depășește limitele sechestrului, precum și pășunatul în zonele defrișate, îndeosebi a caprelor, va fi pedepsită cu amendă de 200 florini[11]. Însă adunarea nobiliară a comitatului Maramureș nu a acceptat punerea sub interdicție a exploatării pădurilor, cu excepția cazurilor de distrugere, întrucât ar încălca drepturile proprietarilor, materialul lemnos fiind prelucrat în gaterele deținute de evreii care aduceau venituri, atât pentru composesorat – pentru plata impozitelor și asigurarea hranei –, cât și pentru lucrătorii angajați ai evreilor. Menținea însă dispozițiile luate de comisie pentru cartografierea pădurilor composesorale de către un anume topograf, pe nume Plánesz, precum și numirea unui supraveghetor judiciar silvic și a asistenților lui.

În 1836, problematica proporționalizării este reluată prin Articolul de lege XII iar pentru Transilvania prin Articolul de lege LV din 1871. Principiul proporționalizării presupune stabilirea unui număr fracționar pentru fiecare composesor, astfel încât numitorul să reprezinte suma părților minimale la care poate fi împărțit patrimoniul composesoral iar la numărător numărul de părți atribuite fiecărui composesor, ce pot fi egale sau neegale, astfel ca, prin însumarea tuturor fracțiilor composesorilor, numitorul să fie egal cu numărătorul[12].

Reglementările privind gospodărirea în regim silvic a pădurilor au fost aplicate mai întâi pădurilor aflate în proprietatea statului, respectiv, pădurilor erariale. Astfel, în 1815, a fost emisă o instrucțiune[13] cuprinzătoare, cu caracter

[11] Tagány Karoly, *op. cit.*, III, Kötet, *1808-1867*, Budapest, 1896, p. 174–178.
[12] Georgiu Plopu, *op. cit*, p. 986–988.
[13] Tagány Karoly, *op. cit.*, II, Kötet, p. 208–273.

tehnic și juridic pentru oficiile silvice însărcinate cu administrarea și controlul managementul acestor categorii de păduri. În cazul orașului de coroană Sighet, ca de altfel pentru toate cele cinci orașe de coroană din comitatul Maramureş, pentru pădurile erariale este dispusă aplicarea Articolului de lege XXI din 1807, din cauza exploatării excesive a pădurilor. Aplicarea regulamentelor realizate în anul 1838 de gospodărire economică a acestor păduri a fost amânată. Stabilirea regimului de proprietate a acestor păduri a fost realizată încă din anul 1753 în urma proceselor de cercetare nobiliară. În aplicarea Articolului de lege XXI din 1807 era reglementată în mod excepțional cota de exploatare anuală de lemn de foc sau construcții pentru locuitori, nobili sau nenobili, fiind desemnate zonele de exploatare din pădurea erarială, urmând măsuri de regenerare pentru zonele exploatate. Erau interzise cărbunăritul la limitele acestor păduri folosind lemnul provenit din acestea, ghindăritul, vânătoarea, construirea de adăposturi pentru pășunat iar pășunatul era interzis în zonele aflate în regenerare. De menționat că interdicțiile se vor extinde și asupra zonelor din localitățile învecinate aflate în proprietatea erariului[14].

Evenimentele revoluționare de la 1848 au dus la desființarea instituției medievale a urbarialității prin Articolul de lege IX din 1848, însă reglementarea relațiilor de posesie și proprietate, așa-numita regulare urbarială, s-a realizat în deceniul absolutist prin Patentele imperiale din 2 martie 1853 și 16 iunie 1854. Ulterior, reglementările privind problematica urbarială a fost reluate prin Articolul de lege XXXIII din 1868 și Articolul de lege LIII din 1871 privind regularea relațiilor urbariale, modificat prin Articolul de lege XII din 1877. Pădurile urbariale folosite de iobagi au fost transmise acestora în folosință sub forma unor composesorate urbariale prin Patenta imperială din 2 martie 1853 iar prin Articolul de lege LIII din 1871 au fost întrerupte relațiile domnilor de pământ cu foștii urbarialiști. Articolul de lege XLIII din 1879 a dispus ca aceste composesorate să fie administrate de către stat în baza unui plan economic de amenajare, respectând același principiu al proporționalizării.

Începând cu Revoluția de la 1848 și până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, parte dintr-un efort de modernizare legislativă din partea transleitană a Imperiului habsburgic (austro-ungar după 1867) sunt eliminate treptat privilegiile asociate proprietății composesorale. Prin Articolul de lege IX din 1848 au fost anulate: jeleritul, măcelăritul, dreptul de a încasa taxe după prăvălii și distilării pentru rachiu. Prin Articolul de lege XXXVI din 1888 este răscumpărat de către stat dreptul de cârciumărit; dreptul de pescuit încetează în virtutea Articolului de lege XIX din 1888 iar veniturile din celelalte regalii minore: morărit, cărămidărit, vărărit, exploatarea de suprafață în cariere, ori a

[14] Idem, III, Kötet, p. 425–431.

pietrișului, nisipului, precum și dreptul de port și vamă devin obiect de autorizare din partea statului sau municipalităților. Astfel că drepturile composesoratelor au fost reduse la administrarea unui patrimoniu forestier și neforestier, în principal terenurile destinate pășunatului[15].

Legislația silvică după Revoluția de la 1848 a preluat și codificat aspecte din progresul științelor silvice în domeniu și a consacrat controlul statului asupra modului de gestionare a resurselor forestiere, mai întâi în partea cisleitană a Imperiului Habsburgic. Prin Patenta imperială din 3 decembrie 1852[16] – legea pădurilor – sunt codificate o serie de principii care proclamă dreptul de intervenție a statului în managementul forestier indiferent de regimul de proprietate al acestora, public sau privat. Sub raportul proprietății, pădurile sunt ale statului, ale comunităților urbane sau rurale și ale privaților, fie individual sau colectiv, laice sau religioase între care există raporturi de drept privat. Schimbarea destinației forestiere putea fi făcută în situații justificate doar cu autorizarea ministerială în cazul pădurilor statului și a celor locale, administrative și judiciare, în cazul celor comunale sau private. Se impunea obligativitatea măsurilor de reîmpădurire sau regenerare în cazul defrișărilor într-un termen de maxim cinci ani, interdicții de exploatare în pădurile de protecție, a perdelelor forestiere și a pădurilor ripariene, cu instituirea delimitării acestor gen de păduri. Devenea obligatorie întocmirea unui plan economic de gestionare a pădurilor întocmit de proprietar sau de autoritatea silvică. Exploatarea lemnului putea fi făcută după marcarea cu ciocanul, de obicei în perioada de repaus vegetativ. Este inclusă în Patentă și mai vechea practică a așa-numitei închideri a pădurilor, cu scopul împiedicării exploatării socotită abuzivă, procedură care era declanșată de reclamații făcute autorității comitatense de autoritățile locale, proprietari sau alte persoane interesate, urmată apoi de o cercetare la fața locului întreprinsă de o comisie care putea face propunerea de interzicere a exploatării. Procedura de scoatere de sub interdicție urma aceeași cale. Monitorizarea activității de gestiune a pădurilor era atribuită autorităților politice care puteau angaja personal calificat pentru pază și lucrări silvice. Controlul statului prin intermediul autorităților politice și administrative locale trebuia să fie prezent atât în recoltarea produselor forestiere, cât și în transportul acestora, cuprinzând prevederi îndeosebi la autorizarea plutăritului, împreună cu construcțiile și instalațiile aferente. Patenta includea și măsuri de pază ce trebuiau luate contra incendiilor și combaterea dăunătorilor, în special a insectelor. Paza și administrarea silvică

---

[15] *Ibidem*, p. 330–331.

[16] *** *Allgemeines Reichs-Gesetz- und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich*, Wien, 1852, p. 1053–1059.

a pădurilor, indiferent de regimul proprietății, trebuia încredințată personalului specializat care putea să constate și să aplice măsuri coercitive, contravenționale sau penale. Sunt prevăzute și procedurile de contestare a măsurilor dispuse de autoritățile silvice. Legea silvică austriacă a fost aplicată și în partea transleitană a Monarhiei Habsburgice, în baza unui ordin imperial emis la 24 iunie 1857.

Rolul economic al pădurii din perspectiva achizițiilor în științele silvice de la jumătatea secolului al XIX-lea este evidențiat într-o instrucțiune a Ministerului de Finanțe austriac privind cartografierea, evaluarea și administrarea operațională a pădurilor, emisă la 24 august 1856[17]. Potrivit prevederilor generale din preambulul instrucțiunii, gospodărirea pădurilor, ea însăși o ramură economică distinctă, avea ca scop obținerea unui randament durabil, atât material, cât și financiar, cât mai mare, în așa fel încât să fie asigurat un echilibru între interesele locale și cerințele speciale ale statului în industriile: navală – în special cea militară –, extractivă – mine și saline –, în construcții, aprovizionare cu lemn de foc. Gestionarea durabilă a pădurilor presupunea realizarea unui sistem uniform de proceduri operaționale la nivelul întregii monarhii, care s-a materializat în planuri economice individuale pentru fiecare unitate forestieră. Aceasta presupunea evaluarea condițiilor economice care decurg din situarea în teritoriu, mărimea, limitele, diviziunile pădurilor individuale, proprietatea și apartenența la un sistem de proprietate, fapt ce putea fi realizat prin lucrări topografice și cartografice. Condițiile economice erau date și de proprietățile solului și subsolului, de climă, compoziția și structura pădurii pe clase de vârstă, lucrările silvice executate și altele. La evaluarea economică trebuia avute în vedere circumstanțele particulare care includeau nevoile de lemn ale zonei, cantitatea și diversitatea masei lemnoase ce poate fi furnizată, costurile legate de forța de muncă pentru exploatare și transport, diferitele raporturi juridice, servituți, sarcini publice etc. Starea pădurilor poate fi determinată direct și indirect, însă fundamentală rămânea estimarea economică a inventarului, respectiv, a rezervelor de masă lemnoasă, condițiile de creștere și producție a arboretelor individuale.

Articolul de lege XXXI din 1879[18] – legea pădurilor – preia și dezvoltă principiile Patentei imperiale din 3 decembrie 1852. Legea silvică maghiară, care abrogă Articolul de lege XXI din 1807, impune administrarea în regim silvic a pădurilor aparținând unor variate entități publice și private, respectiv, ale statului, municipalităților, ale entităților ecleziastice, ale asociațiilor,

[17] Tagány Karoly, *op. cit.*, III, Kötet, p. 553–609.

[18] https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87900031.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D30, accesat în 23.09.2024.

fundațiilor, societăților comerciale și ale pădurilor composesorale, inclusiv ale celor urbariale, în baza unui plan economic care trebuia întocmit în termen de cinci ani de la promulgarea legii și aprobat de comitetul administrativ comitatens și, după caz, de Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului. O atenție deosebită era acordată pădurilor de protecție, ce urmau a fi desemnate în detaliu în urma unor evaluări, urmând a fi scutite de impozite sau după caz impozitul va fi redus, în aceste păduri fiind interzise defrișările. Legea impunea proprietarilor angajarea de personal silvic pentru gospodărirea pădurii, paza și protecția ei, în caz contrar comitetul administrativ putând face numiri pe cheltuiala proprietarilor. Autoritatea forestieră de gradul întâi era reprezentată de comisia administrativă silvică din cadrul comitetului administrativ cu funcții executive aflat în subordonarea Ministerului Agriculturii, Agriculturii, Industriei și Comerțului. Controlul statului asupra fondului forestier era realizat prin organele silvice la nivel de regiuni silvice și ocoale silvice, fiind exercitat în primul rând de inspectorii silvici și personalul din subordine, cu atribuții executive, care sunt și membri consultativi în comitetul administrativ asupra modului de gospodărire a pădurii. Sunt descrise posibilele încălcări ale legislații silvice și măsurile coercitive, proceduri în căile de atac ale actelor întocmite de autoritățile silvice, împăduriri ale zonelor neproductive și defrișate, acțiune încurajată de stat prin diferite mijloace. Legea cuprindea prevederi privind transportul produselor forestiere care nu poate fi împiedecat, urmând a se despăgubi eventualele daune, cu prevederi speciale privind transportul pe apă – plutăritul.

Detaliile privind modul de întocmire a planului economic prevăzut de Articolul de lege XXXI din 1879 sunt expuse într-o instrucțiune[19] apărută în anul următor. Scopul declarat al întocmirii planurilor economice era de a asigura gospodărirea pădurilor astfel încât, pe lângă asigurarea durabilității folosinței forestiere, a menținerii și, eventual, a creșterii productivității solului forestier, astfel încât să aducă venituri realizabile în circumstanțe concrete, să fie posibilă o exploatare regulată a produselor forestiere la anumite intervale de timp. În scopul realizării unei gospodăriri rentabile, trebuiau întocmite în mod profesionist amenajamente silvice. Planul economic de gospodărire a pădurilor trebuia să cuprindă, în trei părți: descrierea stării actuale a pădurii, apoi stabilirea sarcinilor de rezolvat și a obiectivelor de atins și, în final, amenajarea pădurilor, reglementarea planului de cultură și a randamentului. Planul economic de gospodărire a pădurilor era în fapt o documentație cu caracter

[19] *Utasítás az erdőgazdasági üzemtervek készítése iránt" című, 23.374. számú, 1880. Évi, földművelés-, ipar- és keres kedelemügyi miniszteri rendelet intézkedett,* Magyarországi Rendeletek Tárá, tizennegyedik folyam., Budapest, 1880, p. 395–561.

tehnic în care trebuiau aplicate normele de gospodărire în regim silvic a pădurilor, indiferent de proprietar. Prin caracterul său tehnic, planul economic trebuia întocmit de un personal silvic cu expertiză în domeniul managementului forestier, evident pe cheltuiala proprietarilor de pădure. Instrucțiunea propunea un cadru pentru întocmirea acestor documentații: descrierea generală, tabelară a suprafețelor proprietății forestiere, precum și descrierea detaliată a inventarului forestier, descrierea tabelară a grupelor de vârstă ale arboretelor, compoziția și zonarea acestora, calculul creșterilor anuale pe o perioadă de zece ani. Aceasta este și durata pentru care se întocmeau în mod obișnuit planurile economice. Planul economic trebuia să cuprindă calculul randamentului pentru produsele lemnoase, utilizările secundare ale pădurii, planuri detaliate de regenerare. Urmărirea realizării planului economic trebuia consemnată în registre, unde trebuia notată orice modificare intervenită în utilizările principale și secundare, în planurile de detaliu, măsurile de regenerare întreprinse și costurile aferente. Complementar trebuiau întocmite și hărți economice ale suprafețelor forestiere și hărți ale arboretelor. De remarcat că aceste planuri trebuiau întocmite în termen de cinci ani de la promulgarea legii, fapt care s-a dovedit a fi nerealist. Cu excepția cazului pădurilor de stat, obiectivul propus nu a putut fi îndeplinit din cauza lipsei de personal silvic capabil să efectueze astfel de lucrări.

Modul de administrare în regim silvic a pădurilor composesorale este detaliat prin Articolul de lege XIX din 1898,[20] care dezvoltă prevederile paragrafului 17 din legea silvică din 1879. Are prevederi speciale cu privire la composesorate, inclusiv pentru cele urbariale. Legiuitorul preia și transpune în textul legii practica existentă până atunci în administrarea patrimoniului composesoral. Treburile de natură economică sunt decise de adunarea generală a composesoratului constituită din toți membrii, indiferent de alocarea părților proporționale, dar aceștia își vor exercita dreptul de vot în raport cu părțile proporționale alocate. Adunarea generală însă nu poate decide înstrăinarea, împărțirea sau grevarea cu sarcini a patrimoniului composesoral. Ședințele – ordinare și extraordinare – sunt convocate cu cel puțin 15 zile înainte și conduse de președinte sau de un reprezentant al comisiei administrative silvice comitatense iar dacă patrimoniul forestier se află în proprietatea statului, atunci participă, dar fără drept de vot, reprezentanți ai autorității silvice. Președintele și membrii comitetului de conducere (notar, trezorier etc.) aleși de adunare sunt responsabili cu punerea în aplicare a hotărârilor adunării. Veniturile se împart între composesori, dar numai după ce sunt acoperite costurile și

[20] https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89800019.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D34, accesat în 25 septembrie 2024.

sarcinile prevăzute în planul economic. Sunt acceptate și utilizări excepționale ale patrimoniului forestier, cu aprobarea Ministerului Agriculturii, iar venitul provenit din acest fel de utilizare să fie investit, iar partea rămasă să fie împărțite eșalonat pe ani composesorilor. În situația în care nu se realizează venituri, composesorii au obligația de a suporta ei înșiși cheltuielile de administrare. Vânzarea materialului lemnos pentru consumul populației locale se face în cantități mici, la prețul recomandat de autoritățile silvice și aprobat în adunarea generală. Masa lemnoasă, alta decât cea destinată nevoilor locale, se vinde prin licitație publică, mai ales dacă valoarea depășește 2.000 coroane, situație în care este necesară aprobarea comisiei administrative silvice comitatense care, prin intermediul unui reprezentant, poate participa la stabilirea condițiilor și a procedurii de licitație. În termen de un an de la intrarea în vigoare a legii, coproprietarii sunt obligați să întocmească o listă cu cei cu drept de vot și să întocmească regulamentul de organizare și funcționare. Legea stabilea conținutul cadru al regulamentului de funcționare al composesoratelor care trebuia să detalieze în cuprinsul lor următoarele:

- amplasarea și descrierea patrimoniului composesoral forestier și/sau neproductiv,
- sediul, modul de organizare și atribuțiile adunării generale,
- atribuțiile președintelui și ale membrilor comitetului de conducere în punerea în aplicare a hotărârilor adunării generale,
- angajarea personalului silvic și instrucțiunile de serviciu,
- proceduri disciplinare aplicabile membrilor comitetului de conducere și personalului silvic angajat,
- proceduri pentru comercializarea materialului lemnos și a produselor secundare,
- reguli de gestiune pentru activul și pasivul composesoral,
- reguli de exercitare a prestațiilor forestiere în natură și de distribuire a veniturilor.

Detalierea pe care trebuie să o cuprindă regulamentele nu trebuie însă să depășească cadrul și limitele legii. În fapt, autoritățile silvice comitatense au întocmit în preajma anului 1900 regulamente tipizate separat pentru composesoratele de proveniență nobiliară și pentru cele urbariale între care există doar mici diferențe. Conținutul acestora, organizat pe capitole, respectă prevederile Articolului de lege XIX din 1898, cu observația că amplasarea și descrierea patrimoniului composesoral forestier și/sau neproductiv și raporturile adunării composesoratului cu autoritățile silvice sunt descrise în primul capitol cu prevederi generale.

Până la sfârșitul Primului Război Mondial nu au existat modificări legislative de substanță care să aducă modificări în structura și funcționarea composesoratelor. Excepție face Articolul de lege XXXIX din 1908 referitor la parcelarea și proporționalizarea fostelor moșii urbariale, potrivit căruia pot cere ieșirea din indiviziune urbarialiștii care au cel puțin 100 iugăre cadastrale de pădure.

Interes pentru cercetare au prezentat în special composesoratele din Maramureșul din stânga Tisei, unde erau concentrate majoritatea comunităților românești din fostul comitat Maramureș. În comitatul Maramureșului de pe ambele maluri ale Tisei, în anul izbucnirii Primului Război Mondial figurau în evidențele silvice 112 composesorate, dintre care 89 erau composesorate urbariale cu o suprafață de 85.863 iugăre cadastrale[21] iar 23 erau composesorate nobiliare cu o suprafață de 100.442 iugăre, în total 186.305 iugăre cu peste 50.000 composesori[22]. Întrucât nu au putut fi identificate până în acest moment evidențe sintetice ale composesoratelor din Maramureșul românesc din stânga Tisei, anterior anului 1918, o astfel de evidență a fost identificată pentru anul 1922, fiind de presupus că acestea nu au putut fi înființate sau desființate în anii imediat următori Primului Război Mondial, tocmai datorită statutului lor juridic special. Astfel țineau de Perceptoratul Vișeul de Sus următoarele composesorate:

- composesoratul urbarial din Botiza, 534,4 iug.
- composesoratul nobiliar Dragomirești, 7.627,5 iug.
- composesoratul nobiliar Săliștea de Sus în hotarul localității Dragomirești, 500 iug.
- composesoratul nobiliar Săliștea de Sus, 2.450,3 iug.
- composesoratul nobiliar Ieud, 4.042,1 iug.
- composesoratul urbarial Rozavlea, 193,8 iug.
- composesoratul nobiliar Săcel, 1.792,2 iug.
- composesoratul urbarial din Strâmura, 1.609,1 iug.
- composesoratul nobiliar din Borșa, 19.680,1 iug.

[21] Unitate de măsură pentru aria terenurilor egală cu 5.754,64 m^2 sau 1.600 de stânjeni pătrați.

[22] Karácsony Sándor, *A Máramarosszigeti m. kir. állami erdőhiva tal 15 éves múltjából (1899–1913),* p. 46. Datele menționate de autor sunt contradictorii: la p. 10, menționează 27 composesorate nobiliare cu suprafața totală de 100.441,9 iugăre cadastrale și la paginile 9–10 menționează 125 composesorate urbariale cu suprafața totală de 85.863,3 iugăre cadastrale defalcate astfel: 8 păduri și pășuni urbariale neseparate în suprafață de 15281,3 iug., 82 terenuri forestiere urbariale separate de natură având suprafața de 57509,2 iug., 28 terenuri de pășunat urbariale separate cu suprafața de 11367,9 iug. și 7 moșii forestiere dobândite prin arendă cumpărare, schimb sau donație cu suprafața de 1704,9 iug.

- composesoratul nobiliar din Vișeul de Sus și de Mijloc în hotarul localității Borșa, 1.679,2 iug.
- composesoratul nobiliar din Vișeul de Sus și de Mijloc, 23.7738,2 iug.
- composesoratul urbarial din Ruscova, 848,3 iug.
- composesoratul urbarial Poienile de sub Munte și Repedea, 2.772,5 iug.
- composesoratul nobiliar din Bârsana în hotarul localității Poienile de Sub Munte, 2.171,5 iug.
- composesoratul nobiliar din Ieud în hotarul localității Poienile de Sub Munte (1/2)
- composesoratul nobiliar Petrova, 9.226,7 iug.
- composesoratul urbarial Petrova, 111,4 iug.
- composesoratul nobiliar Trebușa (azi Delove, în Ucraina) în localitatea Valea Vișeului, fără suprafață precizată.

De perceptoratul Sighet țineau următoarele composesorate:

- composesoratul urbarial Breb, 76,3 iug.
- composesoratul nobiliar Breb, 190,5 iug.
- composesoratul nobiliar Budești, 3.634,4 iug.
- composesoratul nobiliar Vadul Izei, 116,3 iug.
- composesoratul urbarial Sat Șugatag, 367,3 iug.
- composesoratul nobiliar Giulești în Sat Șugatag, 1.759,0 iug.
- composesoratul nobiliar Giulești, 13,6 iug.
- composesoratul urbarial Crăcești, 1.081,9 iug.
- composesoratul urbaial Rona de Jos, 209,5 iug.
- composesoratul nobiliar Iapa, 164,2 iug.
- composesoratul urbarial Crăciunești, 61,8 iug.
- composesoratul urbarial Sarasau, 114,0 iug.
- composesoratul urbarial Virismort (azi Tisa), 48,7 iug.
- composesoratul urbaial Rona de Sus, 418,2 iug.
- composesoratul nobiliar Câmpulung la Tisa, 592,7 iug.
- composesoratul nobiliar Sighet, 3.293,1 iug.
- composesoratul nobiliar Săpânța, 6.301,4 iug.
- composesoratul nobiliar Câmpulung la Tisa în hotarul Săpânței, 1.751,6 iug.
- composesoratul nobiliar Teceu în hotarul din stânga Tisei, 2.661,1 iug.

Se poate remarca că majoritatea composesoratelor nobiliare erau situate comunitățile din stânga Tisei.

Dacă în privința composesoratelor nobiliare nu avem până acum date certe despre momentul înființării lor, composesoratele urbariale au fost înființate în Maramureș în anii '50 ai secolului al XIX-lea. În cazul composesoratului urbarial de la Poienile de sub Munte, localitate cu numeroasă

populație ucraineană, dar și cu o puternică penetrare de populație evreiască, au putut fi identificate documente despre modul de funcționare în primul deceniu de la înființarea acestuia, în anul 1856, an în care composesoratul era administrat de avocatul Vasile Gyenge, fiind apoi preluat de Ioan Gyenge. În fața autorităților, familia contelui Teleki și familia Petreovai, ca proprietari de păduri urbariale, au fost reprezentate de avocații Pataky János, respectiv, Mihaly Gavrilă[23]. În 9 septembrie 1857, unul dintre avocații Erariului din Sighet făcea propuneri instanței urbariale cu privire la modul de realizare a proporționalizării composesoratului urbarial nou creat. În acest sens era propusă realizarea unei evidențe cu toți proprietarii din intravilan, în temeiul căreia să fie stabilite și cotele părți ale foștilor urbarialiști în composesoratul nou creat, precum și beneficiile asociate sau regaliile minore. Acesta recomanda să se ajungă la un compromis cu proprietarii moșiei urbariale, să se investească instanța urbarială cu dreptul de a aplica § 6 al Articolului XII din 1836, cu identificarea loturilor din intravilan ale urbarialiștilor și să se precizeze cheile de proporționalizare pentru stabilirea drepturilor asupra suprafețelor de pădure și pășune, precum și a veniturilor din cărciumărit, măcelărit, vânătoare, vărărit, exploaterea pietrei din cariere, cu mențiunea că eventualele daune pricinuite de exploatare vor trebui despăgubite. Calitatea de composesor va putea fi dobândită dacă cel care o solicită va putea dovedi că el sau antecesorii săi au locuit în intavilanul localității în anul 1820 și au îndeplinit obligațiile urbariale. Partea din intravilan care nu poate fi justificată ca făcând parte din urbariul din 1820 va fi redistribuită tuturor composesorilor. Din veniturile composesoratului va fi asigurată întreținerea bisericii greco-catolice din comunitate, respectiv, a preotului și învățătorului, precum și achiziția unui teren de 1.200 stânjeni pătrați pentru un cimitir creștin. Instanțele urbariale vor stabili și despăgubirile și taxele ce decurg din procesul urbarial[24]. În hotarul muntos al comunei Poienile de sub Munte, numită în documentele din epocă Ruszpolyána Kirva (cuprindea atunci și Repedea), sub aspectul proprietății existau în deceniul neobsolutist două tipuri de păduri: pădurea composesoratului urbarial nou-înființat și păduri composesorale ale altor comunități din Maramureș, cât și ale proprietarilor particulari. Punerea în vigoare a legii silvice austrice din 1852 a declanșat, din cauza exploatărilor necontrolate, o procedură de cercetare la fața locului în vara anului 1863, întreprinsă de doi oficiali comitatensi: Hatfaludi Sándor, vicecomite al doilea și Páulani János, judecător, care au emis o așa numită opinie, în fapt un proces-verbal cu propuneri de remediere a situației constatate. Familia Teleki controla în fapt composesoratul, fiind încă adevăratul proprietar

[23] Arhivele Naționale, Serviciul Județean Maramureș [infra: AN, SJMM], Fond *Liceul Reformat Sighet*, dos. 308/1857–1872.

[24] Idem, f. 1–2.

al pădurilor urbariale de pe pâraiele Cvașnița și Bardii, fără a avea dreptul de a vinde pădurea, aceasta fiind declarată închisă încă din anul 1842. Comisia a constatat că evreii au exploatat lemn de rășinoase de pe valea Cvașniței fără să existe un contract scris și fără să achite cuvenitele taxe către fisc. Pădurea de pe Valea Bardii nu a putut fi vizitată, parte din aceasta aparținând lui Rednic Mihali care nu s-a prezentat la cercetare. Cu toate că pădurile au fost declarate închise și pentru proprietarii particulari: baronul Frigyes Varicourt, Iosif Man, Mihali Gavrilă, Jurca Ioan (mari proprietari și notabilități politice ale comitatului din acea vreme), precum și pentru alți proprietari de păduri din munții Răchita, Iurcescu și Corbul, aceștia au exploatat lemn în baza unei ordonanțe imperiale din 1857. Cele mai afectate în urma acestor exploatări au fost pădurile baronului Frigyes Varicourt și ale lui Iosif Man, care, conform raportorilor, au fost devastate pe o întindere și de o manieră nemaivăzute. Prin urmare, comisia propune limitarea exploatărilor, făcând trimitere la Articolul de lege XXI din 1807, în temeiul căruia întreaga gestiune a pădurilor este supusă controlului autorităților și procedurilor de închidere dacă se constată exploatări excesive. Totuși, comisia propune să fie permise exploatări moderate pentru ca proprietarii să-și poată plăti impozitele, să acopere cheltuielile de regenerare și plata măsurătorile declanșate de fostele autorități militare pentru întocmirea planurilor de gestiune a pădurilor. Pentru ambele tipuri de păduri comisia propunea înființarea unor structuri de supraveghere și pază a pădurilor la confluența râurilor, întrucât transportul lemnului se face pe apă. Comisia specifica rangurile și salarizarea personalului care trebuia pusă sub conducerea unui administrator al închiderii pădurilor, după modelul și salarizarea celei înființate la Borșa[25].

Composesoratul urbarial Poienile de sub Munte a organizat ședințe cu încheierea de procese-verbale, unde s-au dezbătut în prezența oficialităților cu atribuții silvice probleme organizatorice, cu mențiunea că dreptul de cârciumărit era arendat în continuare de familia contelui Teleki. Erau ținute de către trezorier, cel care administra în fapt composesoratul, evidențe contabile cu cheltuielile făcute. Cea mai mare parte a cheltuielilor erau destinate salarizării personalului însărcinat cu paza și administrarea pădurilor composesoratului: pădurarii și administratorii pădurilor pe perioada de restricție: Herchenröttern Albert, Pop Zsigmond, precum și trezorierului composesoral care era și administratorul acestuia[26].

În cazul composesoratului urbarial Poienile de sub Munte nu au putut fi identificate până acum documentele rezultate din aplicarea Articolului de lege LIII din 1871 referitor la reglementarea raporturilor juridice și de proprietate

[25] Idem, f. 113–116.
[26] Idem, f. 38–41, 44–47, 160–163, 212–213, 273–274, 296.

rămase din raporturile urbariale încetate prin legile din 1848. Reglementarea raporturilor de proprietate urbarială, cât și de reglementare a succesiunilor s-au prelungit până la începutul secolului al XX-lea, după cum nici procedura de proporționalizare nu a fost soluționată decât tot în această perioadă pentru composesoratele urbariale din Rozavlea, Strâmtura, Breb, Rona de Sus, Sighet, Petrova și în alte localități din dreapta Tisei. Peste 35.000 de iugăre cadastrale au făcut obiectul ieșirilor din indiviziune a composesorilor din composesoratele urbariale, cum a fost cazul composesoratului Săpânța, Sighet și altele, procedură prin care coproprietarii ieșiți din indiviziune au evitat controlul statului. De altfel, suprafața de minim 100 iugăre cadastrale, necesare pentru a solicita ieșirea din indiviziune potrivit Articolului de lege XXXIX din 1908, a fost considerată ca fiind prea mică în raport cu suprafețele forestiere minime considerate silvic profitabile[27].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea gospodărirea pădurilor erariale s-a făcut în baza instrucțiunilor contelui Festetics Pál (1722-1782), înalt funcționar cameral. Extinderea aplicării legii silvice austriece din 1852 a dus și la înființarea unor noi structuri silvice în comitatul Maramureș. Acestea vizau în primul rând proprietățile forestiere ale statului, fiind înființate oficii silvice pentru gospodărirea acestora. În comitatul Maramureș, în subordinea Direcției Silvice Comitatense cu sediul la Sighet, funcționau cinci oficii silvice cu 2-5 cantoane, cu sediile la Királymező (azi Uszty-Csorna, Ucraina), Rahău (azi Rahiv, Ucraina), Bustyaháza (azi Bustino, Ucraina), Vișeul de Sus și Bocicoiul Mare. Pe lângă administrarea pădurilor statului, aceste organisme silvice aveau atribuții de control și asupra composesoratelor din zonă. Personalul silvic gestiona în mod direct toate lucrările silvice. Prin stabilirea planurilor economice pe o perioadă de 10 ani pot fi întocmite bugetele anuale, lucrările de regenerare și alte tipuri de lucrări silvotehnice[28].

Ca urmare a aplicării Articolului de lege XIX din 1898, în comitatul Maramureș au fost înființate, în fapt reorganizate, șapte oficii silvice de plasă care se suprapuneau parțial cu delimitarea administrativă a plășilor. Acestea au fost oficiul sau ocolul silvic Dragomirești care a avut sediul temporar la Cuhea (azi Bogdan Vodă), Vișeul de Sus, Sighet, Hust, Câmpu Boului, Teceu, Rahău (ultimele patru în Ucraina de azi). Composesoratetele trebuiau să contribuie proporțional cu suprafețele deținute prin intermediul perceptoratelor de plasă la Fondul comitatens pentru conservarea pădurilor pentru salarizarea personalului silvic[29].

---

[27] Karácsony Sándor, *op. cit.*, p.10, 12, 65.

[28] Szilágyi István, *Máramaros vármegye egyetemes leirása: a magyar orvosok és természetvizsgálók 1876-ban Szigeten tartott XIX-dik nagygyülésének alkalmából,* Budapesten, Nyomatott a Magy. Kir. Egyetemi Könyvnyomdában, p. 391, 397–398.

[29] Karácsony Sándor, *op. cit.*, p. 8, 41–42.

Reconstituirea modului de organizare și funcționare a composesoratelor în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX poate fi urmărită pe câteva cazuri particulare ale unor composesorate pentru care au fost păstrate fragmentar documente rezultate din activitatea acestora. Unul dintre aceste composesorate este composesoratul nobil Bârsana, un composesorat atipic prin faptul că pădurea și pășunea care constituiau proprietatea composesorală era situată în hotarul comunei Poienile de sub Munte. Potrivit regulamentului de organizare și funcționare întocmit în anul 1904, patrimoniul composesoratului era constituit din doi munți cu pădurile și pășunile lor. Unul dintre aceștia este muntele Bărsănescu, cu suprafața de 2.010 iugăre cadastrale și 495 stânjeni pătrați, din care 661,3 jugăre reprezentau pășunea alpină. Al doilea este muntele Herștul, în suprafață de 1.170 iugăre 247 stânjeni pătrați, din care 385,5 iugăre sunt de folosință pășune. Suprafețele forestiere au fost înscrise în registrul pădurilor administrate de stat. Până în anul 1900, ca efect a aplicării legilor silvice de după 1850, administratorii composesoratului au fost simultan și conducători politici ai obștii sătești. Din anul 1869, președintele composesoratului a fost parohul locului, preotul Mihail Kökennysdy, vicarul greco-catolic al Maramureșului. Între 1900 și 1904, a funcționat o conducere interimară, iar după această dată a funcționat independent de autoritatea politică. În adunarea de constituire, conform Articolului de lege XIX din 1898, au fost recunoscute în unanimitate 388 de persoane drept composesori înscriși în registrul composesorilor, având drepturi egale, participând în mod egal la sarcinile publice[30]. Primele documente păstrate provin din anul 1866. Unul dintre veniturile composesoratului până în anul 1888 a fost închirierea dreptului de cârciumărit, care se făcea prin licitație cu plic închis, câștigătorul urmând să depună anual suma convenită la casieria comunală. Contractele se încheiau de obicei pe o perioadă de trei ani, arendașii fiind de cele mai multe ori evreii din partea locului. Condițiile din contract stipulau că aceștia trebuiau să vândă pălincă de cel puțin 19 grade, vin bun, la prețurile practicate la oraș[31]. Prin răscumpărarea dreptului de cârciumărit, comunitatea composesorală primește o sumă de 16.000 de florini, neîmpărțită între beneficiarii îndreptățiți, din care se scad unele cheltuieli, astfel că în 1891 suma totală era de 12.592 florini[32]. O altă sursă de venit o constituia vânzarea de material lemnos unor evrei. Exploatarea lemnului era aprobată, până la apariția legii silvice din 1879, de către vicecomite, în limitele unor cote din care se exploatau de obicei în etape

30 Muzeul Maramureșului [infra: MMM], Fond Composesoratul nobil Bârsana, dos. 9, f. 1–2.

31 Idem, dos. 1, f. 6–8, 15; dos. 2, f. 19–20, 24, 26.

32 Idem, dos. 9, f. 1–3.

iar sumele negociate direct se achitau în tranșe. Veniturile composesoratului puteau fi împrumutate cu anumită dobândă membrilor composesori, ceea ce ar fi dus la creșterea veniturilor dacă n-ar fi intervenit uneori și reaua credință din partea acestora[33]. Sumele rezultate erau destinate acoperirii unor varii nevoi de administrare a composesoratului sau ale comunității: salarizarea învățătorului confesional, salarizarea pădurarului, construirea sau extinderea bisericii, întreținerea școlii, măsurători cadastrale, impozit comunal și taxă școlară pentru comuna Poienile de sub Munte, taxă pentru drumuri[34]. Însă investițiile cele mai mari au fost făcute pentru extinderea patrimoniului composesoral. Începând cu anul 1867, urmașii familiei Țiplea vând treptat cotele lor părți din muntele Herștul din hotarul comunei Poienile de sub Munte, unui evreu, Káhán József, din Sighet. În aprilie 1869, fruntașii comunității din Bârsana, în frunte cu preotul Mihail Kökennysdy și cu primarul Pop Petru, înscriu muntele în cartea funciară în numele comunității sătești[35]. Comunitatea composesorală, ulterior Revoluției de la 1848, a refuzat admiterea evreilor ca membri în composesorat, pe motiv că aceștia au primit drepturile nobiliare numai după Revoluție, iar în anul de referință 1848, nu a existat nici un caz de înstrăinare de teren în vatra satului, implicit, nici o înstrăinare de drepturi nobiliare, fapt care a fost aprobat de autoritățile comitatense. Pe de altă parte, evreii nu erau crescători de animale ca să poată emite pretenții la pășunea comună. Composesoratul și-a achitat impozitul către stat la Trezoreria din Sighet, unde a achitat și contribuțiile la fondul de conservare a pădurii, iar impozitele municipale și taxele de drumuri se plăteau la Primăria comunei Poienile de Munte și Perceptoratul Vișeu. În anii '60 ai secolului al XIX-lea composesoratul a vândut o cantitate însemnată de lemn evreului Káhán, iar în 1884, o parte din lemnul neexploatat de Káhán este vândut unui alt evreu, Grosz Mendel, ceea ce a generat reclamații și declanșarea procedurii de vindere la licitație. Cu oarecare eforturi, comunitatea composesorală a reușit să înscrie munții ca proprietate composesorală după legea municipală din 1878. În 1903, composesoratul a vândut pădurea din Bărsănescu, lăsată netăiată de către Jozséf Káhán, pentru 60.000 de coroane. Composesoratul a împrumutat cu dobândă o sumă uriașă la acea vreme, 9.000 de florini, lui Gyula Vincz, Jura Ioan, Jozsép Stern, Ezekiel Káhán și unui grup de evrei din Bârsana, care aduc 1.000 de florini anual. Acești bani acoperă practic cheltuielile de împădurire care se ridică la 1.000 de coroane pe an. Din veniturile composesoratului s-au plătit în toți acești ani salariul învățătorului greco-

33 Idem, dos. 16, f. 1–4.

34 Idem, dos. 1, f. 13,14; dos. 2, f. 20; dos. 6, f. 1–2, 9; dos. 8, f. 2; dos. 9, f. 4–16; dos. 23, f. 9-11; dos. 24, f. 1–10; dos. 29, f. 1; dos. 36, f. 1; dos. 39, f, 1–13.

35 Idem, dos. 41, f. 6–7.

catolic și s-au făcut mici reparații la școala confesională[36]. Creșterea demografică și a numărului de vite pășunabile a determinat conducerea composesoratului să încerce achiziția de noi suprafețe de pășunat, fiind vizat muntele Rădescu, aflat în Galiția, și muntele Preluca[37]. Comitetul composesoral a fost condus de preotul Mihail Kökennysdy, apoi, până în 1904, de fiul acestuia, avocatul Mihail Kökennysdy, ulterior, din 1904 de avocatul Iosif Pop iar din 1913 de Vasile Ilniczki[38].

Un alt caz propus spre ilustrare prin interogarea arhivistică se referă la composesoratul Săliștea de Sus. Au putut fi identificate puține documente în raport cu îndelungatul parcurs istoric, pe care, cu siguranță această instituție l-a avut până în anul 1918. Un corpus de documente de la începutul secolului XX relevă efortul de adaptare a Composesoratului nobil Săliștea de Sus la noile condiții impuse de Articolul de lege XIX din 1898 și maximizarea beneficiilor din această adaptare[39].

Autoritățile silvice comitatense au întocmit în preajma anului 1900 regulamente tipizate separat pentru composesoratele de proveniență nobiliară și pentru cele urbariale între care există doar mici diferențe. Conținutul acestora, organizat pe capitole, respectă prevederile Articolului de lege XIX din 1898, cu observația că amplasarea și descrierea patrimoniului composesoral forestier și/sau neproductiv și raporturile adunării composesoratului cu autoritățile silvice sunt descrise în primul capitol cu prevederi generale. De exemplu, în cazul composesoratului Dragomirești, localitate învecinată cu Săliștea de Sus au fost completate în urma ședinței adunării generale din 27 mai 1900 regulamentul pentru administrarea economică[40], precum și registrul composesorilor cu drept de vot[41].

A putut fi identificată și o situație inedită: un conflict între composesoratele Săliștea de Sus și Dragomirești în privința unei suprafețe

---

36 Idem, dos. 13, f. 2–8.

37 Idem, dos. 23, f. 16rv; dos. 28, f.1–4.

38 Idem, dos. 45, f. 13–16.

39 AN, SJMM, Fond *Prefectura Maramureș*, inv. 1045, dos. 67/1927.

40 AN, SJMM, Fond *Prefectura Maramureș*, Comisia administrativă silvică, inv. 1004, dos. 33/1910, f. 35–70. Documentul este intitulat *Szabályzat a Dragomérfalvi nemesi közbirtokosság osztatlan állapotban levő, közösen használt erdöibirtokának gazdasagi ügyviteléről* [Regulament pentru administrarea economică a composesoratului nobiliar Dragomirești, proprietate indiviză folosită în comun]. Cuprinde nouă capitole cu 122 articole.

41 *Idem*, f. 3–32, Registrul este intitulat: *A Dragomérfalvi nemeși közbirtokosság szavazásara jogosult tényleges közös birtokosok jegyzéke* [Lista coproprietarilor îndreptățiți cu drept de vot a composesoratului nobil Dragomirești]. Lista inițială cu composesorii este adăugită în 1910.

forestiere și de pășunat, situată pe pârâul Idișor (Iodișor în documente), afluent pe partea dreaptă a unui afluent al Izei care izvorăște din versanții nordici ai Țibleșului, al cărui bazin hidrografic se află în cea mai mare parte în localitatea Dragomirești. Cadastrul stabil introdus după anul 1856 înglobează în bună parte bazinetul Idișorului în hotarul Dragomireștiului, pe când prin cadastrul concretual cu hărțile topografice întocmite în anul 1863 îl include în hotarul Săliștii de Sus. Cu ocazia delimitărilor limitelor suprafețelor forestiere ce formează patrimoniul composesoral cerut prin Articolul de lege XIX din 1898, composesoratul Dragomirești emitea pretenții pentru includerea acestor suprafețe în cele ale composesoratului Dragomirești din cauza unor inadvertențe în înscrierea în cartea funciară[42]. Această încurcătură a blocat pentru o perioadă intenția composesoratului Săliștea de Sus de a beneficia de prevederea utilizării excepționale a fondului forestier. Oportunitatea deschisă de un Ordin al Ministerului Agriculturii[43], de a putea exploata și vinde o parte din masa lemnoasă din patrimoniul composesoral a început să fie pusă în aplicare, ceea ce a presupus parcurgerea unui complicat hățiș birocratic. Mai întâi, composesoratul a trebuit să se adapteze cerințelor noii legi. Deși nu au putut fi identificate până în prezent regulamentul de administrare economică și registrul composesorilor cu drept de vot, acestea au fost cu siguranță întocmite și aprobate cu prioritate având în vedere intenția de valorificare a masei lemnoase.

În acest sens au fost implicate autoritățile silvice comitatense, îndeosebi inspectoratul silvic și subcomisia silvică pentru composesorate. Potrivit evidențelor cadastrale din 1901, în bazinetul Idișorului existau 773,5 iugăre cadastrale (445 ha) de pădure, însă din cauza defrișărilor din ultimii 40 de ani suprafața forestieră s-a redus la 655,41 iugăre cadastrale (377,12 ha), diferența fiind transformată în teren de pășunat. Din perspectiva autorității forestiere exploatarea integrală a pădurii de pe această suprafață este posibilă în prima

[42] Idem, f. 291v. Detalii ale acestei inadvertențe sunt cuprinse în corespondența dintre autoritățile silvice comitatense de la începutul anului 1903. Terenurile forestiere cu numerele topografice 6630, 6691, 6749 și 6789 au fost înscrise în cartea funciară nr. 87 a Săliștii de Sus, terenuri cuprinse într-o tarla de peste 1.000 de jugăre cadastrale ce includea și fânețe ale locuitorilor din Săliștii de Sus. În urma unui proces din 1891 de proporționalizare parțială a composesoratului nobil din Dragomirești, în 1894 are loc și refacerea cărții funciare, când terenurile sunt incluse în cartea funciară 1653 a localității Dragomirești, iar proprietarul este trecut generic: satul Săliștea de Sus. Comunitatea Dragomirești a avut atunci un an la dispoziție pentru contestarea înscrierii, dar nu a contestat-o. Astfel s-a ajuns la o dublă înscriere a acelorași suprafețe. Această pretenție este respinsă de către vicecomite, care era și președinte al subcomisiei silvice comitatense pentru composesorate și dispune înscrierea suprafețelor respective în cartea funciară Săliștii de Sus, unde de altfel figura încă din 1868 în proprietatea composesoratului.

[43] Idem, f. 217rv Ordonanța nr. 86170/1902.

parte a intervalului 1901-1920, întrucât distanța mare face neprofitabilă exploatarea pentru membrii composesoratului, la fel ca și vânzarea în cote mici din cauza lucrărilor necesare pentru asigurarea exploatării, iar pe de altă parte cheltuielile de administrare a celor 1.785,3 iugăre cadastrale de pădure comunală, cu construirea unui canton silvic, fac nerentabilă o exploatare fracționată, mai ales că aici predomină fagul care nu are căutare. Se pot valorifica 15-20.000 metri cubi de rășinoase pentru care s-ar putea obține 30-40.000 coroane, care ar constitui un fond păstrat de trezoreria comitatului sau investirea într-un fond de investiții din care s-ar putea construi locuință pentru personalul silvic, realizarea cartării suprafețelor forestiere și plata impozitelor și a cheltuielilor de administrare anuale[44]. Față de această propunere composesoratul are altă viziune, una provenită din vechile cutume, potrivit cărora din veniturile composesorale se asigură construirea și întreținerea edificiilor publice. Din 1903, în locul învățătorului Chiș Dumitru[45] de la școala din parohia de sus, ca președinte al composesoratului este ales avocatul Ilie Mariş, foarte probabil pentru a îndeplini actele de procedură necesare pentru vânzarea pădurii, învățătorul păstrându-și calitatea de vicepreședinte[46]. În 1902 composesoratul hotărăște vânzarea pădurii „Idișor" urmând demersurile pentru aprobarea vânzării de către autoritățile momentului. Un nou raport de evaluare a posibilităților de administrare economică a pădurilor composesorale de pe Idișor, întocmit de același inginer silvic, Karácsonyi Sándor, în ianuarie 1904 când relevă faptul că pentru asigura gestiunea pe termen lung a celor 2450 jugăre cadastrale a suprafețelor composesorale ar fi necesară constituirea unei fundații de minim 30000 coroane. Este întocmită o hartă a proprietății composesorale a Săliștii de Sus cu suprafața propusă pentru exploatare, împărțită pe loturi. Estimează că pentru lotul 8-11 în suprafață de 286,26 jugăre cadastrale (164,71 ha) s-ar putea obține prin exploatare 13.970 coroane iar din lotul 12-13 în suprafață de 59,13 iugăre (34,02 ha) s-ar putea exploata 6.301 metri cubi lemn cu o valoare 11.743 coroane. Suma totală rezultată o consideră insuficientă și propune ca din acești bani să se realizeze înființarea fie de ferme montane, achiziția de terenuri forestiere exploatabile ori a unor gatere pentru prelucrarea pădurilor particulare învecinate. Firește, evaluarea este făcută din perspectiva unui silvicultor care era interesat de administrarea economică a pădurii și mai puțin de interesul comunității.

---

44 Idem, f. 265rv.

45 În șematismele episcopiei Gherlei (*Schematismul cleri diocesis syamosujváriensis graeci ritus catholicorum pro anno a Cristo nato*…) din anul 1903 (p. 235) și 1906 (p. 214) în localitatea Săliștea de Sus, Chis Dumitru (Kiss Demeter) figura ca învățător la școala din parohia de sus.

46 Idem. f. 221rv.

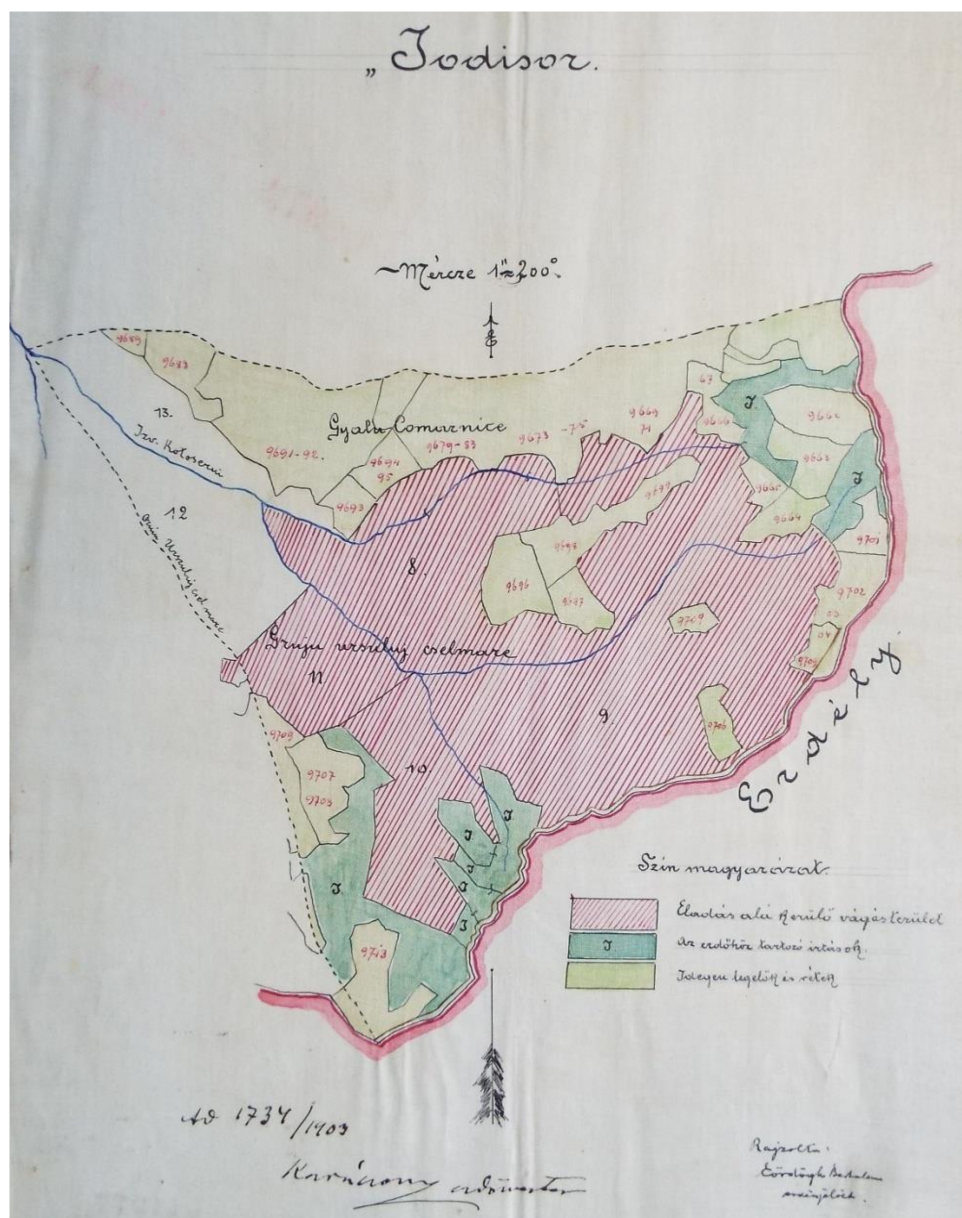

Fig. 1.
Harta desenată după planurile cadastrale ale cadastrului stabil de stagiarul Eördögh Bertalan, însușită de inginerul silvic Karácsony Sándor cu loturile de pădure propuse pentru exploatare. În legendă: hașurat cu roșu: zonă de exploatare pentru vânzare; colorat cu albastru: pădure de rășinoase pentru tăiere pe ras; verde pal: pășuni și arătoare în afara pădurii. Sursa: AN, SJMM, Fond Prefectura Maramureș, inv.1045, dos. 67/1927

În 1902 este întocmit un plan economic provizoriu după apariția Ordonanței 86170/1902 care detalia așa-numitele condiții de utilizare excepțională a fondului forestier composesoral. Însă comunitatea composesorală a avut cu totul alte planuri față de autoritățile silvice[47]. Prin valorificarea pădurii intenționau să construiască două școli, un local pentru primărie, precum și o cooperativă de credit. În acest sens, avocatul Ilie Mariş, preşedintele de atunci al composesoratului, a realizat demersurile pentru vânzarea pădurii composesoratului, organizând în acest sens o licitație publică, cu respectarea procedurilor legale din perioadă, cu publicarea unor anunțuri în presa vremii, respectiv, în hebdomadarul maghiar ce apărea la Sighet: „Máramoros”[48]. Anunțul de publicare a licitației a trebuit supus aprobării organelor silvice locale și comitatense. În esență, publicarea de licitație a cuprins detalii despre cantitatea de masă lemnoasă de rășinoase scoasă la vânzare, prețul de pornire a licitației cu oferte în plic sigilate, date despre termenele de exploatare și degajare a zonei exploatate etc.[49]. Licitația a fost contestată de un grup de evrei din Dragomirești printr-o plângere adresată vicecomitelui, în care aceștia contestau calitatea composesoratului de organizator al licitației, întrucât terenurile composesoratului sunt înscrise în cartea funciară a Săliștii de Sus[50]. În urma licitației a fost încheiat un contract de vânzare-cumpărare cu câștigătorul licitației, un evreu pe nume Salomon Markstein, din Budapesta, cu suma de 30.501 coroane, garanția va fi restituită numai după terminarea exploatării. Contractul preia condițiile specificate în publicația de licitație[51]. După încheierea contractului suma este depusă la Trezoreria Sighetu Marmației cu o dobândă de 4%. În urma adunării composesoratului din 26 martie 1905, comitetul de conducere solicita punerea la dispoziție a sumei rezultate din urma vânzării lemnului. La această ședință au participat 90 de

47 Idem, f. 214–215.
48 Idem. f. 152.
49 Idem f. 187–189. Publicația de licitație cuprinde condițiile de vânzare și încheiere a contractului. Între detaliile publicației de licitație menționam aici câteva, cu relevanță pentru tema cercetată. Din primul lot de teren au fost scoase la licitație 9.815 trunchiuri apreciate la 2.553 mc de trunchiuri molid și din al doilea lot 6.738 bucăți la un volum de 10.709 mc trunchiuri molid, în ambele cazuri trunchiurile trebuie să aibă diametrul de 30 cm măsurat la înălțimea pieptului. Prețul de pornire a licitației evaluat de organele silvice este de 25.713 coroane iar participanții la licitație trebuiau să depună o garanție de 2.571 coroane. Foioasele aflate în zona de exploatare nu pot face obiectul exploatării, putând fi utilizate numai pentru asigurarea drumurilor de exploatare cu poduri, protejarea lor etc. Termenul limită de finalizare a exploatării este sfârșitul lunii octombrie 1908.
50 *Ibidem*, f. 183.
51 *Ibidem*, f. 95.

membri composesori[52]. Acestei acțiuni se raliază și vicarul greco-catolic Tit Bud, care solicita în noiembrie 1907 subcomisiei silvice comitatense composesorale eliberarea sumei 27.762 coroane pentru demararea construirii a două școli, a localului primăriei și a cooperativei de credit. Pentru întărirea argumentelor în favoarea cererii sale, Tit Bud preciza că composesoratul și-a achitat taxele de administrare a pădurii și va continua să le plătească. Cheltuielile de administrare a pădurilor vor fi suportate din veniturile primăriei și ale cooperativei de credit, dar și din veniturile proprii ale composesoratului. La construcția școlilor va contribui și comunitatea, cu material lemnos și muncă[53].

Documentele identificate până în prezent nu permit reconstituirea modului în care au fost realizate sau abandonate obiectivele propuse. Cert este că în inventarierea domeniului public din anul 1940, dintre cele trei edificii de învățământ existente în localitate figurează două școli construite în anul 1908, ambele din lemn și acoperite cu tablă. Una dintre ele are numai două săli pentru

[52] *Ibidem*, f. 93–94. Anexat procesului-verbal al ședinței adunării composesoratului Săliștea de Sus din 26 martie, se află lista composesorilor prezenți, redată în cele ce urmează păstrând grafia maghiară: 1. Berkán Szimjon, 2. Vlad Lupu erdöszolga, 3. Iuga Grigács, 4. Iuga Gergely l. Mihály, 5. Iuga Gábor, 6. Iuga Gergely, 7. Vlad Iuon l. Danyla, 8. Juga Iuon a Niyekityi, 9. Iuga Péter, 10. Pap Grigore Anyecz, 11. Iuga Grigore Togyeresti, 12. Haheu Mihály, 13. Kis Gyorgye cantor, 14. Ivaskó Iuon, 15. Orzák Grigore, 16. Grád Iuon, 17. Kis Iuon a l. Grigore, 18. Kis Vasailye l. Stefán, 19. Kis Vaszilye Niyekityi, 20. Kis Stefán, 21. Vlad Vaszilye Komenyeszi, 22. Iuga Dumitru l. Grigore, 23. Kis Grigore l. Stefán, 24. Pop Togyer Erinye, 25. Gaga Dumitru, 26. Kis Iuon l. Andrej, 27. Pop Iuon l. Stefan, 28. Iuga Gyory ai Ioanye, 29.Vlad Nikolaj buzsi, 30. Iuga Ioan a Ioanye, 31. Pop Grigore l. Pavel, 32. Vlaád Iuon Duhatko, 33. Kiss Demeter l. Grigore, 34. Berkán Gyorgye, 35. Iuga Iuon l. Vaszily, 36. Kis Szimjon l. Vaszalye, 37. Vlád Togyer, 38. Kis Gyorgye l. Szamoie, 39. Vlád Samoje, 40. Siofrak Iuon, 41. Iuga Maftyei, 42. Juga Ion l. Logyin, 43. Steczko Iuon, 44. Juga Niyekita l. Iuon, 45. Steczko Togyer, 46. Pop Togyer, 47. Lazaroj Vaszile, 48. Dunka Dumitru, 49. Juga Iuon a l. Gavrila, 50. Matyás Iuon a l. Gyorgye, 51. Vlad Iuon Alexi, 52. Berkán Stefán, 53. Vlád Iuon a Lupului, 54. Juga Iuon Trufan, 55. Kis Mihaly l. Gyorgyi, 56. Juga Lupu l. Szamoje, 57. Kis Stefan Nyekitya, 58. Vlád Lupu l. Ioszip, 59, Juga Iuon a Biakului, 60. Berkán Iuon l. Grigor, 61. Vlád Grigore Sykejus, 62. Pop Stefán, 63. Juga Lupu l. Szimjon, 64. Vlád Iuon l. Gyorgye, 67. Juga Iuon l. Grigore, 68. Juga Tanaszie, 69. Iuga Grigore Logyineszi, 70. Kis Iuon l. Mihaly, 71. Vlád Mihaly a l. Stefán, 72. Juga Pasztyei, 73. Berkán Ionás, 74. Vlád Iuon a Tyityienye, 75. Grád Mihaly a Marie, 76. Kis Iuon l. Iuon, 77. Rád Iuon a l. Filip, 78. Vlád Grigore l. Iuon, 79. Vlád Grigore l. Iuon, 80. Juga Iuon l. Logyn, 81. Juga Gyorgye l. Gyorgye, 82. Bilika Iuon l. Mihalyi, 83. Kis Vaszilye l. Grigor, 84. Vlád Grigore l. Togyer, 85 Juga Szimjon, 86. Vlád Szimjon l. Tymok, 87. Tymis Vaszilye, 88. Vlád Iuon a Petri, 89. Dáncs Gávrila, 90. Juga Grigore a Bendri.

[53] *Ibidem*, f. 53.

învățământ și o cancelarie iar cea de-a doua are două săli de învățământ și două încăperi și dependințe pentru locuința învățătorului[54].

Fig. 2.
Școala nr.2 Săliștea de Sus, construită în 1908. Sursa AN, SJMM

Fig. 2.
Școala nr.3 Săliștea de Sus, construită în 1908, Sursa AN, SJMM

Nu a putut fi identificat până acum regulamentul de administrare economică a composesoratului nobil al Săliștii de Sus, ci numai registrul compsesorilor. Registrul[55], datat din 13 iulie 1903, cuprinde 383 de composesori, dintre care o parte sunt evrei, incluși datorită proprietăților deținute în vatra satului. În 1913, este pornită o acțiune de îndepărtare a acelor membri din composesorat care nu au drept legal sau istoric. În acest sens este edificator memoriul noului președinte al composesoratului, preotul Vasile Vlad, adresat la 30 octombrie 1915[56] subcomisiei Tribunalului pentru composesorate, prin care justifică cum s-a ajuns la această revizuire a componenței membrilor composesori. Potrivit memoriului, populația din Săliștea de Sus cuprinde în principal urmași ai trei familii străvechi: Vlad, Iuga și Chiș, înnobilate ca nobili donatari de către regii maghiari pentru faptele lor de arme din secolele XIII (sic!) și XIV. Donațiile au inclus moșii nu numai în localitate, ci și în Borșa, unde au primit 20 de munți, iar terenurile arabile și fânațele au aparținut satului nobiliar Săliștea de Sus. Pe la 1800, aici s-au stabilit două familii izraelite venite din Galiția: Stern și Parsernak. Aceștia au închiriat regaliile mici (fără îndoială cârciumăritul !) și treptat au subminat comunitatea nobiliară, cumpărând de la datornicii lor

[54] Idem, Fond *Prefectura Maramureș*, inv.1006, dos. 67/1927, f. 75.
[55] Idem, inv. 1005, dos. 65/1916, f. 1–15.
[56] Idem, f. 69–70.

loturile nobiliare din vatra satului, astfel că aceștia s-au mutat în afara vetrei satului. Apoi au continuat cu achiziția de terenuri și în afara vetrei satului. Prin anii '80 ai secolului al XIX-lea, proprietatea composesorală a fost înscrisă în cartea funciară ca proprietate municipală a comunei nobiliare, fără ca urmașii acestor două familii izraelite să aibă dreptul la proprietatea comună. Din aceste două familii au rezultat 100-120 familii evreiești, care dețin 600-700 proprietăți foste nobiliare și care folosesc proprietățile comune ale comunității nobile, în special pentru pășunatul vitelor, fără însă a participa la sarcinile publice. Această stare de fapt continuă, chiar în situație de război când, 800-900 de fii ai Săliștii de Sus sunt sub arme, evreii continuă să folosească nestingheriți proprietatea publică composesorală. Considerau că întocmirea în anul 1900 a registrului composesorilor care să-i cuprindă pe toți membrii comunității a fost o greșeală, întrucât a uzurpat drepturile celor real îndreptăți. De aceea în 1913 au hotărât revizuirea listei composesorilor prin excluderea celor care nu au un drept legitim în proprietatea composesorală. Consideră de asemenea că excluderea evreilor din lista composesorilor nu este un act de antisemitism, întrucât au fost excluși și greco-catolici care nu au ascendență în vechile familii nobiliare ale localității.

Hotărârea de excludere a evreilor din composesorat pe motiv că nu sunt beneficiari ai drepturilor nobiliare s-a soldat cu plângeri[57] la subcomisia comitatensă pentru composesorate și apoi la instanța superioară de contencios pentru composesorate de la Budapesta. Aceasta s-a pronunțat pentru reînscrierea în registru a șapte evrei, lăsând la latitudinea subcomisiei subcomitatense examinarea plângerilor altor evrei pentru care nu s-a putut demonstra legătura (filiația) sau identitatea reclamaților cu cei șterși din registrul composesorilor. Alte cereri au fost respinse[58]. Din documentele cercetate nu avem date documentare despre felul cum a fost rezolvată această din urmă situație.

Din aceeași zonă, Idișor, în 13 iunie 1918, este organizată o nouă licitație pentru vânzarea a 7.563 m³ molid adjudecată de un evreu, Josif Deblingher. Numai că intervenind evenimentele revoluționare ale anului 1918 nu a fost semnat contractul de vânzare. Printr-un ordin al Direcției Generale a Pădurilor din 1920 a fost dispusă întocmirea unui nou amenajament iar vânzarea masei lemnoase nu este aprobată. În 1922, șeful Ocolului silvic valea Izei întocmea prescrisul amenajament, verificat de Casa Pădurilor și este înaintat Casei Pădurilor spre aprobare. Până în 1923

---

57 Idem, f. 62–63.
58 Idem, f. 30, 32.

controlul activității composesoratului Săliștea de Sus, ca de altfel a tuturor composesoratelor maramureșene a fost realizat de către subcomisia administrativă economică, care de altfel a și propus Direcției Casei Pădurilor din cadrul Casei Pădurilor ca să nu fie acceptată reclamația văduvei Deblinger care solicita exploatarea masei lemnoase la prețul din 1918, în condițiile în care prețul lemnului a urcat deja[59].

Această incursiune în eforturile de adaptare a composesoratelor pe parcursul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX permit formularea câtorva idei care pot ține loc de concluzii. Mai întâi, în efortul său de modernizare, Monarhia habsburgică, devenită bicefală după 1867, a emis o serie de acte normative pentru domeniul silvic, care vizau și composesoratele care gestionau un important patrimoniu forestier și agricol: pășuni, stufărișuri etc. Dacă la început organizarea și funcționarea composesoratelor avea un puternic caracter cutumiar, intervenția statului, prin crearea unui statalism juridic, a dus la periferizarea rolului social al composesoratelor în detrimentul rolului economic. Fiecare dintre composesoratele din Maramureșul istoric putea constitui subiect de cercetare pentru studiul activității composesoratelor, pentru a releva multiplele fațete ale eforturilor de adaptare la noile realități juridice, economice și sociale. Fiecare act normativ ce viza composesoratele a generat mici crize, care, rostogolite în avalanșă, au generat criza socială și economică a societății țărănești maramureșene din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, o lume rămasă în interiorul cutumelor de sorginte medievală despre care fac mărturie documentele cercetate. Această lume a cutumelor composesorale a știut totuși să-și gestioneze crizele, făcând apel la inteligența vremii pentru a face față unui sistem legislativ tot mai sofisticat și a unui sistem de relații economice tot mai mercantile.

[59] AN, SJMM, Fond *Prefectura Maramureș*, inv.1006, dos. 67/1927, f. 1–4.

LOCUIRE, MUNCĂ ȘI DEZVOLTARE ÎN ROMÂNIA POSTBELICĂ: SCHIȚĂ PENTRU O CERCETARE INTERDISCIPLINARĂ A ORAȘULUI INDUSTRIAL (1945-1989)

Mara Mărginean*

Abstract: *Building on extensive scholarly production, this study proposes a reading of the long-term social effects of the spatial and labor policies that underpinned the development project adopted by the communist regime after 1945. This paper problematizes the changes in the urban-industrial environment resulting from the Romanian state's efforts to promote the country's industrialization. It aims to show the successive stages in which Romania gave social content to the economic measures adopted. The analysis begins with a brief discussion of the development of the building materials industry to show how various economic constraints influenced the dynamics of the space in Romania. It highlights the successive phases of restructuring the built fabric from small urban cores during the first post-war decade to networks of more or less modernized localities in the years of late socialism. Without ignoring the peculiarities, excesses, and nonsense that characterized many of the economic decisions of the communist leadership in these decades, the article shows how Romania, oscillating between proximity to the Soviet Union and the pursuit of European modernity, experienced the changes of the post-war period not only as part of a natural transformation of industrial society in relation to the increasingly complex demands of the workforce but also as an illustration of the local impact of global economic dynamics.*

Keywords: Romania, urban, industry, development, growth, global.

Conform statisticilor oficiale, în România între 1948 și 1989 s-au construit din fondurile statului aproape 2,5 milioane apartamente în urban și 500,000 în rural. De asemenea, în aceeași perioadă, alte 2,5 milioane de locuințe s-au finalizat din fondurile private ale populației, majoritatea (aproximativ 2 milioane) în mediul rural[1]. Din multe puncte de vedere, astfel de cifre sunt

---

* Cercetător științific II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca; e-mail: maramarginean@yahoo.com

1 Vezi Comisia Națională pentru Statistică, *Anuarul Statistic al României* [infra: ASR, deopotrivă în corpul capitolului și în notele de subsol], București, 1990, p. 540-43. Dincolo de numărul important de unități finalizate, regimul comunist este bine-cunoscut și pentru politicile sistematice de demolare a clădirilor vechi, cu precădere în anii 1980, ca parte a unui demers mult mai amplu de restructurare a centrelor civice. Deși impactul real al acestor acțiuni nu este deocamdată cunoscut, cercetătorii rămânând captivi într-o retorică anti-comunistă care se limitează la a consemna distrugerile fără a furniza informații despre gradul de degradare al clădirilor demolate sau despre durabilitatea materialelor din care au fost construite, cert este că între 1980 și 1989 s-au demolat aproximativ 127.000 de

impresionante. Acestea ilustrează nu doar extinderea semnificativă a stocului de locuințe, dar și potențialul modernizator pe care programele constructive l-au avut pentru societatea românească. Spre deosebire de anii de dinainte de 1945, când majoritatea locuințelor celor mulți erau realizate din chirpici sau din diverse materiale mai puțin durabile, noile ansambluri rezidențiale erau dovada progresului tehnologic semnificativ al industriei materialelor de construcții și al inovaților urbanistice recente. Printre câștigurile incontestabile pe care locuințele finalizate în perioada postbelică le-au asigurat locatarilor putem menționa accesul la apă curentă, canalizare, încălzire pe timpul iernii, sau iluminat electric, precum și îmbunătățirea confortului cotidian prin soluții de mobilier adecvate și dotări tehnologice[2]. Însă, contextualizarea acestor date în funcție de transformările macro-economice și sociale de după 1945 aduce în prim-plan un tablou mult mai complicat. Se știe, de exemplu, că între 1948 și 1989 populația țării a crescut de la 15,8 milioane la 23 de milioane, această evoluție fiind o consecință a creșterii speranței medii de viață de la 47 la 71 de ani[3], și a politicilor pronataliste impuse de liderii politici după 1966[4]. În egală măsură, însă, programele de industrializare și urbanizare implementate de către liderii comuniști după 1948 au determinat migrația masivă a forței de muncă din rural în urban și, implicit, restructurări notabile ale țesutului socio-

locuințe deopotrivă în urban și în rural. Constantin Ionete, *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*, București, Edit. Expert, 1993, p. 51.

2 Miruna Stroe, *Locuirea între proiect și decizie politică: România 1954–1966*, București, Edit. Simetria, 2015.

3 Ca urmare a investițiilor masive în extinderea infrastructurii medicale și a serviciilor de asistență socială, România a înregistrat una din cele mai spectaculoase creșteri a speranței de viață în perioada postbelică comparat cu restul țărilor Europene. Aceste evoluții, însă, sunt importante mai degrabă pentru că documentează progresul intern al sistemului medical și de asistență socială în raport cu realitatea interbelică, când România înregistra una din cele mai mari rate ale mortalității infantile cumulate cu valori îngrijorătoare ale sărăciei, și nu reprezintă în mod obligatoriu o dovadă a unui nivel foarte ridicat de eficiență a serviciilor medicale asigurate de statul socialist populației după 1948, comparativ cu practica altor țări. După cum reiese din datele oficiale, chiar și în 1989, România se afla pe locul al doilea (după Albania) la nivel european în ceea ce privește mortalitatea infantilă, ocupa poziții codașe în ceea ce privește numărul de medici și de paturi de spital la 10.000 de locuitori, și a speranței de viață la naștere (71 în România comparativ cu 78 în țările occidentale). Pentru o perspectivă comparativă a speranței de viață în diverse țări europene în 1989, vezi Maria Molnar, Maria Poenaru, Sănătatea, în vol. *Nivelul dezvoltării economico-sociale a României în context european: 1989*, coord. Constantin Grigorescu, București, Edit. Export, 1993, p. 230–249 [infra: *Nivelul dezvoltării ...*].

4 Vezi Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu: O perspectivă comparată, coord. Corina Doboș, Iași, Edit. Polirom, 2010; Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu: Instituții și practici, coord. Luciana M. Jinga, Florin S. Soare, Iași, Edit. Polirom, 2011.

profesional național. În vreme ce în anii imediat postbelici, a avea un acoperiș deasupra capului era deja un salt calitativ semnificativ în condițiile de locuit pentru o bună parte a populației, îmbunătățirea susținută a serviciilor sociale și comerciale, creșterea nivelului de salarizare și diversificarea stilurilor de viață a generat mereu noi orizonturi ale așteptărilor cotidiene ale unei forțe de muncă tot mai conștiente de propriul rol în dezvoltarea statului socialist și de statutul social dobândit ca urmare a industrializării. Privite prin această lentilă, datele oficiale referitoare la creșterea stocului de locuințe după 1945 conturează un amplu cadru analitic, unde concepte cheie pentru înțelegerea transformărilor sociale ale României postbelice, precum industrializare sau urbanizare, pot fi problematizate ca îngemănări dintre emanciparea stilurilor de viață, conturarea unor noi culturi manageriale și etici lucrative în mediile industriale, și gradul de mobilizare a regimului de a răspunde aspirațiilor cotidiene ale populației[5].

Numeroase analize istoriografice recente au abordat implicațiile sociale ale industrializării postbelice în statele central și est-europene. Deopotrivă sinteze de istorie economică și studii de caz, astfel de contribuții au scos la lumină importante date empirice despre creșterea capitalului fix prin derularea prioritară a unor investiții substanțiale în industria siderurgică sau în cea a construcțiilor de mașini[6], precum și despre dinamica relațiilor de muncă, atât în secțiile de producție, cât și dincolo de poarta fabricii[7]. Oferind argumente convingătoare, și adeseori extrem de critice ale modelelor interpretative promovate de școala totalitară, ce au dominat peisajul istoriografic post-socialist cu precădere în primele decenii ale tranziției[8], astfel de cercetări au

---

[5] C. Grigorescu, *Introducere,* în vol. *Nivelul dezvoltării…*, p. 10.

[6] Ivn Berend, *Central and Eastern Europe, 1944–1993: Detour from the Periphery to the Periphery,* Cambridge, Cambridge University Press, 1996; Trond Gilberg, *Modernization in Romania since thr Second World War,* Praeger Publishers, 1975; *The Politics of Modernization in Eastern Europe. Testing the Soviet Model,* coord. Charles Gati, Londra, New York, Praeger Publishers, 1976.

[7] Elena Zubkova, *Russia after the War: Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945–1957,* Armonk, M. E. Sharpe, 1998; Donald Filtzer, *Soviet Workers and Late Stalinism: Labor and the Restoration of the Stalinist System after World War II,* Cambridge, Cambridge University Press, 2002; Mark Pittaway, *The Workers' State: Industrial Labor and the Making of Socialist Hungary, 1944–1958,* Pittsburgh, University of Pittsburgh Press, 2012; Katherine Lebow, *Unfinished Utopia: Nowa Huta, Stalinism, and Polish Society, 1949–56,* Ithaca, Cornell University Press, 2015; Mara Mărginean, *Ferestre spre furnalul roșu: urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan*, Iași, Edit. Polirom, 2015; Alina-Sandra Cucu, *Planning Labour: Time and the Foundations of Industrial Socialism in Romania*, New York, Berghahn Books, 2018; Adrian Grama, *Laboring Along: Industrial Workers and the Making of Postwar Romania*, Berlin, De Gruyter, 2018.

[8] Probabil cea mai cunoscută producție istoriografică aparținând școlii totalitare este Vladimir Tismăneanu, *Raport final*, București, Edit. Humanitas, 2010.

fost parte a unui efort intelectual trans-național ce viza problematizarea similitudinilor și diferențelor dintre procesele de industrializare din țările socialiste și cele capitaliste, precum și a felurilor multiple prin care cele două lumi au intrat în dialog una cu cealaltă. Fie că vorbim despre soluții de urbanizare[9] sau despre practici de consum[10], emanciparea tinerilor[11] sau afirmarea drepturilor sociale și politice ale femeilor[12], toate aceste analize au vizat să surprindă felurile multiple prin care influența Occidentului s-a făcut simțită în spatele Cortinei de Fier, precum și posibilele pârghii prin care experiențele economice și sociale ale spațiului socialist puteau deveni relevante pentru înțelegerea dinamicilor din țările capitaliste.

În ultima perioadă, pe fondul recentei turnuri globale a istoriografiei internaționale, istorici și specialiști în științe sociale deopotrivă s-au arătat tot mai preocupați să înțeleagă principiile directoare ale programelor naționale de creștere, mobilizate de diverse regimuri politice în deceniile ce au urmat celui de-al Doilea Război Mondial. Folosindu-se de analize scalate (global-regional-național-local) și de grile comparative, astfel de demersuri s-au concentrat pe evoluția economiilor socialiste în raport cu economia globală, precum și a sistemelor sociale est-europene în raport cu cele ale statelor capitaliste[13]. În

---

9 Cf. G. Enzedi, *Specific Urbanization in East-Central Europe,* „Geoforum”, 21 (1990), p. 163–172; G. Konrad, I. Szelenzi, *Social Conflicts of Under-urbanization,* în vol. *Urban and Social Economics in Market and Planned Economies: Policies, Planning, and Development*, vol. I, coord. A.A. Brown, J.A. Licari, E. Neuberger, Praeger, New York, p. 206–26; vezi și K.J. Kansky, *Urbanization under Socialism: The Case of Czechoslovakia,* Praeger, New York, 1976; J. Musil, *Urbanization in Socialist Countries,* E.M. Sharpe, White Plains, 1980; Per Ronnas, *Urbanization in Romania: A Geography of Social and Economic Change since Independence*, The Economic Research Institute, Stockholm, 1984.

10 *The Socialist Sixties: Crossing Borders in the Second World*, coord. Anne E. Gorsuch, Diane P. Koenker, Bloomington, Indiana University Press, 2013.

11 Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*, Princeton, Princeton University Press, 2005.

12 Jill Massino, *Ambiguous transitions: gender, the state, and everyday life in socialist and postsocialist Romania*, New York, Berghahn Books, 2019.

13 Johanna Bookman, *Markets in the name of socialism: the left-wing origins of Neoliberalism,* Stanford, Stanford University Press, 2011; Besnik Pula, *Globalization under and after socialism: the evolution of transnational capital in central and eastern Europe,* Redwood City, Stanford University Press, 2018; Oscar Sanchez-Sibony, *Red Globalization: The Political Economy of the Soviet Cold War from Stalin to Khrushchev*, Cambridge, Cambridge University Press, 2014; James Mark, Paul Betts, *Socialism Goes Global: the Soviet Union and Eastern Europe in the Age of Decolonisation,* Oxford, Oxford University Press, 2022; *Alternative Globalizations. Eastern Europe and the Postcolonial World,* eds. James Mark, Artemy M. Kalinovsky, Steffi Marung, Bloomington, Indiana University Press (2020); J.A. Mark, T. Rupprecht, L. Spaskovska,

acest context, mai mulți cercetători au sugerat schimbarea unghiului interpretativ astfel încât experiența postbelică a blocului socialist să nu fie citită separat de cea a țărilor capitaliste prin extragerea spațiului est-european dintr-o conversație trans-națională și trans-ideologică despre bunăstarea globală, ci prin cadrele conceptuale ale dezvoltării.

Astfel, recurgând la analize *a la longue durée*, autori precum Cornel Ban sau Bogdan Murgescu au legat eforturile statului român postbelic de stimulare a creșterii economice de un proiect vechi de decenii al elitei naționale de „recuperare a decalajelor”[14] de creștere față de Occident, ce vedea în „industrializarea impulsionată de stat principalul motor al modernizării economice”[15]. Articulat în jurul ideii unei interdependențe dintre dezvoltarea economică și dezvoltarea socială (alfabetizare, educația terțiară, îmbunătățirea indicilor sanitari și medicali, plasă socială de siguranță pentru șomaj, boală, sărăcie sau bătrânețe, distribuția bogăției între membrii societății și accesul la infrastructura de transport), *dezvoltaționismul*, sau dictatura de dezvoltare, a fundamentat practica postbelică a numeroase state, cunoscând forme diverse: „industrializare prin substituirea importurilor în America Latină și în unele părți ale Africii și Asiei de Sud-Est, planificare orientativă în unele din economiile din Asia axate pe export, și economii cu planificare centrală și deținute de stat în Europa de Est, China și Vietnam”[16]. Însă ceea ce a fost important în cazul românesc, a constat din felul în care un cumul de idei, aspirații și practici privind dezvoltarea prin industrializare ce au prins viață în deceniile anterioare celui de-al Doilea Război Mondial a fost resemnificat o dată cu instaurarea regimului comunist la finele anului 1948. Se știe, de exemplu, că în 1938, nivelul de dezvoltare economică și socială al României era semnificativ întârziat față de Occident: o țară preponderent agrară, cu o agricultură fragmentată și rudimentară, și cu o industrie nu doar prea puțin modernizată, ci și dominată de interesele capitalului autohton de factură neo-mercantilistă. În perioada interbelică, desigur, au existat proiecte de industrializare care într-un fel sau altul mizau pe coordonarea centralizată a statului și implicarea unei elite birocratice, însă mare parte a acestora au avut un impact limitat, fiind mai

B. Iacob, *1989: a Global History of Eastern Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 2019.

14 Bogdan Murgescu, *România și Europa: Acumularea decalajelor economice,* Iași, Edit. Polirom, 2010. Vezi și Jerzy Łazor, Bogdan Murgescu, Economic Development, în vol. *The Routledge History Handbook of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century: Challenges of Modernity*, coord. Stanislav Holubec, Władysław Borodziej, Joachim von Puttkamer, London–New York, Routledge, 2020.

15 Cornel Ban, *Dependență și dezvoltare: O economie politică a capitalismului românesc,* Cluj, Edit. Tact, 2014.

16 *Ibidem*, p. 44.

degrabă expresii ale unei agende viitoare decât ilustrații ale unei acțiuni de moment. Acest lucru a fost o consecință imediată a statutului (semi)periferic al României, ca urmare a predilecției către exporturi de cereale și materii prime și într-o măsură foarte mică de produse industriale finite. Deși depășirea stării de înapoiere în raport cu celelalte țări europene a continuat să alimenteze viziunile de dezvoltare ale elitelor intelectuale naționale chiar și în răstimpul anilor dificili ai războiului, abia după 1945 România își asumă în mod deschis un ambițios proiect de industrializare ce ar fi asigurat o ajustare graduală a structurii economiei și a comerțului exterior. Însă, „această mutație economică de structură implica și o politică coordonată de urbanizare a majorității populației, asigurare a ocupării totale a forței de muncă, acces universal la serviciile sociale și construire a unei infrastructuri de cercetare industrială, în paralel cu extragerea eficientă a surplusului agricol obținut după colectivizarea forțată a terenurilor productive”[17].

Construind pe acest fond de cunoaștere istoriografică, studiul de față propune o lectură a implicațiilor sociale pe termen lung ale politicilor spațiului și ale muncii ce au fundamentat proiectul de dezvoltare al regimului comunist asumat după 1945. Contribuția de față problematizează în legătură cu schimbările survenite în mediul urban-industrial ca urmare a efortului statului român de a impulsiona industrializarea țării și vizează să cartografieze etapele succesive prin care România a reușit să dea conținut social măsurilor economice adoptate. Analiza pornește de la o discuție succintă privind evoluția industriei materialelor de construcții pentru a evidenția cum constrângerile economice diverse au influențat dinamica spațiului în România. Continuă cu evidențierea etapelor succesive de restructurare a țesutului construit de la mici nuclee de urbanitate în răstimpul primului deceniu postbelic la rețele de localități mai mult sau mai puțin modernizate în anii socialismului târziu. În felul acesta, fără să facă abstracție de particularitățile, excesele și non-sensurile ce au caracterizat multe din deciziile economice ale liderilor comuniști în toate aceste decenii, articolul arată cum, oscilând între proximitatea Uniunii Sovietice și propria-i aspirație spre modernitatea europeană, România a resimțit schimbările perioadei postbelice nu doar ca parte a unei transformări firești a societății industriale în raport cu revendicările tot mai complexe ale forței de muncă, ci și ca ilustrații ale implicațiilor locale ale dinamicilor economice globale.

[17] *Ibidem*, p. 44–45.

Mâna lungă a politicului – Industria materialelor de construcții

Imediat după instaurarea regimului comunist în România, noua conducere a statului a formulat un amplu proiect de creștere economică ce presupunea dezvoltarea prioritară a mineritului și a industriei grele, mobilizarea resurselor naturale și de forță de muncă existente, planificarea centralizată și intervenționismul statului la toate nivelele procesului decizional. În logica asigurării unei „creșteri economice sustenabile”[18], factorii de decizie păreau convinși că cea mai sigură cale de urmat era consolidarea unei economii industrializate și autonome, astfel încât statul să-și diminueze pe cât posibil dependența față de importurile de materii prime. Desigur, modelul de dezvoltare implementat în România postbelică prelua tiparul deja testat în Uniunea Sovietică încă din perioada interbelică, când, imediat după înființarea *Gosplan*-ului, s-a demarat primul plan cincinal (1928-1932) a cărui principală țintă a fost industrializarea țării. Însă, după cum arată un studiu al Organizației Națiunilor Unite din 1948, majoritatea statelor europene au considerat că mineritul și industria grea ar fi putut servi ca doi poli solizi în jurul cărora s-ar fi putut realiza reconstrucția economiilor naționale și, implicit, s-ar fi putut asigura o oarecare ameliorare a nivelului de trai al celor mulți. Mai mult, „similaritatea modelelor de investiții (aplicate) în diverse țări sugerează că planurile industriale au fost realizate individual, la nivel național”[19], acest lucru confirmând faptul că dintr-un capăt în altul al continentului, reconstrucția a presupus într-o primă fază asigurarea autosuficienței economice prin mobilizarea extensivă a resurselor naturale proprii și de forță de muncă interne.

Dincolo de aceste repere comune, totuși, parcursul individual al fiecărui stat a depins de nivelul de industrializare, de disponibilitatea lichidităților monetare, de gradul de integrare a economiilor naționale în rețelele globale și de strategiilor elitelor naționale de prioritizare a investițiilor și alocare a resurselor în plan intern. Într-o lucrare clasică pentru înțelegerea logicii de funcționare a sistemului socialist, Ianos Kornai descria strategiile de alocare a resurselor pentru investiții ca fiind similare unei spirale a cărei viteză de rotație se accelerează cu fiecare impuls, „proces concentric, care se repetă, și se auto-induce: producția de bunuri de investiții este crescută astfel încât să aibă mai mult capital fix, care trebuie să producă în mare măsură bunuri de investiții, care să contribuie la rândul lor la creșterea capitalului fix, și așa mai

[18] Charles S. Maier, *Cambridge History of the Cold War, ...*, p. 48.

[19] United Nations, Departament of Economic Affairs, *Economic Survey of Europe in 1948*, p. 202, apud Henry L. Roberts, *Romania: Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, Yale University Press, 1951, p. 327.

departe”[20]. Pe măsură ce spirala avansa, atenționa Kornai, rezultatele erau contradictorii. Pe de o parte, investițiile în fonduri fixe determinau tot mai multe investiții, generau tot mai mult capital fix și, în cele din urmă, tot mai multă producție agregată. Pe de altă parte, domeniile marginale față de nucleul „productiv” al spiralei, precum serviciile, infrastructura socială sau locuințele, creșteau mai greu sau erau ignorate în cea mai mare parte a timpului. Chiar dacă această alocare diferențiată afectează, de regulă, diverse ramuri industriale în totalitate, industria materialelor de construcții ilustrează excelent nu numai strategiile angajate de statul socialist pentru a-și asigura resursele necesare pentru dezvoltarea susținută a industriilor productive, ci și statutul ambiguu al programelor de locuințe, la rândul lor dependente de ciment, var, țiglă și cherestea. Argumentul pe care îl avansez aici este că socialul românesc postbelic a fost articulat tocmai de statutul ambivalent al acestui domeniu în raport cu economia națională.

Coordonată la nivel de minister în toate guvernele românești postbelice[21], industria construcțiilor și a materialelor de construcții a fost parte integrantă a programului național de industrializare pe care autoritățile statului român l-au inițiat în 1945 cu scopul refacerii postbelice și al recuperării decalajelor de dezvoltare față de Occident. Din multe puncte de vedere, dinamica acestui

[20] Janos Kornai, *The Socialist System: The Political Economy of Communism*, Princeton, Princeton University Press, 1992, p. 171.

[21] Între 1945 și 1989, activitatea industriei construcțiilor a fost coordonată de diverse ministere. La nivel decizional, înființarea Ministerului construcțiilor și materialelor de construcții cu prilejul învestirii celui de-al doilea guvern Gheorghe Gheorghiu-Dej (28 ianuarie 1953) trimitea un semnal puternic referitor la decizia autorităților de a reglementa activitatea de pe șantierele țării, după ce vreme de mai mulți ani gestiunea programelor constructive fusese deficitară. Primul ministru cu responsabilități în domeniu a fost Gheorghe Roșu. Pe parcursul anilor 1950, funcția a mai fost deținută și de Gheorghe Hossu și Carol Loncear. După 1960, o dată cu preluarea șefiei guvernului de către Ion Gheorghe Maurer, structura instituțională a fost diversificată prin înființarea în 1962 a Ministerului Industriei Construcțiilor, și ulterior înființarea unor noi ministere cu atribuții specifice (de exemplu Ministerul Construcțiilor Alimentare, Ministerului Industriei Materialelor de Construcții și a Ministerului Construcțiilor Industriale). Ca urmare a revizuirii atribuțiilor Comitetului de Stat pentru Economia și Administrația Locală, s-a dispus și încetarea activității Comitetului de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare și preluarea atribuțiilor acestuia de Ministerul Construcțiilor Industriale, Comitetul de Stat pentru Economia și Administrația Locală, Comitetul de Stat al Planificării și Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă. Ulterior, s-a înființat Inspectoratul General de Stat pentru Directivare și Control în Proiectarea și Executarea Construcțiilor, organ al Consiliului de Miniștri. Vezi *Decretul nr. 674 din 1 octombrie 1969 pentru stabilirea unor măsuri privind îndrumarea, coordonarea și controlul în domeniul construcțiilor, arhitecturii și sistematizării*, „Buletinul oficial” nr. 109 din 8 octombrie 1969 și *Decretul nr. 44 din 14 februarie 1973 privind înființarea, organizarea și funcționarea Inspectoratului General de Stat pentru Directivare și Control în Proiectarea și Executarea Construcțiilor*, „Buletinul oficial” nr. 12 din 14 februarie 1973.

domeniu a fost impresionantă. Conform datelor statistice oficiale, în 1938 producția națională de ciment era de 585 mii tone (32,7 kg per cap de locuitor), o valoare semnificativ mai mică față de media europeană a momentului. În 1950, deja, ca urmare a unor investiții în extinderea și modernizarea liniilor de prelucrare realizate imediat după finalul celui de-al Doilea Război Mondial, autoritățile menționau creșterea producției anuale până la 1.125 mii tone. Tot atunci s-au făcut primii pași pentru extinderea infrastructurii de producere a cimentului la nivel național; probabil printre cele mai importante măsuri în acest sens au fost deschiderea unor noi fabrici în Moldova, Dobrogea și Muntenia, regiuni unde până la acel moment funcționau foarte puține linii de producție de profil. Ulterior, la jumătatea anilor 1950, numărul întreprinderilor a crescut și mai mult; cererea tot mai mare de materiale de construcții cumulată cu presiunea reducerii costurilor de transport de la producător la șantier a convins autoritățile asupra necesității înființării unor noi fabrici în subordinea sfaturilor populare regionale. Aceste măsuri par să fi avut consecințe notabile în scurt timp. Conform unor analize preliminare realizate la finele anilor 1950, în mai puțin de un deceniu producția globală de ramură a crescut de peste zece ori, în vreme ce cimentul, varul, cărămizile sau țiglele au înregistrat creșteri de până la 400%. Apoi, în răstimpul deceniilor ulterioare ca urmare a unor demersuri susținute de tehnologizare a liniilor de prelucrare și de extindere a rețelei naționale de întreprinderi de profil s-a reușit o creștere cantitativă spectaculoasă de la an la an, un maximum atingându-se în 1988, când a fost raportată o producție de 14.447 mii tone de ciment[22].

Tabel nr. 1. Producția materialelor de construcții între 1938 și 1989

Produs	**U.M.**	**1938**	**1950**	**1960**	**1970**	**1980**	**1989**
Ciment	Mii tone echiv. 80% clincher	585	1.125	3.142	7.966	15.611	13.265
	Mii tone	510	1.028	3.054	8.127	14.607	12.223
Var	Mii tone	151	220	843	2.011	3.813	4.078
Cărămizi și blocuri ceramice	Mil. buc.	-	-	219	2.284	7.454	785
Țigle	Mil. buc.	123	134	269	244	85	100
Prefabricate din beton armat	Mii mc	-	-	219	2.284	7.454	6.274

Sursa: *Anuarul statistic* 1990, p. 488-489.

Mare parte a acestor eforturi s-a transpus într-un interes crescut pentru îmbunătățirea tehnologiei de realizare a componentelor prefabricate pentru construcții, precum și pentru implementarea pe scară largă a acestor soluții ce

[22] Conform datelor din *Anuarul statistic* s-au produs 3.142 mii tone în 1960, 7.966 mii tone în 1970 și 15.611 mii tone în 1980.

ar fi putut fi mult mai profitabile[23]. Ulterior, cu precădere la sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970, autoritățile s-au prevalat de gradul destul de ridicat de răspândire a acestor componente pentru a impune o reducere drastică a cantităților de fier din structurile clădirilor, interesul pentru extinderea infrastructurii industriale reflecându-se în mod direct asupra calității și siguranței ansamblurilor rezidențiale, fapt dovedit de altfel de consecințele extrem de grave ale cutremurului din 1977[24].

Totuși, în ciuda faptului că în anii 1950 România avea o infrastructură rudimentară, o bună parte a producției naționale de materiale de construcții a luat calea exportului. În primii ani ai regimului comunist, de exemplu, mare parte din producția de cherestea și ciment obținută în noile centre de prelucrare a fost comercializată în afara țării, către șantierele naționale sau programele de locuințe fiind direcționate cantități mult mai mici de produse. Comercializarea în străinătate a materialelor de construcții nu era deloc întâmplătoare. Presate să găsească soluții viabile pentru industrializarea țării, autoritățile au înțeles repede faptul că în condițiile deosebit de dificile de după război posibilitățile reale de dezvoltare ale României erau limitate inclusiv de nivelul extrem de scăzut de tehnologizare a liniilor de producție autohtone. Modernizarea impunea, așadar, importul de know-how și de echipamente performante din Occident pentru care erau necesare lichidități în valută la care factorii de decizie din București nu ar fi putut avea acces decât prin exporturi masive de materii prime (și alimente). Din cauza unor astfel de condiționalități cauzate de statutul (semi)periferic al României, primele măsuri adoptate de autoritățile comuniste la finele anilor 1940 și începutul anilor 1950 au constat din limitarea investițiilor publice la doar câteva nuclee cheie ale industriei grele (Hunedoara, Bicaz, București) și exportul surplusului de materii prime existent, astfel încât să se obțină lichiditățile valutare necesare pentru tehnologizarea siderurgiei și a construcțiilor de mașini[25]. Aceste strategii au continuat în mare și după 1953; conform datelor existente, România a exportat cel mai mare procent din producția de materiale de construcții în anii 1950, aproximativ 31,4%. Ulterior, în răstimpul deceniului al șaptelea, valoarea exporturilor a scăzut semnificativ la mai puțin de 15% din producția totală, aceste modificări reprezentând un răspuns direct la intensificarea ritmului industrializării după Plenara PMR din noiembrie 1958. Cu toate acestea, probabil tocmai datorită costurilor scăzute de prelucrare, cimentul continua să

[23] Vezi în acest sens Irina Tulbure, *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944–1960: constrângere și experiment*, București, Edit. Simetria, 2016.

[24] Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist: România 1944–1989*, București, Edit. Simetria, 2011, p. 35.

[25] Vezi John Michael Montias, *Economic development in communist Romania*, Cambridge Mass., MIT Press, 1968, p. 23–38.

fie un produs rentabil pentru export chiar și la finele anilor 1960. Calcule revizuite în cadrul unor ședințe de lucru ale CC al PCR cu conducerile ministerelor economice, Comitetul de Stat al Planificării și Consiliul de Miniștri privind schița de dezvoltare a economiei naționale în perioada 1971–1975 și până în 1980 au dezbătut tocmai felul în care producția internă de ciment ar fi putut fi organizată pentru a se asigura o cantitate suficientă pentru exporturi[26]. Conform datelor statistice oficiale, cimentul a continuat să dețină o pondere semnificativă din totalul exporturilor chiar și după măsurile extrem de agresive de creștere ale ratei de acumulare (cu precădere în anii 1970) și de stimulare a investițiilor în extinderea infrastructurii construite, un maxim al valorilor comercializate în străinătate înregistrându-se în 1980[27].

Tabel nr. 2. Exporturile de ciment ale României

	1960		1970		1980		1985		1989	
Ciment	Mii tone fizice	%	Mii tone fizice	%	Mii tone fizice	%	Mii tone fizice	%	Mii tone fizice	%
	959,2	31,4	1.202	14,79	2.824,5	19,3	2.242,5	20,03	1.898,2	15,52

Sursa: *Anuarul statistic* 1990, p. 618-9.

Însă, creșterea producției și extinderea infrastructurii de prelucrare a materialelor de construcții nu a fost rezultatul direct al dezvoltării lineare a economiei românești. Din contră, aceste dinamici ilustrează excelent modificările survenite în structura economiei naționale de la un deceniu la altul, precum și practicile diverse prin care autoritățile statului socialist au dispus ajustări ale nivelelor ratelor de consum și acumulare și, implicit, au alocat preferențial resurse financiare pentru stimularea dezvoltării anumitor ramuri industriale cheie în detrimentul altora. De exemplu, ponderea industriei materialelor de construcții în totalul economiei naționale a crescut de la puțin peste 1% în 1938, la 2,1% în 1950 pentru ca în 1989 să atingă un maxim de 3,7%. Deși importante nu numai ca pondere procentuală dar și ca valoare absolută a producției atâta timp cât între 1948 și 1970 economia națională a înregistrat o creștere de 68% pe deceniu, aceste realizări sunt totuși relativ modeste în comparație cu cele înregistrate de industriile siderurgice și a

[26] Arhivele Naționale Istorice Centrale [infra: ANIC], Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 72/1969, f. 70–72.

[27] Pentru o discuție excelentă privind mecanismele mobilizate de liderii politici pentru creșterea fondului de acumulare după 1970, vezi Vlad Pașca-Oprișiu, *Cincinalu-n patru ani și jumătate (1971–1975): Nicolae Ceaușescu și economia României socialiste, de la tentații tehnocratice la primatul politicului*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2020.

construcțiilor de mașini (de la 10% în 1938 la 27% în 1989) sau chimică (de la 2,7% în 1938 la 9,8% în 1989)[28]. De asemenea, în ceea ce privește proporția dintre capital și resurse de muncă industria materialelor de construcții s-a numărat printre domeniile cu o creștere destul de limitată; chiar dacă forța de muncă a sporit cu peste 52.000 de oameni, productivitatea în această ramură a crescut în medie cu 6% anual, astfel de valori fiind semnificativ mai mici față de industriile grele cheie, precum siderurgie sau construcții de mașini, care raportau creșteri anuale de peste 10%.

Tabel nr. 3. Structura pe ramuri a valorii producției industriale, în anul 1938 și în perioada 1950-1989

%

	1938	1950	1960	1970	1980	1989
Industrie total, din care:	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Industrie extractivă		8,5	8,2	5,3	3,7	6,2
Industrie prelucrătoare		**89,6**	**89,3**	**91,5**	**94,5**	**89,9**
Ramuri ale industriei:						
Energie electrică și termică	1,0	1,9	2,5	3,2	1,8	3,9
Combustibil	16,8	11,3	9,1	5,3	4,5	11,5
Metalurgie feroasă (inclusiv extracția minereurilor feroase)	4,1	5,4	6,3	8,5	7,4	6,9
Metalurgie neferoasă (inclusiv extracția minereurilor neferoase)	2,6	2,1	2,1	3,3	3,2	2,9
Construcții de mașini și prelucrarea metalelor	10,2	13,3	24,0	25,0	35,2	27,7
Chimie	2,7	3,1	6,1	10,1	8,7	9,8
Extracția minereurilor nemetalifere și produse din substanțe abrazive	0,1	0,1	0,3	0,2	0,3	0,5
Materiale de construcții	**1,2**	**2,4**	**3,2**	**3,4**	**3,4**	**3,7**
Exploatarea și prelucrarea lemnului	9,5	9,9	7,5	6,4	4,1	3,8
Celuloză și hârtie (inclusiv exploatarea stufului)	1,2	1,3	1,0	1,4	1,4	1,2
Sticlă, porțelan și faianță	0,4	0,7	0,7	0,6	0,7	0,8

Sursa: *Anuarul statistic al României* 1990

Există mai multe cauze ale acestei dezvoltări inegale a diverselor ramuri industriale. Una, și probabil cea mai frecvent menționată de cercetători, privește însăși esența proiectului economic de creștere asumat de regimul de la București după 1948. Industria construcțiilor și a materialelor de construcții nu a reprezentat un scop în sine cât un instrument util prin care statul își asigura necesarul de

[28] În general, creșterea ponderii ramurilor industriale s-a produs pe fondul scăderii celei a agriculturii.

materie primă pentru bunul mers de pe șantierele industriale sau civile ale țării. Cu cât România avea nevoie de mai mult ciment pentru derularea proiectelor asumate de autorități și de lichidități valutare pentru susținerea altor investiții sau importuri de tehnologii, cu atât fabricile românești livrau cantități mai mari de materiale de construcții. Însă, lectura datelor statistice privitoare la performanța industriei construcțiilor în contextul mai larg al economiei naționale aduce în prim-plan o serie de deficiențe sistemice cauzate de modelele de planificare folosite de autorități după 1948. Așa cum convingător au arătat mai mulți cercetători, evoluția favorabilă a economiei în primele două decenii postbelice a reflectat caracterul de noutate și lipsa de complexitate a acesteia. În domeniul construcțiilor, de exemplu, creșterea producției în anii 1950 și 1960 era rezultatul imediat al utilizării extensive a forței de muncă ieftine și într-o măsură foarte mică al unor programe coerente de tehnologizare a liniilor de prelucrare de profil[29]. Pe termen mediu, însă, lipsa investițiilor în aceste ramuri cu nivel de tehnicitate mediu sau chiar foarte scăzut, precum a fost cazul construcțiilor, care înregistrau cel mai ridicat grad de uzură a fondurilor fixe (46,7%) la nivel de ramură, au devansat productivitatea și înzestrarea tehnică a muncii[30].

Tabel nr. 4. Principalii indicatori ai producției pe ramura industriei materialelor de construcții

Anii	**Nr. întreprinderilor la sfârșitul anului**	**Nr. mediu al salariaților**	**Nr. mediu al muncitorilor**	**Puterea instalată care deservește producția (mii kW)**	**Puterea instalată la 100 muncitori (kW)**	**Consumul de energie electrică pe muncitor (kWh)**
1960	65	37.615	32.502	143	438	10.370
1970	68	59.457	52.815	482	913	21.293
1980	65	107.046	96.931	1.530	1.579	25.629
1989	62	96.624	84.637	1.413	1.670	23.495

Sursa: *Anuarul statistic* 1990, p. 423.

29 Hans-Hermann Hohmann, *Economic reform in the 1970s: policy with no alternative*, în vol. Alec Nove, Hans-Hermann Hohmann, Gertraud Seidenstecher, *The East European Economies in the 1970s*, Londra, Butterworths & Co Publichers, 1982, p. 1.

30 Pentru o analiză comparativă a politicilor de investiții ale țărilor occidentale în raport cu România în tehnologii și clădiri, vezi Tudorel Postolache, *Economia României: secolul XX, noua tranziție la economia de piață: premise istorice și perspective*, București, Edit. Academiei Române, 1991, p. 409–411 și 439–465. Informații concludente sunt disponibile și în ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 72/1969, f. 77–79.

Acest lucru avea să devină evident începând cu a doua jumătate a anilor 1970 când, decizia autorităților de creștere a fondului de acumulare, un maxim de 36% fiind atins în cincinalul 1976-1980, impunea cu precădere extinderea infrastructurii industriale pentru care materialele de construcții erau esențiale și limitarea, pe cât posibil, a alocărilor financiare către fondul de locuințe. Ca atare, pe parcursul anilor 1970, s-au construit peste 500 de unități industriale, așa-zisele complexe sau platforme, ce se întindeau pe sute de hectare (suprafața medie ocupată de un cartier pentru 11.000 de locuitori era de 36 de hectare) și necesitau resurse financiare uriașe pentru finalizarea halelor de producție, a clădirilor administrative și a infrastructurii de transport[31]. În deceniul nouă, lipsa de randament a acestor industrii energofage a devenit și mai vizibilă decât până în acel moment, datele statistice aferente anului 1989 plasând industria materialelor de construcții printre ramurile cu cele mai mari pierderi la nivelul economiei naționale[32].

Costuri și beneficii – locuința ca garant al progresului

Într-un asemenea context deosebit de complicat, nu ar trebui să fie o surpriză pentru nimeni faptul că extinderea capacităților de producție ale industriei materialelor de construcții nu s-a regăsit de fiecare dată și în mod direct în creșterea proporțională a numărului de locuințe finalizate fie din fondurile statului, fie din resursele financiare proprii ale populației. Astfel de practici erau departe de a fi specifice României. Peste tot în blocul socialist în primul deceniu postbelic investițiile în programe de locuințe au înregistrat valori extrem de scăzute, pentru că locuințele erau considerate ca parte a consumului și nu a acumulării. Ca atare, după cum sugestiv a arătat Ivan Szelenyi, într-o măsură mai mare la începutul perioadei postbelice, și ulterior cu variații mai mult sau mai puțin de substanță pe tot parcursul guvernării regimului comunist, autoritățile nu au „privit locuințele ca o marfă economică utilă” pentru eficientizarea planurilor de industrializare cât mai degrabă ca o cheltuială cu profitabilitate limitată pe termen scurt și mediu[33]. În anii 1950, de exemplu, tocmai când ramura a înregistrat una din cele mai spectaculoase

[31] Cf. Ana Maria Zahariade, *op. cit.”* p. 42.

[32] T. Postolache, *op. cit.*, p. 477. Pentru o analiză sintetică a dinamicilor principalelor industrii românești în perioada postbelică, vezi V. Axenciuc, *Produsul intern brut al României: 1862–2000: serii statistice seculare și argumente metodologice*, Vol. I: *Produsul intern brut 1862–2000. Sinteza seriilor de timp a indicatorilor globali, pe secțiuni temporale*, București, Edit. Economică, 2012.

[33] Ivan Szelenyi, *Urban Inequalities Under State Socialism*, Oxford, Oxford University Press, 1983, p. 32.

creșteri ale capacității de producție raportat la perioada anterioară, România finaliza din fonduri publice aproximativ 150.000 de apartamente, valoare care reprezenta cel mai mic număr de unități livrate într-un deceniu în întreaga perioadă postbelică[34].

Desigur, la începutul anilor 1950 când noua conducere comunistă și-a fixat prioritățile investiționale în sfera industriei grele, ignorând cu bună-știință degradarea vizibilă a condițiilor locative ale populației, s-a prevalat de un recent-adoptat cadru legislativ a cărui natură profund ideologizată nu poate fi pusă sub semnul întrebării. Decretul 92 din 20 aprilie 1950 privind naționalizarea unor imobile a prevăzut trecerea în proprietatea statului a clădirilor aparținând foștilor industriași, moșieri, bancheri, mari comercianți și a „celorlalte elemente ale marii burghezii," precum și a celor utilizate în scopuri hoteliere sau pentru închiriere. Excepție făceau locuințele muncitorilor, funcționarilor, micilor meseriași, intelectualilor profesioniști și a pensionarilor[35]. Decretul 92, în urma căruia s-a naționalizat o parte importantă a stocului de locuințe din marile localități urbane, a fost completat de o serie de reglementări privind necesarul minimal de spațiu locativ pentru fiecare persoană. Reținute în literatura tehnică încă din perioada interbelică sub titulatura de „normă sanitară," acestea prevedeau alocarea unui minim de opt metri pătrați spațiu locativ util pentru fiecare persoană, precum și tipologia utilităților și a funcțiunilor recomandate în interiorul fiecărei locuințe. Pe baza acestor principii, autoritățile au dispus împărțirea vechilor locuințe unifamiliale în apartamente mai mici, relocarea familiilor în funcție de numărul membrilor sau chiar cazarea mai multor persoane aparținând unor familii diferite în aceeași unitate locativă[36].

Însă, impactul real al pachetului legislativ a fost extrem de limitat, acest lucru fiind consecința directă a politicii de industrializare a regimului. Mai

[34] În aceeași perioadă, din fondurile private ale populației s-au finalizat 1,2 milioane de unități. Cea mai mare parte a acestora a fost realizate după 1954, când statul a redus exporturile de materiale de construcții și a distribuit mai multă cherestea și ciment către populație.

[35] *Decretul nr. 92/1950 pentru naționalizarea unor imobile*, „Buletinul Oficial" nr. 36 din 20 aprilie 1950.

[36] Vezi ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 3/1949, f. 2–12; Fond CC al PCR, Secția Administrativ Politică, dos. nr. 85/1950, f. 1–2; Fond Consiliul de Miniștri-Stenograme, dos. nr. 1/1952, f. 59–60. Spațiul de 8 metri pătrați se referea la „norma sanitară," care era diferită de norma locativă. Aceasta din urmă putea să fie mai mare, și stabilită individual de fiecare comitet executiv al sfaturilor populare, în funcție de condițiile sanitare locale. *Decret pentru normarea, repartizarea și folosirea suprafeței locative și reglementarea raporturilor dintre proprietari și chiriași*, „Buletinul Oficial al Republicii Populare Române" din 5 aprilie 1952.

concret, în ciuda faptului că prin naționalizare autoritățile aveau la dispoziție un spațiu locativ ceva mai extins în marile orașe pe care l-ar fi putut utiliza pentru adăpostirea muncitorimii nou-venite, construirea unor noi întreprinderi în diverse locații din țară impunea ridicarea unor ansambluri rezidențiale pentru cazarea forței de muncă uneori la mare distanță de nucleele urbane importante ale țării. Au existat, de exemplu, numeroase cazuri în care administrațiile locale s-au declarat neputincioase în fața numărului extrem de mare de solicitări de spațiu locativ venite din partea angajaților fabricilor nou-înființate, atâta timp cât în multe centre industriale stocul de locuințe abia dacă putea asigura patru metri pătrați de persoană față de un minim de opt prevăzut de lege.

Totuși, moartea lui Stalin în 1953 și adoptarea noului curs economic în același an au marcat începutul unui lung șir de concesii notabile pe care regimul comunist le-a făcut populației. Schimbarea de direcție a fost un răspuns imediat al autorităților față de tensiunile sociale tot mai numeroase din diverse medii profesionale, urmărind în același timp să asigure un cadru legal prin care populația să poată utiliza economiile acumulate în depozite bancare pentru o îmbunătățire reală a calității vieții. Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 4.015 din august 1953 a reglementat construcția de locuințe pe baza cooperării dintre locatari și a locuințelor individuale prin credite acordate de stat. Ulterior, Decretul nr. 493 din 10 decembrie 1954 a dat posibilitatea comitetelor executive ale sfaturilor populare să atribuie terenuri aflate în proprietatea statului acelor cetățeni care doreau să-și construiască locuințe fără creditare din partea statului. Aceste măsuri au adus noi clarificări referitoare la prioritățile investiționale ale regimului în domeniul infrastructurii sociale. De exemplu, accesul la credite sau la terenuri administrate de autoritățile locale era condiționat de statutul profesional al solicitantului atâta timp cât legea conținea prevederi exprese referitoare la faptul că se puteau acorda loturi pentru case „muncitorilor, tehnicienilor, inginerilor și funcționarilor din orașe și comune, membrilor gospodăriilor agricole colective, învățătorilor, medicilor și personalului sanitar de la sate, dacă toți aceștia nu au asemenea terenuri și pot, prin mijloacele lor, să-și construiască locuințe proprii fără a avea nevoie de credite de stat și dacă sunt angajați în localitatea respectivă sau în apropierea ei”[37]. Ca urmare a acestor măsuri, doar în 1954 s-au construit cu 16% mai multe apartamente decât în anul precedent, în vreme ce către

[37] *Decret nr. 493 din 10 decembrie 1954 pentru autorizarea comitetelor executive ale sfaturilor populare sa atribuie terenuri, proprietatea statului, unor categorii de cetățeni ce voiesc a-și construi locuințe fără credite acordate de stat*, „Buletinul oficial”, nr. 46 din 10 decembrie 1954.

populație au fost distribuite cantități de ciment și cherestea de două ori mai mari decât în 1953. În paralel, autoritățile au depus eforturi vizibile pentru îmbunătățirea nivelului de trai al populației; tot mai multe fonduri au fost direcționate către industria alimentară și cea a bunurilor de larg consum și ceva mai puține spre extinderea infrastructurii industriale astfel că necesarul industriei grele de materiale de construcții a scăzut semnificativ în tandem cu o reducere sensibilă a cantităților de ciment exportate. Ca atare, încetinirea ritmului industrializării a determinat, printre altele, și o diminuare dramatică a numărului de angajați în industria materialelor de construcții; nivelul din 1953 nu a mai fost atins decât în 1961[38].

Chiar și așa, statul a continuat să fie un actor important în reglementarea locuirii în România postbelică. În a doua jumătate a anilor 1950, de exemplu, tocmai când nemulțumirile populației față de condițiile extrem de dificile de trai păreau să atingă nivele îngrijorătoare, autoritățile au propus noi măsuri pentru distribuirea mai judicioasă a spațiului locativ. Menționăm, în acest sens, revizuirea valorii normei sanitare de la opt la șapte metri pătrați astfel încât să existe un fundament legal pentru relocarea și cazarea unui număr ceva mai mare de oameni în locuințele existente[39]. În egală măsură, printr-o serie de hotărâri ale Consiliului de Miniștri s-a dispus ca locuințele ridicate prin mijloacele statului să fie realizate pe baza unor proiecte tip adoptate în prealabil de către autorități, care erau obligatorii pentru constructori indiferent dacă sursa de finanțare era publică sau particulară sau dacă locuința urma să fie ridicată în mediul urban sau rural[40]. În anul 1958, de exemplu, conducerea politică a țării a dispus măsuri extrem de dure pentru înjumătățirea prețului apartamentelor nou-construite din fondurile statului de la 80.000 de lei la un maximum de 40.000 de lei. Pe lângă impunerea unui control strict asupra utilizării materialelor de construcție și a productivității muncii pe șantierele naționale, s-a propus și redimensionarea apartamentelor tip de două camere de

[38] Conform lui Michael Montias, scăderea numărului de angajați din construcții a avut un impact minor asupra productivității în industria grea. Acest lucru poate să fi fost o consecință a faptului că investițiile în tehnologie realizate cu rezervele valutare obținute anterior din exportul cherestelei și a cimentului au adus o plus-valoare mai mare decât cele în extinderea infrastructurii. J.M. Montias, *op. cit.*, p. 45.

[39] Diminuarea valorii normei sanitare a fost inițial propusă de Gustav Gusti într-un text publicat în „Arhitectura”. În discuții care nu au fost făcute publice, s-a propus chiar diminuarea normei locuibile până la un maxim de 6,25 mp. Vezi în acest sens, intervenția Nonei Florescu în Arhiva Uniunii Arhitecților, dosar nr. 24/1954: Plenara a II-a a Uniunii Arhitecților din RPR, nenumerotat.

[40] Aceste măsuri au fost dublate de un pachet legislativ ceva mai complex privind drepturile de autor ale proiectanților (Decretul 321/1956) și profilarea institutelor de proiectare (martie 1956).

la 45–50 de metri pătrați la 25–30 de metri pătrați, astfel încât acestea să asigure spațiu locativ cât mai multor oameni, precum și tipizarea spațiilor interioare, suprapunerea funcțiunilor sau standardizarea pieselor constructive prefabricate. Transpus în cifre, rezultatul acestor măsuri a fost impresionant: regimul a anunțat într-un an de zile practic dublarea numărului de unități finalizate, valoarea investițiilor menținându-se în aceleași limite financiare ca și până atunci. Totuși, în realitate, aceste planuri și-au arătat destul de grabnic limitările. Pe de o parte, soluția unor unități locative atât de mici pentru adăpostirea unor familii numeroase s-a dovedit una cât se poate de nepotrivită; deși finalizate în multe locații din țară astfel de locuințe au stârnit numeroase nemulțumiri printre locatari din cauza confortului deosebit de scăzut. Pe de altă parte, foarte curând avea să se dovedească că până și așa capacitatea statului de a răspunde necesarului real de spațiu locativ era destul de limitată[41].

Perioada de oarecare ambiguitate decizională în privința programelor de construcții de locuințe avea să se încheie în 1958. Atunci, prin programul adoptat la plenara PMR din 28 noiembrie, regimul Gheorghiu-Dej a fructificat un context politic favorabil potențat deopotrivă de reluarea relațiilor dintre blocul socialist și statele capitaliste și de retragerea trupelor sovietice din România și a inițiat o serie de demersuri pentru consolidarea auto-suficienței economice a țării. Spre deosebire de anii imediat postbelici, când pe fondul unui ritm relativ modest de industrializare, necesarul de forță de muncă putea fi asigurat fie prin mobilizarea bărbaților cu un nivel de calificare redus ce trăiau în proximitatea industriilor emergente fie prin migrația internă voluntară, creșterea ritmului industrializării și dezvoltarea ceva mai echilibrată a teritoriului național impunea un mai bun management al brațelor de muncă și, implicit, o îmbunătățire a programelor sociale destinate confortului angajaților și a familiilor acestora. Mai concret, atâta timp cât amplul program de creștere asumat atunci era greu de pus în practică fără o forță de muncă cazată în imediata proximitate a fabricilor, programele de locuințe au căpătat o dimensiune strategică. Într-un interval de timp relativ scurt, regimul și-a consolidat controlul asupra procesului constructiv prin completarea legislației urbanistice prin introducerea conceptului de schiță de sistematizare, reglementarea procedurilor prin care terenurile pentru construcții puteau fi trecute în proprietatea statului și a condițiilor pentru eliberarea autorizațiilor de construcții[42]. Drept urmare, în răstimpul deceniului șapte, statul a construit din

[41] Vezi în acest sens, Mara Mărginean, *op. cit.*, p. 97–111.

[42] *Decretul 545/1958 privind reglementarea amplasării construcțiilor, precum și trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări sau a unor acțiuni de interes de stat*, „Buletinul oficial”, nr. 41 din 30 decembrie 1958; *Decretul 144/1958 privind reglementarea eliberării autorizațiilor de construcție, reparare și desființare a clădirilor, precum și a celor referitoare la înstrăinările și*

fonduri publice 554.000 de unități locative convenționale. Acestora li se adăugau încă un milion de unități construite din fondurile populației. Producția anuală de materiale de construcții a avut, de asemenea, cea mai spectaculoasă dezvoltare a perioadei postbelice, mare parte a acesteia luând calea șantierelor naționale[43].

Într-un asemenea context nu ar trebui să fie o surpriză pentru nimeni faptul că în deceniul al șaptelea cadrul legislativ privind administrarea spațiului locativ a fost modificat de câteva ori. Pe de o parte, autoritățile se vedeau nevoite să corecteze o serie de disfuncționalități apărute în răstimpul anilor anteriori și să armonizeze prevederile legale referitoare la statutul locuinței cu realitatea socială tot mai complicată. Una dintre problemele semnalate tot mai frecvent de autorități privea faptul că, în ciuda restricțiilor adoptate pentru a împiedica acumularea de capital aducător de profit în sfera privată, existau tot mai multe persoane care aveau în proprietate mai mult de o locuință ca urmare a unor moșteniri. Astfel, s-a impus proprietarilor în cauză fie înstrăinarea imobilelor către rude de gradul întâi, fie vânzarea acestora în termen de un an de la intrarea în vigoare a legii. Naționalizarea imobilelor nu a fost prevăzută numai în cazuri excepționale, atâta timp cât autoritățile păstrau încă vie memoria violențelor simbolice ale anilor 1950 tot mai des asociate cu un model stalinist de guvernare de care nou-instauratul regim ceaușist părea decis să se distanțeze cât mai grabnic[44]. Pe de altă parte, factorii de decizie păreau tot mai interesați să reglementeze regimul juridic al stocului de locuințe construite din fondurile statului. Decretul nr. 445 din 27 mai 1966 a reglementat vânzarea către populație a imobilelor deținute de stat, statutul terenurilor pentru construcții, precum și acordarea de credite populației pentru construcția de locuințe proprietate personală[45]. Spre deosebire de vechea legislație a anilor 1950, noile prevederi nu condiționau accesul la linia de

---

împărțelile terenurilor cu sau fără construcții, „Buletinul oficial" nr. 15 din 29 martie 1958; *Hotărârea din 20 noiembrie 1959 privind îmbunătățirea activității de sistematizare și proiectare în cadrul sfaturilor populare*, „Buletinul oficial" nr. 21 din 6 iulie 1963.

[43] Apartamentul convențional, sau apartamentul mediu, era locuința cu două camere folosită de autorități pentru evidența statistică.

[44] Apoi, în cadrul Plenarei CC a PCR din octombrie 1967, s-a discutat adoptarea unei noi legi privind construcția de locuințe din fondurile populației. ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 46/1970, f. 212–240.

[45] Aceste măsuri au fost completate cu reorganizarea ministerelor Construcțiilor și a Materialelor de Construcții, precum și cu reglementarea îndrumării, coordonării și controlului în domeniul construcțiilor, arhitecturii și sistematizării. De asemenea, un an mai târziu s-a adoptat *Decretul 713/1967 privind construirea de către cetățeni, cu sprijinul statului, de case proprietate personală – de odihnă și turism – în localitățile balneoclimaterice și în alte locuri turistice*, „Buletinul oficial" nr. 66 din 23 iulie 1967.

creditare a statului de statutul profesional al solicitantului, ci doar de capacitatea acestuia de a asigura un avans între 30% și 40% din totalul prețului locuinței[46]. Discutate inițial la nivelul conducerii politice, și abia ulterior transpuse în legislația românească, aceste dispoziții cuprindeau reglementări privind gestionarea stocului de locuințe la nivel național și normele de amplasare a noilor clădiri în localitățile urbane. Ulterior, în 1968, în paralel cu relaxarea condițiilor de creditare ce a permis muncitorilor cu venituri scăzute achiziționarea locuințelor construite de stat, s-a permis și vânzarea către populație a imobilelor vechi. În funcție de uzura construcției, s-au prevăzut reduceri substanțiale ale prețului de comercializare în cazul acelor clădiri pentru a căror renovare erau necesare sume mai mari de 40% din valoarea de piață a acestora[47].

Dezbaterile prilejuite de planificarea următorului plan cincinal (1971-1975), ce au avut loc în luna mai 1969 în cadrul mai multor ședințe ale Secretariatului și a Biroului Politic, au arătat că factorii de decizie erau mai deciși ca niciodată să abordeze chestiunea spațiului locativ de o manieră cât se poate de pragmatică. Similar anului 1958, noul program de dezvoltare presupunea mobilizarea unui număr semnificativ de brațe de muncă de a căror cazare regimul era direct responsabil. Ca atare, se preconiza ca în următorii cinci ani să fie construite 520.000 de unități, cam câte se finalizaseră în tot deceniul al șaptelea. Însă, discuțiile din spatele ușilor închise între principalii lideri politici privitoare la impulsionarea vânzării către populație a unei păți a stocului de apartamente construite din fondurile statului au arătat faptul că autoritățile erau mult prea puțin preocupate de acumularea de spațiu locativ pe care să-l administreze pe termen nedefinit prin structurile birocratice locale, ci mai degrabă să răspundă pe cât de bine putea presiunii forței de muncă prin alocări financiare minimale. Argumentul pe care îl avansez aici este că statul

---

[46] *Hotărârea nr. 2256/1969 privind acordarea de credite populației pentru locuințe proprietate personală de către Casa de Economii și Consemnațiuni și stabilirea nivelului dobânzilor la unele categorii de operațiuni de credit*, „Buletinul oficial” nr. 138 din 8 decembrie 1969.

[47] *Legea nr. 9 din 9 mai 1968 pentru dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case proprietate personală de odihnă sau turism*, „Buletinul oficial” nr. 57–58 din 9 mai 1968; *Legea 19/1968 privind regimul juridic al terenurilor fără construcții din perimetrul construibil al municipiilor și orașelor*, „Buletinul oficial” nr. 81 din 24 iunie 1968; *Decret nr. 287 din 12 iunie 1970 privind unele măsuri pentru sprijinirea cetățenilor ale căror locuințe au fost distruse sau grav avariate din cauza calamităților naturale*, „Buletinul oficial” nr. 62 din 13 iunie 1970. Vezi și *Hotărârea nr. 900 din 1 ianuarie 1970 cu privire la pregătirea și realizarea lucrărilor de investiții*, „Buletinul oficial” nr. 1 din 1 ianuarie 1970. Vezi și Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj, Fond PCR Cluj, dos. nr. 5/1968, f. 120 și dos. nr. 21/1968.

socialist s-a folosit de interesul populației de a-și investi economiile în achiziționarea unei locuințe pentru a agrega un fond de lichidități pe care avea să-l folosească ulterior pentru finanțarea parțială a marilor programe naționale de construcție de locuințe, fără a se pune vreo presiune asupra marilor programe de investiții prevăzute a se realiza din fondul de acumulare. Sau, după cum remarca Nicolae Ceaușescu: „s-a considerat că este bine să ne oprim la 500.000 de apartamente. Inițial aveam în vedere 600.000, însă posibilități de a le construi nu sunt. Ne gândim să discutăm să mărim numărul apartamentelor pe care să le vindem populației, până la 50%, sau chiar și peste 50%. În Polonia, când am fost acum, ne-au informat că ei 80% din apartamente le vând populației, și eu chiar voi propune la sfârșit, ca chiar acestea care sunt ocupate – dacă le cumpără cei care locuiesc în ele, ca să nu provocăm mișcări”[48].

Similar anului 1958, concesiile rămâneau limitate față de nevoile reale ale populației și erau de fiecare acompaniate de o serie de măsuri pentru standardizarea spațiului locativ și reducerea prețului de cost. Presiunea venea de la vârful conducerii statului, atâta timp cât secretarul general Nicolae Ceaușescu declara: „Să scoatem un apartament la 35.000 de lei”[49]. La momentul respectiv, prețurile de construcție variau între 20.000 de lei (aprox. 3500 US $) și 50.000 de lei (9000 US $) per unitate, diferențele de preț reflectând variații de suprafețe și finisaje. Astfel, față de prevederile legislative din anul 1958, prin cadrul legislativ adoptat la finele anilor 1960 s-au introdus cinci tipuri de unități tip (față de cele patru deja existente). Cum s-a stabilit că spațiu de negociere în ceea ce privește părțile de execuție nu prea exista, singura variantă viabilă pentru reducerea prețului de cost a constat din redimensionarea locuințelor și recalcularea sumelor pentru finisaje și dotări. De exemplu, creșterea numărului de unități construite a însemnat cumularea funcțiunilor prin realizarea unor garsoniere cu nișe de gătit (kitchinete), prin proiectarea unor spații sanitare minimale, ce s-au dovedit adeseori nefuncționale după ce apartamentele au fost date în folosire, sau redimensionarea camerelor. Problema era chiar mai dificilă atâta timp cât

[48] ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 82/1969, vol. 1, f. 16 și 42. În răstimpul anilor ce au urmat, autoritățile au ajustat cadrul legislativ privind vânzarea spațiului locativ către populație: *Legea 4/1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case de odihnă proprietate personală*, „Buletinul oficial” nr. 46 din 31 martie 1973; (republicată), „Buletinul oficial” nr. 122 din 31 decembrie 1980; *Decretul 122/1974 privind modificarea articolelor 52 și i53 din Legea 4/1973 privind dezvoltarea construcției de locuințe, vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație și construirea de case de odihnă proprietate personală*, „Buletinul oficial” nr. 65 din 20 aprilie 1974.

[49] ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 72/1969, f. 87.

pentru asigurarea funcționalității locuințelor respective erau necesare noi sisteme de gătit, preferabil electrice, care însă nu au fost realizate de industriile de resort și puse în comerț[50].

O altă problemă a constat din faptul că imediat după adoptarea măsurilor pentru sprijinirea construcției de locuințe în regim de proprietate privată autoritățile semnalau depășiri semnificative ale plafoanelor de cheltuieli de peste 23 de milioane lei față de estimările inițiale. De cele mai multe ori, aceste depășiri erau o consecință a unor alocări peste deviz a unor cheltuieli cu finisajele interioare, inclusiv parchet și lemnărie de calitate superioară. În general, locuințele construite după 1948 erau deficitare la acest capitol, arhivele locale și naționale abundând de mărturii referitoare la calitatea proastă a clădirilor date în folosință. Astfel, putem presupune că aceste depășiri ale plafoanelor alocate erau în primul rând expresia imediată a unor negocieri în plan local între constructor și beneficiar. Cazuri de depășiri au fost semnalate peste tot în țară[51].

Însă dificultatea principală a constat din măsura în care autoritățile au reușit să asigure spațiu locativ surplusului de forță de muncă estimat în condițiile noului val de industrializare. cel puțin teoretic, din valorile estimate în 1972 se preconiza că statul ar fi putut asigura locuințe doar pentru cel mult 15% din noua forță de muncă, restul fiind nevoită să se descurce singură. Ca și contra măsură recomandată de autorități, putem menționa reducerea numărului de angajați originari de la mare distanță (în fapt o descurajare a mobilității trans-regionale), recrutarea personalului din localitate sau din arealele învecinate și sprijinirea construcției de locuințe proprietate personală[52].

Chiar dacă obiectivul autorităților de a extinde spațiul locativ astfel încât să se asigure câte o cameră pentru fiecare persoană nu a fost atins, în răstimpul deceniului al optulea s-au finalizat din fondurile publice peste 1,26 milioane de apartamente, cea mai mare valoare per deceniu din întreaga perioadă postbelică[53]. Totuși, mobilizarea factorilor de decizie de a ajusta din mers

[50] Cf. Constantin Ionete, *op. cit.*, p. 57.

[51] Materialul conține și alte detalii referitoare la o serie de abuzuri ale unor potențați locali care ar fi obținut suprafețe de terenuri peste cele stabilite prin lege precum și la numeroase încercări ale populației de a obține diverse derogări de la specificitățile proiectelor tip. În cele mai multe cazuri, statul s-a întors împotriva populației reclamând în instanță ceea ce se considera a fi o încălcare a legii și obligând proprietarii locuințelor să achite cheltuielile suplimentare. ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 95/1972, f. 15 și 125–130.

[52] ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 98/1972, f. 140–145.

[53] *Locuința, sau despre umanism în arhitectură (Editorial)*, „Arhitectura RSR”, 1/1972, p. 2. Se preconiza ca în deceniul nouă să fie finalizate 1,7 milioane apartamente convenționale.

țintele cincinalului 1971-1975 prin majorarea de mai multe ori a ratei de acumulare în detrimentul consumului populației a dus în scurt timp la schimbări notabile în felul în care chestiunea locuinței a fost problematizată. De exemplu, deja în anii 1970 se constată o scădere dramatică a numărului locuințelor construite din fondurile populației față de deceniile anterioare. Tendința avea să se accentueze în cursul deceniului nouă, când populația a finalizat din resurse proprii doar 76.152 de unități, respectiv puțin peste un sfert față de deceniul anterior, și doar 7% față de anii 1950. Diminuarea numărului de locuințe construite de populație în regie proprie a fost instrumentată printr-un pachet legislativ adoptat în aceeași perioadă, care prevedea printre altele exercitarea unui control extrem de dur asupra comerțului de materiale de construcții și limitarea suprafețelor de teren ce ar fi putut servi construcției de locuințe din fonduri private.

Tabel nr. 5. Locuințe construite la nivel național între 1951 și 1989 pe medii și surse de finanțare

	Din fondurile statului, întreprinderilor și ale organizațiilor cooperatiste și obștești			Din fondurile populației construite cu forțe proprii		
	Nr. apt.	Suprafața locuibilă (mii metri pătrați)	Suprafața medie per apt.	Nr. locuințe	Suprafața locuibilă (mii metri pătrați)	Suprafața medie per locuință
1951-1960	150167	4294	28,5	1143543	30441	27
1961-1970	553295	16459	30	999997	28437	28,4
1971-1980	1267850	89868	30	324690	13811	42,5
1981-1989	1012771	34950	35	76152	4076	53,5
MUNICIPII ȘI ORAȘE						
1951-1960	125070	3684	29,45	190718	5058	26,52
1961-1970	125070	15760		144411	4580	31,71
1971-1980	1231072	38702	31,40	60852	2791	45,86
1981-1989	953605	32705	34,29	14757	830	56,24
COMUNE						
1951-1960	25097	610	24,3	952825	25383	26,63
1961-1970	23976	699	29,15	855586	23857	27,88
1971-1980	38778	1166	30,6	263838	11020	41,76
1981-1989	65166	2245	34,45	61395	3246	52,87

Sursa: *Anuarul statistic* 1990, p. 540.

Limitarea numărului de locuințe construite din fondurile private nu a determinat o schimbare semnificativă a structurii proprietății, și cu atât mai puțin, o încetinirea a vânzărilor de locuințe către populație. Din contră,

autoritățile au continuat să asigure linii de creditare celor care aveau posibilitatea de a-și achiziționa apartamente finalizate prin mijloacele statului și să încurajeze structurile locale să crească pe cât posibil procentul vânzărilor[54]. Totuși, creșterea numărului de apartamente proprietate-personală a determinat în primul rând o glisare graduală a centrului de greutate a programelor constructive dinspre cantitate către calitate. După cum remarca recent Ana Maria Zahariade, sfârșitul anilor 1960 și începutul anilor 1970 oferă o excelentă perspectivă asupra felului în care locuirea a devenit parte a unui stil de viață profund modernizat în raport cu deceniile anterioare[55].

Însă, consolidarea monopolului statului asupra întregului mecanism constructiv al spațiului locativ a fost ilustrativă pentru o strategie ceva mai complexă de restructurare a economiei după 1968 care a inclus și o serie de reglementări ale relațiilor de muncă industrială și a conturării unor noi culturi manageriale în întreprinderile naționale într-un moment în care, în răspăr cu eforturile țărilor occidentale de dezvoltare a serviciilor, Romania a optat pentru continuarea programului de industrializare intensivă. Mai concret, argumentul pe care îl avansez aici este că noua abordare a locuinței a fost parte a unui demers mult mai complex al autorităților socialiste de a instrumentaliza proiectul extinderii industriei grele printr-o reconceptualizare a modelului microeconomic de funcționare al întreprinderilor, și trebuie în mod obligatoriu pus în legătură cu mobilizarea elitei politice de creștere a fondului de acumulare cu orice preț[56].

Astfel, la finele anilor 1960, în paralel cu pachetul legislativ privind vânzarea către populație a unei părți a stocului de locuințe, autoritățile au sporit responsabilitatea întreprinderilor în gospodărirea spațiului locativ. Înființarea în 1967 a consiliilor oamenilor muncii (COM)[57], un tip de conducere colectivă cu reprezentare destul de redusă (între 15 și 35 de delegați), dar cu atribuții extrem de clare în ceea ce privește administrarea relațiilor de muncă la nivel de unitate de producție, a fost urmată în 1968 de

---

[54] Chestiunea locuințelor devenea importantă în condițiile „sporirii continue a retribuției și a celorlalte venituri ale oamenilor muncii”, dar și a creșterii semnificative a numărului muncitorilor și a „modernizării orașelor”, deci a industrializării și a urbanizării. Vezi *Legea nr. 4 din 31 martie 1973 (Republicată) privind dezvoltarea construcției de locuințe și vânzarea de locuințe din fondul de stat către populație*, „Buletinul oficial” nr. 121 din 31 decembrie 1980.

[55] Ana Maria Zahariade, *op. cit.*, p. 49.

[56] David Granick, *art. cit.*, p. 11.

[57] Pentru o tratare sintetică a COM, vezi Alexandru Murad Mironov, *Comitetul Oamenilor Muncii*, în vol. *România 1945–1989: Enciclopedia regimului comunist-Instituții de partid, de stat, obștești și cooperatiste*, coord. Dan Cătănuș, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012, p. 133–140.

reglementarea mecanismului prin care spațiul locativ din fondurile de stat putea fi distribuit către forța de muncă din întreprinderi și ulterior, în 1969, de transferul unei părți a fondului locativ în gestiunea fabricilor[58]. Repartiția locuințelor urma să fie realizată prin decizia COM-urilor, în funcție de disponibilitate și de prioritățile asumate de la nivelul fiecărei unități; ierarhizarea solicitărilor se făcea pe baza unui chestionar prin care se cuantifica statutul socio-profesional al solicitanților[59]. Deși importante pentru că permiteau o eficientizare a sistemului de distribuție a locuințelor pe criterii aparent transparente, astfel de reglementări aveau în cele din urmă să crească vulnerabilitatea forței de muncă în fața angajatorului, atâta timp cât accesul la o astfel de locuință era condiționat nu de domiciliul într-o localitate anume ci de stabilitatea și reputația la locul de muncă[60]. Mai concret, autoritățile au creat un mecanism prin care au încercat să limiteze fluctuația tot mai vizibilă a muncitorilor prin includerea chestiunii spațiului locativ în contractele de muncă: „Întrucât pentru această categorie de chiriași contractul de închiriere tip este accesoriu contractului de muncă, în contractul de închiriere se va face mențiunea «contractul de închiriere este accesoriul contractului de muncă și își pierde de drept valabilitatea în condițiile și termenele prevăzute de lege»”[61]. Sau, după cum se exprima Nicolae Ceaușescu în una din ședințele Biroului executiv, „marile întreprinderi să-și construiască, să aibă în proprietatea lor fondul de locuințe. A plecat muncitorul sau funcționarul din întreprinderea respectivă, să elibereze și casa și să intre acolo cel pe care l-a angajat. Va trebui să facem acest lucru chiar de anul viitor”[62]. Printre alte măsuri adoptate în aceeași perioadă ce pot fi subsumate unui efort al autorităților de a stopa fluctuația forței de muncă, și care erau în strânsă legătură cu chestiunea accesului la stocul de locuințe administrat de stat, putem să amintim și legea

---

[58] Vezi în acest sens *Instrucțiunile nr. 33.110 din 3 august 1968 privind metodologia de repartizare a fondului locativ de stat și normele de repartizare, între locatarii principali, a cheltuielilor comune de folosință, întreținere și reparație a locuințelor și spațiilor cu alta destinație decât aceea de locuință,* „Buletinul oficial” nr. 111 din 16 august 1968.

[59] ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 132/1969, f. 3.

[60] Măsura a fost pentru prima data anunțată în fața muncitorilor de la Uzinele 23 August. Ulterior, Ceaușescu a discutat chestiunea într-o întâlnire cu directorii centralelor industriale. Vezi Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. V, *Rapoarte, cuvântări, articole. Iulie 1970–Mai 1971*, București, Edit. Politică, 1971, p. 600.

[61] Spre deosebire de locuințele administrate de administrația locală, cele intrate în gestiunea întreprinderilor nu se puteau vinde către populație. Vezi de exemplu, *Legea nr. 1 din 26 martie 1970 organizării și disciplinei muncii în unitățile socialiste de stat*, „Buletinul oficial” nr. 27 din 27 martie 1970.

[62] ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dos. nr. 132/1969, f. 21.

salarizării adoptată în 1972 ce prevedea printre altele și o serie de avantaje pentru cei cu vechime dovedită într-o întreprindere.

Discuțiile din cadrul unei ședințe din februarie 1970, când pe masa liderilor politici s-a găsit proiectul legii organizării și disciplinei muncii în unitățile socialiste de stat, au arătat însă că astfel de idei erau cu greu respectate. Gheorghe Stoica, unul dintre participanții la ședință, atrăgea atenția asupra faptului că nu de fiecare dată muncitorii erau cu adevărat cooptați în luarea deciziilor, nici chiar atunci cât se discutau aspecte care îi priveau în mod direct, precum era cazul repartiției de locuințe din fondurile întreprinderilor. Ambiguitățile conturate ca urmare a caracterului mult prea general al legislației, cu precădere al contractului colectiv care prevedea aspecte sumative legate de stagiul de muncă, însă, au făcut ca: „în ultimul timp aceste beneficii să se subțieze foarte serios, în sensul tovarășe Ceaușescu, și vă rog să mă credeți și să puneți tovarășii să cerceteze să vedeți că sunt mii de muncitori care timp de ani de zile sunt scriși pe liste și stau de ani de zile din cauză că s-a tot subțiat, sunt întreprinderi mici unde se dă la fondul de locuințe puțin și numai oamenii cu posibilități, care au economii mai mari beneficiază de acest lucru”[63].

Replica lui Ceaușescu, venită imediat, a explicat că construcția de locuințe nu era prevăzută în contractul colectiv, „care este formal” și preluat din capitalism, ci în planul de stat. Însă, ceea ce astfel de schimburi de replici evidențiau era tocmai dimensiunea profund neomogenă și informală a managementului stocului de locuințe la nivelul conducerii de fabrică.

Discutată de câteva ori în răstimpul anilor 1970, chestiunea interconectării dintre activitatea industrială și extinderea stocului de locuințe a fost oficializată în 1978 prin adoptarea Legii privind formarea, planificarea, destinația și vărsarea beneficiilor. Conform textului legii „beneficiul, element al valorii nou create, constituie resursa de bază pentru formarea fondului național de dezvoltare economico-socială și a fondului de consum social, în concordanță cu cerințele realizării unei înalte eficiențe economice și sociale în toate sectoarele de activitate, ale înfăptuirii reproducției socialiste lărgite și dezvoltării în ritm susținut a economiei naționale”[64]. Prezentat în detaliu din perspectiva felului în care acesta se poate constitui, fondul de beneficii era rezultatul imediat al programelor de tehnologizare, automatizare și creștere a productivității muncii, și ar fi trebuit să asigure întreprinderilor tocmai acel surplus financiar care ar fi putut să fie direcționat către construcția de locuințe

[63] *Ibidem*, dos. nr. 19/1970, f. 26.

[64] *Legea nr. 29 din 22 decembrie 1978 privind formarea, planificarea, destinația și vărsarea beneficiilor*, „Buletinul oficial nr. 114 din 27 decembrie 1978.

și a altor investiții cu caracter social. Însă, același text de lege aducea câteva precizări suplimentare. Astfel, în ciuda faptului că legislația permitea redirecționarea profitului către locuințe, statul impunea o ordine de priorități; în aceeași logică a industrializării extensive în care funcționa regimul în anii 1970, în cazul în care beneficiile erau insuficiente pentru acoperirea tuturor necesităților, sumele urmau să fie distribuite într-o ordine prestabilită: finanțarea investițiilor, acțiuni sociale, participarea oamenilor muncii la beneficii, și abia apoi construcțiile de locuințe.

Legea beneficiilor trebuie citită în tandem cu Legea nr. 5 din 6 iulie 1978 cu privire la organizarea și conducerea unităților socialiste de stat, și la funcționarea acestora pe baza autoconducerii muncitorești și autogestiunii economico-financiare, cu noul Cod al muncii din 1972 și cu Legea referitoare la reevaluarea statutului maiștrilor din 1977[65]. Noul cadru legislativ implica nu doar o serie de elemente de privilegiere și de implicare a forței de muncă prin reprezentanții săi în conducerea întreprinderilor, dar, mult mai important, îi făcea și responsabili pe aceștia de îndeplinirea normelor și de mersul activităților în fabrici, plata salariilor în integralitatea lor către toți angajații unei întreprinderi fiind condiționată de nivelul de randament al secțiilor așa-zis productive. În contextul crizei economice a anilor 1980 (cumulată cu învechirea tehnologiei), aceste reglementări privind „acordul global” aveau să contureze un cadru legal ce a permis conducerilor întreprinderilor să reducă semnificativ investițiile în extinderea infrastructurii sociale (inclusiv a construcției de locuințe) ca măsură de avarie în gestionarea fondurilor tot mai puține și mai dificil de obținut[66]. Astfel se explică, cel puțin în parte, declinul domeniului construcțiilor de locuințe în răstimpul anilor 1980.

Concluzii

Contribuția și-a propus să pună în oglindă două aspecte complementare: industria materialelor de construcții și locuințele. Construind pe un amplu corpus documentar și pe o bogată istoriografie românească și internațională, argumentul avansat în acest articol este că atâta timp cât munca, industrializarea, și spațiul urban s-au născut din tradiția europeană, acestea trebuie analizate în conversație și în contextul mai larg al practicilor

---

[65] *Legea nr. 6 din 30 iunie 1977 privind rolul și atribuțiile maistrului în producție*, „Buletinul oficial” nr. 62 din 8 iulie 1977.

[66] Vezi Katherine Verdery, *Socialismul: ce a fost și ce urmează*, Iași, Edit. Institutul European, 2003.

europene[67]. În acest sens, demersul de față și-a propus să răspundă câtorva întrebări cheie: Există o legătură organică între dinamica procesului de industrializare și schimbarea tiparelor de viață cotidiană în România postbelică? Este conceptul de oraş socialist relevant pentru documentarea transformărilor vieții sociale după 1945 în integralitatea lor și ce ne spune acesta despre experiența oamenilor trăind dincolo de perimetrele bine-definite ale urbanului? În ce măsură implicațiile sociale ale industrializării postbelice în România au diferit de cele din alte țări (non)socialiste care s-au industrializat în aceeași perioadă? Răspunsul la aceste întrebări, și la altele asemănătoare, subsumat studiului de față, poate să ofere o evaluare sintetică asupra schimbărilor survenite la nivel național în țesutul construit după 1945 și să particularizeze experiența românească nu doar din perspectiva deja clasicei dihotomii socialism-capitalism, cât mai ales, a implicațiilor sociale ale unui proiect de lungă durată de dezvoltare, care a angrenat numeroase viziuni de urbanitate în multe părți ale globului în deceniile ce au urmat celui de-al Doilea Război Mondial. Având în vedere numeroasele transformări ce au marcat societatea românească în deceniile postbelice, putem considera că procesul complicat de articulare a urbanului nu poate să fie disjuns de o serie de schimbări survenite în felul în care forța de muncă însăși s-a raportat la un tip de modernitate industrială vizibilă deopotrivă în estul socialist și în vestul capitalist, această percepție fiind în mare măsură o consecință a felului în care viața în noile comunități a evoluat în raport cu traiul în mediul rural.

---

[67] Vezi Marsha Siefert, *Introduction: Labor in State-Socialist Europe since 1945: Toward an Inclusive History of Work,* în vol. *Labor in State-Socialist Europe, 1945–1989 Contributions to a History of Work,* coord. Marsha Siefert, Budapest, CEU Press, 2019, p. 4.

CLUJUL ÎN VÂLTOAREA MARII CRIZE ECONOMICE DINTRE 1929-1933. AMPRENTA EVENIMENTELOR ÎN PRESA VREMII

Septimiu Moga*

Abstract: *By the end of the 1920s, numerous economic difficulties had contributed to the accumulation of tensions in many strata of the Romanian society. The overproduction crisis of 1927 and the dramatic fall in the prices of agricultural products on foreign markets were among the leading causes that significantly contributed to this reality. As the effects of the Great Depression were felt throughout the country, Cluj was by no means safe from the contagion of the global economic crisis. This contribution shews how in the first two years of the crisis, the credit institutions appeared to successfully cope with the challenges caused by the decline in the production value and, thus, the population's income. However, as months passed, the credit institutions accumulated new burdens, which suddenly manifested shortly after the bankruptcy of one of Vienna's largest banks, Creditanstalt, in May 1931. To this end, my article affords an ample space of unveiling the abrupt succession of events that led to the shaking of population's confidence in the banking system as more and more banks went bankrupt. The summer and fall of 1931 became a nightmare for the Cluj bankers. Local press abunds in references to fraud trials and fraudulent bankruptcies involving politicians, local personalities, and even members of the old Cluj bourgeoisie and aristocracy. As I show below, not only that the intervention of the authorities came late, but was often flawed, inconsistent, and sometimes grounded by a political rather than an economic agenda. As banking legislation was still in its infancy, court proceedings were protracted and often ended in acquittals or lenient sentences. The bankruptcy of Marmorosch Blank Bank led to panic and the use of reactive measures by bankers and the authorities. Tensions increased even more, and the population's trust in the banks of Cluj collapsed.*

Keywords: banking history, Cluj, economic crisis, panic, interwar period, bankrupcy.

„Oriunde ai privi pe harta oricărui continent, același freamăt de nesiguranță, același vuiet de aprigă îngrijorare. Nu sunt numai semnele unei crize limitate, ci momentul dramatic al încheierii unui veac, perioada de tranziție spre o eră nouă, momentul de adaptare al civilizației burgheze la complexul împrejurărilor ce-au născut după război. [...] Odată cu pacea, odată cu dispariția apocalipticului consumator, războiul, ca și ucenicul vrăjitor al lui Goethe, care a cunoscut formula de invocare a spiritelor, dar a uitat pe aceia care să le potolească, umanitatea nu poate găsi formula potolirii demonului producției. Și noi suntem cuprinși în această dramă a umanității. Și anul care

* Doctor în istorie, șef serviciu, Banca Națională a României, Sucursala Cluj; e-mail: mogaseptimiu@gmail.com

începe este anul decisiv, anul sortit să curme oscilațiile ce zdruncină până în temelii actuala rânduială. De aceea ni se impune tuturora încordarea supremă a voinței noastre de a dura, de a rezista cu îndârjire acestor supreme încercări. Anul 1931, este anul final al crizei. Îl întâmpinăm cu optimista urare a lui Mistral: «Cu amintirea trecutului și cu speranța în anul care vine»”[1].

Acestea erau cuvintele pe care Pamfil Șeicaru le spunea în editorialul primului număr tipărit pe anul 1931 al ziarului „Curentul”. De fapt, în partea finală a articolului, Șeicaru sintetiza câteva dintre dezbaterile asupra originilor crizei din anii 1930. El concluziona că ceea ce se contura în plan economic și social la finele anului 1930 erau primele cărămizi, pietrele fundamentale care marcau începutul unei noi paradigme a capitalismului iar „anul următor” trebuia să însemne revigorarea economică. Temerea lui, exprimată, poate, în treacăt și dintr-o firească stare de scepticism gazetăresc, era că turbulențele economice reprezentau de fapt un pericol pentru orânduirea de atunci. Timpul, din nefericire avea să-i dea dreptate, criza economică avea se amplifice și să schimbe chipul Europei, care încă nu se lepădase de toate traumele războiului, iar omenirea se încolona spre o nouă conflagrație mondială, mai apocaliptică și mai traumatizantă.

Ziarul clujean „Ellenzék” afirma într-un editorial sumbru de început de an 1931 că „După calvarul Marelui Război, trebuie să suferim și catastrofa războiului civil economic, cu toate consecințele sale punitive ale supraproducției, ale vămilor și ale scurgerii banilor. Mâine va începe un an dificil, poate cel mai dificil an al erei de pace, care ne amenință, dar nu trebuie să disperăm. Trebuie să avem și răbdare și speranță. Trebuie îmbunată lumea care, este încă tensionată de revendicările războiului mondial și de nebunia revoluționară. Trebuie anihilată lumea dusă în ispitită de privațiuni. Trebuie să trecem peste faptul că băncile americane explodează ca niște bombe. Toate acestea pentru că viața este vie și optimismul pâlpâie undeva în adâncul nostru, și este vizibil și palpabil. O disperare acum ar echivala cu moartea totală, ceea ce ar reprezenta absurdul distructiv al umanității. Vom scăpa de sufocare, de strangulare. Barca omenirii nu se poate scufunda, va ajunge la uscat. După întuneric vin zorii. Ziua adevărului, după cea mai lungă noapte, lumea își începe drumul spre cea mai lungă zi. Ingeniozitatea rațiunii umane nu este epuizată și oricât de dificil ar fi noul an, el nu va fi decât preludiul desfășurării ce va urma”[2]. Profetice cuvinte!

Tot la vremea aceea revista bucureșteană cu profil economic „Argus” se întreba retoric: „Ce va fi în 1931? În ce stare vom ajunge până la sfârșitul

[1] „Curentul”, București, an III, nr. 1057 din 2 ianuarie 1931, p. 1.
[2] „Ellenzék”, Cluj, an LII, nr. 1 din 1 ianuarie 1931, p. 1.

acestui an, fiecare dintre noi, în parte, și toți laolaltă?”, concluzionând destul de funest: „Leacul nu va veni decât din excesul răului și el nu va putea fi trecător sau local. Ori va veni îndreptarea pentru toți printr-o sforțare solidă a tuturor, ori omenirea ...”[3].

Într-o astfel de perioadă înnegurată ne putem oare imagina cum arăta orașul Cluj în acei zori ai noului an 1931? Era într-o criză morală sau, cum spunea articolul amintit mai sus, în mijlocul unui război civil mondial economic? Ce întrebări își puneau clujenii? De unde putea veni răul? Ziarele maghiare relatau și analizau anumite afirmații ale lui Mussolini făcute într-un interviu acordat ziarului britanic „Daily Mail”, care invoca necesitatea revizuirii tratatelor de pace. În opinia sa, Ungaria fusese, printre cele mai nedreptățite țări. El făcea o serie de aprecieri în care găsea în starea postbelică a Europei și cauza fundamentală a problemelor economice ale continentului. Ziarul „Budapesti Hírlap” sintetiza din interviul amintit cu Mussolini faptul că tensiunea care exista în Europa era consecința politicii, unde un grup de puteri, înarmate până în dinți, mențineau o hegemonie construită pe inegalitate, nedreptate, daune economice și umilință. Il Duce arăta că toți cei care vedeau garanția păcii în această inegalitate, contrară principiilor Societății Națiunilor, în aderarea oarbă și fără convingere la cea existentă, în menținerea armată a propriei supremații, se înșelau[4].

Paradoxal, principiile lui Mussolini erau îmbrățișate și de unii reprezentanți ai extremei drepte românești. Încă dintru început ei trăgeau un semnal de alarmă asupra simpatiei pe care „ducele” o avea față de Ungaria, pe care ar repara-o „îndată, dacă ar atârna numai dela dânsul ...”, arăta ziarul „Lumina Satelor” în numărul din 18 ianuarie 1931, editat de Ioan Moța[5]. Ca orice curent populist, și extrema dreaptă românească aproba ideile vehiculate de către „duce”. În 1 ianuarie aceeași publicație titra: „«Din norocire, spuse Mussolini, poporul nostru [italian] nu e obișnuit să mânce de multe ori pe zi, se mulțumește cu puțin și de aceea el nu simte așa de tare încă strâmtorările acestor zile. Dar păturile de sus [orășeni ce ajunseseră la oarecare stare] sunt grozav de poftitoare, egoiste [dorind de toate pentru sine], și când văd că va trebui să țină în loc de 3 automobile numai 1, li se pare că lumea e pe punctul să se prăbușească !». Așa, drept și cuminte, își bate Mussolini joc de lăcomia celor ce nu vor să se deprindă a trăi și mai după modru, măcar până țin aceste vremuri grele. Și ocara lui Mussolini, nu privește numai pe italienii săi, ci și pe

[3] „Argus”, București, an XXII, nr. 5317 din 4 ianuarie 1931, p. 1.
[4] „Budapesti Hírlap”, Budapesta, an LI, nr. 2 din 3 ianuarie 1931, p. 1.
[5] „Lumina Satelor”, Sibiu, an X, nr. 3 din 18 ianuarie 1931, p. 3.

mulți din noi, – cam, în felul său, nici noi nu prea vrem a ne mulțumi cu mai puțin decât în trecut”[6].

Exista o adevărată frenezie în a găsi vinovați: mașinismul din America ce nu mai putea fi oprit, dumpingul sovietic menit să distrugă capitalismul prin imposibilitatea de a se mai realiza profit, evreii împotriva cărora ziarele legionare aruncau toate anatemele posibile. Împotriva tuturor aceste rele nu li se putea opune decât un partid asemănător cu cel condus de Hitler din Germania. Chiar dacă în anul 1931 încă nu ajunse la putere avea să-și tragă seva din criza în care se înfunda fragila Republică de la Weimar. „În țară la noi ar fi partide de «dreapta», așadar cele de mai aprins patriotism, cele ridicate împotriva cotropirii țării și a izvoarelor sale de câștiguri de către jidani”. De asemenea, printre cei mai mari vinovați erau politicienii, la urma urmei, principalele exponente ale democrației[7].

În revista „Economia Națională” apărută în primele zile anului 1931, într-un articol semnat de către Ioan Boldeanu este lansat un atac vitriolant împotriva clasei politice din România pentru situația din țară. Autorul acestuia arăta: „Politica economică a guvernului, de la 1928 încoace nu a fost nicidecum o politică de realizări și consolidare a economiei naționale, ci dimpotrivă o politică de dibuire, de încercări, de ignorare voită a nevoilor adevărate ale țării”. Mai departe arăta: „Nu se vede nimic, nu se simte nimic. Și ce se începuse mai înainte s-a năruit, căci guvernul țării în locul bunelor măsuri pentru promovarea și propășirea economiei naționale a făcut tot ce i-a fost cu putință ca să distrugă avuțiile pământului românesc. Industria abia înfiripată piere și cu pierea ei apare tot mai amenințător spectrul foametei pentru miile de lucrători fără lucru”. Despre politica financiară autorul consideră că „s-a redus la împrumuturi, concesionări ale avuțiilor naționale și ale izvoarelor de venituri și înăsprirea până la exasperare a regimului fiscal. Se vorbește destul de mult de economii și totuși nu se vede de loc vreo economie în gospodărirea finanțelor țării, ba dimpotrivă, risipa cea mai desfățată domnește în toate administrațiunile de stat”. Speranța sa era în coroană, în regele proaspăt venit și care deja cultiva un cult al personalității care nu erau altceva decât preludiul viitoarei dictaturi regale[8]. Se aștepta, așadar, și la noi în țară ivirea unui erou providențial. Se împletea astfel o anumită așteptare a unui dirijism asemănător celui din occident cu apariția omului providență.

Iuliu Maniu declara într-un interviu preluat de „Foaia Poporului” următoarele: „Greaua criză economică și financiară, ce domnește astăzi în

---

[6] *Ibidem,* nr.1 din 1 ianuarie 1931, p. 2.

[7] *Ibidem,* p. 1.

[8] Ion Boldeanu, *Încotro mergem? Un strigăt de alarmă către factorii ce dețin destinele neamului*, „Economia Națională”, București, an LII, nr. 1 din 1 ianuarie 1931, p. 26–32.

Europa Centrală și mai ales în păturile agrare ale populației, stârnește pe de o parte o mare neliniște, iar pe de altă parte, reduce puterea de consumație a mulțimilor, cea ce e păgubitor și pentru marile puteri industriale apusene. De aceea trebuesc câștigate credite agricole favorabile cu ajutorul puterilor din Apusul Europei și trebuesc preschimbate vechile datorii, cari sunt foarte grele. Afară de aceasta, ar fi de încheiat tratate regionale economice pe baze preferențiale (adică statele să-și vândă și să-și cumpere produsele lor din anumite țări, pe baza unei înțelegeri), începutul în acest scop s-a și făcut la conferințele de la Sinaia și Varșovia. Pe de altă parte ar trebui să se urmărească scăderea prețurilor pentru produsele industriale în general și pentru produsele industriale trebuincioase agriculturii în special”[9]. Adică din nou credite, cu o ușurare doar a serviciului datoriei. Erau în măsură băncile, fie ele din apusul bogat al Europei să ofere un sprijin financiar? Iuliu Maniu se alinia unei teorii contestate în occident. Putea însă ca omul să rezolve printr-un program politic și economic? Sau era o putere în afara de înțelegere și putință a rasei umane?

În această idee, scria ziarul „Pester Lloyd” în primul număr al anului 1931: „Sentimentul de bucurie de a fi scăpat de acest an de mizerie a crizei gri se amestecă – o picătură de pelin în paharul bucuriei – cu întrebarea neliniștită despre ce va aduce noul an. Priviri întrebătoare se îndreaptă spre noul venit care stă în pragul ușii, dar nicio putere umană nu poate ridica vălul în care se învelește. Faptul că necazul economic se extinde în toate cele cinci părți ale lumii dovedește că aici acționează forțe cosmice care sunt dincolo de puterea de acțiune a oricărui individ. Nu numai omul singur este neajutorat și neputincios în fața acestor forțe, ci și popoare întregi, chiar cele mai puternice dintre ele, trebuie să se supună orbește puterii lor de nepătruns. Astfel tot ceea ce se poate face împotriva acestui lucru se limitează la conceperea unor mijloace paliative pentru a evita, pe cât posibil, cel puțin ce este mai rău din toate relele care ar mai putea veni. Depinde de guverne să ia măsuri de precauție în această direcție. De ani de zile, oamenii se plâng – și nu fără motiv – de răspândirea etatismului. Intervenția statului în sferele economice, care până acum erau rezervate întreprinderii individuale, s-a dovedit a fi, în majoritatea cazurilor, o greșeală și a făcut mai mult rău decât bine. Cu toate acestea, în condițiile deplorabile ale dificultăților economice generale, intervenția guvernamentală chiar și timidă și-a pierdut mult din justificare. Deoarece nici acțiunea economistului nici lăsate la voia întâmplării diferitele ramuri ale economiei private, privite separat, sau în ansamblu, nu pot face nici cel mai mic lucru împotriva forțelor elementare care se dezlănțuie în această criză mondială. Este de dorit ca ajutorul să vină dinspre oamenii de stat care,

[9] „Foaia Poporului”, Sibiu, an XXXIX, nr. 1 din 4 ianuarie 1931, p. 1.

în pozițiile lor de responsabilitate, trebuie nu numai să fie informați despre forțele defensive care mai există, dar și să aibă puterea de a dispune și a mobiliza aceste forțe defensive”[10].

Putem spune că acel ciclu economic, aflat acum în faza de declin era atât de puternic încât să aibă magnitudinea unei forțe cosmice? Cu siguranță, situația economică era consecința unor factori cât se poate de antropici, care își găseau rezolvarea în oameni și în capacitatea lor de a conlucra. Un alt element atins de publicația din Ungaria și care putea constitui un semnal de alarmă era proliferarea etatismului. Problema intervenției statului în economie era privită fie ca o formă de rezolvare a crizei, fie ca pe un semn de capitulare a capitalismului.

„Revista Economică” releva o anumită stare de detașare a presei și a opiniei publice, poate oamenii doreau să se detașeze de lumea tot mai lipsită de încredere. Adesea, evenimente ecomice grave apăreau în paginile de mijloc ale gazetelor, fiind tratate ca un fapt divers, monden, alături de scandaluri de crimă sau alte infracțiuni: „Întru întâmpinarea unui an nou fiecare muritor se îmbracă în haine de sărbătoare și lepădându-se de toate grijile și alungându-și gândurile neplăcute se nizuiește să fie vesel – fie pentru că așa ar voi să rămână apoi întreg anul, ce vine, – fie că voiește să se ușureze numai pentru aceea zi de povara greutăților de toate zilele, cari mai ales azi, sunt atât de nenumărate și grele. Potrivit acestui obiceiu, care este un joc cu iluzii și speranțe frumoase, ziarele, revistele și toate publicațiunile periodice satisfac așteptărilor, încărcându-și coloanele cu articole, dacă nu toate vesele cel puțin în majoritatea lor plăcute. Astfel lectura, ce-o oferă cetitorilor, este mai mult distractivă, decât instructivă și informativă”[11].

Teoretizând starea de fapt și plasând problematică economică și socială din țară într-un plan mai general european și mondial, ziarul „Curentul” al lui Pamfil Șeicaru, explica în termeni mai abstracți un anume curent: „Situația mondială și specific cea din țara noastră, a provocat, nu un curent de defetism sau de descurajare, după cum se încearcă a se susține de mulți, ci un curent realist, de expunere a situațiunei în lumina sinceră, fără falsificări și fără un optimism exagerat și nejustificat. În contra acestui curent realist, se ridică astăzi, adepții teoriei profesorului Coué. Simplu ca lumina zilei. Le recomandă tuturor ca în fiecare dimineață să zică, cu glas tare, ce bine-mi merge ! și îi va merge bine !? De fapt înainte de Coué, noi am inventat teoria lui. De zece ani

[10] „Pester Lloyd”, Budapesta, an LXXVIII, nr. 1 din 1 ianuarie 1931, p. 1.
[11] „Revista Economică”, Sibiu, an XXXIII, nr. 1 din 3 ianuarie 1931, p. 1.

de la războiu și până astăzi, n-am făcut altceva, decât să ne sugestionăm că ne merge bine”[12].

Toate aceste curente de gândire, sentimente și stări erau prezente fie prin intermediul presei, fie prin persoane influente prezente în Cluj sau pur și simplu, reflectau gândirea în plină criză din oraș. La acestea mai putem adăuga și informațiile mai mult sau mai puțin alarmiste dinspre Basarabia din cursul anilor 1929 și 1930, care vedeau ostil gestul de mobilizare a trupelor Uniunii Sovietice la granițele României. În timpul ședinței Camerei din 23 martie 1933, Octavian Goga reamintea colegilor săi deputați în plină dezbatere în scandalul Skoda cum „din om în om și din ureche în ureche trecea acest refren: «în Tiraspol se fac concentrări de trupe», și îmi aduc aminte cum oamenii politici din Basarabia, cum președinții societăților de binefaceri și cum femeile din Basarabia, dela Chișinău, venea pe la noi cu îngrijorare. Domnilor, s-a otrăvit un întreg colț de țară, s-a alarmat o țară întreagă, pentru ca să se prepare o stare sufletească potrivită. Eu însumi AM CĂZUT VICTIMA ACESTOR ZVONURI, le-am dat crezare și cum puteam să nu le dăm crezare, și eu și domnul dr. Lupu și dv.? Am început să batem cu toții la pragul Regenței și am spus îngrijorați, ce este de făcut, pentru că ne atacă rușii la Tiraspol și tara este dezarmată ? Atunci am mers și la Principele Nicolae și la I.P.S.S. Patriarhul și s-a petrecut un miracol, deodată, ne-am pomenit cu toate aceste svonuri că au trecut, nu au mai existat ca prin minune. Ca printr-o baghetă magică toată această vastă instrumentație a fost pusă la o parte. Iar Părintele Patriarh văzându-mă mi-a spus pe ton de mustrare, de dojana prietenească, că s-a făcut o mare comandă de material de război în valoare de mai multe miliarde lei la uzinele Skoda”[13].

Încordarea era evidentă în multe orașe, dar viața își urma sub o formă sau alta cursul într-un firesc aparent.

Mai trebuie să adăugăm faptul că anul 1930 fusese marcat de moartea unuia dintre făuritorii principilor economice ale României Mari, Vintilă Brătianu, care încetase din viață în pragul sărbătorilor de iarnă ale anului 1930. La finele lunii decembrie legionarii, după ce în vară atentaseră la viața lui Constantin Anghelescu, l-au luat la țintă pe Emanoil Socor, el fiind exponentul așa numitei prese otrăvite evreiești din capitală, care dăduse în vileag un plagiat unui extremist celebru și anume A.C. Cuza. Paradoxal este că atentatorul a fost un licean, prea puțin deprins cu sofisticatele cutume academice și din fericire, pentru victimă, era la fel de nepriceput și cu mânuirea armelor.

[12] „Curentul”, București, an III, nr. 1054 din 30 decembrie 1930, p. 1
[13] „Țara Noastră”, București, an XI, nr. 277 din 25 martie 1933, p. 1.

Clujul în care odinioară fusese student unul dintre cei mai dinamici activiști ai mișcării legionare, Ionel Moța, nu era ferit de tensiunile legionare de tipul celor manifestate în capitală. Criza de supraproducție, scăderea puterii de cumpărare a oamenilor determinată de scăderea prețului grânelor, radicaliza două pături ale populației: fermierii și micii proprietari de pământ. Deopotrivă aristocrația maghiară și țărănimea românească în curs de emancipare erau afectate de evoluțiile prețurilor mondiale.

*

Din punctul meu de vedere, criza bancară nu a apărut în 1931, cum se afirmă îndeobște ci mai degrabă aș plasa-o ca debut încă în anul 1928, când problemele acumulate la nivelul activelor și pasivelor instituțiilor de credit au început să iasă la suprafață. Dacă ar fi să facem o comparație cu manifestările din domeniul geologic, în anul 1928 au existat o serie de cutremure puternice, dar care chiar dacă au avut o magnitudine mare nu au fost în măsură să prezică amploarea marii erupții. În 1931 erupția a fost masivă, lava și gazele subterane, ținute sub presiune de scoarță, s-au folosit de fisurile din scoarța pământului într-o explozie puternică, care a afectat masiv populația, inclusiv prin imaginea unei apocalipse. În 1928 publicul nu avea suficiente motive să declanșeze episoade de panică, pentru că avea destul de puține cunoștințe despre mecanismele din spatele marilor citadele bancare și totodată, exista un anumit melanj între debitorii și creditorii băncilor. De fapt, oricât de sofisticate erau unele bănci din Cluj, ele erau mai departe niște întreprinderi deosebit de conservatoare, oarecum rudimentare și aduceau mai degrabă aminte de instituțiile altruiste, organizațiile de întrajutorare mutuală sau chiar cooperativelor de credit. Stratul de încredere etanșeiza clocotul din lumea financiară.

Din cele arătate mai sus, analiștii vremii nu luaseră în considerare multe dintre problemele care amenințau sistemul bancar, încă neafectat în mod funcțional de criza mondială. Mai mult, unele din instituțiile bancare din Cluj încercau să își lărgească zona geografică de acoperire, prin deschiderea de noi unități teritoriale sau majorări de capital. Operațiunile se făceau în contextul în care dobânzile active erau din ce în ce mai mari, cu tot efortul Băncii Naționale de a le reduce prin circulare și sub sancțiunea retragerii reescontului în cazul în care băncile nu se conformau cerințelor institutului de emisiune. Totuși, raportul între cerere și ofertă pe piața monetară nu se îmbunătățea. După cum arătase într-o conferință de presă Dimitrie Burileanu, guvernatorul din acea vreme a Băncii Naționale, încă din luna ianuarie 1928, institutul de emisiune se afla în acel moment în situația de mări reescontul, direct către

instituțiile bancare prin formarea în jurul unităților teritoriale a BNR a câte unui comitet interbancar de „informațiune, execuție și control”, pentru a pune în practică politica BNR de reducere a dobânzilor, dar și a facilita băncilor mai mici accesul la reescont, pentru a nu apela la intermedierea băncilor mari. Este totodată valabil aspectul că prin facilitarea de reescont se diminuau rentele aproape sigure oferite multora dintre creditorii băncilor. Potrivit argumentației guvernatorului trebuia eliminată din componența dobânzii cea ce astăzi am numi prima de risc. El se exprima astfel: „Pe lângă condițiunile economice reale, care astăzi nu pot fi schimbate, nivelul dobânzilor este determinat, și de instabilitatea monedei și de comprimarea creditelor. Astăzi Banca Națională prin mijloacele sale proprii de credit și prin politica de devize ce a urmat timp de un an, a dat leului stabilitate nediscutabilă. Aceasta este un prim fapt economic. Ca urmare, prima de nesiguranță a cursului care era înglobată în dobândă, este legitim să dispară, odată cu nesiguranța ce o justifică. Împrumutătorul la scadență va primi lei de egală calitate cu lei ce a dat, cu împrumut”[14]. Legătura dintre cursul leului și riscul de nerambursare, înglobat într-adevăr în nivelul dobânzii, este foarte greu de precizat. Iar această primă de risc, care cel mai adesea lua forma unor comisioane suplimentare atașate sau așa-numitele provizioane, nu erau legate sub nici o formă de curs, ci în general, de scumpete și de riscul de nerambursare, care era foarte mare la nivel instituțiilor de credit. Oricum, această primă de risc indiferent cât de corelată ar fi cu volatilitatea cursului valutar nu putea fi persuadată printr-un discurs sau o dispoziție a guvernatorului.

Ziarul „Curentul” din ziua următoare a conferinței guvernatorului arăta: „Dar, ce să ne mire. D. guvernator își propune să retragă o parte din reescontul acordat băncilor mari, în favoarea celor mici. El ține să-și preschimbe portofoliul său la primul ordin, în altul de mai putină valoare. Reluând politica antereului lui Arvinte, prin care s-a ilustrat inspiratorul său de azi, ministrul nostru de finanțe, d-l guvernator mărește încă iluzia că va provoca fără stabilizare și fără capital suficient scăderea dobânzilor. Adică, piatra filozofală. „Ex nihilo, nihil” – domnule guvernator”[15].

La mai bine de un deceniu de la unificare, în România nu exista o lege care să reglementeze comerțul de bancă. În aceste condiții aproape oricine putea deschide o bancă și sub cele mai nobile idealuri să administreze o rețea piramidală având, aparent, același statut ca și o bancă onorabilă și cât se poate de corectă. Prin urmare, stabilizarea nu se realizase pe deplin nici la nivelul anului 1930 iar lipsa de capital era cu adevărat una din cele mai mari

[14] „Cuvântul”, București, an IV, nr. 985 din 14 ianuarie 1928, p. 5.
[15] „Curentul”, București, an I, nr. 5 din 15 ianuarie 1928, p. 3.

probleme. În acest sens, cu siguranță că, ar trebui făcută o analiză mai amănunțită. La toate aceste probleme eu aș mai adăuga și lipsa de reglementare sub aspectul criteriilor de autorizare și capital, aspecte prevăzute în diversele inițiative legislative anterioare stabilizării și crizei. Din acest motiv, în opinia mea, la început a apărut o anumită neîncredere în anumite instituții de credit iar odată ce falimentele bancare europene a erupt, și sentimentul de panică a contaminat mai ușor România.

Dacă ne referim la Cluj, orașul simțea de multă vreme o nevoie acută de bani, mai ales în urma anilor de aplicare a politicii de restrângere a numerarului de pe piață, concept care îl avea ca și artizan pe Vintilă Brătianu. În oraș ființau cu mai mult sau mai puțin succes numeroase bănci, unele din ele printre cele mai mari din țară. Aici erau sediile centrale ale *Casei de Păstrare* și *Băncii de Credit Cluj, Băncii Ardelene, Banca Agrară, Banca Centrală pentru Industrie și Comerț*, sucursale ale *Băncii Naționale, Băncii Marmorosch Blank, Băncii Românești, Băncii Generale,* dar alte multe instituții de credit mici sau foarte mici, prezentatoare sau ne-prezentatoare. Cel puțin teoretic, oricare din ele puteau acorda credite administrației locale, cu atât mai mult cu cât personalități precum Victor Deleu, Vasile Osvadă, Teodor Mihali sau Sebastian Boremisa fuseseră implicați în forurile de conducere a unor bănci.

Din foamea aceasta de credite pentru diferite proiecte locale s-a ajuns la un scandal provocat de un fals bancher care pretindea că poate intermedia un împrumut uriaș de la un consorțiu de bănci americane. Goana după un asemenea împrumut, fără o analiză sau o verificare prealabilă a intermediarilor era, pe semne o practică în acea perioadă. Erich Christian Schultze și complicele său, un avocat de origine poloneză Mischnaewski au fost capii de afiș a unui adevărat spectacol mediatic cu ramificații nu numai în Cluj, ci și în alte orașe cărora cei doi le analizau activitatea, bugetele și potențialul pentru a se asigura că sunt eligibile pentru împrumutul unui consorțiu de bănci occidentale. Schultze, actorul principal al farsei, se recomanda ca fiind directorul *Mittel Europe Securiries* din Berlin specializată pe furnizarea de fonduri sindicalizate unor orașe și în special, Clujului. Pentru aceasta au solicitat documente și sume importante de bani pentru a efectua copii ale unor documente justificative și alte lucrări birocratice, care să fie trimise spre analiză creditorilor. S-au folosit de documente falsificate, cecuri false și scrisori de garanție sau recomandare contrafăcute[16]. Imaginația presei a mers foarte departe, prezentându-l pe escrocul german drept unul dintre cei mai mari escroci internaționali, mergând de la conspiratorii din atentatul contra

[16] „Dimineața”, București, an XXII, nr. 7172 din 14 noiembrie 1926, p. 7.

ministrului german de externe Walther Rathenau[17], până la o presupusă deconspirare a sa ca agent dublu britanic și german[18]. Singurul lucru cert în toată afacerea a fost că întregul caz a fost presărat cu erori juridice, confuzii și unele abuzuri menite să mușamalizeze alte posibile infracțiuni. Un exemplu îl constituie pierderea dosarului cu probatoriul de la arestarea sa din București[19]. Un aspect important în acest scandal, nu a fost atât prejudiciul în sine, ci implicarea unor personalități ale Clujului, care erau recunoscute drept persoane de încredere pentru populație. Între ele îi putem aminti pe Vasile Osvadă, la acel moment primar și viceprimar al orașului, Marcian Căluțiu sau Theodor Mihali. Presa a devoalat unele aspecte, chiar dacă nedovedite legate de încasarea unor comisioane sau cooptarea unor personalități precum Vasile Osvadă sau Marcian Căluțiu la consorțiul care urma să intermedieze finanțările de la băncile americane[20].

În timpul acesta băncile abia se descurcau cu banii pentru a face față trezoreriei zilnice. Mari sume de bani fuseseră deja plasate în fel de fel de afaceri, pornite de la zero sau în întreprinderi naționalizate care cereau din ce în ce mai multe fonduri în fiecare zi și care nu își dovedeau eficiența în fluxuri pozitive de numerar spre creditori. Păguboase nu se dovediseră numai unele operațiuni de naționalizare (nostrificare)[21] a industriei prin participații de acțiuni ci și practica cumpărării de acțiuni prin așa numita reciprocitate.[22] Expunerile către aceste companii creșteau prin capitalizarea creditului cu dobânda și reeșalonarea lor ulterioară. Activitatea aceasta se făcea în dubla calitate a băncii de acționar și creditor, fiind numeroase situațiile în care se consumau fonduri importante chiar și numai cu administrarea creditelor. Un exemplu elocvent de afacere în domeniul forestier a fost așa numita afacere Manciu a Băncii *Economul*. Aceasta a constat în achiziționarea pe credit a Întreprinderii Forestiere din Aleșd de către colonelul Toma Manciu. Dificultățile în rambursare au apărut încă din primele luni iar pentru aceasta a fost nevoie să fie angajat un funcționar doar pentru urmărirea producției și desfacerii în Aleșd. În scurt timp însă colonelul Toma Manciu a reușit să vândă afacerea, dar, practic, încă din 1921, se contura problema sustenabilității finanțării unor afaceri complexe[23].

---

[17] „Erdélyi Hirlap”, Arad, an XI, nr. 2772 din 14 septembrie 1927, p. 6.
[18] „Dimineața”, București, an XII, nr. 7186 din 28 noiembrie 1926, p. 6.
[19] „Universul”, București, an XLIV, nr. 265 din 14 noiembrie 1926, p. 6.
[20] Idem,-an XLV, nr. 200 din 29 august 1927, p. 6.
[21] Septimiu Moga, *Sistemul bancar românesc din Cluj de la Marea Unire la Marea Criză Economică*, Cluj-Napoca, Edit. Casa Cărții de Știință, 2022, p. 466.
[22] *Ibidem*, p. 399.
[23] *Ibidem*, p. 522–523.

Sursele de finanțare ale băncilor se alimentau din depozite, multe dintre ele augumentate scriptic doar prin capitalizarea unor dobânzi și nu prin aport direct de bani sau din reescont, în cazul institutelor care aveau acest beneficiu, de la banca centrală de emisiune. În cazul în care nu erau în măsură să facă rost de lichidități (surse de finanțare) plusau pe dobânda pasivă, promițând rate de dobândă din ce în ce mai mari.

Unele expuneri erau plasate în întreprinderi foarte mari atât ca potențial de afaceri cât și ca întindere. O astfel de întreprindere a fost *Industria Minieră și Forestieră din Valea Lăpușului*. Societatea a fost constituită din inițiativa mai multor bancheri și oameni din anturajul băncilor clujene în perioada pe care o putem numi de exuberanță economică, respectiv în anul 1921. Era vorba de domeniile imense ale contelui Iuliu Eszterházy. Domeniile cuprindeau un mare număr de imobile de pe suprafața mai multor sate cu inventarul viu sau mort, deținea drepturile de exploatare a Băii Stoiceni, cinci autorizații de exploatare a manganului și un valoros fond forestier, dar toate cereau sume imense de bani pentru ca potențialul să creeze lichidități[24]. Pentru *Banca Agrară* și *Întreprinderile Forestiere Române din Cluj*, care priviseră investiția ca deținând un potențial uriaș, a devenit în timp o piatră de moară care cerea mereu și mereu câte o nouă finanțare. Investițiile trebuiau efectuate cu bani reali și încorporată tehnologie avansată pentru a rentabiliza o astfel de activitate. În preajma anului 1923 deja conducătorii Băncii Agrare propuneau lichidarea societății și eventual, ruperea ei în mai multe entități economice sub administrarea Întreprinderilor Forestiere Române.

În această societate mai aveau interese și alte persoane dintr-o bancă clujeană, care a fost obiectul unor fuziuni succesive și care a fost subiectul unui alt scandal public. Practic, o bancă din Șomcuta Mare, *Banca Merkur*, înființată în 1911, s-a mutat la Cluj în 1919 sub denumirea de *Banca Economică* și a fuzionat în 1925 cu o mai veche bancă clujeană aflată într-un faliment latent de la izbucnirea războiului, *Erdélyrészi Magyar Jelzáloghitelbank* (sau Banca Maghiară de Credit Ipotecar) fondată în 1881, formând societatea *Băncile Unite Economică și Ipotecară*, care avea sediul la Cluj la intersecția străzilor Memorandumului cu Samuil Micu. Banca era una de tipul celor ne-prezentatoare și avea ca și conducători pe trei bancheri de origine evreiască Hugo Smlyen, Iuliu Hirsch și Ignat Blatt[25]. În anul 1927 banca oferea dobânzi foarte tentante deponenților, în condițiile în care instituțiile de credit prezentatoare erau limitate la dobânzi de către BNR. Conform spuselor celor trei bancheri, sursa veniturilor care asigurau rente atât

[24] *Ibidem*, p. 418.
[25] „Vágóhíd” – „Ellenőr”, Cluj, an XIV, nr. 31 din 25 decembrie 1927, p. 27.

de atrăgătoare erau operațiunile cu devize. Băncile Unite au adus în conducerea colectivă atât personalități apropiate aristocrației maghiare, cum ar fi directorul Borbely de la Banca Marmorosch Blank, căsătorit cu una din contesele Tholdy, Elie Dăianu, protopopul greco-catolic al Clujului, o persoană cu o rețea relațională mare. De asemenea, profesorul Anastasescu de la Academia Comercială de la Cluj era și el unul din membrii consiliului de administrație și unul dintre clienții creditori ai băncii. Sfârșitul anului 1927 și mai ales, începutul primăverii anului următor a fost un adevărat șoc pentru clujenii care aflaseră că institutul de credit a încercat să se pună la adăpostul legii concordatului și își încetaseră plățile ca urmare a denunțării unui cec de către o bancă americană[26].

Erau „dușmanii perfecți". Trei evrei, dintre care cel puțin unul cu imaginea unei persoane cel puțin libertine iar o alta, cu o conformație obeză și cu o predispoziție spre lux ostentativ[27]. Spre exemplu, biroul său de bancă era dotat la acea vreme cu o instalație de răcorire a aerului. Numai bune de exploatat imagologic. Probabil de la asemenea clișee a pornit și lucrarea acuzării care a insistat mult prea mult pe ideea înșelăciunii, în timp ce tentația spre rentă facilă era privită cu o anume condescendență și victimizată. Falimentul era totodată o mină de aur pentru hienele executorilor judiciari, care nu erau deloc puține în oraș iar concurența a scos la lumină lăcomia unor avocați tentați să se înfrupte dintr-un faliment, pe care un control riguros l-ar fi estimat de multă vreme[28]. Strângerea de probe și martori a trenat, pentru că nu se putea dovedi înșelătoria. Procesul s-a judecat târziu, abia în toamna anului 1931, când criza bancară românească dădea să erupă în mod oficial. A fost timp suficient ca afacerea și cariera celor trei nefericiți bancheri să se încheie, chiar dacă, potrivit sentinței, s-a dovedit că nu au existat dovezi ale înșelătoriei.

Dar nici băncile de referință pentru românii ardeleni nu se descurcau prea bine. Primele semne ale declinului băncilor românești din vestul țării erau prezente în conclavurile bancare încă de la sfârșitul anului 1927, când spre exemplu într-o ședință a Băncii *Economul* din luna noiembrie 1927 directorul executiv din acea perioadă Iosif Orga arăta că între discuțiile adunării generale excepționale a Băncii *Bihoreana* s-a adus la cunoștința acționarilor prezenți probleme de solvabilitate a instituției orădene și sprijinul primit de la Banca

[26] „Keleti Újság", Cluj, nr. 229 din 8 octombrie 1931, p. 1.
[27] „Vágóhíd" – „Ellenőr", Cluj, an XV, nr. 1 din 15 ianuarie 1928, p. 25.
[28] „Patria", Cluj, an X, nr. 72 din 30 martie 1928, p. 6.

Națională și de la Banca Albina, cu ajutorul cărora se spera revitalizarea instituției în doi sau trei ani[29].

Totuși, cea mai afectată sub aspect imagologic a fost *Banca Timișana*. În vara anului 1930 a apărut la București o broșură despre afacerile *Timișanei* scrisă de Pantelimon Sitescu, un fost director al băncii timișorene și influent ziarist care deținea revista „Analele Băncilor". În broșură erau redate chestiuni cunoscute în rândul bancherilor ardeleni și nu numai, legate de numeroasele participații ale institutelor de credit în diverse alte întreprinderi, de regulă nebancare și nefinanciare, inclusiv la exploatații forestiere de tipul celor arătate mai sus. Astfel, se reținea faptul că institutul participase la fondarea a nu mai puțin de 31 de noi societăți și erau redate anumite abuzuri ale conducerii anterioare, în special cele care ar fi fost săvârșite de Ioan Oprea: salariu foarte mare, tantieme speciale și participații la numeroase alte companii. Totodată, arăta despre modul, uzitat se pare în sistemul bancar românesc, de distribuire preferențială a unor participații la membrii consiliului de administrație, dar și o anumită ieșire de pe teritoriul de regulă bine delimitat de acțiune a băncilor ardelene, acuzând o trecere neloială spre județul Bihor[30].

Scandalul public s-a acutizat în aceeași vară din 1930, odată cu reținerea unuia din foștii directori Ioan Oprea. Ziarul „Dimineața" din data de 13 iulie 1930 redă evenimentul cu toate detaliile, astfel: „La auzul sentinței, d. Oprea, care era de față a scos o sticluță cu otravă din buzunar și înghițindu-i conținutul, a aruncat sticla în fața președintelui, apoi cu un revolver browning a încercat să-l împuște pe primul procuror și pe cei din sală, între care și mulți ziariști. Reținut cu foarte multă greutate de către apărătorul său d. dr. Bardosi și câțiva ziariști, d. Oprea, foarte agitat și strigând că magistrații sunt niște criminali cari vor răspunde de viața și a copiilor săi, a declarat căzând pe o canapea din sală și că a luat o puternică otravă"[31].

Ioan Oprea a fost director executiv în perioada de după război și până în 1926[32]. La momentul accederii sale în funcția de conducător executiv al institutului, el era protopop fără o experiență relevantă în domeniul economiei. În doar câțiva ani a ajuns ceea ce s-ar numi un om de afaceri, devenind șeful Camerei de Comerț din Timișoara, funcție pe care o deținea și la momentul arestării sale. Autorul broșurii care l-a incriminat pe Oprea și pe alți membrii ai conducerii era titrat în economie, nu doar prin ocupația sa de analist economic, dar avea și o pregătire temeinică, având absolvite școlile superioare comerciale

[29] Septimiu Moga, *op. cit.*, p. 547.
[30] *Ibidem*, p. 602.
[31] „Dimineața", București, an XXVI, nr. 8460 din 13 iulie 1930, p. 8.
[32] *Ibidem*, nr. 8468 din 20 iulie 1930, p. 5.

de la Craiova și Berlin. Prin urmare, acuzațiile sale nu erau tocmai nefondate, deși ziarul liberal „Viitorul" consemna în acea lună iulie 1930: „Dar ceea ce este de condamnat, este faptul că tocmai unul care se pretindea «specialist» – motiv pentru care a fost numit director general al «Timișanei» – d. Pantelimon Sitescu în loc să vină și să pună la contribuție «luminile» sale face să apară o broșură plină de calomnii și acuzațiuni gratuite la adresa colaboratorilor și acționarilor băncei. Față de această atitudine incalificabilă ne întrebăm cum d. Pantelimon Sitescu a descoperit nereguli de abia după ce a fost silit să renunțe la mandatul său de director general al băncei «Timișana» și de ce nu a făcut aceasta, atunci când era în fruntea acestei instituțiuni ?"[33].

Reacția oficiosului liberal este de înțeles atâta timp cât Ioan Oprea era una dintre personalitățile liberale ale Banatului. Ziarul „Patria" din luna august, când deja procesul se mutase la Cluj, era contraiat de menținerea în funcția de șef al Camerei de Comerț din Timișoara a arestatului: „Numai că d. Oprea nu vrea să știe de această incompatibilitate și vrea să rămână cu orice preț președinte a Camerei de comerț, pe care era obișnuit să o considere, ca și pe banca «Timișana», o întreprindere făcută cadou de către partidul liberal ..."[34]. La mai bine de șase ani de la declanșarea scandalului, Ioan Oprea, deși mărturisise că urma să se retragă din toate funcțiile și să se călugărească[35], a fost scos de sub orice învinuire, reluându-și postul la Camera de Comerț, în schimb, denunțătorul Sitescu a trecut pe banca acuzaților iar averea i-a fost sechestrată[36]. Nici din acest scandal nu au lipsit evreii din zona Timișoarei. Banca a fost sprijinită și în cele din urmă salvată prin sprijinul obținut de la BNR și fuzionarea cu Banca *Victoria* din Arad și Banca *Bihoreana* de la Oradea sub aripa Băncii *Victoria.*

Și în acest caz lacunele legislative existente au determinat pe procurori să caute dovezi ale unor fraude simple de tip furturi sau delapidări, aspecte care nu au fost descoperite. Problema era una economică și de legislație, precum și lipsa segregării activității de investiții de cea comercială.

Dar mai înainte de toate, se poate observa implicarea politicului în problemele băncilor. În anul 1930, Virgil Madgearu venea cu o propunere de consolidare a băncilor ardelene, realizarea unui proiect de consolidare a întregului sistem bancar ardelean, ca și condiție a stabilizării din anul anterior prin fuziunea tuturor băncilor ardelene. Totodată, prin procesul de stabilizare, o parte din așa-numitul portofoliu putred al Băncii Naționale format din

[33] „Viitorul", București, an XXII, nr. 6724 din 9 iulie 1930, p. 1.
[34] „Patria", Cluj, an XII, nr. 178 din 25 august 1930, p. 4.
[35] *Ibidem*, nr. 162 din 4 august 1930, p. 3.
[36] „Dimineața", București, an XXXII, nr. 10453 din 31 ianuarie 1936, p. 1.

reescontul acordat de institutul de emisiune băncilor comerciale să fie transferat către Ministerul de Finanțe. Prin acest proces, banca centrală obținea o mai mare capacitate de încurajare a creditului prin degrevarea de un portofoliu incert pe termen scurt, fapt care ușura trezoreria băncilor, ele având în felul acesta capacitatea de a rambursa în termene mai lungi, mult mai fezabile. Termenele se negociau pentru fiecare portofoliu în parte. Nepreluarea portofoliilor reprezenta practic o condamnare a băncilor în cauză. Preluarea însă era și un prilej de impunere a unui control politic. În anii de după Unire, factorul politic putea fi decisiv în existența unei bănci. Lichiditatea băncilor era slabă tocmai din cauza blocării unor sume mari în investiții de portofoliul sau companii cu dificultăți de producție și desfacere, care la rândul lor aveau grave probleme de trezorerie. Solicitarea unui credit era din ce în ce mai greu de onorat, cu atât mai mult cu cât multe instituții bancare încercau să ofere o dobândă cât mai bună creditorilor.

Fie din cauza schimbărilor guvernamentale, fie dintr-o circumspecție mare a responsabililor de la finanțe în condițiile acutizării crizei de supraproducție de pe continent am asistat la un lung proces de amânare și modificare a cerințelor de autorizare și funcționare a unei instituții de credit și nici nu s-a urmărit ideea lui Madgearu de consolidare prin fuziuni. Spre exemplu, la băncile din Cluj tranșarea problemei a fost amânată succesiv și de fiecare dată condițiile erau din ce în ce mai detaliate, în căutarea de unui substitut pentru o consolidare reală. De la ideea privind unificarea celor mai importante bănci ardelene s-a ajuns, spre exemplu, în cazul Băncii Agrare la un proiect de revitalizare în nouă puncte sugerat sau mai degrabă negociat cu sucursala clujeană a Băncii Naționale, care cuprindea reducerea unor posturi de conducere, schimbarea sediului de pe actuala stradă Horia (palatul Metropol) cu un sediu care să asigure costuri de regie mai mici, lichidarea unor afaceri în care banca era interesată (de exemplu Tipografia Ardealul), necapitalizarea dobânzilor la unele credite acordate pe descoperit de cont odată cu prelungirea acestora sau diverse artificii contabile, dar nu s-a mai amintit nimic despre posibile fuziuni. La începutul anului 1931 situația băncii era neschimbată, inclusiv în ceea ce privește calitatea portofoliului reescontat la BNR[37].

Mai trebuie spus că exista o anumită tensiune latentă, motiv pentru care banca a reacționat, în opinia mea disproporționat în legătură cu nu articol publicat în ziarul „Cuvântul”, în luna februarie 1931, legat de vânzarea unor imobile de către Banca Agrară, vânzare care venea ca o consecință a deteriorării stării financiare. Banca a redactat un drept la replică, în care a inclus un tabel ce conținea evoluția situației financiare a instituției clujene de la

[37] Septimiu Moga, *op. cit.* p. 645.

înființare până la zi[38]. Cert este că problemele de lichiditate ale băncii clujene erau mari iar orice panică stârnită în acele momente putea strica și mai mult echilibrul deja fragil. În situații de criză, dovada unei solvabilități puternice scriptice este puțin relevantă, cu atât mai mult cu cât sistemele de evidență contabilă nu erau întru totul unitare. Această tensiune a reieșit și din situațiile cunoscute de la *Timișana,* care aveau să degenereze în situația penibilă din vara acelui an, și care puteau conduce la scandaluri asemănătoare celor de la *Băncile Unite din Cluj*.

O fuziune la acel moment, din punctul meu de vedere, ținând cont de contextul politic și ingerința politicului în cele două bănci clujene, nu ar fi fost deloc un semn de consolidare, ci mai degrabă de confirmare a slăbiciunii. Trebuie să amintim că *Banca Agrară* era condusă (la acel moment) de averescani iar *Banca Centrală,* de țărăniști, astfel că o fuziune ar fi creat un potențial de tensiune semnificativ. În primăvara anului 1931 au fost fixate câteva condiții de către politicienii din Ministerul de Finanțe, dar care au nemulțumit mult conducerea Băncii Agrare, care a demisionat în frunte cu președintele consiliului său de administrație, Octavian Goga. Tot pe seama acestor condiții s-ar putea justifica plecarea lui Octavian Prie de la averesercanii clujeni ai lui Goga către partidul național țărănesc, ca pe o mișcare menită a nu schimba compoziția consiliului de administrație și pentru a stabiliza tensiunile în bancă. În vara anului 1932 Octavian Prie, Emil Hațieganu și Elie Dăianu sunt primiți cu mare fast în Partidul Național Țărănesc[39]. Totuși preluarea portofoliului băncii a fost acceptată în cele din urmă de către Ministerul de Finanțe, dar în iunie 1931, după falimentul băncii austriece *Credit Anstaldt*, faliment care a avut consecințele cunoscute în acea vreme și care este posibil să fi accelerat anumite acțiuni.

Ce însemna neaprobarea unei asemenea preluări? Cel mai bun exemplu este Banca *Cetatea* din Brașov, un alt scandal cu iz politic, dar care a distrus banca și a lăsat urme grave pe imaginea unor personalități ardelene, precum Alexandru Vaida Voevod, Gheorghe Crișan și Ioan Iosif, participanți din partea Românei la tratativele Congresului de Pace de la Paris. Ziarul „Curentul" din 17 iunie 1931 a rezumat foarte plastic situația de la banca brașoveană: „Falimentul băncii «Cetatea» din Brașov, e un mare roman balzacian, cu eroi de o fizionomie vastă cât toată fauna umană, cu vinovați dispăruți, cu țapi ispășitori, cu sute de familii țărănești jefuite în economiile lor, și lăsate pe drumuri, pentru ca din atâta jale să se ridice triumfător un steag politic un

[38] „Cuvântul", București, an VI, nr. 1741 din 25 februarie 1930, p. 2.
[39] „Patria", Cluj, an XIV, nr. 117 din 19 iunie 1932, p. 4.

partid, poate chiar o idee”[40]. Din relatările din presă, și în cazul acestei bănci se poate constata prezența acelorași păcate ca și în cazul majorității băncilor românești, concentrarea și imobilizarea activelor la anumite întreprinderi, în cazul acesteia fiind vorba de compania *Cetatea de Granit*, o întreprindere asemănătoare celei din Valea Lăpușului dar situată la o distanță apreciabilă de Brașov. Iată cum era descrisă de ziarul „Patria” din perioada încă de exuberanță, 29 aprilie 1923: „În afară de operațiuni pur bancare, banca «Cetatea» a făcut și o creațiune minieră de primul ordin: «Cetatea de granit», soc. anonimă pentru exploatări de cariere, o instituție care din anul acesta ia o desvoltare surprinzătoare. Soc. «Cetatea de granit» are un câmp irigat de exploatare în trei cariere: de granit la Carabal (cel mai bun granit din țară și poate din Europa), de piatră de var la Hârșova și de nisip și pietriș, la Ceair-Tepe. O linie ferată industrială de 14 km, va lega, cel mai târziu prin iunie, cariera mare de granit de la Carabal cu Dunărea, la Iglița, și va pune astfel în primul loc al producției românești această mare instituție minieră.

Banca «Cetatea» poate fi mândră de creațiunea ei și va avea cele mai frumoase rezultate pe urma inițiativei muncei, și capitalului investit”[41]. Pe lângă activitatea minieră, banca mai avea și o întreprindere de exploatare forestieră la Toplița, „Cetatea Forestieră”, care cu siguranță cerea eforturi suplimentare de susținere din partea băncii, la fel ca cele acordate de băncile din Cluj.

Hazardul moral, adesea invocat în hotărârile factorilor de decizie din economia românească din acele vremuri au făcut o victimă și din Banca *Cetatea*. În ziarul „Dimineața” din 8 iunie 1931 se menționează: „Consiliul de miniștri, prin comisia de portofoliu – de la ministerul de [finanțe] – prevăzută de legea stabilizării, a admis această cerere a băncii «Cetatea» și a dispus preluarea portofoliului ei., în valoare de 90 de milioane , cu o dobândă de 5 la sută plătibilă în curs de 30 de ani. Admițându-i cererea, impunea băncii ca plasamentele ce eventual va face sau are făcute în agricultorii țărani, să nu treacă de 12 la sută (dobândă).

Planul de refacere întemeiat numai pe această preluare a portofoliului de către stat – în valoare strictă de minimul 90 milioane lei – așa cum a fost aprobat de comisiunea de portofolii a ministerului de finanțe, în Februarie 1930, s-a izbit de opunerea Băncii naționale și a căzut.

Un asemenea aviz cu dreptul de veto al Băncii naționale, este impus se de legea stabilizării.

---

[40] „Curentul”, București, an IV, nr. 1215, din 17 martie 1931, p. 1.
[41] „Patria”, Cluj, an V, nr. 90 din 29 aprilie 1923, p. 2.

Din acel moment soarta băncii «Cetatea» a fost pecetluită. Agonia urma”[42].

Oare asta să fi făcut diferența între *Banca Agrară* și *Banca Cetatea*? Este dificil de decelat, atâta timp cât legislația vremii lăsa destul de mult la judecata profesională a specialiștilor. Motivul refuzului Băncii Naționale este redat tot în „Dimineața”, câteva zile mai târziu. Motivul respingerii preluării portofoliului de cambii de către stat de la BNR a constat în existența în cadrul lor al unor efecte nevalabile, respectiv plătite, în sumă de cca. 4,5 milioane de lei. Aspectul a fost recunoscut de către conducătorii băncii brașovene printr-un memoriu transmis comitetului de direcție a BNR, în care iterau caracterul urgent al demersului dat de situația financiară critică a băncii[43]. Trebuie menționat că existența în soldul portofoliului de scont la BNR a unor efecte de comerț nevalabile era o practică relativ frecventă, adesea institutul de emisiune cerând băncilor completarea sau înlocuirea portofoliului de scont cu efecte de comerț valabile ulterior, până la o anumită dată. Este de notorietate că într-o situație de criză procurarea de cambii eligibile este o operațiune extrem de problematică din multe puncte de vedere, multe dintre ele nu tocmai în logica pur economică. Edificator este un pasaj din „Lombard Street” redat într-un discurs ținut de Mervyng King, fostul guvernator al Băncii Angliei. El arăta că în timpul crizei, aproape nici o instituție nu este imună la suspiciune, rezultatul acestor consecințe este descris foarte elocvent de către Bagehot, care spunea: „la început, panica incipientă număra doar câteva conversații vagi: Este AB atât de bun pe cât pare? CD oare pierde bani? Și mii de astfel de întrebări. O sută de oameni vorbeau despre acest lucru iar o mie gândeau «Am vorbit despre asta sau nu?», «Este creditul ce l-am acordat așa bun precum ar trebui să fie sau este mai puțin bun?» Și pe zi ce trece, pe măsură ce panica crește, această suspiciune latentă devine tot mai intensă și mai difuză; ea atacă tot mai multe persoane și le atacă într-un mod mai virulent decât la început. Toți «oamenii cu experiență» încearcă «să se întărească pe ei înșiși» cum își spun ca în primele stadii ale panicii; ei împrumută bani atunci când pot; ei vin la bancher și oferă efecte de comerț la scontare, care în mod normal nu le-ar fi oferit în zilele sau lunile următoare. Iar dacă negustorul este unul dintre clienții obișnuiți, bancherul nu dorește să-l refuze, pentru că dacă ar face acest lucru acesta ar spune sau ar putea spune despre bancă că este în dificultate cu banii și va atrage panica asupra lui”[44].

---

42 „Dimineața”, București, an XXVII, nr. 8784 din 8 iunie 1931, p. 9.
43 *Ibidem,* nr. 8786 din 11 iunie 1931, p. 9.
44 Mervyng King, *Banking – from Bagehot to Basel, and back again*. Speech by Mr. Mervyn King, Governor of the Bank of England, at the Second Bagehot Lecture,

Lipsa de credibilitate se insinuează tot mai mult printre actorii din economie și poate spori în momentul în care nici factorii de decizie politică nu au un răspuns adecvat, nici analiștii și nici înalții funcționari bancari nu au de știre ce eveniment le va strica socotelile.

Și de această dată conducerea băncii a fost ulterior exonerată de orice vină. În cazul lui Gheorghe Crișan, după o zi de la arestare, la presiunea sau intervenția primului ministru Iorga cu scuze din partea acuzatorilor, acțiunea fiind pusă de presă pe seama existenței unui joc electoral. Ioan Iosif a devenit liber după ceva mai multă vreme, sentința de exonerare venind în 1932[45].

Criza bancară însă se apropia de centrul vechi al capitalei. Agitația era tot mai mare în zona Lipscanilor, unde vechii zarafi își duceau odată veacul iar negustorii se odihneau în hanurile de poveste.

Tot în paradigma de mult zgomot pentru nimic sunt și evenimentele din vara și toamna anului 1931 de la Cluj, în care au fost implicate persoane extrem de influente din oraș și instituțiile conduse de către ei, dar mai ales vinovații de serviciu, evreii bogați ai orașului. Principalii protagoniști au fost Lőrinczy Mózes și László Ákos. Trebuie menționat, înainte de toate, că în toamna acelui an s-a judecat și procesul *Băncilor Unite*.

Lőrinczy Mózes era la începutul lunii august 1931 director adjunct al *Institutului de Credit Comercial*, al cărui președinte fusese Dávid Sebestyén. Modul în care acesta a ajuns director la una dintre cele mai prestigioase bănci clujene, etichetată de către unii drept o bancă a magnaților, era considerat pentru multă lume un mister. Chiar dacă descrierea soției este una subiectivă, aceasta spune totuși ceva despre o lume destul de frivolă a Clujului interbelic: „A fost întotdeauna un soț bun. A trăit doar pentru familia sa. Nu a fost un cartofor, nu a fost un bețiv, nu a alergat după amante ieftine, a fost altruist, a muncit zi și noapte, nu a avut pasiuni și nu a cheltuit niciodată pentru el însuși. A fost întruchiparea frugalității”. Soția sa, dar și o parte a presei clujene erau de părere că fraudele de care era acuzat reprezentau o scoatere din context sau: „doar circumstanțe misterioase l-au pus în situația de a comite acte frauduloase și nereguli”[46]. El provenea dintr-o familie modestă din Secuime și fără o pregătire economică semnificativă, reușește să se infiltreze în rândurile bancherilor clujeni, ajungând director general adjunct la *Institutul de Credit Comercial,* poziția sa permițându-i în scurt timp să își achiziționeze o locuință într-una din zonele privilegiate ale orașului, pe actuala stradă Arany János,

Buttonwood Gathering, New York, 25 October 2010 https://www.bis.org/review/r101028a.pdf

45 „Curentul”, București, an V, nr. 1474 din 7 martie 1932, p. 8.

46 „Keleti Újság”, Cluj, an XIV, nr. 256 din 8 noiembrie 1931, p. 5.

lângă Parcul Central. Imaginea sa publică era aceea a bancherului auster și competent, ale cărui sfaturi erau ascultate de către clienții săi. Acuzațiile aduse bancherului au fost legate de emiterea de livrete de economii false, în urma cărora banca unde era director și sucursala clujeană a Casei de Economii de la Sibiu au suferit anumite pierderi. Pierderi însemnate au suferit și reclamanții, respectiv, unele persoane din Cluj. Mecanismul era unul destul de sofisticat și presupunea completarea unor registre în fals la banca unde era director iar banii se pare că erau folosiți în afara evidențelor contabile pentru a-i aduce clientului un randament mai bun, în timp ce livretul era folosit pentru accesarea unui credit de la o altă instituție de credit. Este dificil de decelat din informațiile de presă care era acoperirea economică a tranzacțiilor. Spre exemplu, unul dintre reclamanții săi spunea, în luna august a anului 1931, sub prestare de jurământ că Lőrinczy i-ar fi spus următoarele: „Să știi că situația va deveni și mai grea, pentru că peste puțin timp vor da faliment o serie întreagă de bănci, cari au avut legături cu întreprinderile financiare din Germania”[47].

Cotidianul „Universul” se arăta contrariat pe drept cuvânt de refuzul unor magnați maghiari care ar fi fost păgubiți să depună reclamații la tribunal sugerând existența unei complicități[48]. La fel și ziarul „Curentul” constata: „Nu ne îndoim de onorabilitatea acestor doi domni [contele Vass și contele Tholdy], însă ne întrebăm ca cineva căruia i se fură peste două milioane de lei să nu facă denunț penal. De altfel, raporturile dintre dispărut [la cel moment bancherul era dispărut în Uniunea Sovietică] și dintre contele Tholdy erau atât de intime, încât acesta din urmă a predat lui Lőrinczy în stradă suma de un milion 200 mii lei fără a-i mai cere vreo chitanță, fapt relevat cu lux de amănunte de către presa minoritară”[49].

Totodată, au existat și alte afaceri care puneau în pericol alte posibile monopoluri, cum ar fi transportul urban clujean, și care puteau constitui mobilul multor atacuri de presă sau de altă natură. Este însă disproporționat modul în care a reacționat la posibilele acuze. Ceea ce a făcut în luna august a acelei luni este demn de un veritabil film de acțiune.

Cel mai probabil, scenariul ar porni de la faptul că operațiunile sale ilicite sau fără acoperire să fi declanșat la începutul lunii august 1931 anumite anchete interne care urmau să fie puse în practică prin măsuri de punere sub acuzare de către forurilor statutare, despre care Lőrinczy Mózes să fi aflat din timp, plănuindu-și în grabă fuga. Lăsăm ziarul „Curentul” să relateze: „Descoperindu-i-se falsurile, Lőrinczy a dispărut Joi 6 August, mergând pentru

47 „Universul”, București, an XLIX, nr. 223 din 21 august 1931, p. 8.
48 *Ibidem*, nr. 219 din 17 august 1931, p. 6.
49 „Curentul”, București, an IV, nr. 1275 din 16 august 1931, p. 3.

trei zile la Cojocna. Asupra lui avea 1600 lei. Joi seara a fost văzut în Cojocna, iar Joi noaptea a fost recunoscut în gara Războieni. Vineri după masă a făcut o scurtă vizită mamei sale în comuna Săcuieni, jud. Odorhei iar Sâmbătă au fost puse la poștă mai multe scrisori ale lui Lőrinczy în comuna Archita din jud. Târnava Mare. Cu toate acestea, telegrama poliției din Soroca anunță că Lőrinczy ar fi trecut în Rusia Sovietică în noaptea de Sâmbătă spre Duminică. În toată dispariția aceasta, există deci un mister"[50].

După predarea lui Lőrinczy de către autoritățile sovietice, el este adus la Cluj, unde, după un interogatoriu de nouă ore, s-au reținut de către ziarul „Universul" câteva aspecte: „Deși n-avea pregătire și practică de comerț și finanțe, începuse la Cluj să facă o serie de afaceri ce reclamau capitaluri importante. Cu toate acestea, poate n-ar avut un sfârșit atât de prost dacă n-ar fi intervenit criza economică. În clipa în care operațiunile lui Lőrinczy n-au mai putut fi scontate, sfârșitul era inevitabil. El nu mai putea ascunde incorectitudinile săvârșite și a trebuit să fugă din Cluj.

În ceea ce privește împrejurările în care Lőrinczy a trecut Nistrul, a declarat că a plecat cu gândul de a se sinucide. N-avea însă curajul necesar și credea că lucrul cel mai bun ar fi dacă ar încerca să treacă Nistrul, pentru ca în timpul trecerii să fie împușcat de sentinele. Faptul acesta venea în ajutorul familiei sale, căci avea o asigurare importantă pe viață".

Lőrinczy era sub o formă sau alta dușmanul perfect pentru toți. Este foarte dificil ca din numeroasele articole de presă din care am extras câteva date biografice și legate de acuzațiile aduse să extragi date reale. Marea așteptare a presei clujene era divulgarea de către bancher a unei întregi rețele de escroci care ar fi încercat să profite de pe urma crizei bancare care deja se declanșase. Edificator în acest sens este ceea ce scria ziarul „Keleti Újság" în data de 11 noiembrie 1931, în plină panică bancară determinată de încetarea plăților de către Banca Marmorosh Blank & Co: „Deja sâmbătă la prânz pe culoarele tribunalului s-a răspândit zvonul că Lőrinczy a schimbat tactica și că va mărturisi. Această știre a provocat o mare alarmă în unele cercuri și o mare bucurie în altele. Oricât de simpatic ar fi Lőrinczy Mozes, dacă un falsificator de livrete poate fi simpatic, atunci când în fața judecătorului de instrucție și în fața instanței civile a recunoscut că a falsificat toate registrele de depozit, tacticile sale sunt la fel de derutante. La început și-a recunoscut doar propriile păcate. Îi judeca apoi pe ceilalți. Acum încep să iasă lucruri la lumină. Deocamdată doar lucruri mărunte. Mai târziu, când va simți nevoia va mărturisi mai multe. Ceva totuși nu este în regulă aici. Mărturia lui Lőrinczy, și mai ales credibilitatea mărturisirilor sale pierde din greutate. Sau joacă deja

[50] *Ibidem*, p. 3.

rolul unui infractor naiv? I-ar place unuia ca el să se afle în centrul unui caz penal complex? Poate. Tot ceea ce a făcut până acum sugerează că este fantasmagoric. Avea planuri mărețe, afaceri mari, ambiții de președinte de consiliu de administrație sau chiar de salvator al umanității după care toate acestea se văd spulberate. Dar totuși a devenit celebru. La fiecare cuvânt, tot aparatul penal se pune în mișcare. Numai așa poate fi înțeles comportamentul lui Lőrinczy Mozes. Dar el ar fi totuși mult mai înțelept dacă ar spune sincer și deschis, dacă nu, ar face închisoare cu onoarea pătată, un simplu falsificator de registre, un om rătăcit, un nefericit care a cedat ispitei, dar care și-a dat seama că a greșit și care spune totul simplu, cinstit dar mai ales în conformitate cu adevărul. Dacă nu a fost tacticos cu el însuși și nu a recunoscut totul, nu face decât să-și înrăutățească situația fiind blând cu ceilalți”[51].

Lőrinczy a început să mărturisească într-un final, dar marile dezvăluiri așteptate nu s-au confirmat. Una dintre victimele sale celebre a fost Romulus Boilă[52], față de care s-au declanșat anumite verificări, dar care nu s-au confirmat în cele din urmă.

Dacă despre Lőrinczy se putea spune că era sau afișa imaginea bancherului competent și auster, celălalt, László Ákos, era directorul Băncii Ardelene de Economii din Cluj. El afișa imaginea bancherului modern, a omului de succes. Era văzut prin oraș îmbrăcat întotdeauna elegant, fiind nelipsit de la evenimentele mondene ale orașului stropite cu multă șampanie, pe care adesea era cel care o oferea.

László Ákos făcea parte din două dintre cele mai de vază familii ale Clujului interbelic, László și Sebestyén, acesta fiind unul dintre motivele pentru care și-a croit ușor, încă de tânăr, drumul prin lumea financiară clujeană[53]. Revista „Brassoi Lapok” îi face un portret destul de complex, arătând totodată și evoluția sa fulminantă în lumea afacerilor clujeană/clujene.

László Ákos își datora bogăția și puterea sa familiei Sebestyén, care a jucat un rol considerabil în Cluj, reușind astfel să devină o figură publică, chiar dacă, după cum afirma presa, numai în aparență. Ascensiunea se datora și condițiilor frenetice de după război, care au favorizat tocmai pe acei oameni care „știau să vorbească despre ei înșiși și să arunce praf în ochii lumii”. Tânărul bancher, povestea ziarul mai departe, a terminat Colegiul Unitarian din Cluj unde s-a împrietenit cu István Horváth Thóldy, care i-a fost coleg de clasă. Aristocrația în care cel din urmă s-a născut a făcut abstracție că cel mai tânăr membru al familiei Sebestyén era evreu iar cei doi colegi au devenit din

51 „Keleti Újság”, Cluj, an. XIV, nr. 258 din 11 noiembrie 1931, p. 5.
52 „Bukaresti Lapok”, București, an LVII, nr. 274 din 28 noiembrie 1931, p. 4.
53 „Ellenzék”, Cluj, an LII, nr. 224 din 1 octombrie 1931.

ce în ce mai apropiați. După absolvire, contele Horvath Tholdy l-a luat pe László Ákos cu el la moșia părinților săi de la Mintia. Acolo, cei doi au cercetat vechiul castel de la un capăt la altul, dând peste o colecție de medalii de mult uitată. Colecția, care conținea piese de numismatică vechi și valoroase, le-a fost donată. Cei doi tineri ambițioși, deveniți deja majori, s-au grăbit să o transforme în bani. Se spune că pentru această comoară au primit o jumătate de milion de lei iar suma a fost baza următoarelor afaceri. Astfel, prietenia s-a transformat și într-un parteneriat.

László Ákos s-a angajat mai întâi ca jurnalist la un cotidian din Cluj, iar la scurt timp a plecat la Budapesta, unde s-a înscris la facultatea de științe economice. Unele versiuni ale povestirii arătau că László Ákos ar fi câștigat foarte mulți bani la Budapesta, unde frenezia bursieră era încă în floare, lăsându-se purtat de mirajul jocurilor bursiere, abandonând facultatea. O altă versiune spune că László Ákos a câștigat într-adevăr mulți bani la Budapesta, dar nu prin tranzacții bursiere, ci prin manipularea de titluri de stat maghiare, ceea ce însemna o navetă între Budapesta și Paris. Ar fi făcut acest drum în fiecare săptămână până ce scandalul manipulării titlurilor maghiare pe piețele financiare de la Paris și Berlin a devenit public. Existau persoane, conform ziarului brașovean, care îl vedeau pe László Ákos implicat în asemenea afaceri la limita teoriei conspirației, dar nu existau în acest sens probe concrete. Tot ceea ce este sigur este că s-a întors la Cluj cu o avere considerabilă. El a venit însoțit de un anume Cortini, un amiral italian pe care l-ar fi cunoscut în timpul unei călătorii în străinătate. Italianul era prezentat drept cel mai bun prieten al său, care, după cum s-a dovedit mai târziu, va fi o garanție o onorabilității în următoarele afaceri.

Inițial se spunea că László Ákos ar fi dorit să se alăture *Institutului de Credit Comercial*, care în acea vreme era o bancă modestă, condusă de tatăl său, Gyula László, fapt despre care David Sebestyén nici nu voia să audă, nedorindu-l ca partener pe tânărul său nepot.

În atare condiții, László Ákos a fondat o nouă bancă, *Banca de Economii din Ardeal,* folosindu-se de numele amiralului Cortini și a contelui Horváth Thóldy pentru a o promova. Era o bancă de mici dimensiuni, care, după cum afirmă ziarul, „a beneficiat de avantajele unor dobânzi nechibzuite". În același timp, noua bancă a început să cultive afaceri cu obligațiuni, tipuri de operațiuni nu erau încă dezvoltate în Transilvania. Organul de presă nu avea informații despre modul în care ar fi obținut și tranzacționat *Banca de Economii din Ardeal* aceste obligațiuni. În continuare, spuneau reporterii brașoveni, László Ákos călătorea mult în străinătate, întorcându-se de fiecare dată cu valiza plină, fără să aibă vreodată probleme la graniță, fapt explicabil deoarece

bancherul se pare că a menținut o relație foarte bună cu funcționarii vamali. Ziarul suspecta tocmai din acest motiv faptul că erau alte tipuri de operațiuni. Totuși, revista îl lega pe László Ákos în schimbul de obligațiuni Szamovölgyi Vásut Rt către Trezoreria Română, o tranzacție de altfel destul de sulfuroasă în acea vreme.

Cariera lui László Ákos, în afara unor scurte sincope, a avut o traiectorie ascendentă, inexplicabilă însă în opinia ziariștilor, având în vedere inconsistența personalității sale. „Lumea se aștepta, spunea ziarul, să devină un jucător financiar serios pe piața conservatoare clujeană. Dar totuși, cunoscătorii știau că toată această ascensiune nu putea fi de lungă durată, pentru că era nejustificată sau nu avea acoperirea cuvenită. În zadar a încercat László Ákos, prin partenerul său, să parvină și să se învârtă în cele mai exclusiviste cercuri de magnați, degeaba l-a cucerit pe Wass Endre (conte) ca membru în consiliul de administrație al băncii sale, degeaba organiza petreceri cu șampanie până dimineața, degeaba conducea mereu un automobil, degeaba era văzut în toate locurile de distracție, degeaba întreținea amante bine plătite pentru care avea apartamente luxoase, degeaba participa la jocuri de cărți notorii și bătea nenumărate drumuri, pompând bani în presă; era privit mereu cu dispreț și considerat un interlop în lumea serioasă a afacerilor, în ciuda activității sale febrile în afaceri. Știa că va veni vremea când toate afacerile construite pe nisipuri mișcătoare se vor prăbuși”.

Pentru moment, însă, László Ákos își trăia viața și câștiga mult. Prin intermediul prietenului său italian, a achiziționat agenția principală de film *Paramount* din România, fondând astfel, *Imperator Film*. La început compania sa mergea foarte bine, când s-a întâmplat ceva neașteptat: consiliul de administrație al *Paramount,* un agent din Statele Unite, care a lichidat rapid compania clujeanului. Le-a reziliat contractul de exclusivitate și a mutat reprezentanța *Paramount* la București. Trebuia găsită o nouă afacere, astfel, împreună cu un alt membru al consiliului de administrație al Băncii de Economii din Ardeal, Dp. János Buja, medic arădean, a preluat contractul de închiriere a cinematografului cu cele mai bune vânzări. În același timp, a început să distribuie și bilete de loterie străine, dar temându-se de o posibilă intervenție a autorităților, care s-a lăsat mult așteptată, a înființat o companie separată în acest scop *Schreiber Bankhaus*. László Ákos s-a implicat în falimentul fabricii de săpun *Heinrich,* pe carte a achiziționat-o după un conflict zgomotos cu u alt consorțiu rival.

Dintre toate afacerile sale, cea mai îndrăzneață și de departe cea mai nereușită dintre toate a fost închirierea Teatrului Maghiar lui László Ákos de la Asociația Teatrului pe patru ani. În luna mai 1930, László s-a angajat să achite

datoria de patru milioane a dr. Jenő Janovitz. Însă, după cum avea să se dovedească mai târziu, nu avea niciun ban pentru o asemenea tranzacție, dar s-a adresat baronului Kemény János de la *Erdélyi Helikon* de la care a solicitat o cambie de câteva milioane. El a argumentat că în calitatea sa de director al *Băncii de Economii din Ardeal* nu putea împrumuta bani pentru propriile cambii și, prin urmare, avea nevoie de garanția baronului Kemény, care a fost asigurat că acele cambii pe care le semnase nu vor fi decontate. Tânărul baron a primit însă o cerere din partea unei instituții financiare românești din Cluj, pentru a achita o datorie de aproape un milion și jumătate de pe cambie. Baronul Kemény a tras la răspundere familia László, a cerut auditarea contabilității teatrului și a amenințat cu un scandal deschis. Au început o serie de negocieri, în urma cărora rudele lui László Ákos au fost de acord să plătească cea mai mare parte a sumei împrumutate cu garanția baronului[54].

Aceasta era atmosfera în Clujul anului 1931, când criza a erupt în urma falimentelor din toamna anului 1931. Chiar dacă am vorbit despre instituții de credit din afara Clujului, orașul le-a resimțit, dar undeva până la data izbucnirii crizei exista speranța unei rezolvări. Sucursala clujeană a Băncii *Cetatea*, de la instituție onorabilă situată pe strada Regina Maria în centrul Clujului, a devenit peste noapte nefrecventabilă. Odată cu luna octombrie 1931, speranța soluțiilor salvatoare s-a destrămat. Teama potențială a devenit cinetică iar cererile de rambursare a depozitelor au început să curgă către bănci. Banca *Marmorosh Blank & Co* situată chiar în Piața Unirii afișase închiderea ghișeelor până la reorganizare. A urmat un lung calvar al băncilor cu politicile nehotărâte ale guvernului, cu moratorii asupra depozitelor, cu proiectele de asanare a creditelor agricole și urbane, cu asaltul persoanelor asupra ghișeelor și încercarea de convingere a deponenților că toate depozitele vor fi salvate și de păstrare a lor în siguranță la bancă, reeșalonări în funcție de valoarea depozitelor.

Ziua de 23 octombrie a fost o zi de vineri iar în 24, sâmbăta, la Teatrul Național era programată piesa lui Moliere, *Bolnavul închipuit*[55]. Se spune că sala a fost aproape goală. O boală ciudată se abătuse peste Cluj, nu mai era o prefăcătorie, nu mai era butaforie. Era o realitate. Criza încheiase o perioadă de încredere. Lumea se îmbolnăvise.

---

[54] „Brassói Lapok”, Brașov, an XXXVII, nr. 217 din 23 septembrie 1931, p. 3.
[55] „Patria”, Cluj, an XIII, nr. 232 din 24 octombrie 1931, p. 2.

REFORMA MONETARĂ DIN 1947 – NECESITATE ECONOMICĂ, OBIECTIVE ȘI CONSECINȚE POLITICE ȘI SOCIALE

Delia Cora[*]

Abstract: *The significant changes in Romania's political and economic situation in the mid-1940s seriously affected society as a whole. In that context, legislation regarding financial sabotage (Law 351/1945) was introduced, which concerned tax evasion and failure to keep trade registers by merchants and industrialists. However, inflation reached unimaginable levels due to the lack of products on the market and the issuance of banknotes without adequate coverage. Between June 1945 and August 1947, banknotes in circulation increased from 650 billion lei to 40.247 billion lei. As the economic situation deteriorated from one day to the next, the state was forced to postpone the payment of pensions and salaries, and some expenses for health, the army, culture, etc. were suspended. The communists' objectives were successful because they neutralized the bourgeoisie (the main goal), even if, theoretically, they created the conditions for an economic recovery. Economic growth was ensured by placing additional burdens on new workers and employers. Limiting inflation failed due to unrealistic forecasts dictated by the political factor.*

Keywords: currency reform, communism, political repression, 1947, Romania.

Transformările grave din viața politică, economică și socială din România în ultimul an al „revoluției democrat-populare” (1947), aveau să aibă un impact deosebit asupra întregii societăți în condițiile în care deciziile politice hotărau prefacerile economice. Dezastrul în care se afla economia românească după patru ani de război, secetă prelungită, jafurile și distrugerile armatei de ocupație sovietică, ar fi impus adoptarea unor măsuri pragmatice și coerente, de dirijare a activităților economice prin intervenția statului, până la reglementarea situației. Funcționarea economiei era afectată și de menținerea la cote ridicate a plăților în contul Armistițiului, prioritare de altfel pentru guvern. Într-o notă a Oficiului de studii generale, din 5 decembrie 1946 se arată că în intervalul 1 septembrie 1944 – 1 decembrie 1946 cheltuielile armistițiului se ridicau la 3.920,1 miliarde lei, ceea ce a reprezentat 48,4% din totalul cheltuielilor efectuate de statul român, iar restul de 51,6% au reprezentat cheltuieli pentru administrația statului și armată[1]. Măsurile luate în cei aproape doi ani de

[*] Profesor dr., Liceul Teoretic „Petőfi Sándor” Săcuieni – Bihor/ Centrul de Studii Interdisciplinare „Silviu Dragomir”, Oradea; e-mail: delya_cora@yahoo.com

[1] *România. Viața politică în documente.1946*, coord. Ioan Scurtu, București, Arhivele Statului din România, 1996, p. 526.

guvernare comunistă (1945–1946), au avut un caracter populist și represiv, fără efect asupra relansării producției și implicit, al ridicării nivelului de trai[2].

Semnarea Tratatului de Pace a confirmat rămânerea României în sfera de dominație sovietică. Consecințele în plan intern au fost majore. Din punct de vedere economic era momentul să se intervină brutal în desființarea proprietății private specifică unui stat liberal. Directivele primite de la Moscova urmau să fie adaptate realităților românești. Se pare că un rol hotărâtor în acest sens l-a avut întâlnirea dintre Gh. Gheorghiu–Dej și Stalin, cu ocazia vizitei unei delegații economice românești la Moscova, în perioada 15 ianuarie – 20 februarie 1947. În urma tratativelor, s-a încheiat un *Tratat de Comerț și Navigație între România și U.R.S.S.*, semnat la 20 februarie 1947. Comuniștii români au prezentat acordul comercial ca pe un mare succes în politica de rezolvare a „impasului economic-financiar"[3], a dezastrului economic [n.n.] în care se afla România în decursul celui de-al treilea an de guvernare roșie.

Sintezele informative ale Siguranței, de la începutul anului 1947, relatau situația critică a populației din cauza crizei economice și alimentare. Starea de spirit a opiniei publice era nemulțumitoare. În fabrici lipseau materiile prime. Specula[4] devenise o adevărată problemă pentru autorități. În industrie se constata în continuare lipsa de credite. Urcarea vertiginoasă a prețurilor a determinat autoritățile centrale să recurgă la reglementarea acestora, precum și a salariilor, în aprilie 1947. Rezultatul imediat a fost creșterea inflației[5]. La

---

2 Dinu C. Giurescu, *Uzurpatorii. România, 6 martie 1945 – 7 ianuarie 1946*¸ București, Edit. Vremea XXI, 2004, p. 117-118, 175-180.

3 Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor [infra: ANSJBH], Fond *Comitetul Regional P.C.R. Bihor,* dos. nr. 21/1944-1947, f. 116.

4 Specula reprezenta o problemă gravă la nivelul întregii țări. Într-un memoriu adresat Secretariatului General al Organizației Națiunilor Unite de către P.N.L., P.N.Ț. și P.S.D. Independent, la 6 martie 1947, în care se aduce în lumina opiniei internaționale situația politică și economică din România, reprezentanții, încă ai opoziției, acuză regimul instaurat la 6 martie 1945 „că pe lângă confiscarea unei mari părți ai proprietății agricole (prin reforma agrară din 1945) a continuat să epuizeze resursele de producție, a introdus un regim de anarhie în producție și în raporturile dintre capital și mâna de lucru, determinând o criză de neîncredere și descurajând toată inițiativa particulară și paralizând orice efort de reconstrucție. Pe lângă cenzura și teroarea asupra partidelor democratice din cauza dezastrului economic, singura resursă a populației o constituie bursa neagră. Datorită suprimării schimbului comercial cu străinătatea și a dispariției aproape totale a mărfurilor exportabile, cursul schimbului a atins cifre dramatice. B.N.R. nu dispune de rezerve de devize ceea ce face ca statul însuși să fie obligat să recurgă la bursa neagră". Cf. Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității [infra: ACNSAS], Fond *D,* dos. 1527/1947-1948, f. 63–67.

5 Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii. România în 1947,* București, Edit. Enciclopedică, 2012, p. 15.

mijlocul anului 1947, autoritățile erau deja depășite de situație. Era o dovadă în plus că la mai bine de doi ani de la aplicarea legii pentru reprimarea speculei ilicite și a sabotajului economic, fenomenul nu era deloc eradicat. Specula era rezultatul lipsei produselor de pe piață, iar controalele, de multe ori abuzive, nu au readus mărfurile în circuitul comercial legal, la dispoziția consumatorilor.

Fenomenul inflaționist atinsese cote inimaginabile, pe fondul emiterii de bancnote fără acoperire. Circulația monetară a înregistrat creșteri permanente. În perioada iunie 1945 – august 1947, circulația bancnotelor a trecut de la 650 de miliarde de lei, la 40.247 miliarde lei, aproape de 75 de ori mai mare. La bancnotele emise de B.N.R. se adăugau alte mijloace de plată emise de Ministerul Finanțelor, care funcționau ca surogate de bani precum: bonuri de casă, certificate de plată, bonuri de tezaur ori bonuri de impozit. La 14 august 1947 suma totală a bonurilor de tezaur aflată în circulație depășea 3 mii de miliarde lei, față de cca 420 miliarde lei, în aprilie 1946.

În acest context, la 14 iunie 1947, Consiliul de Miniștri a adoptat propunerile P.C.R. „pentru îmbunătățirea situației economice și financiare a țării" prin: sporirea producției în toate ramurile, cu precădere în industria extractivă și metalurgică, raționala repartizare a brațelor de muncă, economii severe prin blocarea a 30% din cheltuielile bugetare, reducerea cu 30% a funcționarilor bugetari, a căror număr sporise în 1947 cu 49%, față de 1938[6]. Programul[7] trasa sarcini de îndeplinit pentru toate compartimentele economice.

Pentru punerea în aplicare a programelor etatist-socialiste, prin legea nr. 248/15 iulie 1948, a fost înființată *Comisia pentru Redresare Economică și Stabilizare Monetară*[8]. Potrivit art. 2 din lege, Comisia „avea depline puteri pentru elaborarea, edictarea, organizarea, aplicarea și controlul tuturor măsurilor necesare îndeplinirii programului de redresare economică", iar potrivit art. 3, deciziile Comisiei „au putere executorie și sunt obligatorii pentru departamentele și instituțiile publice, instituțiile și persoanele particulare"[9].

Controlul executării deciziilor acestei *Comisii* a fost atribuit unei noi instituții organizată concomitent cu cea a Comisiei. Prin legea nr. 252/12 iulie 1947 a fost organizată *Direcția Generală a Controlului Economic* (D.G.C.E.),

---

6 Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947),* București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 181.

7 Textul complet se găsește în vol. *România. Viața politică…* 1947, p. 170–176.

8 Comisia era compusă din: Președintele Consiliului Superior al Economiei Naționale, Ministrul de Finanțe, Ministrul Agriculturii și Domeniilor, Ministrul Minelor și Petrolului, un subsecretar de stat din M.I.C.. Președinția o avea Gh. Gheorghiu-Dej, Cf. Ion Alexandrescu, *op. cit.*, p. 172.

9 Arhivele Naționale Istorice Centrale [infra: ANIC], Fond *Ministerul Economiei Naționale, Direcția Subsecretariat,* dos. nr. 3/1947, f.1.

în cadrul M.I.C.[10]. Sarcinile Controlului Economic erau: menținerea prețurilor, circulația mărfurilor și împiedicarea, stârpirea traficului cu valute, controlul producției, materiilor prime și prevenirea sabotajului în întreprinderile industriale. El trebuie să fie pe cât posibil preventiv, să se sprijine pe colaborarea maselor în materie de sesizare, dar în lupta contra sabotorilor se va întrebuința „sistemul represiv fără nici o cruțare"[11]. Conducerea comunistă avea informații furnizate de serviciile secrete care ar fi determinat-o să creadă că stabilizarea monetară ar fi înlăturat haosul din economie[12]. Necesitatea unei asemenea măsuri economice era confirmată de situațiile relativ similare consemnate în alte state europene precum: Belgia, Grecia, Cehoslovacia, Ungaria. Despre necesitatea unei reforme monetare în România s-a discutat la întâlnirea dintre Gh. Gheorghiu–Dej și Stalin, din 10 februarie 1947, în discuțiile privind problemele dezvoltării economice a României. Din discuțiile purtate între cei doi lideri, reiese că autoritățile comuniste românești începuseră pregătirile pentru reformă, iar Gheorghiu–Dej a solicitat lui Stalin specialiști economiști în această problemă. La discuții, Dej a mai precizat că reforma monetară va fi efectuată în preajma noii recolte[13]. Inițial, autoritățile comuniste din România au stabilit un număr de măsuri de îndeplinit în vederea demarării stabilizării monetare: asigurarea unui stoc de cereale pentru consum și însămânțări prin importuri din Orientul Mijlociu și Argentina (40.000 de vagoane); creșterea producției industriale în general cu până la 60-70% față de nivelul atins în 1938; creșterea producției siderurgice cu 80% pentru a se asigura aplicarea acordurilor comerciale cu U.R.S.S.; creșterea producției în urma aplicării unor măsuri radicale: etatizarea B.N.R., Oficiile Industriale și planurile de producție; asigurarea cu materii prime a industriei textile; aprovizionarea magazinelor cu mărfuri provenite în urma raționalizării consumului și intensificarea colectărilor; evidența stocurilor fabricilor, economatelor și cooperativelor și mobilizarea stocurilor clandestine; intensificarea controlului printr-un aparat susținut de stat; păstrarea conspirativității. Deciziile importante nu au fost cunoscute decât de un număr

[10] Gavril Sonea, *Naționalizarea principalelor mijloace de producție în România. 11iunie 1948*, București, Edit. Politică, 1968, p. 28.

[11]ANIC, Fond *C.C. al P.C.R., Secția Economică,* dos. nr. 15/1947, f. 67–68.

[12] Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944–1948. Transformări economice și realitățile sociale*, București, Fundația Academia Civică, 1998, p. 58.

[13] *Notă de convorbire a lui I.V. Stalin cu Gh. Gheorghiu-Dej, cu privire la politica economică a guvernului României și situația P.C.R.*, în vol. *Gheorghe Gheorghiu–Dej la Stalin. Stenograme, note de convorbire, memorii. 1944–1952,* București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2012, p. 84–90.

de persoane „mai mic decât degetele de la o mână”, nici măcar de către toți membrii Comisiei de Redresare Economică[14].

Cum noul regim era interesat să pondereze hiperinflația, dar și să obțină avantaje în lupta cu inamicul capitalist, reprezentat de marii industriași, proprietari de pământuri, sau comercianți, a trecut la punerea în practică a planului de reformă monetară. Majorarea salariilor și a prețurilor decisă și realizată de guvern în aprilie 1947 a accentuat fenomenul inflaționist, Banca Națională fiind obligată să emită din nou bancnote fără acoperire. Se pare că, Guvernul ducea de fapt o politică inflaționistă pentru a da mai multă greutate „stabilizării” din august[15]. Pregătirile pentru reformă s-au făcut în secret și sub directa coordonare a consilierilor sovietici. Însuși adjunctul ministrului de Finanțe sovietic a făcut parte din comisia care a pregătit textul și normele de aplicare a legii.

Deși în mediile industrial-bancare se aștepta o astfel de măsură, totuși data la care s-a lansat a fost o surpriză. Era așteptată adoptarea unui act legislativ în acest sens după recoltarea producției agricole. Surprinzătoare au fost și condițiile fixate de Legea nr. 287 din 15 august 1947, pentru „reforma monetară”. Gândită pe principii de clasă, legea stabilea sume diferite acceptate la preschimbare. Prin plafonarea[16] sumelor acceptate la preschimbare, au fost avantajate categoriile sociale neavute, lovindu-se puternic în persoanele care dispuneau de sume bănești pe care le păstrau în numerar, sustrăgându-le circuitului economic și implicit, finanțării economiei. Sumele admise pentru preschimbare puteau fi maxim 5.000.000 lei vechi pentru agricultori (plus 2.500.000 pentru cei care au predat cotele); 3.000.000 lei vechi pentru salariați, pensionari, văduve de război, invalizi; 1.500.000 lei vechi pentru cei care nu se încadrau la categoriile de mai sus; întreprinderile și asociațiile cu caracter productiv, fermele model recunoscute de stat au avut dreptul la o sumă egală cu totalul salariilor plătite pe luna iunie 1947; instituțiile publice au putut preschimba întreaga sumă deținută, iar întreprinderile comerciale nu au avut dreptul să preschimbe bani. În paralel, printr-o altă lege specială, Legea nr. 284 din 14 august 1947, persoanele fizice și juridice erau obligate să-și convertească aurul și valuta în lei stabilizați la paritatea fixată de B.N.R.. Încălcarea dispozițiilor legii se pedepsea cu închisoare de la 5 la 25 ani și confiscarea valorilor. Situația monedelor de aur cumpărate în zilele de 15–20 august 1947 a fost următoarea: medalii B.N.R. – 60.054; napoleoni – 12.860,50; franci francezi – 771; lire sterline – 997; coroane austriece – 439; ruble – 528; galbeni mici – 197; 8. diverse monede – 9.520,50, în total: 83.998.097 de lei stabilizați. Cantitatea de valută cumpărată în perioada 15–20

[14] ANIC, Fond *C.C. al P.C.R.*, *Secția Economică,* dos. nr. 47/1948, f. 4–7.
[15] Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii…*, p. 103.
[16] Cf. Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii…*, p. 106.

august a fost: dolari – 211.607; franci elvețieni – 157.914; franci francezi – 914.655; franci belgieni – 8.280; lire sterline – 1.403; lire palestiniene – 9.523,50; lire egiptene – 1.714; lire otomane – 4.614,50; coroane cehoslovace – 794.834, însumând un total de: 44.097.897,93, în lei stabilizați[17].

La început, reforma a fost bine primită, cu toate că în zilele dinaintea preschimbării s-a înregistrat un veritabil asalt asupra magazinelor alimentare pentru realizarea de stocuri. S-a semnalat o tendință de a cheltui pe orice. Doar țăranii au fost mai realiști și nu au vrut să vândă, preferând schimbul în natură. Cota de preschimbare a fost de 20.000 lei vechi la 1 leu nou. Din cele 48,452 miliarde lei vechi aflați în circulație, au fost preschimbați 27,5 miliarde lei (57%), restul fiind declarat blocat. Practic suma bănească blocată a fost confiscată[18].

Pentru că cea mai mare parte a populației nu mai dispunea de numerar, decât cel preschimbat, mărfurile au rămas în stoc, paralizându-se activitatea comercială. Afectați au fost și cei din agricultură, deși primiseră prin lege dreptul la 2.500.000 lei vechi în plus dacă și-au achitat cotele de cereale, unii dintre țărani au rămas fără plata acestora. Printr-un ordin al M.I.C., la 26 august 1947, le era interzis mandatarilor INCOOP să plătească în lei stabilizați cereale colectate și neachitate înainte de 14 august 1947, excepție făceau doar cei care au treierat în ziua de 14 august[19].

Așadar, reforma îndelung pregătită și-a atins scopul adevărat: confiscarea rezervelor financiare ale populației rurale și urbane, eliminarea posibilităților materiale ale clasei de mijloc, teoretic opozanta regimului. În zilele alocate preschimbării banilor și în perioada imediat-următoare a fost dezlănțuită acțiunea de demascare a sabotorilor stabilizării. Instituțiile represive au trecut la arestări, prezentate triumfal în presă.

Deteriorarea situației financiare și materiale a proprietății private era văzută de comuniști doar o cotitură în viața economică a României. Reforma monetară a reprezentat doar una dintre măsurile de *redresare economică și stabilizare monetară*, începută în urmă cu 6-8 luni[20]. Reforma monetară a fost un succes și a încununat munca comuniștilor de până acum. Se făcea cu mândrie trimitere la vizită lui Gh. Gheorghiu–Dej la Moscova de la începutul anului care a asigurat importul de materii prime pentru ridicarea producției (de care tot Moscova va beneficia); la echilibrarea bugetului 1947/1948 prin impozite direct percepute de la industriași și comercianți; la mărirea salariilor și a prețurilor de 10 ori (în aprilie), care au alimentat inflația și au oferit un motiv

[17] ANIC, Fond *C.C. al P.C.R., Secția Economică,* dos. nr. 47/1948, f. 22.
[17] *Ibidem,* f. 10-12.
[18] *** *Istoria Românilor*, IX, București, Edit. Enciclopedică, 2008, p. 803
[19] ANSJBH, Fond *Inspectoratul Regional de Poliție Oradea,* dos. nr. 142/1947-1948, f. 66.
[20] ANIC, Fond *C.C. al P.C.R., Secția Economică,* dos. nr. 47/1948, f. 2.

întemeiat demarării reformei; la colectarea aurului și valutei, care a scutit statul de un împrumut extern, independența statului fiind, chipurile, menținută[21].

Perversiunea comuniștilor nu s-a oprit aici, au creat stocurile de cereale, planificate inițial prin importuri, impunând impozitul agricol în natură. Apoi au creat un stoc de produse și mărfuri prin intermediul INCOOP, care a achiziționat înainte de reformă, mărfuri în valoare de 3 miliarde de lei noi, pe care apoi le-au scos pe piață la prețuri stabilite în noua monedă[22].

Spre exemplu, în Cehoslovacia, devenită și ea stat comunist, măsurile de refacere economică după război, dublate de cele care au subordonat-o statului, s-au efectuat într-o altă ordine. Acolo, prioritate a avut cu adevărat refacerea economiei. S-a recurs la o reformă monetară încă din noiembrie 1945, iar măsurile premergătoare au fost cu totul altele. S-au naționalizat băncile și întreprinderile cu peste 500 de angajați, iar produsele de primă necesitate au fost planificate. Banca Națională autoriza creditarea producției, dar cu o eficiență deosebită, cererile de credite juste erau rezolvate în câteva ore, fără un birocratism greoi și discreționar. Mărfurile au fost cartelate, iar distribuția lor era perfect organizată. În perioada 1–15 noiembrie 1945, aferentă reformei monetare, toată populația a depus banii la bănci. S-a primit în schimb suma de 500 de coroane în monedă nouă, iar restul a fost eliberat pe parcursul a 6 luni, timp în care populația trebuia să justifice proveniența banilor, aplicându-se un impozit pe capital între 10-90%, în funcție de mărimea sumelor. Comercianții și industriașii au primit bani pentru nevoile comerțului și industriei, în limita sumelor depuse și a necesităților. Întrucât industria era planificată și articolele din comerț erau vândute pe cartelă, era ușor de controlat dacă banii solicitați erau sau nu necesari[23]. Comuniștii români au studiat modelul cehoslovac, dar nu l-au aplicat.

După reforma monetară din august 1947, s-a produs o sărăcire rapidă, chiar dramatică, a cetățenilor. Creditele au fost orientate mai mult spre industria grea. Dar, aceasta nu producea bunuri de larg consum care la rândul lor să intensifice consumul și implicit, circulația monetară. Din prevederile bugetare înscrise în bugetul statului, pentru perioada 15 august – 31 octombrie 1947, respectiv 16.610.000.000 de lei, s-au realizat doar 9.504.000.000 de lei (59%). Din impozitul pe veniturile din industrie și comerț s-a realizat suma de 855.000.000 de lei față de 1.425.000.000, cât era preconizat, din impozitul profesional s-a realizat suma de 65.604.000 de lei în loc de 322.500.000 de lei, din impozitul agricol s-a realizat 170.874.000 de lei, în loc de 701.000.000 de lei, din impozitul pe lux și cifra de afaceri s-a realizat suma de 924.000.000 în loc de 2.775.000.000 de lei, din timbru și impozitul pe acte și fapte juridice s-a

[21] *Ibidem*, f. 10–12.
[22] *Ibidem*, f. 14–15.
[23] Cf. ANIC, Fond *Serviciul Special de Informații*, dos. nr. 140/1945, f. 97–98.

realizat suma de 924.000.000 în loc de 1.045.000.000 de lei, din impozitul excepțional de 12% s-a realizat 1.398.000.000 în loc de 2.950.000.000 de lei. Pe perioada de timp menționată s-a cheltuit suma de 10.447.000.000 de lei, ceea ce rezultă că pentru acoperirea acestor cheltuieli s-au utilizat de mijloace de trezorerie în sumă de 944.000.000 de lei. Cota matematică de cheltuieli pe această perioadă era de 14.807.000.000, ceea ce înseamnă că s-a amânat efectuarea de plăți în sumă de 4.400.000.000 de lei. Statul a fost nevoit să amâne plata pensionarilor, salariile s-au plătit cu mari întârzieri, iar unele cheltuieli pentru sănătate, armată, cultură etc., au fost amânate. S-a introdus crima de sabotaj (legea 351/1945) în ceea ce privea evaziunea fiscală și nepredarea sau nețінerea regulată a registrelor comerciale de către comercianți și industriași[24]. Istoricul D.C. Giurescu numea reforma monetară din august 1947, „cântecul de lebădă a pieței libere, cu temeiul în producția și vânzarea particulară individuală”[25]. Activitățile comerciale private s-au redus simțitor. De la 1 august 1947 s-a trecut la aprovizionarea populației cu pâine și mălai pe baza sistemului de rații și cartele, ulterior acesta a fost extins și asupra altor principale produse alimentare și industriale. La 16 august 1947, M.I.C. a fixat prețuri maximale de vânzare pentru diferite categorii de mărfuri. Statul, în calitate de cumpărător unic al produselor cartelate, le-a distribuit în mare măsură către cooperativele de consum și unitățile comerciale de stat aflate în plină dezvoltare. Economatele au fost desființate în septembrie 1947, în noile condiții fiind nerentabile[26].

Comerțul cu legume a fost și el controlat, comerțul din piețe, unde țăranii își vindeau produsele agroalimentare a intrat în sfera controlului statului, după ce au fost stabilite prețuri maximale și la acest gen de produse[27].

Practic, dintre obiectivele fixate de comuniști s-a reușit neutralizarea burgheziei (principala țintă), chiar dacă teoretic s-au creat condițiile pentru relansarea economică. Refacerea economiei a fost asigurată prin impunerea unor noi sarcini suplimentare salariaților și patronilor. Limitarea inflației s-a încheiat cu un eșec pe fondul unor previziuni nerealiste dictate de factorul politic. Salariile au rămas la valori reduse față de obligațiile financiare, iar circulația monetară în permanentă creștere s-au constituit în factori decisivi în privința nivelului de trai destul de scăzut al populației.

24 *Ibidem,* dos. nr. 14/1947, f. 4v.
25 Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii ...,* p. 107 .
26 Ion Alexandrescu, *op. cit.*, p. 184–188; D.C. Giurescu, *Lichidatorii*…, p. 145–150.
27 Dinu C. Giurescu, *Lichidatorii ...*, p. 149.

CONTRACȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI UNIVERSITAR ÎN ROMÂNIA ANILOR 1980 – ÎNTRE RAȚIONAMENT ECONOMIC ȘI IMPERATIV POLITIC[*]

Ștefan-Marius Deaconu[**]

Abstract: *This study analyses the decline in the number of students in Romania in the 1980s, focusing on the political and economic factors that led to this trend. The research shows that the main reason for this decline was not financial, as the savings from the budget were relatively insignificant compared to the overall education budget. On the contrary, the cuts were driven primarily by political objectives to restrict social mobility and limit access to higher education, especially in technical, economic, and legal studies. In other words, this article shows that the communist regime sought to suppress an intellectual class that had the potential to pose a significant challenge to its rule. The analysis uncovered flaws in centralized work planning that led to inconsistencies in employment prospects for graduates in various sectors. However, the government's allocation of graduates did not match the actual needs of the labor market, resulting in both an oversupply and a shortage of graduates in specific fields. The rigidity of the enrolment policy is evidence of a workforce planning strategy that prioritized administrative control over societal demands. To this end, my contribution draws on a comprehensive analysis of available archival resources and data on education budgets in the late socialist period.*

Keywords: Higher education in socialist Romania, educational policies in Communism, social control and mobility, centralised manpower planning, enrolment cuts.

1. Introducere

Învățământul superior din perioada regimului comunist a cunoscut, începând cu anul universitar 1948/1949, o creștere semnificativă din punct de vedere cantitativ, de 70,41%, de la 48.676 studenți la un total de 164.507 în anul universitar 1989/1990. Creșterea a fost distribuită, însă, între diferite forme de învățământ, respectiv, învățământul la zi (+ 46.276 studenți, o creștere de 48,74%), și nou constituitele specializări la învățământul seral. Însă, așa cum rezultă din figura de mai jos, au existat

[*] Cercetarea a fost realizată în cadrul proiectului „Accesul la învățământul superior în România post-comunistă” (PN-III-P4-PCE2021-0981), finanțat printr-un grant al Autorității Naționale pentru Cercetare Științifică din România, CNCS-UEFISCDI (https://ahe-ro.uni buc.ro/).

[**] Asistent cercetare, drd., Facultatea de Istorie, Universitatea din București; e-mail: stefan.marius.deaconu@drd.unibuc.ro.

o serie de variații periodice în ceea ce privește distribuția studenților în funcție de forme de învățământ. Mai mult decât atât, numărul total de studenți a atins un maxim în anul universitar 1980/1981, existând ulterior o contracție semnificativă până la sfârșitul regimului comunist[1].

Acest studiu și-a propus să analizeze în ce măsură aspectele de ordin economic au contribuit la contracția învățământului superior începută în anul universitar 1981/1982. În cadrul acestui articol am urmărit să (1) descriu sub aspect cantitativ ce a reprezentat contracția învățământului universitar din perioada 1981-1989, (2) să analizez acest fenomen în ansamblul mai larg al politicilor ceaușiste în domeniul învățământului superior din perioada 1965-1989, (3) să estimez care ar fi fost potențialele economii generate de reducerea numărului de locuri de studiu în anul I, respectiv, (4) să formulez o serie de concluzii preliminare cu privire la contextul și raționamentul care a condus la decizia reducerii drastice a numărului de studenți.

2. Contracția învățământului universitar (1981-1989)

Prima parte a regimului Nicolae Ceaușescu a fost marcată, preponderent, de o creștere anuală a numărului de locuri de studiu pentru studenții din anul I. La nivel general, trendul crescător de la începutul anilor 1970 (30.813 studenți înmatriculați în anul I în 1970/1971) s-a păstrat, cu o mici excepții, până în 1980/1981 (46.096). Din nou, însă, este necesară o abordare diferențiată cu privire la forma de învățământ. Astfel, primele tăieri ale cifrei de școlarizare în ceea ce privește studenții din anul I au fost înregistrate în cazul studiilor de seral, încă din 1975/1976, timp de 4 ani universitari consecutivi. În anul universitar următor, 1976/1977, au fost înregistrate primele scăderi și la numărul de studenți înmatriculați la studiile fără frecvență. În cazul studiilor universitare de zi, scăderea numărului de studenți înmatriculați a început o dată cu anul 1980/1981.

[1] Comisia Națională pentru Statistică, *Învățământul în România. Date statistice*, București, 1996, p. 101-102.

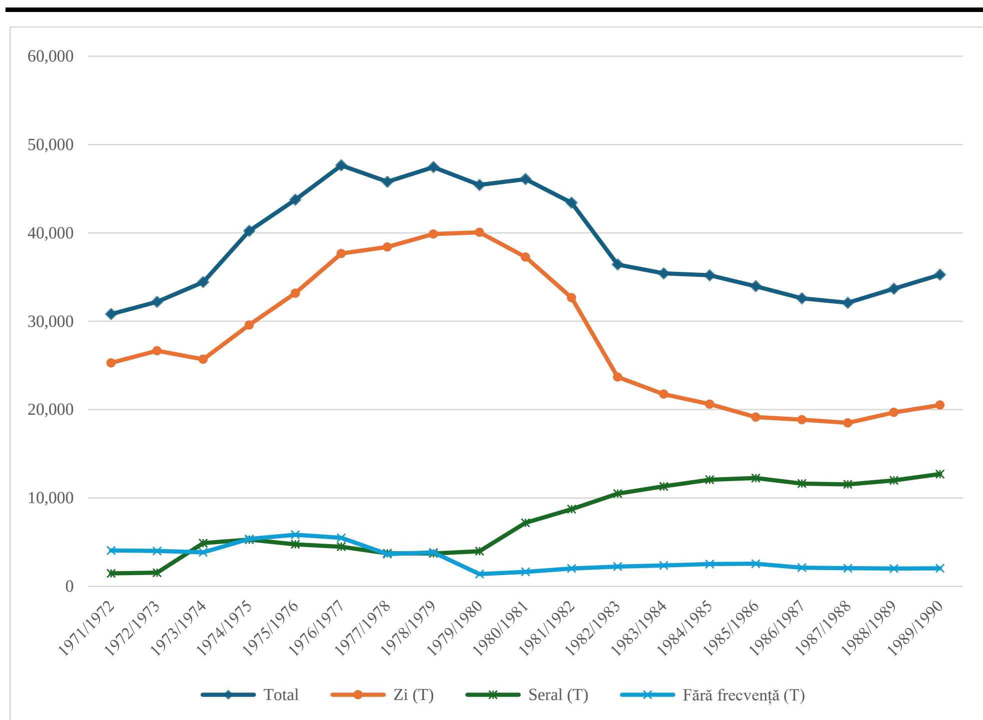

Fig. 1.
Numărul total de studenți din România înmatriculați în anul I, în funcție de forma de învățământ (1971/1972 - 1989/1990).

Sursa: Direcția Centrală de Statistică [DCS], *Învățământul superior la începutul anului universitar*, caiete statistice din perioada 1971/1972–1989/1990.

2.1. *Preliminarii. Învățământ seral*

Care au fost cauzele acestor scăderi? În primul rând, dacă ne raportăm la învățământul seral, acesta a fost invariabil legat de forma de învățământ seral după 1973. Învățământul superior de subingineri, reglementat prin Legea privind învățământul nr. 19/1968, a reprezentat una dintre aspectele inovatoare privind dezvoltarea învățământului superior în perioada ceaușistă[2]. Fără a detalia în cuprinsul prezentului studiu, ne vom rezuma la a

[2] Arhiva Ministerului Educației [infra: AMEd], Fond Permanent, dos. 393/1967, p. 12. Propunerile inițiale privind reformele prevăzute ulterior în Legea învățământului nr. 11/1968 au fost realizate prin intermediul a două studii, respectiv, *Propuneri privind dezvoltarea învățământului în Republica Socialistă România*, cu două variante (în mai și decembrie 1966), ultima fiind dezbătută în Ședința Prezidiului Permanent al CC al PCR din 23 martie 1967, respectiv, *Studiu privind dezvoltarea învățământului superior*, realizat

preciza că introducerea acestei forme de învățământ a reprezentat un compromis în rândul reprezentanților elitei de partid, puțin favorabili continuării extinderii sub aspect cantitativ a învățământului superior, respectiv, cei ai intelectualității tehnice. Astfel, prim-ministrul Ion Gheorghe Maurer a prezentat aceste studii ca un mod de a „generaliza educația pentru cadrele tehnice medii”[3] (*middle management*). Ulterior adoptării acestei specializări, numărul studenților subingineri din primul an a crescut rapid, de la 1.431 în 1968/1969 la 10.470 în 1974/1975. Numărul locurilor pentru anul I s-a menținut relativ constant, cu o medie de 8.940 locuri ocupate în perioada 1975/1976 – 1980/1981.

Tabel nr. 1. Numărul total de studen*ț*i din România înmatricula*ț*i în anul I, la studiile de subingineri, în func*ț*ie de forma de învă*ț*ământ (1971/1972 - 1989/1990)

An	Total	Zi (T)	Seral (T)
1971/1972	10,639	8,536	2,103
1972/1972	13,856	11,170	2,686
1973/1974	22,376	13,109	9,267
1974/1975	28,129	15,250	12,879
1975/1976	31,429	16,881	14,548
1976/1977	31,929	17,575	14,354
1977/1978	31,136	16,988	14,148
1978/1979	30,127	17,191	12,936
1979/1980	28,482	16,824	11,658
1980/1981	27,200	15,053	12,147
1981/1982	24,778	11,796	12,982
1982/1983	20,747	7,506	13,241
1983/1984	17,464	3,621	13,843
1984/1985	14,597	1,094	13,503
1985/1986	13,563	239	13,324
1986/1987	13,309	-	13,309
1987/1988	13,307	-	13,307
1988/1989	13,814	-	13,814
1989/1990	14,754	-	14,754

Sursa: DCS, *Învățământul superior la începutul anului universitar,* caiete statistice din perioada 1971/1972-1989/1990.

în iunie 1967, dezbătută de aceeași structură politică anterior menționată într-o ședință din 10 septembrie 1967. Arhivele Naționale Istorice Centrale [infra:ANIC], Fond CC al PCR, secția Cancelarie, dos. 137/1967, p. 1–63). Cele două studii au detaliat motivația introducerii studiilor de subingineri, precum și modalitățile de punere în practică.

[3] ANIC, Fond CC al PCR, secția Cancelarie, dos. 39/1967, p. 46.

Între anii universitari 1970/1971 și 1971/1972, Ministerul Educației a propus o creștere de 1.620 de locuri pentru învățământul de zi, dintre care 53,7% au fost alocate învățământului de subingineri. Din cele 1.020 locuri suplimentare propuse pentru educația tehnică în primul an, 85,29% au fost destinate subinginerilor. Astfel, dezvoltarea sub aspect cantitativ a învățământului superior, cu precădere a celui tehnic, s-a realizat prin opțiunea de a crește cifra de școlarizare destinată subinginerilor. Aproape jumătate din totalul locurilor de studiu în primul an de învățământ tehnic au fost alocate subinginerilor, reprezentând aproape jumătate din numărul total de locuri[4].

Situația s-a modificat ulterior adoptării Deciziei Consiliului de Miniștri nr. 1320/1972 printr-o scădere semnificativă a proporției subinginerilor în cadrul învățământului de zi. Obiectivul principal al acestei hotărâri a fost de a promova învățământul seral pentru subingineri, încurajând întreprinderile să organizeze astfel de cursuri pentru personalul deja angajat în industrie să își completeze studiile fără a renunța la locul de muncă. În paralel, această decizie a eliminat restricțiile de vârstă pentru înscrierea la cursurile de subingineri (cu excepția Institutului Maritim din Constanța)[5]. Această măsură a fost menită să atragă și să faciliteze accesul la educație pentru persoanele cu un profil de student matur, extinzând potențialele bazine de recrutare în cadrul acestor studii[6].

Ulterior numirii Suzanei Gâdea în calitate de ministru al învățământului, în iunie 1976, numărul de locuri pentru studiile destinate subinginerilor a început să înregistreze o scădere[7]. Numărul alocat

---

4 AMEd, Fond Permanent, dos. nr. 330/1972.

5 Marius Cazan, Matei Gheboianu, Valentin Maier, Vlad Pașca, Mirela Rotaru, *Admiterea în învățământul superior din România între cerere socială și planificare economică. Documente (1969-1989)*, București, Edit. Universității din București, 2015, p. 90–91 [infra: *Admiterea în învățământul superior (1969-1989)* ...].

6 În următorul an universitar, 1973/1974, numărul studenților de la seral a crescut cu 374,77%, de la 880 la 4.178. Acest lucru a dus la o creștere de la 14,82% (1972/1973) la 44,76% (1973/1974) a procentului studenților la seral din numărul total de studenți din primul an la subingineri; AMEd, Fond Permanent, dos. nr. 330/1972.

7 În calitate de prorector al Institutului Politehnic din București, aceasta și-a exprimat o atitudine rezervată față de învățământul superior de sub-ingineri, în special a celor

studiilor în domeniul seral de subingineri a fost scăzut drastic, locurile fiind realocate (doar parțial) în cadrul învățământului de zi[8].

2.2. ***Învățământul de zi***

Învățământul superior de zi a cunoscut o expansiune semnificativă în perioada 1970-1980, cu o creștere a numărului de studenți și a ponderii acestora în totalul populației universitare. În această perioadă, ponderea studenților la zi a rămas relativ constantă, oscilând în jurul valorii de 75-85%. Totuși, începând cu anul universitar 1980/1981, se observă o tendință de scădere semnificativă, atât în numărul total de studenți înscriși la zi, cât și ca procent din totalul studenților. În anul universitar 1982/1983, această scădere a devenit dramatică, cu o reducere de 27,45% a numărului de studenți la zi. Până la finalul perioadei analizate (1989/1990), numărul de studenți din învățământul de zi nu a mai revenit la valorile anterioare, rămânând redus, iar ponderea acestora în totalul populației universitare s-a stabilizat în jurul valorii de 56-58%.

înscriși la forma de învățământ seral, într-un interviu din „Viața studențească” din 1973. Gâdea a evidențiat, totodată, o percepție negativă a candidaților față de statutul de subinginer, considerând că aceștia ar fi fost priviți ca fiind subordonați și limitați în responsabilități; *Admiterea în învățământul superior (1969–1989)* ..., p. 121–122. Anterior, reprezentanții instituțiilor de învățământ superior tehnic și-au exprimat în repetate rânduri lipsa de entuziasm cu privire la această tipologie de studii; ANIC, Fond CC al PCR, secția Cancelarie, dos. nr. 137/1967; dos. nr. 4/1971, p. 56–58; secția Agitație și Propagandă, dos. nr. 9/1971, p. 25–27.

[8] Aceasta tendință s-a inversat ulterior numirii Anetei Spornic în funcția de ministru al învățământului (septembrie 1979). Începând cu anul universitar 1980/1981, a existat o creștere semnificativă a numărului de studenți înscriși în învățământul seral, atât în termeni absoluți, cât și ca pondere în totalul populației universitare. În detaliu, datele au arătat o creștere de 80,57% în numărul studenților seraliști în 1980/1981 față de anul anterior, urmată de creșteri continue în 1981/1982 și 1982/1983, de 21,60% și, respectiv, 20,09%. Ponderea studenților la învățământul seral în totalul populației universitare a crescut semnificativ în această perioadă, evidențiind o preferință a politicilor educaționale pentru această formă de învățământ superior.

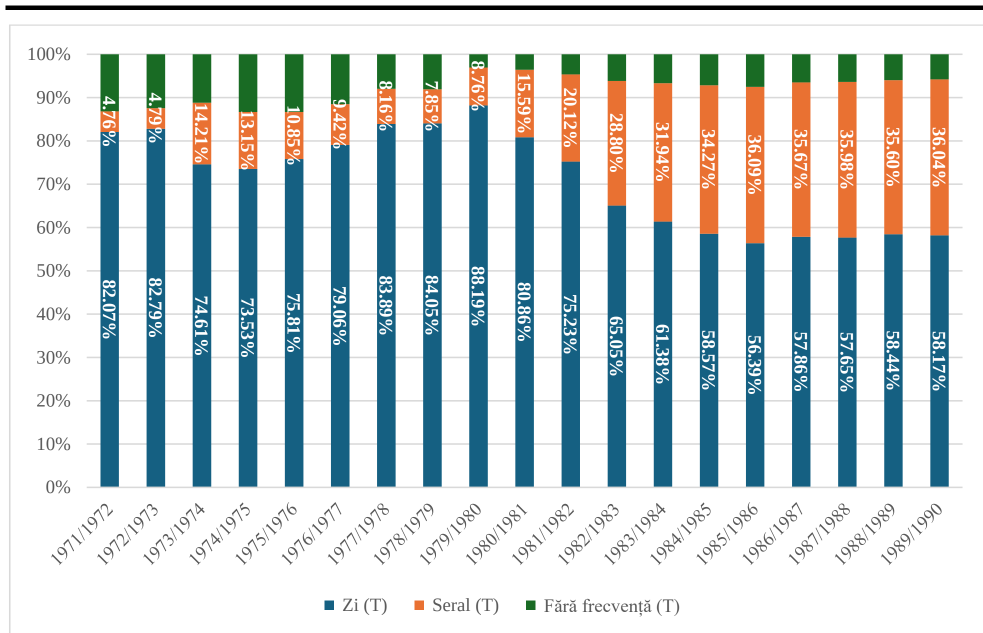

Fig. nr. 2.
Distribuția procentuală a numărului total de studenți din România înmatriculați în anul I, în funcție de forma de învățământ (1971/1972 – 1989/1990)

Sursa: Direcția Centrală de Statistică (DCS), *Învățământul superior la începutul anului universitar*, caiete statistice din perioada 1971/1972-1989/1990.

Începând cu anul universitar 1980/1981, a fost înregistrată o tendință clară de scădere în învățământul superior de zi din România, în special în domeniile tehnic și economic. Datele au indicat o reducere substanțială a numărului de studenți la specializările tehnice, care a scăzut cu 8,22% în 1980/1981, urmată de o scădere accentuată de 21,9% în 1981/1982 și un declin drastic de 33,08% în 1982/1983, toate acestea cu referire la numărul de studenți înscriși în primul an de studiu. Această diminuare reflecta o schimbare în politica de admitere, orientată spre restricționarea accesului la învățământul de zi. De asemenea, numărul de studenți în domeniul economic a suferit scăderi constante, atingând un declin maxim anual de 32% în 1984/1985.

Tabel nr. 2. Numărul total de studenți din România înmatriculați în anul I, în funcție de domeniul de studiu (1971/1972 – 1989/1990).

An	Tehnic	Agricol	Medico-farmaceutic	Universitar pedagogic și juridic	Economic	Artistic
1971/1972	9.666	1.984	2.870	7.360	2.721	687
1972/1973	11.343	2.010	2.840	7.034	2.841	593
1973/1974	11.208	2.172	3.115	5.890	2.747	562
1974/1975	13.444	2.359	3.881	6.543	2.759	594
1975/1976	15.794	2.538	4.604	6.559	3.110	570
1976/1977	19.413	2.446	5.223	6.547	3.474	566
1977/1978	23.598	2.257	4.059	4.621	3.376	501
1978/1979	24.830	2.407	4.320	4.303	3.516	503
1979/1980	25.816	1.921	4.327	4.492	3.195	315
1980/1981	23.693	1.906	4.151	4.184	3.019	318
1981/1982	18.505	1.720	3.921	5.558	2.666	289
1982/1983	12.383	1.197	3.882	4.259	1.836	137
1983/1984	11.210	1.153	3.694	3.988	1.572	128
1984/1985	11.033	1.070	3.529	3.806	1.069	113
1985/1986	10.515	951	3.121	3.414	1.039	110
1986/1987	10.329	1.366	2.833	3.177	1.045	110
1987/1988	10.041	1.390	2.753	3.180	1.025	113
1988/1989	10.322	1.481	3.015	3.472	1.278	115
1989/1990	10.450	1.535	3.209	3.863	1.347	114

Sursa: DCS, *Învățământul superior la începutul anului universitar*, caiete statistice din perioada 1971/1972–1989/1990.

3. Perspectiva politică privind învățământul universitar în anii 1980

3.1. *Decizii politice și provocări socio-economice*

Anul universitar 1980/1981 a reprezentat punctul culminant al procesului de politehnizare a învățământului superior în ceea ce privește numărul de locuri de studii supuse admiterii. Proporția studenților nou înscriși în domeniile tehnice a atins 65%, cu 63,57% în învățământul cu normă întreagă (unde s-a observat un maxim în anul precedent, de 64,43%) și 87,28% în învățământul seral (care a atins un maxim de 90,33% în 1988/1989). Cu toate acestea, peste șase din zece studenți nou înscriși în învățământul superior erau

înmatriculați în învățământul tehnic. După acest an universitar, a început o contracție accelerată a învățământului superior din România.

În acest context, este importantă descrierea procesului de alocare a cifrei de școlarizare în anii 1980. Ministerul Educației și Învățământului [MEÎ] centraliza solicitările primite de la instituțiile de învățământ superior, ministere și alte structuri (cum ar fi consiliile populare județene) și elabora un plan inițial privind numărul de locuri de școlarizare. Ulterior, acest plan era transmis către Comitetul de Stat al Planificării [CSP], responsabil de implementarea directivelor politice ale PCR pentru atingerea obiectivelor stabilite. După armonizarea pozițiilor MEÎ și CSP, cifra de școlarizare în învățământul superior era aprobată în Comitetul Politic Executiv [CPEx] și promulgată prin decret de Consiliul de Stat[9].

În ședința CPEx a Comitetul Central [CC] al PCR din 26 mai 1981, Nicolae Ceaușescu s-a declarat contrariat cu privire la alocarea cifrei de școlarizare în primul an de studii pentru anul universitar 1981/1982[10]. Perspectiva acestuia a fost parțial contrată de către ministrul educației, Aneta Spornic, care a apreciat că „dacă analizăm evoluția situației de înscriere, putem observa creșteri foarte mari ale înscrierii în învățământul superior […] În numărul studenților de anul I am luat în considerare și cotele studenților internaționali”[11]. Însă discuția din CPEx a continuat într-un alt registru, fără a se mai concentra pe învățământul superior tehnic, fapt care a înlesnit ca decizia politică să omită o viziune de ansamblu cu privire la scăderea numărului de studenți înscriși în primul an de studiu[12].

Situația s-a repetat un an mai târziu, în ședința CPEx a CC al PCR din 31 mai 1982. Reducerea semnificativă a locurilor în domeniul tehnic

---

9 Matei Gheboianu, *The Policy of Reducing Study Places in Communist Romania. Case Study of the Academic year 1982–1983*, „International Review of Social Research”, vol. 4, nr. 2, iunie 2014, p. 98.

10 Nicolae Ceaușescu: „A doua problemă care vreau să o ridic se referă la cifra de școlarizare în învățământul superior, de ce se reduce? [...] De ce reducem cifra de școlarizare pe ansamblu, prevăd că am avea prea mulți ingineri și în viitor nu mai avem nevoie de ei ?”; ANIC, Fond CC al PCR, secția Cancelarie, dos. nr. 43/1981, p. 51.

11 *Ibidem,* p. 51-52.

12 De exemplu, Nicolae Ceaușescu și-a reiterat opinia asupra utilizării absolvenților universitari pentru învățământul gimnazial, sugerând înființarea unor licee specializate de doi ani, care să formeze profesori pentru gimnaziu: „Este scump ca să folosești un absolvent universitar ca să predea la gimnaziu. Să creăm poate nu de 3 ani că este mult, dar să facem de doi ani licee de specialitate de la care să avem profesori pentru clasele până la a VIII-a; nu are nici un rost să folosim absolvenți de la universitate întrucât ne costă prea scump; trebuie să vedem problema învățământului pentru învățători”; *Ibidem,* p. 52.

propusă de către Ministerul Educației a fost observată de Paul Niculescu-Mizil, care a comentat asupra lipsei de transparență a raționamentului din spatele modificărilor propuse: „Întrebarea este legată de reducerea foarte mare a numărului de studenți la învățământul tehnic. Văd că cea mai mare reducere este la învățământul tehnic. În material nu se spune care sunt cauzele care au determinat aceasta”[13].

Ioan Avram, Ministrul construcțiilor de mașini, a afirmat că numărul de studenți ingineri repartizați ministerului pe care îl reprezenta era suficient, argumentând în schimb că „reducerea masivă este la subingineri, unde am redus în mod deosebit pe subingineri la seral. Deci, promoțiile acestora nu ne acoperă necesitățile, având și un excedent de 20%.”[14]. Ministrul industriei metalurgice, Neculai Agachi, a menționat și el o „rezervă de minimum 20% față de necesarul calcula”, iar o situație similară a fost evocată de către Ministrul transporturilor și telecomunicațiilor, Vasile Bulucea, care a estimat că „la sfârșitul anului 1985, față de necesar, vom avea 455 absolvenți în plus, care acoperă și dezvoltarea flotei maritime în continuare”. Ministrul petrolului, Gheorghe Vlad, a adăugat că, într-un sector supravegheat îndeaproape de Nicolae Ceaușescu: „ținând seama de dezvoltarea care o avem în domeniul petrolului și creșterea ponderii forajului de mare adâncime, noi am mărit numărul de ingineri, în defavoarea numărului de subingineri”[15].

Numărul de locuri pentru anul academic 1983/1984 a fost stabilit în ședința CPEx din 26 aprilie 1983. În comunicatul de presă ulterior, reducerea locurilor la zi cu 8,23%, rezultată din creșterea locurilor la învățământul seral cu 7,84% și extinderea locurilor la învățământul cu frecvență redusă în anul I cu 5,63%, a fost prezentată astfel: „s-a stabilit ca în anul universitar 1983/1984 să fie sport numărul locurilor în învățământul superior, seral, și fără frecvență, asigurându-se astfel posibilitatea ca tot mai mulți tineri care lucrează în producție să-și continue studiile”[16].

În ceea ce privește cifra de școlarizare pentru anul I în 1984/1985, aceasta a fost discutată în ședința CPEx din 22 mai 1984. Accentul dezbaterilor a fost pus pe numărul de studenți din învățământul maritim. În privința celorlalte aspecte, nu au existat contribuții suplimentare, cu excepția unor probleme minore și cereri de adăugiri. Liderul PCR nu a oferit indicații concludente. În schimb, o chestiune de mare importanță, precum

[13] Idem, dos. nr. 31/1982, p. 17.
[14] *Ibidem*, p. 18.
[15] *Ibidem*.
[16] ANIC, Fond CC al PCR, secția Cancelarie, dos. nr. 21/1983, p. 17.

modificarea arhitecturii instituționale a instituțiilor de învățământ superior din Bacău, Baia Mare, Constanța, Pitești, Târgu-Mureș, Oradea, Sibiu și Suceava, prin trecerea în coordonarea instituțiilor de învățământ superior din București, Cluj-Napoca, Iași sau Timișoara, a fost trecută cu vederea[17]. Anul universitar în cauză a reprezentat încă un an de stagnare relativă (contracție de 0,62%), cu o scădere simțitoare a cifrei de școlarizare în domeniul economic, în special la învățământul de zi. Este, totodată, anul universitar în care studiile universitare de subingineri la zi au fost închise definitiv. Într-o perioadă de doar 6 ani, între 1979/1980 și 1984/1985, ponderea studenților la zi din cadrul studiilor de subingineri a scăzut de la 68,01% la 0%.

Primele contingente semnificative de „decreței" care au urmărit admiterea în învățământul superior au fost înregistrate începând cu anul universitar 1985/1986. Un an mai târziu, dezbaterile din ședința CPEx a CC al PCR din 6 iunie 1986 cu privire la cifra de școlarizare din anul universitar 1986/1987 au evidențiat încercările repetate ale reprezentanților aparatului central, birocratic, de a limita numărul de studenți în învățământul superior (tehnic). Paul Niculescu-Mizil a subliniat că există specializări pentru care s-au alocat mai puține locuri decât au cerut ministerele, cum ar fi *Geologia* (65 față de 200) și *Prelucrarea lemnului* (5.200 față de 6.000), în timp ce „în alte specializări alocăm mai multe locuri decât au cerut ministerele". Ion Teoreanu, ministrul educației, a răspuns prompt: „La geologie nu este nevoie de atât de mulți absolvenți, chiar dacă ministerul o cere, pentru că în anii trecuți au avut probleme cu repartizarea în producție și din această cauză s-a dat cifra la nivelul de anul trecut"[18].

În pofida numărului semnificativ de absolvenți de liceu în 1986 (200.858, o creștere de 33,05% față de anul anterior), discuția asupra politicilor de admitere a fost surprinzător de scurtă, sugerând o deconectare de la nevoile sociale. În ciuda acestui interes crescut pentru continuarea studiilor, numărul locurilor de studiu în anul I a fost redus pentru al șaselea an consecutiv, cu 4,02%[19].

Anul universitar 1988/1989 a marcat prima creștere a locurilor de studiu în anul I după opt ani (– 4,97%), cu o creștere mai accentuată în ceea ce privește învățământul la zi (6,39%) comparativ cu învățământul seral (3,86%). Ultima discuție privind locurile de studiu în instituțiile de învățământ superior a avut loc în ședința CPEx a CC a PCR din 5 mai 1989. Nicolae Ceaușescu a remarcat că „numărul studenților a crescut într-o

[17] *Idem*, dos. nr. 30/1984, p. 21–26, 91, 100.
[18] Idem, dos. nr. 50/1986, p. 13.
[19] *Ibidem*, p. 36.

anumită măsură” și a discutat despre organizarea specializărilor în minerit și petrol, însă discuțiile au fost rapid încheiate, cu puține intervenții, inclusiv din partea Elenei Ceaușescu și a lui Ion Teoreanu[20].

3.2. *Ascensiunea intelectualității tehnice și limitarea mobilității sociale*

Discrepanțele dintre perspectivele aparatului central de prognoză și cele ale birocrației unităților economice și industriale au fost considerabile la începutul anilor 1980, după cum am exemplificat și anterior. Consiliul de Stat a adoptat o poziție intermediară între aceste variante, decizia finală fiind luată, în final, luând în considerare aspecte de natură politică, în cadrul CPEx. Această decizie a încercat să reconcilieze necesitatea de personal înalt calificat solicitat de întreprinderi cu cifra de școlarizare propusă de CSP, bazată pe un proces de planificare aliniat la directivele PCR. Una dintre posibilele cauze luate în considerare a fost de generată de dificultățile financiare ale României[21]. CSP a optat, de asemenea, pentru învățământul seral și cu frecvență redusă, ambele mai puțin costisitoare pentru stat și strâns legate de preferința ideologică de a oferi posibilități de pregătire tinerilor deja integrați în forța de muncă. Procesul decizional nu a luat în considerare în mod adecvat opiniile industriei, care solicita în principal absolvenți de învățământ tehnic superior la zi[22].

Integrarea absolvenților de învățământ tehnic superior în locurile de muncă a fost dificilă, indiferent de perioada regimului comunist. Principala cauză a acestor dificultăți era numărul limitat de posturi disponibile. În general, ministerele solicitau mai puțini absolvenți decât numărul total al absolvenților în fiecare an. În consecință, chiar dacă absolvenții obțineau un loc de muncă, acesta nu era întotdeauna în conformitate cu calificările dobândite în timpul studiilor. Nu era neobișnuit ca absolvenții de învățământ tehnic superior să fie repartizați în sarcini inconsistente și să fie utilizați în scopuri mai degrabă birocratice. Deși, teoretic, inginerii ar fi trebuit să joace un rol important în activitățile de cercetare, acestea fie erau slab dezvoltate în întreprinderi, fie nu

[20] ANIC, Fond CC al PCR, secția Cancelarie, dos. nr. 28/1989, p. 27.

[21] Bogdan Murgescu, *România și Europa: acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Edit. Polirom, 2010, p. 385-392; Ștefan-Marius Deaconu, *Limitările mobilității sociale prin intermediul învățământului superior la sfârșitul regimului comunist din România*, în vol. *România de la comunism la postcomunism. Criză, transformare, democratizare*, coord.: Dalia Báthory, Ștefan Bosomitu, Cosmin Budeancă, „Anuarul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc”, vol. XIV-XV, 2019-2020, Iași, Edit. Polirom, 2020, p. 211–214.

[22] Matei Gheboianu, *op. cit.*, p. 106–108.

includeau tineri absolvenți[23]. Cu toate acestea, la sfârșitul anilor 1980, din cauza presiunilor demografice, era din ce în ce mai dificil să se găsească locuri de muncă adecvate.

În ceea ce privește absolvenții din domeniul studiilor economice, ajustarea numărului de locuri de muncă în sectorul serviciilor a generat un spirit ce poate fi considerat „antreprenorial" printre absolvenții de învățământ tehnic. Aceștia au ocupat anumite posturi care le-au permis să intervină în planificarea și modificarea fluxurilor de capital uman la nivelul unităților de lucru. Acest fenomen a fost încurajat și de o politică conservatoare privind alocarea numărului de studenți de anul I în învățământul superior economic, care a rămas stabilă, indiferent de contextul social și economic[24].

Discrepanțele dintre cererile ministerelor privind numărul de studenți de anul I în învățământul tehnic superior și alocările făcute de Ministerul Educației indică încercări repetate ale aparatului birocratic central de a limita numărul absolvenților de învățământ superior cu frecvență completă în acest domeniu. Situația reflectă modelul teoretic prezentat de George Konrád și Ivan Szelényi, care susține că, odată stabilizată clasa intelectuală („noua clasă"), aceasta va tinde să restricționeze accesul altor potențiali competitori la anumite canale de mobilitate socială[25].

În concluzie, procesul politico-administrativ de alocare a cifrelor de școlarizare în învățământul superior a urmat modelul de „planificare a forței de muncă" (*manpower planning approach*), fără a lua în considerare cerințele sociale sau presiunea venită din partea candidaților, al căror număr a crescut constant în ultimul deceniu al regimului comunist[26]. Distribuția locurilor de studiu a fost determinată de un proces dominat de factorul politic (prin CC al PCR), în cadrul căruia se remarcă o colaborare între aparatul central de stat și reprezentanții birocrației (sprijiniți de membri ai intelectualității comuniste, în special absolvenți de învățământ superior). Aceste elemente au contribuit la crearea unor obstacole suplimentare pentru tinerii care aspirau la o ascensiune socială prin intermediul educației superioare[27].

---

[23] Valentin Vasile, *The Relationship between Higher Education and the Workforce in Romanian Socialist Industry Case-Study of the „23 August" Factory*, „International Review of Social Research", vol. 4, nr. 2, p. 170–173.

[24] Lazăr Vlăsceanu, Marian-Gabriel Hâncean, *Human Capital for a Planned Economy Relations of Correspondence and Unintended Consequences in the Higher Education of Communist Romania*, „International Review of Social Research", vol. 4, nr. 2, p. 57.

[25] György Konrád, Iván Szelényi, *The Intellectuals on the Road to Class Power*, New York, Harcourt, 1979, p. 26–28.

[26] Marius Cazan, Vlad Pașca, *Concurența la admiterea în învățământul superior în perioada comunistă (1956-1979). Reconstituiri cantitative*, „Studii și articole de istorie", tom LXXXI, 2014, p. 266.

[27] Ștefan-Marius Deaconu, *op. cit.*, p. 203.

4. Raționament economic

Ultima decadă a regimului comunist a început cu o serie de ani succesivi cu alocări financiare în creștere pentru învățământ, care s-au încheiat în 1983, cu o scădere abruptă de – 7,77%. Ponderea cheltuielilor alocate din Bugetul de stat pentru învățământ a fost de asemenea în creștere până în 1984, când s-a înregistrat o scădere de – 9,55%, tendință continuată în următorii ani și doar parțial modificată, prin creșteri mai degrabă minore în 1987 și 1989[28].

Analiza anterioară ne permite să încadrăm limitările de ordin cantitativ raportat la cifra de școlarizare alocată pentru primul an de studiu. În acest sens, am pornit de datele identificate în sursele arhivistice pentru aproximarea acestor costuri, pornind de la calculele MEÎ pentru anul universitar 1984/1985[29]. Astfel, am aplicat următoarele considerații de ordin metodologic.

- Am convenit că costul de școlarizare pentru studenții de la seral ar fi comparabil cu cel al studenților de la zi, cu excepția cheltuielilor alocate pentru burse, transport și practică. Nu am luat în considerare evoluția alocărilor în ceea ce privește învățământul fără frecvență. Acestea au cunoscut, în general, o tendință constantă de creștere, însă datele disponibile nu ne permit să aproximăm costurile de școlarizare, semnificativ mai mici însă prin comparație cu școlarizarea unui student la zi.
- Pentru domeniile *Arte plastice, Muzică*, *Teatru și film*, s-au utilizat valorile medii pentru a calcula costul mediu de școlarizare per student în domeniul generic *Arte*.
- Nu am luat în calcul tăierea unui loc de studiu în anii universitari subsecvenți.
- Pornind de la costurile identificate în anul universitar 1984/1985, am aplicat corecții de cost generate de indicele prețurilor de consum[30], utilizând următoarele formule:

$$(1)\qquad cheltuieli\ școlarizare_{an} = \frac{cheltuieli\ școlarizare_{an+1}}{1+IPC_{an}}$$

$$(2)\qquad cheltuieli\ școlarizare_{an+1} = cheltuieli\ școlarizare_{an}\ x\ (1 + IPC_{an})$$

Unde formula (1) se aplică pentru calcularea cheltuielilor de școlarizare anterioare anului universitar 1984/1985, respective, formula (2) pentru calcularea celor după anul universitar 1984/1985, valorile fiind ilustrate în tabelul de mai jos.

---

[28] DCS, *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1984, p. 271–274; Comisia Națională pentru Statistică, *Anuarul statistic al României*, 1990, p. 647–658.

[29] ANIC, Fond CC al PCR, secția Agitație și Propagandă, dos. nr. 23/1984, p. 78–84.

[30] Am utilizat indicii prețurilor de consum calculați de Institutul Național de Statistică. Datele sunt disponibile la adresa web: https://insse.ro/cms/ro/content/ipc%E2%80%93serie-de-date-anuala, accesată în 7 noiembrie 2024.

Tabel nr. 3. Cheltuielile de școlarizare pentru un student în anul 1984/1985 (lei).

	Tehnic	**Agronomic**	**Economic**	**Medical și farmaceutic**	**Universitar, pedagogic și juridic**	**Arte (medie)**
Total	10.350	28.361	12.111	18.691	20.105	70.840
Retribuții	7.251	19.963	13.318	14.946	8.879	62.276
Deplasări și practică	67	390	40	26	286	223
Burse	1.709	4.029	1.946	2.665	2.366	1.702
Material didactic	134	600	123	421	228	849
Cheltuieli gospodărești	896	2.654	772	1.695	1.630	4.631
Reparații	192	557	264	409	540	887
Cărți și publicații pentru biblioteci	56	112	81	98	21	219
Cheltuieli pentru protecția muncii și întreținerea aparaturii	45	56	6	59	88	55

Sursa*:* ANIC, fond CC al PCR, secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 23/1984, p. 78-84.

În cazul învățământului de zi, a fost observată o tendință generală de scădere a locurilor în domeniile tehnic și agronomic în primii ani ai perioadei, cu reduceri accentuate în anii 1981/1982 și 1982/1983, în special în domeniul tehnic (– 5.188 și respectiv, – 6.122 locuri). Scăderea s-a estompat treptat până în 1987/1988, iar apoi, începând cu anul 1988/1989, numărul de locuri a început încep să crească în mai multe domenii, cu o creștere semnificativă în domeniul economic (+ 253 locuri) și universitar, pedagogic și juridic (+ 292 locuri) (vezi Tabel nr. 5).

În cazul învățământului seral, am remarcat o evoluție sensibil diferită față de cel de zi, cu o creștere inițială a numărului de locuri, în special în domeniul tehnic, care înregistrează o creștere semnificativă în anii 1980/1981 (+ 3.100 locuri) și 1982/1983 (+ 1.561 locuri). În anii următori, cifra de școlarizare la seral a fluctuat, dar a menținut o tendință pozitivă în domeniul tehnic, sugerând o orientare a politicilor educaționale spre formarea de specialiști în regim seral, clamând, după cum am arătat anterior, faptul că aceste locuri au facilitat accesul la educație al celor care lucrau deja în industrie (vezi Tabel nr. 6).

În anul universitar 1984/1985, cheltuielile de școlarizare pentru un student la învățământul de zi au reflectat o distribuție semnificativă între domeniile de studiu, cu diferențe notabile în funcție de specificul fiecărui program. Astfel, costurile per student pentru agronomie au fost de 23.941 lei, urmate de cele

pentru domeniul artistic, care au ajuns la 71.144 lei, și pentru medicina și farmacie, cu 19.565 lei. Domeniile tehnic și economic au avut costuri relativ mai reduse, de 10.464 lei, respectiv 12.244 lei, subliniind astfel o alocare diferențiată a resurselor, legată de infrastructura și materialele necesare pentru fiecare specializare (vezi Tabel nr. 7). Pentru învățământul seral, în același an universitar, costurile de școlarizare per student au arătat un model similar de variație, deși la niveluri mai scăzute. În domeniul agronomic, cheltuielile per student au atins valoarea de 23.942 lei. În schimb, cheltuielile pentru un student la seral în domeniul tehnic au fost aproximate la valoarea de 8.574 lei, iar în domeniul economic de 7.846 lei (vezi Tabel nr. 8).

Tabel nr. 4. Variațiile financiare anuale cauzate de modificările cifrei de școlarizare pentru anul I de studii, forma de învățământ zi și seral, raportată la bugetul de stat alocat învățământului (1980/1981 - 1989/1990).

An universitar	Variațiile financiare anuale cauzate de modificările cifrei de școlarizare (zi + seral)	Buget învățământ	% cheltuieli Învățământ din Total cheltuieli (Bugetul de stat)	% variații financiare anuale ÎS din Buget învățământ
1980/1981	- 4.765.803,59	17.691.200.000	5,96%	-0,03%
1981/1982	- 19.913.206,25	18.374.000.000	6,76%	-0,11%
1982/1983	- 87.156.683,86	18.438.000.000	7,16%	-0,47%
1983/1984	- 17.567.057,64	17.005.700.000	7,18%	-0,10%
1984/1985	- 11.865.428,00	16.903.100.000	6,50%	-0,07%
1985/1986	- 23.436.986,84	17.344.000.000	6,15%	-0,14%
1986/1987	- 5.794.550,67	16.919.500.000	5,59%	-0,03%
1987/1988	- 5.059.975,12	16.012.000.000	5,69%	-0,03%
1988/1989	24.195.030,07	15.876.400.000	5,54%	0,15%
1989/1990	24.733.563,83	16.648.900.000	5,77%	0,15%

Sursa: Prelucrare proprie după: DCS, *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1984, p. 271-274; CNS, *Anuarul statistic al României*, 1990, p. 647-658. INS, *IPC – serie de date anuală*; ANIC, fond CC al PCR, secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 23/1984, p. 78-84. Calculele complete, atât pentru învățământul de zi (Tabel nr. 9 ~~10~~), cât și pentru învățământul seral (Tabel nr. 10 ~~11~~*)*, sunt disponibile la sfârșitul articolului.

Analizând datele din Tabelul nr. 4, am putut observa că modificările cifrei de școlarizare au generat economii sau creșteri financiare relativ modeste în raport cu bugetul total alocat educației, variațiile anuale fiind de obicei sub 1%. De exemplu, cea mai mare economie a fost înregistrată în 1982/1983, cu o valoare de 8,17 milioane lei, reprezentând doar 0,47% din bugetul alocat

învățământului din acelui an. De asemenea, în 1985/1986, o altă scădere semnificativă a generat o economie de aproximativ 2,36 milioane lei, dar aceasta a reprezentat doar 0,14% din bugetul total al educației.

În schimb, în anii universitari 1988/1989 și 1989/1990, creșterea numărului de locuri de studiu a avut ca efect o creștere a costurilor, dar acestea s-au situat sub 0,2% din bugetul educației, indicând un impact financiar limitat. Fig. 3. subliniază această tendință, arătând că fluctuațiile financiare cauzate de modificările cifrei de școlarizare erau relativ minore comparativ cu bugetul total și nu par să fi avut o influență semnificativă asupra finanțării învățământului superior.

Fig. 3.
Comparație între variațiile financiare anuale cauzate de modificările cifrei de școlarizare pentru anul I de studii, forma de învățământ zi și seral, raportată la bugetul de stat alocat învățământului, respectiv variațiile financiare ale bugetului alocat învățământului (1981/1982 - 1989/1990).

Sursa: Prelucrare proprie după: DCS, *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1984, p. 271–274; CNS, *Anuarul statistic al României*, 1990, p. 647–658; INS, *IPC – serie de date anuală*; ANIC, fond CC al PCR, secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 23/1984, p. 78–84.

5. Concluzii

Analiza evoluției cifrei de școlarizare în învățământul superior românesc în perioada anilor 1980 arată că deciziile de reducere a locurilor de studiu au fost influențate predominant de considerente politice și de strategii centralizate de planificare, mai degrabă decât de constrângeri economice directe. Deși la o primă vedere, reducerea numărului de locuri ar fi putut genera economii financiare, impactul acestora asupra bugetului educațional a fost minor, confirmând că factorul economic nu a fost determinant în acest proces. Acest lucru este evident prin comparația procentuală dintre economiile realizate și bugetul total al educației, care relevă o pondere infimă, de sub 1% în majoritatea anilor analizați.

De asemenea, structura învățământului superior a fost puternic influențată de dorința regimului de a limita accesul la mobilitate socială, în special prin controlul asupra cifrei de școlarizare în domenii cu potențial ridicat de influență, cum ar fi științele tehnice, economice și juridice. Aceste domenii erau esențiale pentru formarea unei noi elite intelectuale, dar accesul la ele a fost restricționat în mod deliberat pentru a evita crearea unei clase de specialiști care ar fi putut, în timp, să pună în discuție ideologia și autoritatea politică a regimului. În contrast, s-a observat o creștere mai accentuată în locurile de studiu la seral și cu frecvență redusă, indicând o strategie de formare a specialiștilor care să fie deja integrați în forța de muncă, fără a avea un impact semnificativ asupra mobilității sociale (nu era necesar ca pentru aceștia să mai fie repartizate locuri de muncă).

Un alt aspect important evidențiat în acest studiu este ineficiența repartizării absolvenților, care a generat probleme persistente în integrarea acestora pe piața muncii. Planificarea centralizată a forței de muncă nu a reușit să anticipeze corect necesitățile economiei și ale societății, rezultând într-un surplus de absolvenți în anumite domenii și o lipsă în altele. Această disfuncționalitate a fost accentuată de incapacitatea de adaptare a politicilor educaționale la schimbările demografice, cum ar fi afluxul de tineri din generația „decrețeilor”, care au început să intre în sistemul universitar în a doua jumătate a deceniului. În loc să răspundă cererii sociale și economice reale, cifrele de școlarizare au continuat să fie ajustate într-un mod rigid, conform unui model de „planificare a forței de muncă” care nu a reușit să integreze aceste noi realități.

Astfel, se poate argumenta că politica educațională din acea perioadă a fost mai degrabă un instrument de control social decât un mijloc de promovare a dezvoltării economice și intelectuale. Reducerea cifrei de școlarizare și menținerea unui număr limitat de locuri pentru anumite domenii au fost elemente ale unui sistem de planificare ce urmărea să reglementeze strict accesul la educație superioară și să conserve structurile sociale existente. Această abordare a condus la stagnarea, chiar la o puternică restrângere a învățământului superior și a împiedicat adaptarea acestuia la cerințele sociale și economice din România anilor 1980.

6. Anexe

Tabel nr. 3. Evoluția anuală a cifrei de școlarizare în anul I de studii, forma de învățământ zi, pe domeniu de studiu, în comparație cu anul universitar anterior (1980/1981-1989/1990).

Zi	Tehnic	Agronomic	Medical și farmaceutic	Universitar, pedagogic și juridic	Economic	Artistic	Număr locuri
1980/1981	-2123	-15	-176	-308	-176	3	-2795
1981/1982	-5188	-186	-230	1374	-353	-29	-4612
1982/1983	-6122	-523	-39	-1299	-830	-152	-8965
1983/1984	-1173	-44	-188	-271	-264	-9	-1949
1984/1985	-177	-83	-165	-182	-503	-15	-1125
1985/1986	-518	-119	-408	-392	-30	-3	-1470
1986/1987	-186	415	-288	-237	6	0	-290
1987/1988	-288	24	-80	3	-20	3	-358
1988/1989	281	91	262	292	253	2	1182
1989/1990	128	54	194	391	69	-1	834

Sursa: DCS, *Învățământul superior la începutul anului universitar*, caiete statistice din perioada 1980/1981-1989/1990.

Tabel nr. 4. Evoluția anuală a cifrei de școlarizare în anul I de studii, forma de învățământ seral, pe domeniu de studiu, în comparație cu anul universitar anterior (1980/1981-1989/1990).

Seral	Tehnic	Agronomic	Medical și farmaceutic	Universitar, pedagogic și juridic	Economic	Artistic	Număr locuri
1980/1981	3100	0	0	0	106	0	3206
1981/1982	1161	0	0	164	198	29	1552
1982/1983	1561	0	0	123	23	48	1755
1983/1984	825	0	0	3	-19	14	823
1984/1985	1008	0	0	27	-286	0	749
1985/1986	215	0	0	-3	-22	1	191
1986/1987	-620	0	0	-8	0	0	-628
1987/1988	-34	0	0	-51	3	0	-82
1988/1989	444	0	0	1	1	0	446
1989/1990	414	0	0	179	123	4	720

Sursa: DCS, *Învățământul superior la începutul anului universitar*, caiete statistice din perioada 1980/1981-1989/1990.

Tabel nr. 7. Cheltuielile de școlarizare pentru un student la învățământul universitar de zi, aproximate cu IPC (1980/1981 – 1989/1990).

Zi	Tehnic	Agronomic	Medical și farmaceutic	Univer-sitar, pedagogic și juridic	Economic	Artistic	IPC
1980/1981	8.025	21.989	14.492	15.588	9.390	54.926	2,10%
1981/1982	8.193	22.451	14.796	15.915	9.587	56.080	3,10%
1982/1983	8.447	23.147	15.255	16.409	9.884	57.818	17,70%
1983/1984	9.942	27.244	17.955	19.313	11.634	68.052	4,10%
1984/1985	10.350	28.361	18.691	20.105	12.111	70.842	1,10%
1985/1986	10.464	28.673	18.897	20.326	12.244	71.621	0,80%
1986/1987	10.548	28.902	19.048	20.489	12.342	72.194	1,00%
1987/1988	10.653	29.191	19.238	20.694	12.466	72.916	0,90%
1988/1989	10.749	29.454	19.411	20.880	12.578	73.572	2,20%
1989/1990	10.985	30.102	19.838	21.339	12.854	75.191	1,10%

Sursa: Prelucrare proprie după: DCS, *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1984, p. 271-274. CNS, *Anuarul statistic al României*, 1990, p. 647-658. INS, *IPC – serie de date anuală*. ANIC, fond CC al PCR, secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 23/1984, p. 78-84.

Tabel nr. 8. Cheltuielile de școlarizare pentru un student la învățământul universitar seral, aproximate cu IPC (1980/1981 – 1989/1990).

Seral	Tehnic	Agronomic	Medical și farmaceutic	Universitar, pedagogic și juridic	Economic	Artistic	IPC
1980/1981	6.648	-	-	13.532	7.850	53.434	2,10%
1981/1982	6.787	-	-	13.816	8.015	54.556	3,10%
1982/1983	6.998	-	-	14.244	8.264	56.247	17,70%
1983/1984	8.236	-	-	16.766	9.726	66.203	4,10%
1984/1985	8.574	-	-	17.453	10.125	68.917	1,10%
1985/1986	8.668	-	-	17.645	10.236	69.675	0,80%
1986/1987	8.738	-	-	17.786	10.318	70.232	1,00%
1987/1988	8.825	-	-	17.964	10.421	70.935	0,90%
1988/1989	8.904	-	-	18.126	10.515	71.573	2,20%
1989/1990	9.100	-	-	18.524	10.747	73.148	1,10%

Sursa: Prelucrare proprie după: DCS, *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1984, p. 271-274; CNS, *Anuarul statistic al României*, 1990, p. 647-658; INS, *IPC – serie de date anuală*; ANIC, fond CC al PCR, secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 23/1984, p. 78-84.

Tabel nr. 9. Variațiile financiare anuale cauzate de modificările cifrei de școlarizare pentru învățământul superior, forma de învățământ zi, anul I, (1980/1981 – 1989/1990).

Zi	Tehnic	Agronomic	Medical și farmaceutic	Universitar, pedagogic și juridic	Economic	Artistic	Total
1980/1981	-17.036.435,93	-329.838,39	-2.550.548,61	-4.801.127,00	-1.652.650,70	164.778,47	-26.205.822,16
1981/1982	-42.506.413,19	-4.175.885,93	-3.403.098,47	21.867.792,91	-3.384.299,98	-1.626.308,58	-33.228.213,24
1982/1983	-51.713.803,72	-12.105.870,85	-594.935,59	-21.315.034,32	-8.204.099,22	-8.788.347,26	-102.722.090,96
1983/1984	-11.662.391,93	-1.198.735,83	-3.375.512,01	-5.233.866,47	-3.071.377,52	-612.466,86	-25.154.350,62
1984/1985	-1.831.950,00	-2.353.963,00	-3.084.015,00	-3.659.110,00	-6.091.833,00	-1.062.630,00	-18.083.501,00
1985/1986	-5.420.274,30	-3.412.083,55	-7.709.813,21	-7.967.852,76	-367.326,63	-214.863,79	-25.092.214,23
1986/1987	-1.961.846,31	11.994.477,23	-5.485.758,86	-4.855.837,12	74.053,05	-	-234.912,01
1987/1988	-3.068.074,49	700.593,08	-1.539.060,12	62.080,96	-249.311,93	218.748,52	-3.875.023,98
1988/1989	3.020.444,76	2.680.323,17	5.085.785,70	6.096.929,27	3.182.180,08	147.144,84	20.212.807,82
1989/1990	1.406.129,90	1.625.512,91	3.848.658,62	8.343.647,70	886.960,38	-75.191,01	16.035.718,50

Sursa: Prelucrare proprie după: DCS, *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1984, p. 271-274. CNS, *Anuarul statistic al României*, 1990, p. 647-658. INS, *IPC – serie de date anuală*; ANIC, fond CC al PCR, secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 23/1984, p. 78-84.

Tabel nr. 10. Variațiile financiare anuale cauzate de modificările cifrei de școlarizare pentru învățământul superior, forma de învățământ seral, anul I, (1980/1981 – 1989/1990).

Zi	Tehnic	Agronomic	Medical și farmaceutic	Universitar, pedagogic și juridic	Economic	Artistic	Total
1980/1981	20.607.892,17	-	-	-	832.126,39	-	21.440.018,57
1981/1982	7.880.065,75	-	-	2.265.833,95	1.586.990,64	1.582.116,66	13.315.007,00
1982/1983	10.923.434,02	-	-	1.752.056,10	190.062,17	2.699.854,81	15.565.407,09
1983/1984	6.794.956,77	-	-	50.296,83	-184.798,27	926.837,66	7.587.292,99
1984/1985	8.642.592,00	-	-	471.231,00	-2.895.750,00	-	6.218.073,00
1985/1986	1.863.687,51	-	-	-52.934,95	-225.200,25	69.675,09	1.655.227,40
1986/1987	-5.417.349,52	-	-	-142.289,14	-	-	-5.559.638,66
1987/1988	-300.051,26	-	-	-916.164,22	31.264,35	-	-1.184.951,13
1988/1989	3.953.581,33	-	-	18.125,68	10.515,24	-	3.982.222,25
1989/1990	3.767.549,30	-	-	3.315.875,71	1.321.828,97	292.591,35	8.697.845,33

Sursa: Prelucrare proprie după: DCS, *Anuarul statistic al Republicii Socialiste România*, 1984, p. 271-274. CNS, *Anuarul statistic al României*, 1990, p. 647-658. INS, *IPC – serie de date anuală*. ANIC, fond CC al PCR, secția Agitație și Propagandă, dosar nr. 23/1984, p. 78-84.

ISTORIE FINANCIAR-BANCARĂ

NOI DATE DESPRE FAMILIA BANCHERULUI PARTENIE COSMA – DIRECTOR-EXECUTIV AL BĂNCII *ALBINA* DIN SIBIU (1885-1915)

Mihai D. Drecin[*]

Abstract: *This article looks at the family history of Partenie Cosma (born 1837 – died 1923), the manager of the „Albina" Bank in Sibiu between 1885 and 1915, paying particular attention to his wife Maria Roman (parents, brothers, and other relatives who were known as personalities of the Romanian nation) and the children from the two marriages. They are: Lucia, Minerva, Hortensia – married to Octavian Goga, Romulus, and Remus. Their educational training and professional development is analyzed according to the educational standards of the time among the political and cultural elite of the Austro-Hungarian society. The article also shows the different fates of Maria's and Partenia Cosma's children. While Lucia, an artist who maintained good relations with dr. Petru Groza and adapted to the requirements of the democratic-popular regime after 1945, the others survived in modest material conditions, marginalized because of their „bourgeois" origin. The research is based on extensive documentation carried out in the archives available in Beiuș, Oradea, Cluj-Napoca, Sibiu, Brașov, Bucharest, within the „Samuil Vulcan" high school Beiuș, Oradea Romanian Orthodox Episcopate, National Archives (branches: Sibiu (Fund: Headquarters Bank „Albina") and Brașov (Fund: Brașov Branch of Bank „Albina"), Romanian National Bank Archives Bucharest, Octavian Archives Goga - Manuscripts Department of the Romanian Academy in Bucharest.*

Keywords: Partenie Cosma, Lucia, Minerva, Hortensia, Remus, banking history.

Astăzi este necesară redactarea și publicarea unei noi monografii dedicate avocatului, omului politic și economistului autodidact Partenie Cosma, care și-a pus amprenta asupra istoriei românilor transilvăneni de-a lungul a șase decenii (1862-1920).

Incursiune în bibliografie. Lăsând la o parte datele sumare despre personalitatea lui Partenie Cosma apărute, cu diferite ocazii aniversare în timpul vieții și activității acestuia, în presa politică și culturală românească în 1897-1898, 1910, 1919, 1923, mai ales în Transilvania („Familia"– Oradea, „Revista Ilustrată" – Reteag, „Revista Economică" și „Telegraful român" din Sibiu, „Tribuna" – Oradea, „Patria" – Cluj, „Foaia diecezană" – Caransebeș)[1], mai apoi în România Întregită („Neamul Românesc" și

[*] Prof. univ. Departamentul de Istorie, Universitatea din Oradea, Membru titular al Academiei Oamenilor de Știință din România; e-mail: drecin_mihai@yahoo.com

[1] „Familia", Oradea, nr. 16/1897, p. 181–182; „Revista Ilustrată", Șoimuș–Reteag, I, nr. 2, 1898, p. 27–29; „Telegraful român", Sibiu, LVIII, nr. 134/1910, p. 1; LXXI, nr. 74/1923, p. 4, nr. 75–76, p. 3–5; „Revista Economică", Sibiu, XII, nr. 52/1910, p. 470–474; XIII, nr. 1/1911, p. 2–12; Cluj, XXV, nr. 38, 39/1923; Sibiu, XXXIX, nr. 7/1937, p. 47–49, nr.

„Universul literar”)[2], în mai multe studii de istorie economică a anilor 1937-2018 (datorate universitarilor Ioan Lupaş[3], Toader Ionescu[4] și Mihai D. Drecin[5]) publicate în reviste de specialitate sau volume colective – doar doi absolvenți ai Academiei de Înalte Studii Comerciale și Industriale din Clujul interbelic au realizat, în 1937 și 1938, două micromonografii dedicate preocupărilor, mai ales economice, ale lui Partenie Cosma. Ele apar cu prilejul aniversării unui veac de la naşterea lui. Apreciate în epocă, lucrările se bazează mai mult pe bibliografie edită și date de istorie orală, fără o cercetare a documentelor de arhivă și a tuturor ziarelor din epocă care ne pot da informații mai exacte și complexe despre P. Cosma și epoca sa. Autorii

8, p. 55–60, nr. 19, p. 161–178, nr. 20–22, p. 179–198; „Tribuna”, Oradea, nr. 37, 19X1919, p. 1; „Patria”, Cluj, an V, nr. 214/1923, p. 1–2; „Foaia diecezană”, Caransebeș, XXXVIII, nr. 38/1923, p. 1–2.

2 „Neamul românesc”, Vălenii de Munte, XVIII, nr. 222/1923, p. 1; „Universul literar”, București, XLIV, nr. 46/1928, p. 734–735.

3 Ioan Lupaş, *Partenie Cosma (1837–1923)*, în vol. *Studii, Conferințe și Comunicări istorice,* III, Sibiu, 1941, p. 269–273.

4 Toader Ionescu, *Din gândirea social–economică a lui Partenie Cosma*, „Probleme economice”, București, nr. 1/1967, p. 147–176.

5 Trecem în revistă doar studiile în care, prin activitatea sa directă, Partenie Cosma este subiectul principal. **În reviste de specialitate:** Mihai D. Drecin, *Din activitatea financiar-bancară a bihoreanului Partenie Cosma în cadrul Băncii „Albina” din Sibiu*, „Crisia”, Oradea, 1975, p. 161–182; Idem, *Partenie Cosma și răscoala din 1907*, „Crisia, 1978, p. 607–612; Idem, *Partenie Cosma și problema urbarială din Transilvania celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea*, „Crisia”, 1983, p. 537–541; Idem, *Considerații asupra unei veritabile instituții naționale. Finanțe și bănci în Transilvania (1867–1918)*, „Dosarele istoriei”, București, IV, nr. 10(38), 1999, p. 18–21; Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *Refugiul românilor din teritoriul ocupat în anii Primului Război Mondial. Studiu de caz: Familia Partenie Cosma în Italia (toamna 1917 – toamna 1919)*, „Crisia”, Oradea, vol. LI, Supliment, nr. 1, 2021, p. 166–187. **În volume**: Mihai D. Drecin, *Partenie Cosma – un posibil model de „liant între generații*”, în vol. *Biography and Romanian Studies – Biografie și studii românești,* Edited by Kurt W. Treptow, The Center for Romania Studies Iași-Oxford-Portland, 1998, p. 92–98; Idem, *Un român uitat. Partenie Cosma în ultimii săi ani de viață (1916–1923)*, în vol. *Specific românesc și confluențe central europene. Profesorului Teodor Pavel la împlinirea vârstei de 70 de ani,* coord.: Iosif Marin Balog, Ana Victoria Sima, Ion Cârja, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 157–164 [infra: *Specific românesc și confluențe central europene* ...]; Idem, *Partenie Cosma, director executiv al Băncii „Albina” din Sibiu, personalitate marcantă a românilor transilvăneni (1837–1923)*, în vol. *Seminatores in atrium liberalium agro. Studia în honorem et memoriam Barbu Ștefănescu,* coord: Aurel Chiriac, Sorin Șipoș, Cluj-Napoca, Edit. Academia Română/Centrul de Studii Transilvane, 2014, p. 401–408; Idem, *Partenie Cosma the Promotor of the Romanians National Unity,* în vol. *Antropology of Communications 100. Ego and Dual Knowledge International Conference. Sibiu,* Sibiu, 2018, Edit. „Astra Museum”, 2018, p. 103–109.

sunt Mihail Bota (Cluj, 1937)[6] și Pavel Berariu (București, 1938)[7]. Până la urmă, Partenie Cosma a fost nu numai liderul beiușan, bihorean și transilvănean implicat în lupta pentru făurirea României Întregite, ci și senatorul din Beiuș în primul Parlament al României Mari, ales în urma primelor alegeri generale din toamna anului 1919. Cu alte cuvinte, a fost unul din foarte puținii ardeleni afirmați în politica anilor ’60 ai secolului al XIX-lea care vede cu ochii împlinirea idealului unității naționale, pentru care a luptat o viață întreagă pe diferite căi și forme. Această completă etichetare este confirmată de lucrările cu caracter omagial redactate și publicate de două persoane care l-au cunoscut direct. Este vorba despre profesorul bihorean Teodor Neș[8] și despre Lucia Cosma[9], fiica mai mare a lui Partenie Cosma. Detaliile pe care aceștia ni le oferă din viața privată a celui supranumit „Mitropolitul laic al românilor ortodocși din Transilvania”, pe care documentele, presa vremii și studiile istoricilor profesioniști, din diferite generații, nu pot să ni le evidențieze, sunt interesante, contribuind la zugrăvirea mai exactă a personalității lui Partenie Cosma, a familiei sale, a anturajului economic, politic și cultural în care a trăit și activat.

Din păcate nu s-a păstrat o arhivă personală Partenie Cosma, se pare confiscată de Poliția de graniță austro-ungară în 1915, când aproape întreaga familie s-a refugiat în România, în vila de la Călimănești. Câțiva apropiați colaboratori, într-un chestionar scris, cerut în 1944-1945 de profesorul Ioan Lupaș, însărcinat de conducerea Băncii cu redactarea monografiei de 75 de ani de existență a acesteia, relatează că directorul-general își stoca corespondența privată pe care o primea într-un dulap din spatele biroului său de la Bancă. Aceste documente nu au mai fost găsite în toamna lui 1918. Scrisori răzlețe scrise de Partenie Cosma se găsesc în fondurile unor personalități ale românilor din Transilvania și Regatul României, cu care acesta coresponda. De asemenea, trimiteri la P. Cosma, fără ca el să fie subiectul principal al depeșei, găsim și în alte fonduri arhivistice ale acelorași personalități politice și culturale din spațiul românesc, de o parte și de alta a Carpaților deopotrivă.

---

6 Mihail Bota, *Viața lui Partenie Cosma*, Cluj, 1937, 40 p.

7 Pavel Berariu, *Partenie Cosma în slujba Ardealului*, București, 1938, 181 p. și 18 ilustrații în text.

8 Teodor Neș, *Oameni din Bihor (1848–1918)*, Oradea, Tip. Diecezană, 1937, p. 128–151.

9 Lucia Cosma, *Partenie Cosma, amintiri cetite la Beiuș cu ocazia serbărilor pentru centenarul nașterii lui (1837-1923)*, Timișoara, Edit. Tipografia Românească, f.a. (1937), 19 p.; Ion Itu, *Lucia Cosma – destinul unei artiste*, București, Edit. Muzicală, 1976.

Orice monografie a unei personalități, indiferent de mediul intelectual în care se afirmă, cere o prezentare a originilor sale și a familiei pe care și-a întemeiat-o. Așa putem găsi, mai apoi, explicații asupra realizărilor sale, dar și a eventualelor eșecuri și dezamăgiri personale. Familia din care provii, mai apoi familia pe care ți-o creezi îți dă energia necesară în lupta cu viața, îți impune principiile pe baza cărora îți ordonezi activitatea zilnică, indiferent de momentele în care istoria te obligă să trăiești. Apoi, alături de familie, etapele școlare parcurse completează moștenirea familială, întregind și trasând definitiv personalitatea individului.

Beiușul și Țara lui

Tradiția istorică, apoi documentele ecleziastice și administrative de arhivă provenite din secolele evului mediu timpuriu până în epoca modernă, presa maghiară și cea românească din Bihorul celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea și începutul celui următor, au văzut în oppidum-ul de pe Valea Nimăieștilor centrul polarizator și conducător al unei zone geografice tradițional românești, iar după politica de colonizare maghiară din secolele XIII-XV, un spațiu totuși locuit în mare majoritate de români[10]. Politica de infiltrare de mici comunități maghiare în Transilvania a vizat cursurile marilor râuri: Someș, Barcău, Crișurile, Mureș, în Banat – Timiș, Bega, Bârzava, luncile cu pământ roditor al acestora, așezările românești fiind împinse spre zona piemontană și muntoasă cu pământ mai puțin roditor[11]. În cazul depresiunii Beiuș, pe cursul superior și mijlociu al Crișului Negru, apar așezări pur maghiare (Tărcaia) sau încastrate în așezări românești (Negru, Grădinari, Finiș, Ioaniș, Uileacu de Beiuș, Remetea). Pentru exploatarea minereului de fier de la Băița și Pietroasa, Episcopia Romano-Catolică de Oradea, stăpânul feudal al zonei, a colonizat un număr de mineri de religie romano-catolică, comunități mici care nu au putut altera masa covârșitoare de români ortodocși[12]. Ofensiva calvină și înaintarea

[10] Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, ed. a II-a, îngrijită de Mihai D. Drecin și Margareta Susana Spânu, Brașov, 1995, p. 103–106.

[11] Ștefan Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, Tip. „Lumina”– Miron Roșu, 1944, p. 51; *** Academia Română, *Istoria României*, vol. III, București, Edit. Enciclopedică, 2001, p. 255; *Istoria Transilvaniei*, Coordonatori: Ioan Aurel Pop, Thomas Nägler, Cluj-Napoca, Edit. Institutului Cultural Român, Centrul de Studii Transilvane, 2003, p. 245.

[12] Constantin Pavel, *Școlile din Beiuș (1828–1928)*, Beiuș, Edit. Doina, 1928, p. 22; *Istoria Bihorului. Civilizație. Societate. Economie. Mentalități*, coord: Gabriel Moisa, Sorin Șipoș, Aurel Chiriac, Radu Românașu, Oradea, Edit. Muzeului Țării Crișurilor, 2018, p.

otomană în Crișana nu afectează zona Beiușului din două motive. În primul rând pentru că structura bisericească ortodoxă din zonă era bine organizată, cu preoți și protopopi, dublați de voievozi români ce-și transmiteau funcția din tată în fiu[13]. Pe de altă parte, ocupația otomană se oprește pe linia Ineu de Arad, Finiș și Oradea (1598-1692). Pericolul otoman a determinat migrarea maghiarilor spre Vest, spre Pusta Panonică, deja controlată de habsburgi. În locul lor se reașază românii, Munții Apuseni fiind un puternic și permanent rezervor etnic românesc pentru întreaga Crișană. De altfel, toponimele locurilor de la munte (Curcubăta, Lăzarea, Găina, Vlădeasa, Custurile, Iadul, Piatra Grăitoare ș.a.) sau a așezărilor din ponoare (Roșia, Meziad, Damiș, Remeți, Răbăgani, Căbești, Fânață, Briheni, Criștior, Petroasa, Groși ș.a.) sunt curat românești[14].

Extinderea stăpânirii habsburgice spre est, încadrarea Banatului, Crișanei, Maramureșului și Transilvaniei istorice în imperiul condus de la Viena, permite revigorarea forței Bisericii Romano-Catolice în zonă. Totuși, înființarea Episcopiei Greco-Catolice de Oradea (1777), care primește Domeniul Beiuș ca sursă de finanțare și sursă de existență a noii structuri religioase (1781)[15], salvează depresiunea Beiuș de pericolul calvinizării și catolicizării. Până la urmă, Biserica Greco-Catolică era tot românească. Episcopii de Oradea, cu idei iluministe, au pus accentul pe dezvoltarea învățământului, alături de clerul ortodox condus, după vacantarea, în 1695, a Episcopiei tradiționale de către habsburgi, de un Vicariat la Oradea – subordonat Episcopiei Ortodoxe de la Arad. Primul vicar ortodox al Oradiei este numit de Sofronie Ravanicianin, Episcopul sârb de la Arad (1722–1726)[16]. De altfel, vicarul ortodox de Oradea avea, în cadrul Episcopiei de la Arad, un statut special, aproape egal cu cel al Episcopului[17]. Chiar dacă o

162 – unde se amintește existența, la 1332, unei Villa Tharcand (Tărcaia), după numele unui trib maghiar care își colonizează oameni pe Crișul Negru.

13 Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 40 (1236 – voevodul Ioan al Beiușului și frații săi); p. 42 (1345 – Nicolae Voevod de Remecha/Remetea, Vladislav din Birinis/Beiuș); p. 43 (1349 – voevodul Petru, fiul lui Stan, din Vintere). Vezi detalii în p. 37–68. Nicolae Iorga concluziona că „unde e voevod sunt români”. Cf. *Ibidem*, p. 31.

14 *Ibidem*, p. 18.

15 Iudita Călușer, *Episcopia Greco–Catolică de Oradea*, Oradea, Edit. Legos 94, 2000, p. 53, 55.

16 Preot dr. Pavel Vesa, *Episcopii Aradului 1706–2006*, Arad, Edit. Gutemberg Univers, 2007, p. 29–30. Este vorba de „exarhul” Vichentie.

17 Marius Eppel, *La frontiera ortodoxiei românești. Vicariatul de la Oradea (1848–1918)*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 23, 30. Vezi și Constantin Butișcă, *Momente din istoria bisericească a românilor bihoreni*, în vol. *Vechea Catedrală ortodoxă a Bihorului. Biserica din Velența Orăzii*, coord.: Florin Dudaș,

parte a locuitorilor români ai Depresiunii Beiuș trec la religia greco-catolică, ortodocșii rămân majoritari. Până la urmă, români și unii și alții, datorită preoților și superiorilor lor au militat împreună pentru păstrarea tradițiilor și modernizarea societății românești prin școală, societăți culturale, ziare și reviste, instituții economice comerciale și bancare cu capital propriu. Mostre de colaborare oferă Gimnaziul greco-catolic de la Beiuș (1828), unde sunt școliți elevi indiferent de religie și etnie[18]. De altfel, ortodoxul Partenie Cosma absolvă cursurile acestui liceu. Un alt domeniu în care românii greco-catolici și ortodocși se întâlnesc și colaborează, de astă dată prin elitele lor, este domeniul bancar. Băncile „Bihoreana” (1898, Oradea), „Șoimul” (1905, Vașcău), „Drăganul” (1908, Beiuș), cu capital pur românesc, aveau acționari și deserveau clienți greco-catolici și ortodocși deopotrivă[19].

Beiușul – cum bine sintetizează istoria zonei profesorul Gavril Hădăreanu – a fost și este „inima Țării Beiușului”[20]. În secolele evului mediu, legislația feudală maghiară a Casei Regale, apoi a voievozilor și principilor maghiari ai Transilvaniei, interziceau așezarea românilor în târguri/orașe. Domeniul Beiuș fiind proprietate a Episcopiei Romano-Catolice de Oradea, episcopii au căutat să ridice Beiușul la rang de oppidum/comună urbană, înzestrându-l cu drepturi de târg aducătoare de venituri. La început (1257) a fost pus sub controlul cetății Finiș, apoi a jurisprudenței castelanilor acesteia (1410). În 1451 Episcopul croat Ian Vitéz de Zredna al Oradiei declară Beiușul ca oraș liber (civitas), scoțându-l de sub jurisdicția castelanilor de Finiș. Din acest moment, așezarea putea să-și aleagă jude și jurați proprii, cu rol de administrare a localității. Următorii episcopi întăresc acest drept. Mai mult, în 1454, regele Vladislav al X-lea hotărăște, printr-o diplomă, ca populația zonei să beneficieze de un *salvus conductus* în deplasările ei prin alte ținuturi ale regatului maghiar, pentru a fi apărată de abuzurile autorităților locale. Reforma religioasă anticatolică de la mijlocul secolului al XVI-lea a ridicat Beiușul la rangul de „scaun de dijmuire”, fiind pus pe același plan cu Oradea, Dobrițân (Debreczen), Săcuieni, Ineu (de Arad). Pe această cale se încerca calvinizarea românilor din zonă. Rezultatul a fost modest, fenomenul religios reformat câștigând

Constantin Butișcă, Pr. Cosmin Pintea, Oradea, Edit. Brevis, 2004, p. 9–20; Elisaveta Roșu, *Roman Ciorogariu (1857–1916). Repere istorice*, Oradea, Edit. Arca, 2007, p. 127–128.

[18] Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Beiuș, Edit. Buna Vestire, 1995, p. 181–574.

[19] Mihai D. Drecin, *Bănci și cooperative de credit în Vestul românesc (sfârșitul sec. al XIX–lea – începutul sec. al XX–lea)*, Curs universitar, anul II Master Istorie, Universitatea din Oradea, în mss. (cap. Comitatul Bihor).

[20] Gavril Hădăreanu, *op. cit.*, p. 74–98.

doar în mediul maghiar, sporind numărul acestora în Beiuș și consolidând etnia maghiară în cele șapte sate din jurul orașului[21]. Cucerirea habsburgică și introducerea unei noi legislații administrative marchează contrareforma catolică. În acest context, pe lângă înființarea Episcopiei Romano-Catolice de Oradea (1693), apar tentativele, apoi reușita trecerii la greco-catolicism a unei părți a românilor ortodocși din Bihor, inclusiv din Țara Beiușului, între 1712–1750–1777[22]. Pentru românii din Beiuș au fost mai importante legile cu caracter iluminist date de împărații Maria Tereza și Iosif al II-lea, mai ales în sfera fiscalității, decât disputele religioase dintre ortodocși și greco-catolici. Edictul de concivilitate (toleranță) din 1781[23], cu un profund substrat financiar, însemna acordarea acelorași drepturi tuturor locuitorilor Transilvaniei, inclusiv românilor. Astfel, este înlăturat principiul feudal al prezervării drepturilor numai pentru „națiunile istorice" (ungurii, sașii și secuii) din Transilvania, cu excluderea românilor băștinași și majoritari în provincie. Din acest moment, printre altele, românii puteau să se așeze în orașe, cumpărându-și case, locuri de casă, practicând meserii și plătind în consecință impozitele aferente fiscului imperial. De acum înainte erau promovate, în manieră modernă capitalistă, munca, inventivitatea, inteligența de a face bani, obligația cetățeanului de a-și plăti impozitele către stat. De altfel, statul habsburg avea nevoie de fonduri bănești tot mai mari pentru întreținerea propriei birocrații, a armatei, depășirea crizelor financiare datorate războaielor în care era implicat, pentru investiții în modernizarea orașelor, căilor de transport ș.a. Din acest moment, în orașele transilvănene majoritar maghiare, secuiești, săsești sau șvăbești încep să pătrundă tot mai mulți români. Ei provin din hinterlandul respectivelor orașe, majoritar sau pur românești. Desigur, fenomenul demografic începe să se manifeste în timp, mai accentuat după desființarea iobăgiei la 1848–1849, pe măsură ce țăranul, mai ales meseriașul, comerciantul și intelectualul român putea să acumuleze capitalul necesar săltării sale de la existența rurală la cea urbană, mai costisitoare și mai pretențioasă pecuniar.

Evoluția demografică a orașului Beiuș este o dovadă în acest sens. La începutul secolului al XVIII-lea românii reprezentau doar 13% din totalul locuitorilor. În plină reformă calvină, maghiarii nu au permis așezarea în oraș a niciunui preot român. Știut fiind faptul că preotul strânge și organizează în jurul său „turma de enoriași", în consecință, românii sunt

[21] Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 76–77, 82, 87, 89–90.

[22] Iudita Călușer, *op. cit.*, p. 41–52.

[23] Angelica Schässer, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, Edit. Hora, 2000, p. 48–87; *** Academia Română, *Istoria românilor*, vol. 7 București, Edit. Enciclopedică, 2002, p. 543.

slab reprezentați acolo unde nu este prezent preotul. Peste un secol (1828) românii reprezentau 42%, pentru ca în 1830 să fie aproape jumătate dintre locuitori (49%)[24]. Cu siguranță, cealaltă jumătate a locuitorilor era formată din maghiari, puțini evrei și germani. În creșterea numărului românilor un rol important l-au avut meșteșugarii din satele zonei, mai ales tăbăcarii și cojocarii, meserii tradiționale, organizați în bresle la 1825, respectiv, 1832. Parte din ei se ocupau și cu un comerț local[25], valorificându-și produsele pe care le realizau, alături de alte produse oferite de zonă (var, fructe uscate, oale, mături din nuiele, produse din lemn ș.a.). Practicarea comerțului a fost facilitată de Diploma iosefină din 1787 prin care împăratul Iosif al II-lea reînnoiește drepturile orașului Beiuș de a ține patru târguri de țară/bâlciuri în zilele de 16 februarie, 4 mai, 3 august, 9 noiembrie și în fiecare joi piața săptămânală[26]. Cele două protopopiate românești din oraș: greco-catolic (1760) și ortodox (1837)[27] vor colabora la nivel cultural, înființând școli și alte instituții culturale, făcând din Beiuș un creator de elite românești și de propagare a sentimentelor național-patriotice în Crișana și nu numai.

Familia în care, la 12 februarie 1837, la Beiuș, s-a născut Partenie Cosma, era una de țărani ortodocși, care pe lângă tradiționala muncă a pământului și creșterea animalelor, se îndeletnicea și cu cojocăritul și comerțul local. Deci, suntem în fața unei familii care încearcă să-și depășească, prin muncă și inteligență, condiția țărănească tradițională a înaintașilor. Veniturile din agricultură le completează cu cele de mic meșteșugar și chiar comerciant local, ceea ce îi asigură un standard economic mai înalt și o mentalitate sensibil schimbată, de orășean. De pe această poziție va ști cum să-și dirijeze copiii în viață, spre școli mai înalte cei ce dovedesc calități intelectuale și de voință, pe alții spre îndeletniciri economice tradiționale. Posibilitățile materiale ale lui **Gheorghe Cosma** (1807–1849), tatăl, completate cu burse pe care tinerii români dotați intelectual le primeau din partea unor fundații culturale și particulare românești, i-au permis capului familiei să-și școlească copiii și să-i

[24] Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 99, 105, 109. Aici nu avem date cifrice legate de numărul total al locuitorilor urbei. La 1854 orașul avea 1.980 locuitori din care 764 contribuabili, calcul făcut pe baza recensământului din 1850 și a listelor de contribuții din 1853–1854. În 1857 numărul locuitorilor crește spectaculos la 2.336, din care 764 contribuabili. Totuși, aici nu avem o repartizare pe etnie și religie a locuitorilor. Cf. Arhivele Naționale – Serviciul Județean Bihor, *Fond: Prefectura Județului Bihor*, dos. 21, 8XII1854, f. 514, dos. 21, 14/2 1857, f. 562, 601.

[25] Constantin Pavel, *op. cit.*, p. 105.

[26] *Ibidem*, p. 106.

[27] *Ibidem*, p. 107.

căsătorească în familii care făceau parte din elita minoră a națiunii (preoți, învățători, țărani mai înstăriți) sau majoră (avocați, comercianți, profesori). Despre mama **Ecaterina, născută Popa** (1797-1875), știm că a fost o femeie foarte religioasă și puternică, care și-a crescut cei patru copii după moartea prematură a soțului, la numai 42 de ani.

Partenie Cosma va fi al treilea copil al familiei, după Ioan (1827–1859) – țăran și Ecaterina, căsătorită Foica (1829–1906), urmat de Gheorghe (1846–1867) – decedat tânăr, fără a se putea împlini în plan profesional, rămas, se pare, necăsătorit.

Condiția de orășeni a fraților Cosma explică importanța pe care au dat-o școlii, copiii lor împărțindu-se între a deveni preoți, meseriași sau intelectuali. Fratele Ioan, decedând tânăr, la numai 32 de ani, într-un accident, Partenie Cosma îi crește pe cei doi nepoți: Ioan (1849–1916) – ajuns preot în comuna bihoreană Cărăsău, iar Nicolae – tipograf la Ploiești. Sora, Ecaterina (1829–1906), căsătorită Foica, a avut cinci copii: Gheorghe – avocat în Sibiu, Ecaterina, căsătorită Foltuțiu, cu preotul din Feneriș-Bihor, Maria, căsătorită Dan, cu protopopul din Făgăraș, iar Petru și Ioan rămân meseriași în comuna Săliște de Beiuș. Se pare că Partenie Cosma și-a ajutat nepoții de soră să se afirme în elita majoră a românilor transilvăneni, din moment ce după așezarea sa la Sibiu, în 1876, își apropie doi dintre aceștia, stabiliți la Sibiu și Făgăraș[28]. De altfel, una dintre caracteristicile familiei a fost întrajutorarea între frați și religiozitatea. În plus, Partenie Cosma s-a manifestat cu o totală și sinceră loialitate față de prietenii săi din tinerețe, mai ales când soarta le-a scurtat unora viața în plină maturitate, lăsând în urma lor copii minori. Este cazul familiei Vancu din comuna Rieni-Bihor, țărani fruntași, când în urma decesului ambilor soți rămâne un copil născut în 1877. Proaspăt mutat în Sibiu (1876), Partenie Cosma îl crește pe orfanul Eugen Vancu ca pe propriul său copil. Îl susține la școli, inclusiv la Academia de Agricultură din Halle-Wittemberg, devenind unul dintre funcționarii foarte apreciați în Centrala de la Sibiu a Băncii „Albina", apoi director al Filialei din Tg. Mureș a acesteia (1912), rămas în structurile instituției inclusiv în perioada interbelică[29].

---

[28] Arhiva Mihai D. Drecin, *Fond Partenie Cosma,* Arborele genealogic al familiei Cosma din Beiuș realizat de Alexandru Cosma, profesor la Liceul din Tinca, județul Bihor (în mss.). Cf. Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 17.

[29] Mihai D. Drecin, *Bihoreanul Eugen Vancu și locul său în viața financiar–bancară a românilor din Transilvania primei jumătăți a secolului al XX–lea*, „Crisia", Oradea, 1992, p. 253–259. Vezi mai recent: Hodrea Raluca Lenarth, *Filialele din Cluj și Târgu Mureș ale Băncii „Albina" din Sibiu (1920–1948)*, Teză de doctorat, 2019, Oradea, în mss. Eugen Vancu ajunge, în perioada interbelică, director al Filialei Târgu Mureș; Mihai D. Drecin,

Partenie Cosma a fost căsătorit de două ori.

Ca student la Facultatea de Drept a Universității din Budapesta (1857–1861), în paralel este secretar în biroul avocațial al cunoscutului Emanuil Gojdu, macedoromân la origine, născut în Oradea, afirmat ca eminent jurist în Budapesta[30]. Aici tânărul Partenie intră în societatea macedoromânilor din capitala Ungariei, oameni foarte înstăriți, cu poziții importante în lumea bancară și meseriile liberale de primă mână. În acest cadru o cunoaște pe Irina, fiica farmacistului macedoromân George Stupa din Budapesta. Din această scurtă căsătorie se nasc: Eugenia, decedată la șase luni de viață, și Gheorghe, care trăiește numai patru ani. În scurtă vreme moare și soția, ceea ce-l determină pe Partenie Cosma să părăsească Budapesta și să se reîntoarcă în Beiușul natal[31].

În 1862, după ce își obține censura de avocat, își deschide un birou avocațial la Beiuș[32]. Intră în vâltoarea problemelor cu care se confruntau țăranii români din comitatele Bihor și Sălaj, pe care îi apără într-o serie de procese privind abuzurile autorităților locale și a marilor proprietari funciari maghiari, inclusiv Episcopia Romano-Catolică de Oradea[33]. Ca urmare, se afirmă ca personalitate în zona vestului românesc, un prim pas spre intrarea în politică. Devine deputat de Beiuș în Parlamentul de la Budapesta din partea Partidului Național al Românilor din Banat și Ungaria, înființat la Timișoara în februarie 1869 în frunte cu Alexandru Mocioni, a cărui tactică

Compozitorul Tiberiu Brediceanu – funcționar bancar (1903–1935), „Analele Universității din Oradea, Fascicola Istorie–Arheologie”, 2022 (sub tipar). Aici se prezintă încercarea lui Tiberiu Brediceanu și Eugen Vancu de-a înființa în SUA o filială a Băncii „Albina” din Sibiu, în anii 1911–1912.

30 Dintr-o substanțială bibliografie editată dedicată mecenatului Emanuil Gojdu, publicată inclusiv în anii 1900–1940, facem trimitere la volumele tipărite cu ocazia bicentenarului nașterii sale (1802–2002): Pavel Cherescu, *Un umanist român: marele mecenat Emanuil Gojdu (1802–1870)*, București, Edit. Intact, 2002; Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, *Fundația Gojdu (1871–2001)*, Tg. Mureș, Edit. Universității „Petru Maior”, 2002; *Cartea bicentenarului Emanuil Gojdu (1802–2002)*, redactor coord.: conf. univ. dr. Constantin Mălinaș, Oradea, Biblioteca Județeană „Gheorghe Șincai”, 2003 (studii susținute cu ocazia unor sesiuni științifice în România și Ungaria); *Manuil Gojdu. Bicentenar*, coord.: Cornel Sigmirean, Aurel Pavel, București, Edit. Academiei Române, 2003; Dumitru Dan Costea, Emilian M. Dobrescu, Raluca Gheorghe, *Testamente celebre*, f.l., Edit. Paco, f.a., p. 88–100.

31 Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 16.

32 *Ibidem*, p. 21. În 1861 absolvă studiile universitare.

33 Vezi: Partenie Cosma, *Datele referitoare la Regularea de posesiune în Transilvania și părți adnecse, culese de Partenie Cosma*, Sibiu, Tiparul tipografiei diecezane, 1880, XXII + 24 p.

politică era „activismul”, adică participarea la viața politică din Ungaria[34]. Va ocupa trei mandate între 1872–1881[35].

La 37 de ani, la 7 iulie 1874, P. Cosma se recăsătorește cu Maria Romanu, născută în 1 decembrie 1854, din comuna Mizieș de lângă Beiuș, fiica lui Daniil Romanu, țăran înstărit, primar al comunei, și nepoata preotului ortodox Miron Romanul, mai apoi protopop al Beiușului și Seghiște[36], Vicar ortodox al Oradiei și Bihorului (1870–1873), Episcop al Aradului (1873) și Mitropolit al Transilvaniei (1874–1898)[37].

Maria Romanu-Cosma provenea din prima căsătorie a tatălui său. Din cei șase frați, patru au decedat la vârste foarte fragede, ea rămânând în viața alături de un frate, devenit surdo-mut după ce s-a îmbolnăvit de scarlatină. Tatăl se recăsătorește, toată atenția îndreptându-se spre noua și numeroasa familie (12 copii, dintre care doar patru rămân în viață)[38]. În aceste condiții, unchiul Miron Romanul se va îngriji de creșterea Mariei. Va fi înscrisă la „Școala de domnișoare” a surorilor Nina și Evelina Páap din Arad. Pe lângă cunoștințe de cultură generală, li se va preda muzică, desen, sport, limbi străine, arta menajului și maniere elegante. Conversația de bază se făcea numai în limba maghiară, patroanele școlii refuzând limba română, ceea ce a șocat-o pe tânăra Maria și i-a întărit sentimentul național. Reacție la atmosfera din școală arădeană va fi implicarea Mariei Cosma în activitatea

[34] O lună mai târziu, 23–24 februarie/7–8 martie 1869, la Miercurea Sibiului, fruntașii politici ai românilor din Transilvania istorică, în frunte cu Ilie Măcelariu, înființează Partidul Național al Românilor din Transilvania. Tactica politică va fi „pasivismul”, adică neimplicarea în alegerile parlamentare din Ungaria. Deosebirea de tactică politică a celor două partide românești are la bază prevederile deosebite ale legilor electorale maghiare pentru cele două spații geografice ale Transilvaniei. Pentru „Vestul românesc” (Maramureș, Crișana și Banat) legea prevedea un fiscal mai mic, aici intrând și Panonia masiv locuită de unguri. Ca urmare, votul fiind cenzitar, românii din „Vest” puteau să–și trimită mai ușor deputați în Parlamentul de la Budapesta. Pentru Transilvania istorică, unde românii erau în mare majoritate, fiscalul era mai mare, iar circumscripțiile electorale erau croite în defavoarea românilor și în favoarea maghiarilor, secuilor și sașilor. Șansele ca românii să–și trimită deputați la Budapesta erau minime. Ca urmare, PNR din Transilvania a considerat ca eforturile românilor să fie dirijate spre afirmarea economică și culturală ca bază a unei implicări ulterioare în politică. De aici tactica „pasivismului” politic. Abia în 1881, când se unifică cele două partide, PNR Unificat va „adopta tactica activistă” la nivelul întregii Transilvanii.

[35] Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 30.

[36] Ion Itu, *Lucia Cosma – destinul unei artiste*, București, Edit. Muzicală, 1976, p. 15.

[37] Pr. dr. Pavel Vesa, *op. cit.*, p. 146–152; Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istorie Bisericii Ortodoxe Române, Compendiu*, ed. a II–a, revăzută și întregită, Sibiu, Edit. Andreiana, 2009, p. 357.

[38] Ion Itu, *op. cit.*, p. 13.

Școlii de fete de la Sibiu, unde se preda în limba română și se cultiva sentimentul național românesc[39].

Din căsătoria Maria-Partenie Cosma vor rezulta cinci copii: Lucia, Minerva, Hortensia și gemenii Romulus și Remus. Era o tradiție în familiile elitei intelectuale românești ca numele de botez să fie selectate din limba latină, mai greu sau chiar imposibil de maghiarizat de autoritățile administrative. Suntem după încheierea dualismului austro-ungar, când procesul de maghiarizare a națiunilor nemaghiare din Ungaria era în plină ofensivă, pe toate liniile.

Maria Cosma a fost o femeie cultă pentru epoca în care a trăit, ceea ce s-a reflectat în felul în care și-a crescut copiii, apoi prin implicarea activă în societatea sibiană pe linie școlară, culturală și acțiuni de caritate.

Programul școlar al propriilor copii a urmat modelul familiilor înstărite ale vremii, inclusiv ale celor săsești care dominau orașul din punct de vedere demografic și al bunăstării materiale. Crescuți cu bonă (guvernantă) în casă, încă de la patru-cinci ani, cei cinci copii învățau limbi străine (germana, engleza, franceza, maghiara), pian, dans, desen, canto, înot, patinaj – în funcție de înclinațiile fiecăruia testate de profesorii meditatori. O zi din viața copiilor Cosma începea dimineața la orele 8, continua cu meditații, apoi școala, prânzul, odihnă după masă, pregătirea temelor pentru școală, destindere, cina, somnul de la orele 19. Cu alte cuvinte, un regim de viața bine organizat, am zice de tip nemțesc. Familia va organiza excursii în Transilvania, la Budapesta, Viena și în stațiunile balneo-climaterice din Boemia frecventate de nobilimea maghiară, austriacă și săsească. Etapele școlarizării primare, secundare și liceale s-au desfășurat în cadrul Școlii Civile Primare de fete din Sibiu, înființată în 1883, apoi a Școlii Civile Superioare de fete Sibiu, înființată în 1886, iar băieții în școlile germane din același oraș. Școlile de fete erau sub patronajul Reuniunii femeilor române din Sibiu, înființată în 1881, condusă de Maria Cosma, mai întâi ca secretar, apoi ca președinte până în 1915. Aceste școli erau frecventate de fetele românce aparținând elitei minore (de la sate) și majore (de la orașe) a neamului românesc[40]. Cele din Sibiu erau „externe"; cele provenite din alte localități ale Transilvaniei erau „interne", adică locuiau în internat. Programul „internelor" era foarte bine organizat, în funcție de vârsta elevelor, vizând pregătirea lor

[39] *Ibidem*, p. 15–16. Surorile Páap erau austriece după mamă, cu un tată român maghiarizat. Ele au crescut la curtea țarilor Romanov, la Sankt–Petersburg, unde familia mamei lor, aristocratică de origine, se refugiase din fața armatelor napoleoniene. Aici se va căsători cu arădeanul Páap.

[40] *Ibidem*, p. 16,17, 23, 24; Elena Macavei, *Doamnele Astrei, 1861–1950, 1990–2023*, Sibiu, Edit. Asociațiunii Astra, 2023, p. 71–75, 118–130.

pentru viață, inclusiv cea familială[41]. Pentru băieții români, neexistând în Sibiu o instituție școlară în limba română, ei frecventând fie liceul de stat maghiar, fie cel german, transmiterea culturii și sentimentelor naționale românești se va face prin „Masa Ștudenților”. Înființată în 1895 de Banca „Albina” din Sibiu condusă de Partenie Cosma, Maria Cosma, fiicele sale și alte doamne din „Reuniunea femeilor române sibiene” vor organiza și conduce activitatea acestei cantine care oferea zilnic un prânz pentru 50 de elevi români selectați din mediile sociale defavorizate, mai ales din mediul rural, cu rezultate deosebite la învățătură. Pe lângă hrana materială, „Masa Ștudenților”, care își avea sediul într-o aripă a clădirii Băncii „Albina”, oferea cadrul pentru studierea literaturii și istoriei românilor prin biblioteca pe care o punea la dispoziția „internilor”, organiza serate dansante și conferințe care urmăreau întregirea profilului de viitori intelectuali. Până în 1917 de această atmosferă au beneficiat 1.030 de tineri români[42].

Membră în conducerea „Astrei”, s-a implicat în activitățile culturale și de binefacere ale acesteia. Participă la organizarea Expozițiilor etnografice de la Sibiu din 1881 și 1905, înființează „Școala de Industrie Casnică și Menaj”, prin care se urmărea cultivarea tradițiilor în organizarea și conducerea gospodăriilor țărănești; înființează „Bucătăria poporală pentru săraci” din Sibiu[43].

Sentimentele sale panromânești se manifestă prin participarea la colecta de ajutoare pentru luptătorii din Războiul de Independență a României din 1877–1878, ca și la Expoziția jubiliară de la București (1906) organizată cu ocazia aniversării a 40 de ani de la urcarea pe tronul României a domnitorului Carol I și 1800 de ani de la transformarea Daciei în Provincie romană[44]. În primăvara anului 1914, ca președintă a Reuniunii femeilor române din Sibiu, se afiliază Uniunii femeilor din România, manifestându-și deschis convingerile de emancipare culturală și politică a românilor din Transilvania și Ungaria.

România Întregită o găsește pe Maria Cosma în sânul familiei, cu fetele căsătorite cu personalități politice implicate în realizarea unității

---

[41] Maria V. Onișor, *Amintirile mele*, Caiet I (1881–1900), p. 7–24, în mss. (în pregătire pentru tipar). Editori: Mihai D. Drecin, Luminița Moga.

[42] Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională a românilor transilvăneni (1871–1918*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1982, p. 167–168; Elena Macavei, *op. cit.*, p. 73–74.

[43] Elena Macavei, *op. cit.*, p. 73–74.

[44] Mihai D. Drecin, *Două evenimente expoziționale românești în slujba consolidării unității naționale: Sibiu (1905), București (1906)*, în vol. *Din modernitate spre contemporaneitate. Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 de ani*, ed.: Valentin Orga, Ottmar Trașcă, Liviu Țărău, Cluj-Napoca, Edit. Argument, 2017, p. 150–158; Elena Macavei, *op. cit.*, p. 72.

naționale, cu soțul ales senator în primul Parlament al unității românilor de la București (1919)[45].Va supraviețui soțului încă 21 de ani, decedând la 31 octombrie 1944 la Sibiu, în urma unui accident[46]. Va fi înhumată în Cavoul familial[47], alături de fiul Romulus – decedat la numai șapte ani, în 1899, și de soțul decedat în 1923.

Lucia Minodora Cosma (n. 13 septembrie 1875, Beiuș – d. 11 iunie 1972, Sibiu), febletea familiei, a fost așteptată și primită cu bucurie ca primul copil supraviețuitor și sănătos al celor doi părinți.

Copilăria în casa părintească până la șapte ani o petrece, după modelul din familiile elitelor vremii, cu guvernantă și lecții particulare de desen, canto și limbi străine. Ciclul școlar primar (1881–1885) și cel civil (1885–1888) îl urmează la „Școala civilă de fete" din Sibiu. La absolvirea ciclului superior va primi distincția de „eminenția". În următorii doi ani (1889–1901) urmează cursul complementar, ajungând la vârsta la care fetele puteau să se căsătorească. În anii școlarizării, alături de frații ei, împreună cu părinții și unchiul Mitropolit, va face excursii în Transilvania (Tg. Mureș, Reghin, Toplița, Borsec, Ocna Sibiului, Buziaș), dar și în alte orașe și în renumitele stațiuni balneo-climaterice ale Imperiului dualist (Marienbeg, Abazzia, Praga, Viena, Budapesta, Karlsbad, Franzensbad)[48].

Aptitudinile muzicale ies în evidență încă din fragedă copilărie. Ca urmare, primele ore de pian le primește acasă de la profesoara Hermann Boenike, iar din 1885 de la maestrul Gheorghe Dima. Calitățile de solistă le exersează în cadrul corului „Reuniunii de muzică" din Sibiu, alături de tineri germani, maghiari și români. Debutul public la pian are loc la 25 martie 1894 într-un concert desfășurat în Sala sibiană a Musikverein[49]. Înclinația spre canto se dovedește însă acaparatoare.

Frumoasă, temperamentală, cultă, înzestrată cu o voce de solistă de lieduri și operă – va avea mulți curtezani care și-o doreau soție sau măcar amantă, atât înainte cât și după căsătorie. Este cerută în căsătorie de tineri de bună condiție familială și materială. Pe mulți îi refuză, provocând, la unii, depresii care îi vor face să rămână burlaci. Un caz celebru pentru înalta societate românească a vremii este cel al tânărului avocat Ion Mihu din Orăștie, viitorul acționar principal și director al Băncii „Ardeleana", una

[45] Cf. „Tribuna", Oradea, nr. 37, 19 octombrie 1919, p. 1.
[46] Cf. „Revista Economică", Sibiu, nr. 43–45, 11 noiembrie 1944, p. 225–227, articolul † *Maria P. Cosma n. Roman 1854–1944*. Nu se precizează natura „accidentului".
[47] Ridicat în cimitirul Municipal din Dumbrava Sibiului.
[48] Ion Itu, *op. cit.*, p. 20, 24.
[49] *Ibidem*, p. 28.

dintre primele zece bănci cu capital românesc din Transilvania. Refuzat de frumoasa domnișoară, se zice că a rămas necăsătorit tot restul vieții sale[50].

Mai mult noroc a avut avocatul bănățean Dr. Aurel Cosma din Timișoara[51]. La 23 septembrie 1894, în vechea Biserică Mitropolitană din Sibiu, se oficiază, cu mare fast, căsătoria Luciei, de numai 19 ani, cu avocatul bănățean de 27 de ani. O diferență de vârstă acceptabilă, mai mult, la modă în acele vremuri. Soția tânără, soțul matur, cu o stare materială care îi permitea să-și susțină familia la nivelul cerințelor categoriei sociale căreia aparțineau însurățeii. Preotul care va oficia căsătoria va fi însuși Miron Romanul, Mitropolitul, unchiul miresei, pentru care era, deopotrivă, fiebletea sa și a tatălui Partenie Cosma. Presa românească a vremii preciza, parcă în trecere, de ce lângă scaunul din biserică ocupat de socrul mic era altul gol. Acel scaun trebuia să fie ocupat de prietenul de idei și luptă politică a lui Partenie Cosma – Gheorghe Pop de Băsești, lider important al Partidului Național Român din Transilvania, aflat în închisoarea de la Vác, alături de întreaga echipă a memorandiștilor[52]. Gestul acesta nu va fi ultimul prin care familia Partenie Cosma se va implica discret dar hotărât în lupta națională a românilor transilvăneni pentru drepturi[53], într-o monarhie în care austriecii și ungurii își exercitau puterea, fiecare în zona geografică pe care o controla, încălcând drepturile naționale europene deja bine cristalizate, afirmate și aplicate în statele democratice vest-europene.

La Timișoara, unde tânăra familie își fixează reședința, Lucia găsește, spre deosebire de Sibiu, un mediu cultural românesc modest. Peste această realitate, oarecum dezarmantă pentru tânăra cu certe înclinații spre muzică și literatură, se va suprapune firea soțului „cu foarte puține aplicații (înclinații – n.n.) pentru artă”[54]. Faptul că soțul Aurel era bun cunoscător al limbilor germană și franceză, curtenitor și manierat, totuși ocupat cu cancelaria avocațială de

---

[50] *Ibidem.*

[51] Vezi: Aurel Cosma jr., *Bănățeni de altă dată*, vol. I, Timișoara, Tip. „Unirea Română”, 1933, p. 101–105; Delia Cora, *Doi oameni politici bănățeni: Dr. Aurel Cosma senior (1867-1931) și Dr. Aurel Cosma jr. (1901-1983). Repere biografice*, „Analele Universității din Oradea, Fascicola Istorie–Arheologie”, tom XXXIII, 2023, p. 93–100. Mirele era dr. Aurel Cosma senior.

[52] Ion Itu, *op. cit.*, p. 31–32.

[53] Potrivit „Statutelor” Băncii „Albina”, ca de altfel și a celorlalte bănci cu capital românesc din Transilvania vremii, funcționarii de bancă și băncile ca instituții nu aveau dreptul să se implice în politică. În caz contrar instituția de credit urma să sufere sancțiuni drastice sub formă de amenzi, până la închiderea activității. Mediul bancar românesc a găsit, totuși, căi și metode de sprijinire a luptei PNR, atât prin gesturi sufletești cât și prin sprijin bănesc mascat în bilanțuri la capitolul „pierderi”.

[54] Ion Itu, *op. cit.*, p. 28.

dimineața până seara, în plus implicat în politica activistă a PNR ceea ce-i răpea și puținul timp liber pe care meseria i-l putea oferi – făcea ca tânăra soție să se simtă neglijată. Lucia va încerca să-și învingă singurătatea organizând seri culturale și concerte la Timișoara, împreună cu sora sa Minerva, să rămână implicată în activitățile culturale ale Sibiului, să cutreiere principalele orașe ale Transilvaniei și ale României dând concerte de pian și canto, jucând în piese de teatru scrise de autori români transilvăneni și din România. Sufletul ei de artistă o îndeamnă să-și perfecționeze calitățile de cântăreață de operă inclusiv în străinătate. Ca urmare, în 1909, la numai 34 de ani își încheie etapa de „artistă diletantă", încercând să devină profesionistă[55].

Lucia ia drumul vestului european pentru a se perfecționa în arta cantoului clasic. O întâlnim la Paris, unde ia ore cu profesoara Mathilde Marchesi, cu un trecut solistic, apoi profesional, de mare anvergură, în Italia, Anglia, Viena, Kőln, Paris. În școala ei de canto s-a format celebra Melba, dar și românii Constantin Stroescu, Elena Teodorini, boemul Victor Eftimiu. Urmează cursurile de două ori pe săptămână, a câte două ore, fiecare oră fiind plătită cu 25 de franci francezi, sumă apreciabilă la acea dată (1909–1910). Următorul popas va fi Londra (1911–1912), considerată centrul muzicii mondiale. Aici concertau ca instrumentiști: George Enescu, Jacques Thibaud, Fritz Kreisler, Pablo Casals și soliștii Melba, Adelina Patti ș.a. Ia ore inclusiv de respirație diafragmală, de la apreciatul profesor Victor Briegel. Plata unei ore: 10 șilingi. Lucia Cosma nu este acaparată numai de munca pe care o desfășura pentru propria sa perfecționare muzicală. Ea observă ce se petrece în jurul ei, în lumea conservatoare engleză, împărțită în bogați și săraci, respectiv, în „cei care muncesc puțin și câștigă mult, cei care muncesc mult și câștigă puțin"[56]. În drumurile sale ca actriță în Transilvania, în străinătate, apoi în Regatul României, a fost permanent însoțită de „fräulein Malvin". Rochiile de zi și de scenă erau lucrate în celebrele case de modă Winter și Baroba din Viena[57]. Toate aceste cheltuieli, în marea lor majoritate, au fost finanțate de tatăl Partenie Cosma și sora Minerva, în ultimul caz din veniturile acesteia obținute din vânzarea unui album de cusături, țesături și broderii românești foarte apreciat în Transilvania și România. Soțul a contribuit mai puțin, poate plictisit de lungile perioade de absență de la domiciliu a soției, dar și de cheltuielile pe care le presupunea activitatea politică în care era implicat.

---

[55] *Ibidem*, p. 35–40. La 15 februarie 1897, acompaniată la pian de sora sa Minerva, va da primul concert în Timișoara, în sala Hotelului Kronprintz, cântând lieduri și arii din opere italiene.
[56] *Ibidem*, p. 46–47, 53, 56, 58, 60.
[57] *Ibidem*, p. 63.

După stagiile de perfecționare profesională din Paris și Londra, unde, din păcate, nu reușește să se afirme pe principalele scene concertistice[58], se reîntoarce acasă. Urmează turnee cu recitaluri de canto în Transilvania, mai ales în România. Va cânta lieduri, arii din opere, muzică populară românească prelucrată de Ion Vidu, Tiberiu Brediceanu, Gheorghe Dima, Sabin Drăgoi. Concertele sale au loc la Sibiu, Brașov, București (debutul la 24 ianuarie 1910), Focșani, Iași, Craiova, Galați, Brăila, Techirghiol, Eforie, Timișoara, Caransebeș – între 1913–1915[59].

Singurătatea și-a astâmpărat-o, uneori, cu niște prietenii trecătoare, deși căsătorită, în Transilvania și în străinătate, „flirturi" cum le numea ea la anii senectuții. Își amintește de un ofițer de cavalerie din Timișoara, în primii ani de căsătorie, apoi de Dimitrie Popovici-Bayreuth, Victor Eftimiu, Constantin Diaconovici, poate și alții, majoritatea din rândul sensibililor ancorați în sfera muzicii, literaturii, ziaristicii[60].

Izbucnirea Marelui Război în vara anului 1914, apoi intrarea României în război de partea Antantei, adversarele Austro–Ungariei, Germaniei și Imperiului Otoman, întrerupe brutal activitatea concertistică a Luciei Minodora Cosma. Din primăvara anului 1915 își însoțește părinții și sora Hortensia Cosma–Goga în refugiul de la Călimănești – Vâlcea din România. Relațiile economice și politice pe care tatăl ei, director-executiv al Băncii „Albina", le avea cu elitele din România, i-au permis să afle că, până la urmă, Regatul român va intra în război de partea Antantei. În această situație, liderii românilor transilvăneni puteau să fie arestați de autoritățile austro-maghiare. Partenie Cosma, la venerabila vârstă de 78 de ani, nu ar fi putut rezista unui regim de deportare într-un lagăr, sau chiar de detenție într-o închisoare. Ca urmare, familia Partenie Cosma hotărăște să se refugieze în vila sa din Călimănești – Vâlcea, pe care și-a construit-o între 1911–1912. Fiica Minerva era căsătorită cu un ofițer austriac, iar fiul Remus trecuse în România, refuzând să răspundă chemării sub arme în armata austro-ungară. În toamna 1916 se va înrola voluntar în Armata Română[61].

După respingerea ofensivei Armatei Române în Transilvania din august-septembrie 1916 și înaintarea trupelor Puterilor Centrale la sud de Carpați, familia Partenie Cosma se refugiază la Iași. Aici se afla și Octavian Goga, alături de alți refugiați ardeleni, încadrat în mișcarea de rezistență națională și lupta pentru realizarea unității politice a întregului spațiu

58 *Ibidem*. Totuși reușește un concert la Londra, la 27 noiembrie 1912.
59 *Ibidem*, p. 65–69.
60 *Ibidem*.
61 Vezi detalii în Mihai D. Drecin, *Un român uitat. Partenie Cosma în ultimii săi ani de viață*, în vol. *Specific românesc și confluențe central-europene ...*, p. 157–164; Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *op. cit.*, p. 166–187.

geografic românesc. În preajma luptelor decisive din vara anului 1917, când plana pericolul ocupării Moldovei de trupele germano-austro-ungare, Partenie Cosma este sfătuit de ginerele O. Goga, să se refugieze într-un stat din Vestul european, aliat al Regatului României. În 30 iunie 1918, după un lung şi periculos periplu prin Rusia–Finlanda–Norvegia–Anglia şi Franţa, îşi stabileşte un domiciliu temporar la Genova, în Italia[62]. Chiar şi în ostenitorul drum al emigraţiei, Lucia, împreună cu două prietene întâlnite în Norvegia[63], organizează un concert de binefacere în capitala Christiana (Oslo – n.n.). Mai apoi, în Italia, la Milano, ia lecţii de canto de la profesorul Michele Wigley şi frecventează spectacole la Opera Scala[64], în timp ce sora sa Hortensia lucra într-un spital militar francez din Milano pentru a putea să întreţină familia[65].

Încheierea Marelui Război şi făurirea României Întregite permite familiei Partenie Cosma să revină la Sibiu pe 1 octombrie 1919[66]. Evenimentele se derulează foarte rapid într-o ţară care se străduia să se organizeze şi aşeze economic, administrativ, juridic şi politic prin aducerea la numitor comun a patru mari provincii: Basarabia, Bucovina, Transilvania şi Regatul României. Procesul politic prinde în mijlocul lui şi familia Partenie Cosma, de la capul familiei până la ginerii acestuia – cu toţii implicaţi în politică. Partenie Cosma, deşi deja pensionat la cerere, încă din 1915, de către Banca „Albina", este ales de beiuşenii lui senator în primul Parlament al României Întregite. Octavian Goga, soţul Hortensiei, devine membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei, apoi ministru în guvernele Alexandru Vaida-Voevod şi Alexandru Averescu[67]. După ce Dr. Aurel

---

[62] Vezi detalii în Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *op. cit.*, p. 169; Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 17. Având în vedere că parte din corespondenţa H. Goga – O. Goga, păstrată în Secţia Manuscrise a Academiei Române, Fond *Octavian Goga*, nu este datată, stabilirea exactă a traseului familiei P. Cosma în emigraţie prin Rusia-Finlanda-Norvegia-Scoţia-Londra-Paris-Milano până la Genova, a fost făcut cu aproximaţie. Acceptăm data de stabilire la Genova (30 iunie 1918), pe baza amintirilor Luciei Cosma (Beiuş, 1937).

[63] Este vorba de românca Nana Livezeanu şi norvegiana Kaja Eide. Cf. Ion Itu, *op. cit.*, p. 84–85.

[64] *Ibidem*, p. 85.

[65] Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *op. cit.*, p. 169. Apud Biblioteca Academiei Române, Bucureşti, Fond *Octavian Goga – manuscrise*, S11(69)/CDLXXXVIII. Scrisoarea Hortensiei, Paris, 4 martie 1918, către Octavian aflat, încă, în Moldova la Iaşi.

[66] Ion Itu, *op. cit.*, p. 85. Alte surse dau data de 10 octombrie 1919 (Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 18).

[67] Între 1–16 decembrie 1919, ministru al Cultelor şi Instrucţiunii Publice în guvernul Alexandru Vaida–Voevod; ministru de Stat (18 martie-13 iunie 1920) şi ministru al Cultelor şi Artelor (13 iunie 1920-17 decembrie 1921) în guvernul Alexandru Averescu.

Cosma, soțul Luciei, în vara anului 1919 devine primul prefect român al județului Timiș, intrând în Partidul Național Liberal, va deveni ministru în guvernul Ion I.C. Brătianu[68].

Se părea că aceste succese politice sunt o recunoaștere a luptei familiei lărgite Partenie Cosma pentru sprijinirea și afirmarea mișcării naționale a românilor din Transilvania până la 1918 și împlinirea dezideratului unității tuturor românilor într-un singur stat. Din păcate ele vor fi urmate la scurtă vreme de deziluzii și încercări familiale. Mai întâi, Partenie Cosma pierde, în 1922, alegerile pentru un loc de membru în Consiliul de administrație al Băncii „Albina". Era o poziție mai mult onorifică, care nu-i aducea venituri bănești. Lovitura a fost cu atât mai dureroasă cu cât cei care l-au respins, aparținând „noii generații", s-au ridicat sub mâna sa, chiar cu sprijinul său, în anii directoratului său (1886–1915). Bătrânul director pensionar a avut o replică excepțională când a aflat rezultatul votului. Le-a spus membrilor familiei: „Românii s-au unit pentru vecie, voi ați rămas în viață, celelalte nu contează"[69].Totuși, șocul și-a spus cuvântul. La 22 septembrie 1923, în vila de la Călimănești, va suferi o comoție cerebrală, decedând la 86 de ani. I se vor face funeralii naționale, fiind înmormântat la Sibiu. O ocazie bine venită pentru noua conducere a Băncii „Albina", care și-a eliminat fostul mentor, de a-și „pune cenușe în cap" și a-i scoate în evidență meritele excepționale avute în conducerea și dezvoltarea instituției timp de trei decenii[70]. Pe de altă parte, intrând în vâltoarea vieții politice a României Întregite, mult mai dură decât cea din Austro-Ungaria, temperamentalul Octavian Goga divorțează de Hortensia în 1920. Nu mai avea nevoie de sprijinul moral și material al socrului Partenie Cosma. Era pe „picioarele lui" ! Își va găsi o pereche pe măsură. Veturia Triteanu, divorțată și ea, cu pretenții de solistă de operă, dornică să fie tot timpul în prim planul opiniei publice. Era exact opusul Hortensiei: o femeie așezată, discretă, familistă convinsă, o blondă frumoasă.

Lucia Cosma revine la Timișoara. Se implică în acțiuni de caritate și activități ce vizau revigorarea și dezvoltarea vieții culturale în orașul fanion al celei mai bogate regiuni a României Întregite – Banatul. Organizează

Cf. Stelian Neagoe, *Istoria guvernelor României (1859-1995)*, București, Edit. Machiavelli, 1995, p. 82–87.

68 Între 24 ianuarie 1922-30 octombrie 1923 ministru al Lucrărilor Publice. Cf. Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 88–89.

69 Cf. Mihai Drecin, *Un român uitat. Partenie Cosma...*, p. 163–164.

70 Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 19. Cf. „Revista Economică", Cluj, nr. 38, 27 septembrie 1923; nr. 39, 3 octombrie 1923; „Patria", Cluj, an V, nr. 214, 4 octombrie 1923, p. 1–2 (articol semnat de Ion I. Lapedatu).

sprijinirea orfanilor de război, pentru care face spectacole ale căror câștiguri le dirijează pentru cazarea, hrana și îmbrăcămintea acestora. Pregătește turneele unor trupe de artiști de teatru, dar și soliști și instrumentiști (exemplu: George Enescu) care se vor „produce" în Timișoara și în alte orașe bănățene. Ea însăși cânta în *Rigoletto* pe scena Operei și Teatrului timișorean[71]. Pe de altă parte, își însoțește soțul la Alba Iulia, în 1922, cu ocazia festivităților, organizate de Partidul Național Liberal, de încoronare a regelui Ferdinand și reginei Maria ca suverani ai României Mari[72]. Dr. Aurel Cosma ajungând ministru în guvernul liberal condus de Ion I.C. Brătianu, Lucia se mută la București. Rămâne aici și după ce soțul demisionează din guvern în toamna lui 1923.

Până în toamna anului 1940, împreună cu sora sa Hortensia, vor locui în București, în două locații: în vila din cartierul Floreasca, apoi pe strada Spiru Haret[73]. Cu atât mai mult cu cât soțul va deceda în 1931.

Chiar dacă își încheie „viața artistică activă", Lucia Cosma consideră că trecerea bruscă la „odihnă poate fi fatală și să producă chiar senilitate subită"[74]. La propunerea istoricului Alexandru Lapedatu, originar din Ardeal, ministru al Cultelor și Artelor în guverne liberale[75], prieten cu Partenie Cosma, acceptă în 1922, să devina profesoară la Catedra de canto a Conservatorului din București. Aici își va desfășura activitatea de căutare și șlefuire de noi talente în ale bellcanto-ului, timp de 16 ani (1922–1938). În 1938 va fi pensionată surprinzător, pentru limită de vârstă. Nu înainte de a i se acorda titlul de „profesoară onorifică", considerat ca fiind „o slabă consolare"[76]. Este încă în București când, în ianuarie 1940, are loc debutul Stellei Roman, cea mai îndrăgită elevă, rudă prin alianță, la „Scala" din Milano[77].

Revenită la Sibiu, cele trei surori se reîntâlnesc, alături de mama și fratele Remus, în casa părintească de pe strada Carmen Sylva[78]. O vilă

---

[71] Ion Itu, *op. cit.*, p. 90–91.

[72] Vezi detalii despre festivități în: Mihai D. Drecin, *Ecoul Sărbătorilor Încoronării din 1922 în presa românească din Oradea și Bihor*, „Analele Universității din Oradea, Fascicola: Istorie–Arheologie", Tom XXXII, 2024, (sub tipar).

[73] Ion Itu, *op. cit.*, p. 114.

[74] *Ibidem*, p. 129.

[75] Guvernele: Barbu Știrbei (4 iunie/20 iunie1927), Ion I.C. Brătianu (21 iunie–24 noiembrie 1927), Vintilă I.C. Brătianu (24 noiembrie 1927–9 noiembrie 1928). Cf. Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 92–94.

[76] Ion Itu, *op. cit.*, p. 99, 103, 107.

[77] *Ibidem*, p. 112.

[78] Astăzi Bulevardul Victoriei, nr. 25.

superbă construită de tatăl lor în 1895, printr-un credit luat de la Banca „Albina" și plătit pe parcursul a aproape două decenii[79] .

Rămâne activă în sfera activităților culturale, atât în perioada celui de Al Doilea Război Mondial, cât și în anii regimului comunist. La Sibiu deschide o Școală particulară de canto. Se înscrie în Corul german și Corul sălișteanului Petru Gherman – unde și activează ca și coristă. Este mai apropiată de Petru Gherman, care se străduia să reînvie tradiția muzicală interbelică a lui George Dima. Pe de altă parte, scrie în revista sibiană „Transilvania", condusă de Ion Breazu, un articol aniversar la 60 de ani de la nașterea lui George Enescu. La Centenarul nașterii lui Ciprian Porumbescu (1954) scrie mai multe articole dedicate profesorului și compozitorului bucovinean, autorul primei operete românești. Se va dovedi și un bun manager, organizând la Sibiu turneul Operei Române din București. Era o echipă excepțională, cu soliștii: Niculescu–Basu, Emil Marinescu, Petre Ștefănescu–Goangă și dirijorii: Ionel Perlea, Alfred Alessandrescu, Egizio Massini[80]. Directorul instituției era mai vechiul cunoscut Tiberiu Brediceanu[81], între 1903–1935 fost funcționar al Băncii „Albina" la Centrala din Sibiu și Filiala din Brașov[82].

În anii '50 ai secolului trecut, în plină perioadă stalinistă, Lucia Cosma va ști să se „orienteze" politic, adaptându-se noilor vremuri, fără a fi membră a partidului comunist. Va avea norocul să-l cunoască pe ardeleanul Dr. Petru Groza, atunci prim-ministrul României, înainte de 1918 principal acționar al Băncii „Dacia" din Deva, care a fost în bune relații cu Partenie Cosma, chiar dacă aparțineau unor generații diferite ca vârstă.

Lucia Cosma participă, la începutul anilor '50 ai secolului trecut, la înființarea Conservatorului popular din Sibiu, conducând Catedra de canto. Refuză însă să preia conducerea Conservatorului. Colaborează, în plan cultural-artistic cu filiala locală a ARLUS (Asociația Română pentru

[79] Declarată monument istoric în anul 2007, mai recent s–a propus Primăriei Sibiu ca să fie transformată într-un Muzeu al Istoriei Băncilor din Transilvania. Cf. Mihai D. Drecin, *Pentru un Muzeu al băncilor din Transilvania epocii moderne la Sibiu*, „Revista Română de Istorie Economică/Romanian Journal of Econmic History, Cluj-Napoca, Tom I, 2022, p. 195–199, Editată de Presa Universitară Clujeană, sub egida Institutului de Istorie „George Barițiu" Cluj-Napoca și Institutul de Cercetări Socio–Umane Sibiu. Pentru moment, Primăria Sibiu, prin doamna primar Astrid Cora Fodor, aprobă ideea, amânând o decizie din lipsă de fonduri. Vezi adresa nr. 9552/10.02.2023 – adresată Sibiu, 9 februarie 2023. În Arhiva personală Mihai D. Drecin.

[80] Până în 1947 a fost dirijorul Orchestrei Casei Regale a României.

[81] Ion Itu, *op. cit.*, p. 125–127.

[82] Mihai Drecin, *Compozitorul Tiberiu Brediceanu – funcționar de bancă (1903–1935)*, „Crisia", Oradea, Supliment, 2023 (sub tipar). La Sibiu – secretar al Centralei, la Brașov (1913-1935) – director al Filialei.

Legături cu Uniunea Sovietică), unde este responsabila Departamentului Cultural. Susține un ciclu de 33 de conferințe despre istoria muzicii universale și românești, printre care și cea dedicată lui „A.S. Puşkin și compozitorii". Traduce din limba rusă romanul lui Valentin Kataev – *O pânză în depărtare*, împreună cu un oarecare Vladimir Soloduhin. La aproape 80 de ani, primul-ministru Dr. Petru Groza se deplasează personal la Sibiu și îi acordă, în 1956, „Ordinul Muncii clasa I". La acea vreme doar renumita actriță Lucia Sturza-Bulandra va mai fi onorată cu acest ordin cultural. În 1957 se va retrage definitiv din munca cotidiană, rămânând totuși o colaboratoare a Școlii populare de artă din Sibiu[83].

În iunie 1972 Lucia Cosma va deceda, fiind înmormântată în cavoul familiei, lângă sicriul tatălui său, așa cum ceruse în testament[84]. A fost cea mai longevivă din întreaga familie, cu cea mai fabuloasă viață artistică și personală, specifică lumii slujitorilor artelor în general.

Minerva Cosma (n. 1878 Sibiu – d. 31 ianuarie 1957 Sibiu)[85], crescută în aceeași ambianță familială ca și ceilalți frați, în școlile de fete române din Sibiu, sentimentul național și patriotic s-a manifestat în activitățile în care s-a implicat ca elevă și tânără înainte de căsătorie, alături de mama și surorile sale.

A fost primul copil al familiei, născut la Sibiu, părinții mutându-se în orașul de pe Cibin, în 1876, la chemarea unchiului lor Miron Romanul, ales Mitropolit al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania.

Spre deosebire de sora mai mare, Lucia, temperamentală, individualistă, frumoasă, veritabilă fire de artist, Minerva „era o fire plăpândă, gânditoare, liniștită, cuminte, nu era superficială și nu se pripea niciodată, dovedea o îndemânare pedantă la desen, la scris, la lucrul de mână, își ajuta mama la prăjituri, excelând prin firea ei totdeauna ordonată și curată"[86]. A studiat pianul cu George Dima și Victor von Holdenberg, fiind

---

[83] Ion Itu, *op. cit.*, p. 131–132, 136.

[84] *Ibidem*, p. 140–141. Sursele edite dau date incomplete privind ziua și luna decesului, mai puțin anul. Este vorba de 11 iunie, 14 iunie, chiar 14 decembrie. De altfel, aceleași greutăți am întâmpinat în stabilirea zilelor și lunilor de naștere și deces ale celorlalți frați: Minerva, Hortensia, Romulus și Remus. Nici datele din arhiva Administrației Cimitirului din Dumbrava Sibiului nu ne-au putut fi de folos. Intrarea în cavoul familiei P. Cosma ne-a fost imposibilă.

[85] Dacă Elena Macavei dă 1878 anul nașterii, nu cunoaște anul decesului. Pe acesta, cu ziua și luna exacte, ni-l oferă cercetătorii. Eugenia Crișan, Vasile Crișan, *Școala populară de arte și meserii „Ilie Micu" – Sibiu*, Sibiu Edit. Honterus, 2011, p. 73.

[86] Ion Itu, *op. cit.*, p. 18. Este caracterizarea pe care i-o face sora ei, Lucia.

apreciată pentru concertele sale susținute în fața elitei românești și săsești a Sibiului[87].

A avut, mai ales, înclinații spre pictură și arta populară românească[88]. Se va implica, alături de întreaga familie, în pregătirea și inaugurarea Muzeului Asociațiunii (Astra) de la Sibiu (1905), în mod special de Secțiunea de Artă a Muzeului. Cu acest prilej a tipărit un *Album de broderii și țesături românești* răspândit în toate bibliotecile „Astrei” din Transilvania. Albumul va fi recomandat de Iosif Șterca-Șuluțiu – președinte și Ioan I. Lapedatu – secretar al „Astrei”. Un exemplar a fost înmânat Reginei Elisabeta a României, în 1906, cu ocazia Serbărilor Naționale de la București. Peste ani, în 1925, va tipări o nouă ediție, prefațată de Vasile Goldiș – președinte al „Astrei” și Ioan Lupaș – membru în Comitetul Central al „Astrei”[89].

Fire altruistă, nu o dată a sprijinit-o bănește pe sora sa Lucia, în periplurile ei prin Europa și achitarea costurilor cursurilor de perfecționare susținute cu profesori celebri de canto din Franța, Anglia sau Austria.

În pofida opoziției familiei, se căsătorește cu ofițerul austriac Felix Schaffer, ajuns colonel, apreciat pentru calitățile sale morale și de militar. Vor locui în Davos-ul austriac[90]. Se vor reîntoarce la Sibiu în 1940, la scurtă vreme după ocuparea Austriei de Hitler. Deși ostracizați de familie, Minerva și Felix au întemeiat singura căsnicie durabilă dintre copiii familiei Partenie Cosma, bazată pe dragoste și respect[91]. Felix moare înaintea soției sale, fiind incinerat[92]. Credincioasa soție îi va păstra cenușa într-un bol, lăsând cu „limbă de moarte” ca acesta să fie pus în sicriul ei – ambii fiind depuși în Cavoul familiei din Cimitirul din Dumbrava Sibiului[93].

---

[87] *Ibidem*.

[88] Eugenia Crișan, Vasile Crișan, *op. cit.*, p. 73.

[89] Minerva Cosma-Schaffer, *Album de broderii și țesături românești*, Sibiu, Edit. Institutului artistic Iosif Drotleff, 1925. Ambele ediții, pe lângă text explicativ, cuprind între 18–20 planșe alb-negru și color cu broderii și țesături din mai multe zone etnografice românești. Vezi și Elena Macavei, *op. cit.*, p. 101–102.

[90] Aici se întâlnesc și leagă o trainică prietenie cu marele mecenat și patriot român, luptător pentru afirmarea culturală și unitatea românilor, basarabeanul Vasile Stroescu. Vezi: Ion Itu, *op. cit.*, p. 55.

[91] *Ibidem*, p. 41, 124. Lucia Cosma declara în romanul-interviu al vieții sale, scris de Ion Itu: „Împotriva lumii (în sensul opiniei publice elitiste românești a vremii – n.n.) și voinței părintești, Felix Schaffer și Minerva Cosma au întemeiat singura căsnicie durabilă în familia aceasta (Partenie Cosma – n.n.), scriind împreună un roman de dragoste unic”.

[92] Nu am putut depista documentar moartea col. Schaffer.

[93] Ion Itu, *op. cit.*, p. 131.

Hortensia Cosma (n. 1880 Sibiu – d. martie 1965 Sibiu)[94] urmează, ca și surorile sale, traseul clasic al școlarizării și încadrării în societatea elitistă a vremii. Alături de mama și de surorile sale, o găsim antrenată în activitatea „Astrei”, participând la pregătirea și servirea mesei elevilor români acceptați la „Masa Ștudenților”, înființată de Partenie Cosma în 1895 și susținută pecuniar de Banca „Albina”. Toate erau îmbrăcate în costum național când serveau la masă pe bursierii Băncii „Albina”. Printre acești tineri se înscrie și Octavian Goga, elev eminent la Liceul Maghiar de Stat din Sibiu[95] . Este prima întâlnire dintre Hortensia și Octavian.

Peste ani, prietenia adolescentină din anii 1895–1899[96] se transformă în dragoste. Cu atât mai mult cu cât Octavian Goga devine un nume în sfera culturii și politicii naționale la începutul anilor 1900.

În luna iunie a anului 1906, cu ocazia Serbărilor pannaționale de la București, prilejuite de deschiderea Expoziției naționale ce marca 40 de ani de la urcarea pe tronul României a domnitorului, din 1881 Regele României și 1800 de ani de la instaurarea stăpânirii romane în Dacia, are loc căsătoria civilă a Hortensiei Cosma și Octavian Goga. Participă familiile Cosma și Goga, personalități ale românilor transilvăneni refugiați în Regat din fața abuzurilor autorităților maghiare, oameni politici și de cultură români din Țara liberă. Tânărul Goga era de facto liderul noii generații de oameni politici români din Transilvania, generația neoactivistă. Era un moment istoric pentru închegarea noii familii. La 14 octombrie 1906 are loc căsătoria religioasă în noua Catedrală Ortodoxă din Sibiu, construită între 1902–1906 de Mitropolitul Ioan Mețianu, socrul mic, Partenie Cosma, fiind unul dintre cei 26 de membrii ai Consistoriului arhidiecezan din timpul zidirii Catedralei[97]. Nașii au fost soții Alexandru și Alexandrina Vlahuță, iar preot,

[94] Elena Macavei, *op. cit.*, p. 99, dă următoarele date: n. 1881 Sibiu – d. 1965 București. Dna Georgeta Cosma din Sibiu, apropiată a Luciei Cosma, pe care o îngrijește până la moarte, dă următoarele date: n. 1881 Sibiu – d. 1967 Sibiu. După cercetătorii Eugenia și Vasile Crișan copiii născuți la Sibiu vin pe lume tot la doi ani (Minerva – 1878, Hortensia – 1880, gemenii Romulus și Remus – 1882). Lucia Cosma precizează că sora sa Hortensia a decedat la Sibiu, la Spitalul de boli nervoase, fără a preciza când. Vezi: Ion Itu, *op. cit.*, p. 138.

[95] Mihai D. Drecin, *Banca „Albina” din Sibiu – instituție națională ...*, p. 168.

[96] Persecutat de profesorul maghiar Tómpa Arpad care le preda Istoria, în maniera de disprețuire a trecutului românilor, O. Goga, împreună cu un grup de colegi, părăsește liceul sibian, înscriindu-se la Liceul românesc din Șcheii Brașovului, cunoscut pentru cultivarea sentimentelor naționale. Vezi toată istoria cazului în: Onisifor Ghibu, *Amintiri despre oameni pe care i–am cunoscut*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1974, p. 74–75.

[97] Consistoriul era format din: Senatul bisericesc (9 persoane, toți preoți), Senatul școlar (5 laici) și Senatul epitropesc (5 laici). Partenie Cosma, în calitate de director–executiv al

călugărul Elie Cristea, viitor episcop al Caransebeșului (1910–1919), apoi primul Patriarh al României Mari[98].

Intrând în familia Partenie Cosma, socrul mic i-a asigurat ginerelui condiții materiale de viață deosebite. Din scrisorile Hortensiei rezultă atenția cu care Partenie Cosma s-a îngrijit să doteze căminul proaspeților însurăței cu mobilă, covoare, perdele, servicii de masă etc. de cea mai bună calitate, ca și vila familială din Călimănești, construită între 1911–1912, unele cumpărate în magazinele de lux din Arad, Budapesta și Viena[99]. Voiajul de nuntă, apoi alte excursii în străinătate, în 1910 până în Scoția[100], au fost bine subvenționate de directorul Băncii „Albina". Angajarea lui O. Goga în politica militantă a „noului activism", refugiile la București pentru a scăpa de hărțuirile poliției maghiare[101] necesitau fonduri bănești considerabile. Socrul încearcă să-și impună ginerele în Direcțiunea Băncii „Albina", ai cărei membri beneficiau de sume apreciabile pentru prezența la ședințele periodice ale organului central de conducere al Băncii[102].

Se pare că mai mult Hortensia și-a iubit soțul, până la venerare, tânjind după o viață liniștită de familie, alături de soț și înconjurată de copii. Temperamentele erau, totuși, diferite. În scrisorile pe care le trimite soțului, pe lângă apelativul „Tavi", unele sunt adresate „Cucuruz"[103], expresie care

Băncii „Albina", făcea parte din Senatul epitropesc. Vezi placa comemorativă fixată în pridvorul Catedralei.

98 *Octavian Goga în corespondență. Documente literare*, vol. II, ed. îngrijită de Mihai Bordeianu și Ștefan Lemny, București, Edit. Minerva, 1983, p. 41–42 [infra: *Octavian Goga în corespondență* ...].

99 *Ibidem,* p. 55, 480, 495–496 (februarie 1907, scrisoarea Hortensiei către Lucia Cosma). Este vorba de scaune Thonet, cumpărate la Pesta și mobilă Lengyel din Arad și Budapesta.

100 Mihai D. Drecin, *Antecedente ale apropierii lui Octavian Goga de masonerie. Studiu de caz: Corespondența dintre soții Goga din anii exilului italo–francez (toamna 1918–toamna 1919)*, „Gnosis", Sibiu, an V, nr. 5, 2019, p. 15.

101 Academia Română, Fond *Octavian Goga – manuscrise*, Scrisoarea S77(2)/CDLXXXVII a lui Aurel Esca către O. Goga, Sibiu, 2 octombrie 1913: „Te-ai condamnat la un exil (la București – n.n.) tocmai într-o vreme când s-au petrecut lucruri mari cu noi aici acasă. S–a schimbat lumea, s–a modificat felul de judecată, o renaștere sufletească a avut loc ..."

102 *Octavian Goga în corespondență ...,* vol. II, p. 14–15. Două scrisori ale lui Goga către soția Hortensia, datate martie 1912, în care poetul, arestat politic la închisoarea din Seghedin din 20 februarie 1912, scrie despre posibila sa alegere în conducerea Băncii „Albina", ceea ce le–ar permite să–și achite datoriile bănești făcute la terți. Ar ocupa locul lui Liviu Lemeny, recent decedat. Cf. *Ibidem*, p. 52, scrisoarea Hortensiei din februarie 1912, Sibiu, către O. Goga, aflat în închisoare.

103 *Ibidem*, vol. III, 1983, p. 59–60 și passim.

ne duce cu gândul mai mult la potențele sexuale ale acestuia decât la o conduită bazată pe dragoste și atenție față de propria soție.

Protejarea familiei a apăsat greu pe umerii Hortensiei între primăvara anului 1915 – toamna 1919. Împreună cu părinții și sora Lucia trăiesc într-un lung refugiu politic în România, la Călimănești și Iași, Rusia, Finlanda, Norvegia, Marea Britanie, Franța, Italia[104]. Așezându-și părinții la Genova, se va angaja infirmieră la un spital militar francez din Milano, îngrijind răniții, indiferent de etnia lor, aduși de pe frontul italo-austro-ungar din nordul Italiei. De fapt, continua o muncă de binefacere așa cum făcuse și în spitalele din București și Iași între august 1916 – ianuarie 1917.

În refugiul italian, Hortensia va întreține o intensă corespondență cu Octavian Goga care ajunge la Paris și se integrează în cercul liderilor români care luptau în plan diplomatic în mediile delegațiilor marilor puteri prezente la Conferința de Pace, pentru a se recunoaște drepturile românilor la unitate națională, pe baza tratatelor secrete semnate în 1916 cu statele Antantei. În scrisorile trimise la Paris, Hortensia face o radiografie exactă a atmosferei din cercurile politice italiene, cu simpatii foarte controversate pentru o țară membră a Antantei. Pe lângă simpatie față de România „soră latină" și aliată, se manifestau poziții pro ungare și pro sârbești în privința viitorului Transilvaniei de Vest și Banatului. Familia Cosma se implică în organizarea unor activități culturale ce vizau mai buna cunoaștere a istoriei României, inclusiv a sacrificiilor Armatei Române pe frontul aliat din Moldova. Soldații români răniți sau prizonieri proveniți din armata austro-ungară sunt avuți în vedere în mod deosebit, într-o solidaritate panromânească. Îngrijirea răniților români în spitalele militare italiene și încurajarea prizonierilor români în acțiunile de organizare a „Legiunii române" care urma să se alăture unităților militare eliberatoare ale Transilvaniei, Bucovinei și Basarabiei – au stat în atenția Hortensiei și Luciei. Mai mult, cu un simț politic remarcabil, Hortensia îi sugerează soțului aflat la Paris cum ar trebui să se comporte delegația română în hățișul de interese al marilor puteri învingătoare dar și a celor învinse, mai ales în problema Crișanei și Banatului[105].

Viața tumultoasă a lui Octavian Goga, om politic urmărit de poliția maghiară, înprocesuat de mai multe ori și închis în temnița de la Seghedin

---

104 Mihai D. Drecin, *Russian Images and Impression in the Correspondence between the Refugee Hortensia Cosma-Goga and Octavian Goga (January–April 1917)*, în vol. *World War I. The Other Face of the War*, Edited by Ioan Bolovan, Rudolf Gräf, Harold Heppner, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Cluj Univesity Press, 2016, p. 143–150.

105 Mihai D. Drecin, Raluca Lenarth, *op. cit.*, p. 169–186.

din cauza activității sale considerată anti-maghiară, perioadele de refugiu la București, activitatea ziaristică în Iașul unde Casa Regală, Guvernul și Parlamentul în refugiu mențineau un nucleu de stat român și luptau pentru unitatea națională, activitatea diplomatică din Parisul unde se desfășura Conferința de Pace – nu a favorizat închegarea unui cămin familial. În plus, tratamentele anuale pentru fertilitate ale Hortensiei la Techirghiol nu dau rezultate[106]. Dispare și șansa ca un copil să strângă legăturile familiale.

După făurirea României Întregite, două evenimente au săpat la fundamentul căsniciei Hortensiei cu Octavian. Este vorba, în primul rând, de implicarea poetului în viața politică la vârf a țării, ca ministru și lider de partid[107], apoi blocarea „discretă" a revenirii lui Partenie Cosma într-o funcție, fie ea doar onorifică, în conducerea Băncii „Albina" din Sibiu[108].

Prins în lumea politică tumultoasă a Bucureștiului, tot mai rar revenind în Sibiu, O. Goga o reîntâlnește pe Veturia Triteanu, sibiancă și ea, înainte de 1914 în anturajul mai larg al familiei Partenie Cosma. Artistă, cântăreață de operă, una dintre „privighetorile Ardealului" din anii epocii austro-ungare, cu dese spectacole și în Regatul României, făcuse apel la refugiatul O. Goga ca să-i facă „intrare" la Familia Regală și în societatea înaltă de la București[109]. De astă dată avea un alt statut social, fiind divorțată. Cei doi se

[106] *Octavian Goga în corespondență...*, vol. III, 1983, p. 46. Scrisoare expediată din Techirghiol, iulie 1911. Hortensia scria, printre altele: „Mi-a spus doctorul că iar trebuie să fac atâtea băi ca–n anul trecut. Cînd să le fac, eu, dragule? Dacă nu vi și tu, eu fug. Numai pentru tine mă grijesc și doftoresc atîta și dacă nu te știu pe tine liniștit, nu pot nici eu să-mi văd se sănătate".

[107] Membru în Consiliul Dirigent al Transilvaniei din mai 1919, pentru ca din 4 iulie 1919 să ocupe funcția de șef al Resortului (Ministerului) de Propagandă. Cf. Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918–1920)*, Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1985, p. 55–56; Lucan Marțian, *Octavian Goga – omul politic*, Oradea, Edit. Universității din Oradea, 2010, p. 213. Ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice (5–16 decembrie 1919) în guvernul Alexandru Vaida Voevod (1 decembrie 1919–12 martie 1920). Părăsind PNR din Transilvania în favoarea Partidului Poporului, înființat și condus de gen. Alexandru Averescu, va ocupa funcția de ministru al Cultelor și Artelor (13 iunie 1920–16 decembrie 1921) și ministru de Interne (30 martie 1926–3 iulie 1927) în cele două guverne conduse de gen. Averescu (13 martie 1920–16 decembrie 1921; 30 martie 1926–3 iulie 1927). Cf. Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 85–87, 90–92; Lucan Marțian, *op. cit.*, p. 215, 217, 231.

[108] Mihai D. Drecin, *Un român uitat. Partenie Cosma ...*, p. 157–164.

[109] *Octavian Goga în corespondență ...* vol. II, p. 62–63. Scrisoarea Hortensiei către Octavian Goga, decembrie 1913, aflat la București în pregătirea premierei piesei sale „Domnul notar". Aici, Hortensia, adresându–i–se cu „Dragă Cucuruz", face trimitere la Veturia Triteanu și ea la București, când spune: „Sper că prezența primadonei (V.T. – n.n.) n–are să te împiedece să mergi la Regina (Elisabeta a României – n.n.). Măcar că

apropie unul de celălalt prin firile lor temperamentale, ambii fiind acaparați de scena politică și lumea mondenă, un teatru în care jucau zilnic. De aici până la divorțul lui Tavi Goga de Hortensia în 1920 și căsătoria cu Veturia nu a fost decât un pas.

Resemnată, Hortensia a suferit cu stoicism divorțul. Calitățile ei prin care înțelegea să-și apere căsnicia deveniseră demodate. Fidelitatea și echilibrul familial, specifice vremurilor de dinainte de 1914, au fost înlocuite de tumultul postbelic, de dorința individului, scăpat de pericolele războiului, de a-și trăi viața din plin.

Sentimentele sale pentru prima, singura și marea ei dragoste – Tavi Goga, au rămas intacte. Așa explicăm gestul făcut la decesul surprinzător al acestuia, în 1938. Cu ocazia funerariilor naționale pentru fostul prim-ministru Octavian Goga, depus în foaierul Atheneului Român din București, pe pieptul acestuia, drapat cu tricolorul național, Hortensia a depus un buchet de 14 trandafiri albi pe a cărui panglică era brodat un singur cuvânt: „Tavi". Câte un trandafir pentru fiecare an de căsătorie. Se pare că era replica iubitei la scuzele pe care O. Goga le-ar fi murmurat în clipele de agonie dinaintea morții pentru „Mireasa mea albă, albă cu chipul bălai"[110].

Va deceda în 1965 la Sibiu, fiind înhumată în Cavoul familiei.

Gemenii Romulus și Remus (n. 1882), botezați cu prenume latine, în buna tradiție a intelectualității ardelene dinainte de 1914, pentru a nu li se maghiariza prenumele, au o soartă aparte. Romulus (Romi) va deceda în mai 1891 după o fulgerătoare meningită[111]. Remus urmează studii de inginerie la Berlin, după care se întoarce la Sibiu. În 1914, la izbucnirea Marelui Război, renunță la cetățenia maghiară și scrie forurilor militare că nu se va înrola în armata austro-ungară. Trece în România, va intra voluntar în Armata Română și va participa la campaniile acesteia din 1916–1918[112]. În România Întregită va fi deputat în Parlament. Rămâne necăsătorit. Cariera profesională o încheie ca angajat al Filarmonicii de Stat din Sibiu, în anii „democrației populare". Moare la Sibiu, în 22 iulie 1958, găsindu-și odihna veșnică în Mausoleul familiei din Dumbrava Sibiului.

trece de verișoara ta, n–ai nici o răspundere și, sper, nici o considerație. E destul de îndrăzneață să se lege în tot locul de tine. La Palat găsește ea drumul și singură. L–a umblat doar destul".

[110] Ion Itu, *op. cit.*, p. 113. Scena este povestită de Lucia, sora sa, care a însoțit-o la tristul eveniment.

[111] Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 10. O sursă de istorie orală vorbește de pneumonie. Cf. Georgeta Cosma, apropiată de Lucia Cosma, Sibiu, 17 octombrie 2017.

[112] Lucia Cosma, *op. cit.*, p. 13–14.

*

Din păcate copiii Mariei și ai lui Partenie Cosma, căsătoriți (fetele) și necăsătorit (Remus) nu au urmași. Arborele genealogic se întrerupe brusc. Casele familiei din Sibiu și Căciulata/Călimănești sunt disputate astăzi de persoane care se pretind nepoți colaterali. O persoană, astăzi în vârstă, care a îngrijit-o pe Lucia Cosma la bătrânețe, o emigrantă în Germania care a intrat în posesia unor acte de proprietate ale familiei Partenie Cosma pe care vrea să le valorifice în instanță. Totul pe fondul unor afaceriști sibieni care vizează vila din Sibiu, respectiv, a unei instituții a statului român care folosește vila din Căciulata-Călimănești. Rămâne valabil versul patriotului român basarabean Grigore Vieru potrivit căruia „Casa părintească nu se vinde”.

DIN ISTORIA BĂNCII ROMÂNEȘTI *TÂRNĂVEANA* DIN SIGHIȘOARA (1905-1924)

Nicolae Teșculă*

Abstract: *The article presents aspects of the history of the first Romanian bank in Sighișoara, the „Târnăveana", which was organized along the lines of the Romanian banks that operated in the Austro-Hungarian Empire at the end of the 19th and beginning of the 20th century. Founded in 1905, the bank brought together the local Romanian elite from the city and the surrounding villages: priests, lawyers, and wealthy farmers. The activity of the first Romanian credit institution in Sighișoara between 1905, the first year of its existence, and 1924, when it could no longer recover from bankruptcy and disappeared from the Romanian banking system, showed the presence of a mature Romanian elite in the town on the Târnava Mare, with solid connections within the Romanian elites of Transylvania. Even though this bank did not reach the level of other banks, such as Victoria in Arad or Economul in Cluj, it proved to be a reputable middle-class bank within the Romanian credit system, despite the competition from the local Saxon and Romanian banks in the surrounding cities, and was able to survive and operate successfully even during the difficult period of the First World War. The establishment and functioning of the bank is an expression of an active local elite involved in the Transylvanian public life, aware of its role in the life of the Romanian population, and contributed to the development of the community. This elite was aware that national and political activities were doomed to failure without economic support. Therefore, they were not only involved on a national and cultural level but also economically. It is the expression of an extraordinary generation that significantly contributed to the creation of the modern Romanian nation-state.*

Keywords: Banks, Sighișoara, Transylvania, Romanians, economic activities, early 20th century.

Considerații introductive

Unul dintre elementele definitorii ale epocii moderne în spațiul european este reprezentat de prezența băncilor și a sistemului de credit. În epoca modernă, băncile au reprezentat elementul central de păstrare, de centralizare și de mișcare a capitalului. Banca a fost mijlocul prin care capitalul a fost investit și valorificat în diverse sectoare economice.

Pentru spațiul transilvănean au funcționat două tipuri de bănci: cele organizate sub formă de societăți pe acțiuni și cele de tip cooperatist sau casele de păstrare. Primele au ca model sistemul implementat în spațiul

* Doctor în istorie, muzeograf; director Muzeul de Istorie Sighișoara; e-mail: nicolaetescula@gmail.com

german de Hermann Schultze din Delitzsch, cunoscut în istorie drept *Sistemul Schultze Delitzsch,* care era adaptat nevoilor claselor de mijloc orășenești și comercianților. Baza întregului organism o constituia capitalul propriu format din părți sociale. Capitalul era completat printr-un fond de rezervă, mărginit de obicei de 10% din valoarea capitalului subscris. Beneficiul realizat se împărțea asociaților sub formă de dividende. Răspunderea asociaților pentru obligațiunile contractate era solidară și nemărginită. Personalul era retribuit. Cercul de asociați și clientela erau foarte largi și nu existau cooperative centrale, se milita pentru descentralizare[1]. Acest model a fost, inițial, agreat de românii ardeleni, deoarece corespundea mai bine intereselor lor locale. O a doua categorie o reprezentau băncile organizate sub forma societăților pe acțiuni, în cazul românilor cel mai bun exemplu fiind *Banca Albina*[2].

Cel de-al doilea model implementat a fost cel gândit de *Friedrich Wilhelm Raiffeisen,* ca o cooperație de tip țărănesc, care nu are capitalul format din părți sociale subscrise și vărsate de asociați, ci, în cel mai bun caz, are părți sociale foarte reduse. Baza financiară era întărită prin fondul de rezervă indivizibil, format din excedentele realizate de întreprindere. Cooperația nu urmărea obținerea de beneficii. Excedentul realizat se trecea la fondul de rezervă și se întrebuința pentru opere sociale, culturale, etc. Părțile sociale erau răsplătite printr-o dobândă mică și nu prin dividende. Răspunderea asociaților pentru obligațiunile contractate de societate era solidară și nemărginită. Funcțiile se exercitau în mod onorific, nefiind retribuite. Cercul de activitate era mărginit din punct de vedere teritorial, fiind un sistem central cu unități cooperative mărunte, care aveau nevoie de o centrală. Cooperativa a pornit de la ideea ajutorului reciproc al celor interesați, ceea ce nu excludea însă sprijinul unor persoane mai avute, care își aduceau aportul lor moral și material. Întreaga personalitate a tovărășiilor, atât morală, cât și materială, este pusă în slujba aproapelui. Motto-ul după care funcționau era: „Toți pentru unul și unul pentru toți”, unind contribuția celui bogat cu a celui sărac. Principiul fundamental al acestui sistem era ca membrii să păstreze contactul personal, formându-se o rețea de ajutor reciproc și o amiciție între asociați[3]. În cazul românilor

[1] Philip Heimberger, *Cooperativa săsească de tip Raiffeisen din Ardeal,* Teză pentru doctorat în drept, prezentată și susținută în ziua de 22 noiembrie 1939, Cluj, Tipografia „Universala” S.A. 1939, p. 8.

[2] Nicolae Petra-Petrescu, *Băncile românești din Ardeal și Banat,* Sibiu, Edit. Cartea Românească, 1936, p. 32–33.

[3] Philip Heimberger, *op. cit.* p. 8.

ardeleni abia în 1893, *Asociația de Agricultură din comitatul Sibiu* a înființat cea dintâi cooperativă de tip Raiffeisen în satul Roșia[4].

Acest fenomen al apariției și dezvoltării sistemului bancar a cuprins și spațiul transilvănean încă din primele decenii ale scolului al XIX-lea. După cum se știe, prima bancă a apărut la Brașov în anul 1835: *Kronstädter Allgemeine Sparkassa* (Casa generală brașoveană de economii), care a funcționat sub forma unei cooperative de credit. La Pesta, în anul 1840, s-au pus bazele *A Pesti elsó hazai takarékpénztár* (Prima casă de economii din Pesta), urmată peste un an de *Hermannstädter Allgemeine Sparkassa* (Casa generală sibiană de economii)[5].

Conturarea Sibiului ca centru financiar regional al sașilor ardeleni în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a determinat elitele române să pună bazele, în urbea de pe Cibin, a *Băncii Albina*, în 1872[6]. Aceste prime bănci, în lipsa unei legislații specifice în domeniul financiar-bancar, au apărut și funcționat în baza codului civil austriac din 1853. Abia în anul 1874, prin Legea XXXVII – *Legea comercială din Ungaria* – se acorda drept de liberă dispoziție institutelor financiare, obligându-le doar la o anumită publicitate a gestiunii lor. La această lege s-a adăugat cea a dreptului cambial din 1876 și a falimentelor din 1881. Pe temeiul acestei legislații, societăți pe acțiuni erau socotite acele asociații, care s-au format pe baza unui număr determinat de acțiuni, de valoare egală. Pentru obligațiunile efectuate de asociați, aceștia nu erau răspunzători decât raportat la valoarea acțiunii lor. Constituirea societățiilor era condiționată de asigurarea întregului capital fundamental (integritatea subscrierii), statutele lor trebuiau stabilite obligatoriu, iar publicitatea era obligatorie, prin inscrierea institutelor de credit în registrul firmelor comerciale. Subscrierea acțiunilor era condiționată de întocmirea prospectelor și efectuarea unui *aconto* de 10% asupra primului vărsământ. În continuare, alt *aconto* de 30% putea fi solicitat, doar după ce a avut loc adunarea generală constituantă. Ea trebuia convocată în decurs de două luni de la exprimarea termenului de subscriere[7].

Acest fenomen al dezvoltării sistemului bancar în Transilvania nu putea să ocolească Sighișoara. Aici s-au înființat două bănci. Prima bancă a apărut în 1862 și era dedicată micilor meșteșugari: *Schäßburger Gewerbe*

---

4 Nicolae Petra-Petrescu, *op. cit.* p. 33.

5 Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania în perioada dualismului austro-ungar (1867–1918),* Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 71 [infra: *Băncile românești din Transilvania* ...].

6 Pe larg despre aparția și evoluția Băncii *Albina* din Sibiu, vezi: Mihai Drecin, *Banca „Albina" din Sibiu. Instituție națională a românilor transilvăneni (1871–1918),* Cluj Napoca, Edit. Dacia, 1982, passim.

7 *Ibidem,* p. 35.

und Vorschußverein, iar cea de a doua: *Schäßburger Spar-und Hypotheken-Kreditverein,* înființată în 1870, era dedicată nevoilor marilor antreprenori din oraș, cu activități în domeniul industriei textile și a marelui comerț. Cele două bănci s-au unit în 1918 și a luat ființă: *Schäßburger Vereinigte Gewerbe- und Hypothekenbank Aktiengesellschaft* (Banca Unită pentru Industrie și Ipotecă Sighișoara S.A.), care a funcționat neîntrerupt până la instaurarea regimului comunist[8].

Înființarea băncii

Informațiile legate de înființarea și evoluția Băncii *Târnaveana* din Sighișoara le avem din presa vremii, în special din revistele cu caracter economic din epocă, precum: „Anuarul Băncilor Române” și „Revista Economică”, la care se adaugă sumare informații existente în jurnalele românești din Transilvania, „Telegraful Român” și „Gazeta Transilvaniei”. Din păcate, nu am reușit să identificăm existența un fond documentar arhivistic care să cuprindă documente referitoare la înființarea și evoluția băncii[9].

Revenind la sistemul bancar românesc, în primul deceniu, după înființarea Băncii *Albina*, au apărut foarte puține institute de credit românești. Mai apoi, în perioada 1880–1890 s-au înființat 19 bănci, iar în perioada 1901–1914 funcționau 175 de instituții de credit, dintre care 102 erau societăți pe acțiuni și 73 reuniuni de credit. În anul 1905, primul al funcționării Băncii *Târnăveana* la Sighișoara, în partea maghiară a Austro-Ungariei existau un număr de 465 de bănci. Dintre acestea, 115 erau românești. În același an, în Transilvania, o bancă reușea să deservească un număr de circa 15.000 de locuitori[10].

Deși, la o primă vedere par numeroase, aceste bănci nu erau în măsură decât cu puține excepții să susțină agenții sau filiale în alte localități. Pe de altă parte, procesul de constituire a băncilor era determinat de disponibilitățile de capital, care se regăseau îndeosebi în mari orașe ca: Sibiu, Arad, Cluj, Oradea. Băncile din micile orașe aveau o putere financiară redusă, cu disponibilități de capital limitate și au urmărit să atragă economiile chiar și a celor mai mărunți acționari, pentru a asigura capitalul înființării. De altfel, o caracteristică a sistemului financiar-bancar românesc din Transilvania era că, deși prezentau o

---

8 Adonis P. Mihai, *Statutele Băncii Unite pentru Industrie și Ipotecă S.A. din Sighișoara (1831)*, „Alt-Schaessburg”, nr. 8, 2015, p. 141.

9 La Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale ale României există un fond dedicat unei Bănci *Târnăveana* la Sighișoara, dar este vorba de o altă instituție financiar-bancară, care a funcționat în perioada interbelică, preluând doar numele vechii bănci.

10 Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania ...,* p. 84–88.

anumită densitate geografică, ele mai degrabă funcționau într-o rețea și nu într-un sistem concurențional clasic. La acest lucru se mai adăuga prudența și seriozitatea structurilor de conducere, de supraveghere și de control, care au determinat o stabilitate a sistemului financiar bancar românesc transilvănean. Practic, în orizontul cronologic 1872–1914, dintre cele 168 de bănci românești au falimentat doar 5 sau 6[11].

După cum am văzut, succesul Băncii Albina a determinat elitele locale să facă pași în vederea înființării unor instituții de credit locale. Pentru vechiul burg medieval de pe Târnava Mare, primele inițiative au existat încă din anul 1898. În acest sens, foaia arhidiecenzană de la Sibiu, „Telegraful Român", anunța numărul din 23 aprilie 1898, despre: „necesitatea unui «Institut de credit si economii», societate pe acțiuni cu reședința în Sighișora în interesul moral și material al poporațiunei din loc și jur, învit prin acésta în scopul înființărei acelui institut la adunarea consultátóre, – concesionată – ținândă în edificiul școlei române din Sighișora, Duminecă la 26 Apriliu 8 Maiu a.c. 2 óre d.a. pre toți aceia cari se intereseză cu adevărată iubire de neam și din punct de vedere economic material de sórtea poporului !"[12].

În spatele inițiativei a stat protopopul sighișorean, Demetriu Moldovan. Imediat după primul anunț, presa vremii oferă detalii cu privire la inițiativă: „Scopul interprinderei nóstre deci va fi înființarea unui institut de credit și economii pentru inteligența și poporul din Sighisóra și jur și părțile învecinate cu sediul în Sighișora. Institutul să va înființa pe timp ne determinat cu un capital fundamental de 20.000 fl. împărțit în 400 acțiuni a 50 fl. fiecare acțiune să va solvi în ratele hotărânde prin adunarea primă a acționarilor. – Insinuările și subscrierile de acțiuni au să să facă la esmișii colectanți din partea adunărei consultative ținută la 26 Aprilie 8 Maiu a.c. cu susținerea acelor insinuări și subscrieri pe caracterul și reputațiunea lor ca adevărați și sinceri sprijinitori ai neamului românesc. Sighișora din ședința adunărei consultative ținută la 26 Aprilie (8 Maiu) 1898". Semnează propopopul Demetriu Moldovan, în calitate de președinte și preotul Ioan Muntean, în calitate de actuar[13].

Inițiativa era lăudabilă, dar, din păcate, nu se vor putea aduna banii și acționarii necesari și peste doi ani, în 1900, protopopul Demetriu Moldovan vine cu clarificări: „Din mai multe părți mi-s'a făcut întrebarea, că în ce stadiu a ajuns causa înființărei unei bance românești proiectată în Sighișora,

[11] Iosif Marin Balog, *Elitele financiar-bancare românești din Transilvania (1895-1918). Considerații teoretico-metodologice și evaluări statistice*, „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu». Series Historica. Supliment", 2016 p. 34–35.

[12] „Telegraful Român", nr. 44 din 23 aprilie/5 mai 1989, p. 175.

[13] Idem, nr. 65 din 16/28 iunie 1898, p. 259.

la ce răspund, «că pe lângă tote obtrudările îndeplinite în scopul înființărei acelui institut atât de necesar în aceste părți, –nu ni-a succes a-1 înființa în lipsa numărului suficient de acționari, – fiind din 400 á 100 coróne numai 69 acțiuni cu totul insinuate !». Causa acestui resultat a fost recolta de tot miseră din anii 1897 și 1898, ale cărei urmări triste, se simt pănă azi. La timp favorabil înse, vom reveni la înființarea acelui institut”[14].

În cele din urmă, la data de 11 septembrie 1904 se vor pune bazele Băncii *Târnaveana. Institut de credit și economi. Societate pe acții în Sighișoara*, care avea un capital de 60.000 de coroane, 600 de acțiuni a câte 100 de coroane fiecare. Consiliul de administrație era format din: Ioan Muntean, Nicolae Dobre, Chirion Muntean, Nicolae Manta, Mihai Gavrilă și dr. Toma Cornea[15]. Imediat după inființare, la începutul anului 1905, presa vremii menționează despre deschiderea noului institut bancar: „Atragem atențiunea cititorilor noștrii asupra publicațiunei de pe pagina a-IV-a a direcțiunei nou înființatului institut de credit și economii «Târnăveana» din Sighișóra”[16].

Organizarea băncii

După cum am văzut, în ciuda entuziasmului elitei locale, lipsa capitalului și a unor inițiative în domeniul comercial și industrial ale elitei românești, la care se adaugă și prezența deja a două instituții de credit în urbe a făcut ca înființarea primului institut de credit românesc la Sighișoara să se realizeze doar în ultimul trimestru al anului 1904 și să devină activă, odată cu începutul anului următor[17].

După modelul Băncii *Albina* au funcționat și celelalte instituții de credit românești. Un rol important în activitatea unei bănci îl avea adunarea generală a acționarilor, care aproba rapoartele comitetelor de direcțiune și a celor de supraveghere, stabilea definitivarea bilanțurilor anuale și cuantumul dividendelor plătite anual, alegea membrii comitetului director și pe cei ai comitetului de supraveghere[18].

---

[14] Idem, nr. 52 din 9/22 mai 1900, p. 207.

[15] *1905-1906 Pénzűgyi Compass. A Nylvános Számadásra Kotelezett Vállalatok és a Nagyipar Évkőnyve*, Tizenötödik Évfolyam, Sz. Kormos Alfred, Budapest, 1906, p. 1023.

[16] „Telegraful Român”, nr. 6 din 18/31 ianuarie 1905, p. 25.

[17] În prima menționare a băncii apare ca an de înființare 1905: „Anuarul Băncilor Române”, anul VIII, Editura delegațiunii exmise de conferința directorilor de bancă din 25-26 iunie 1898, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane Sibiu, 1906, p. 139.

[18] Vasile Dobrescu, *Funcții și funcționalități în sistemul de credit românesc din Transilvania până la Primul Război Mondial. Studiu de caz,* Târgu-Mureș, Edit. Universității „Petru Maior”, 2006, p. 34.

Comitetul director era considerat organul executiv al băncii. El trasa liniile esențiale ale politicii financiare pe anul în curs, avea rolul de a face o activitate eficientă de administrare. Aproba toate chestiunile cu privire la buna funcționare a băncii. Numărul membrilor comitetului director varia între 5 și 12 membri, care alegeau un președinte și un vicepreședinte. O dată la 3–6 ani erau aleși un număr de 2–3 membri noi. De obicei, președintele comitetului director avea cel mai mare număr de acțiuni și de obicei era o personalitate locală[19].

Membrii comitetelor de supraveghere erau aleși pe o perioadă de trei ani și numărul lor varia între trei și cinci persoane. Din cadrul lor se putea alege un președinte și un vicepreședinte. Dreptul de control al comitetelor de supraveghere era unul nelimitat și în caz de nereguli aveau dreptul de a convoca adunări generale extraordinare[20].

Funcționarii erau recrutați prin examene, trebuiau să aibă cunoștințe foarte bune de limbă maghiară și germană, erau supravegheați în activitatea lor de către comitetul director și de către comitetul de supraveghere. De obicei erau absolvenți ai unor instituții de învățământ în domeniul comercial, cum ar fi de exemplu Școala Comercială Superioară din Brașov[21].

Înființarea acestei școli se petrecea în anul 1833, când în urbea de sub Tâmpa se deschidea *Școala din Cetate,* susținută de *Comunitatea religioasă a comercianților români*, care oferea elevilor, pe lângă instrucția elementară, un minim de cunoștințe necesare unui viitor comerciant. Această școală a funcționat câțiva ani. Apoi, datorită exigențelor dezvoltării comerțului, *Eforia școalelor centrale române greco-orientale* din Brașov a reluat inițiativa fondării unei școli speciale de comerț. Astfel, în 1869, lua ființă *Școala Comercială Română din Brașov*. Ea a fost cea de-a doua instituție de profil din partea ungară a imperiului, unde mai exista doar Academia de Comerț din Pesta, fondată în 1857, care avea ca limbă de studiu germana. Școala brașoveană s-a bucurat de un renume deosebit, iar absolvenții ei se puteau înscrie la academiile de comerț din țară și din străinătate, puteau urma cursurile unui institut pentru a deveni profesori la școlile comerciale sau se puteau încadra ca funcționari la bănci, birouri de poștă, de administrație publică, de contabilitate, s.a.m.d. Foarte mulți dintre ei au optat pentru a lucra în institute de credit românești din Transilvania[22].

---

19 *Ibidem,* p. 37–46.
20 *Ibidem,* p. 51–65.
21 *Ibidem,* p. 69–91.
22 Pe larg despre evoluția școlii la: Ion Zainea, *Școala Comercială Română din Brașov – pepinieră de comercianți și funcționari de bancă pentru întreg spațiul geografic național,* „Cumidava”, XXVI, 2003, p. 87–105.

După acelaşi model consacrat la băncile româneşti s-a organizat şi Banca *Târnăveana* din Sighişoara. Dacă ar fi să facem o ilustrare a membrilor comitetului director, am avea următoarea situaţie pentru perioada 1906–1917:

An[23]	*Preşedinte*	*Director executiv*	*Membru*	*Membru*	*Membru*	*Membru*
1906	Ioan Muntean	Toma Cornea	Nicolae Dobre	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	-
1907	Ioan Muntean	Toma Cornea	Chrion Muntean	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	-
1908	Ioan Muntean	Toma Cornea	Chrion Muntean	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	Nicolae Dobre
1909	Ioan Muntean	Toma Cornea	Toma Cornea	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	-
1910	Ioan Muntean	Toma Cornea	Onoriu Sasu	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	-
1911	Ioan Muntean	Toma Cornea	Onoriu Sasu	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	-
1912	Ioan Muntean	Toma Cornea	Onoriu Sasu	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	Nicolae Dobre
1913	Ioan Muntean	Toma Cornea	Onoriu Sasu	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	Ambrosiu Stoicoviciu
1914	Ioan Muntean	Toma Cornea	Onoriu Sasu	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	Ambrosiu Stoicoviciu
1915	Ioan Muntean	Toma Cornea	Onoriu Sasu	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	Ambrosiu Stoicoviciu
1916	Ioan Muntean	Toma Cornea	Onoriu Sasu	Nicolae Manta	Mihăilă Gavrilă	Ambrosiu Stoicoviciu
1917	Ioan Muntean	Toma Cornea	Onoriu Sasu	Nicolae Manta	Ambrosiu Stoicoviciu	-

Pentru anul 1918, conform „Anuarului Băncilor Române”, preşedintele comitetului director era Ioan Muntean, vicepreşedinte Mihăilă Gavrilă,

[23] Surse: **An 1906**: „Gazeta Transilvaniei”, anul LXIX, Braşov, nr. 36, 16 februarie/ 1 martie 1906, p. 4; **An 1907:** „Mihók-Féle Magyar Compass”, 1907/08, XXXV évfolyam, Pénzügyi és Kereskedelmi Évkönyv I. Rész: Pénz-és hitelintézetek Sz. dr. Galánthai Nagy Sándor, Budapest, 1908, p. 876 [infra: „Mihók-Féle Magyar Compass”...]; **An 1908:** „Mihók-Féle Magyar Compass”…, 1908/09… p. 956; **An 1909:** „Anuarul Băncilor Române”, anul XI, 1910, Sibiu, 1909, p. 131; **An 1910:** „Mihók-Féle Magyar Compass”… 1909/10, XXXVIII, p. 1039; **An 1911:** „Mihók-Féle Magyar Compass”…, p. 1097; **An 1912**: „Mihók-Féle Magyar Compass”…, 1912, p. 1204; **An 1913:** „Mihók-Féle Magyar Compass”…, p. 1230; **An 1914**: „Mihók-Féle Magyar Compass”…, 1914, p. 1225; **An 1915:** „Mihók-Féle Magyar Compass”…, p. 1181; **An 1916:** „Mihók-Féle Magyar Compass”…, p. 1191; **An 1917:** „Mihók-Féle Magyar Compass”…, p. 1189.

„proprietar" –Toma Cornea și membrii: Onoriu Sasu, Nicolae Manta și Ambrosiu Stoicoviciu[24], situație care se păstrează și în 1919[25], apoi, în 1920 rămâne președinte Ioan Muntean și membrii: Mihăilă Gavrilă, Onoriu Sasu, Nicolae Manta și Ambrosiu Stoicoviciu[26], iar în 1921 revine în consiliul director, Toma Cornea[27]. În 1922, avem aceeași echipă în fruntea institutului de credit: Ioan Muntean, Toma Cornea, Onoriu Sasu, Mihăilă Gavrilă și Nicolae Manta[28]. După această dată nu mai avem date cu privire la conducerea institutului de credit.

Legat de Comisia de supraveghere, în 1905, avea în componență pe Mihai Ittu, Ioan Herțioagă, Ioan Dan, Mihai Moldovan, Nicolae Belu[29]. Până în anul 1908 structura rămâne aceeași. În acest an i se adaugă un nou membru, Ioan Rucărean, econom din Sighișoara[30]. În 1910, este compusă din Ioan Herțioagă, preot în satul Daia, Ambrosie Stocioviciu, directorul Școlii Confesionale Ortodoxe din Sighișoara, Ioan Cristea, paroh în satul Șaeș, Ioan Cristea cârciumar din satul Daneș și Iosif Cristea, econom și învățător pensionar din Șaeș[31]. În 1912, Ioan Rucărean îl înlocuiește pe Ioan Herțioagă[32], iar în 1913 Ambrosiu Stoicoviciu părăsește comitetul de supraveghere[33]. Pentru perioada Marelui Război, inclusiv în anul 1919, nu apar modificări în cadrul comitetului de supraveghere[34]. Iar în 1921 acesta are o nouă componență: Mihail Țițeiu, Mihail Moldovan, loan Cristea, Zaharie Filip[35].

În privința funcționarilor, aici situația este mult mai volatilă. Periodic sunt făcute anunțuri cu privire la organizarea unor concursuri de funcționari. De plidă, în 1907, se organizează concurs pentru ocuparea unui post de practicant, care trebuie să fie absolvent a unei școli comerciale[36], anunț

[24] „Anuarul Băncilor Române", anul XIX, 1918, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1917, p. 67.
[25] Idem, Anul XX, 1919, p. 69.
[26] „Revista Economică", nr. 17 din 24 aprilie 1920, p. 164.
[27] Idem, nr. 15 din 16 aprilie 1921, p. 150.
[28] Idem, nr. 18 din 18 mai 1923, p. 215.
[29] *1905-1906 Pénzűgyi Compass. A Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és a Nagyipar Évkönyve*, Budapest, 1906, p. 1023.
[30] *Mihók-Féle Magyar Compass*, 1908/09, Budapest, 1909, p. 956
[31] Idem, 1910/11, p. 1039.
[32] Idem, 1912/13 p. 1204.
[33] Idem, 1913/14 p. 1230.
[34] „Anuarul Băncilor Române", an XX, Sibiu, 1918, p. 69.
[35] „Revista Economică", nr. 15 din 16 aprilie 1921, p. 150.
[36] Idem, nr. 30 din 28 iulie 1907, p. 288.

reluat în 1909[37], 1912[38] și 1913[39]. În același an se scoate la concurs postul de „contabil conducător"[40] și în 1916 un post de contabil[41].

Un caz aparte îl avem în anul 1922 când, probabil din cauza problemelor avute de banca sighișoreană, în paginile „Gazetei Transilvaniei", un: „contabil bilanțier, absolvent al Școalei comericale superioare din Brașov, fiind brașovean dorește să ocupe în Brașov un post de contabil". Numele acestui contabil este Eugen R. Negruț și lucrează până în data de 15 iulie 1922 la Banca *Târnăveana* din Sighișoara[42].

Revenind la conducere și, implicit, la acționariat, după modelul celorlalte bănci, elitele bancare sunt omogene și închise pentru membrii celorlalte națiuni, așa încât indivizi noi sau grupuri cu status economic și profesional câștigat prin virturea meritocrației puteau să pătrundă, cu relativă ușurință, mai ales prin constituirea unei noi bănci. Un element definitoriu în cazul românilor ardeleni este cumulul de funcții în cadrul sistemului financiar-bancar. Directori executivi ai băncilor prezenți în comitetele de direcțiune și în cele de supraveghere, fiind adesea și funcționari propriu-ziși, care asigurau derularea activitățiilor băncii[43]. În cazul nostru, am văzut rolul jucat în acest sens de avocatul Toma Cornea.

În prim planul vieții Băncii *Târnăveana* două persoane au fost implicate activ pe toată perioada funcționării acesteia. Este vorba de preotul ortodox din Sighișoara, Ioan Muntean și de avocatul Toma Cornea, tot din Sighișoara.

Despre Ioan Muntean știm că este sighișorean de origine, se naște în anul 1855. Absolvent al Institutului Pedagogic–Teologic din Sibiu, devine învățător și mai apoi director al Școlii Confesionale Ortodoxe din urbea de pe Târnava Mare. În anul 1897 devine preot în Sighișoara. Moare în 7 ianuarie 1926 la Sighișoara[44]. După cum am văzut, a îndeplinit funcția de președinte al comitetului director.

Director executiv și, după cum o să vedem, întemeietorul și sufletul acestei societăți pe acțiuni va fi avocatul Toma Cornea. S-a născut în localitatea Ilieni, în 7 iulie 1874. Cursurile primare le face la Făgăraș, iar

[37] Idem, nr. 36 din 5 septembrie 1909, p. 380.
[38] Idem, nr. 20 din 18 mai 1912, p. 254.
[39] „Gazeta Transilvaniei", nr. 95 din 2/15 mai 1913, p. 4.
[40] „Revista Economică", nr. 25 din 23 iunie 1912, p. 261.
[41] Idem, nr. 17 din 22 aprilie 1916, p. 212.
[42] „Gazeta Transilvaniei", nr. 213 din 28 mai 1922, p. 4.
[43] Iosif Marin Balog, *op. cit.*, p. 38–39.
[44] „Groß-Kokler Bote vereinigt mit der Schäßburger Zeitung", nr. 2453, 10 Januar 1926, XLVIII Jahrgang, p. 3.

cele liceale la Brașov. Urmează apoi studiile universitare la Facultatea de Drept și Științe Juridice din cadrul Universității din Budapesta, cu o bursă din partea Societății „Transilvania”, între 1894–1899. Doctoratul îl susține la Universitatea din Cluj. Din anul 1903 deschide un birou de avocatură la Sighișoara și din 1911 devine președinte al Despărțământului Sighișoara al Asociației ASTRA, iar din 1905 director al Băncii *Târnăveana* din Sighișoara. Adunarea cercului electoral Sighișoara din 25 octombrie 1918 l-a ales ca delegat titular la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. A fost ales membru în Marele Sfat Național Român din Transilvania. După unire, este numit prefect al județului Odorhei, în anii 1920–1921. Din 1930 devine avocat în Sibiu. Moare în anul 1944 în timpul unui bombardament asupra Gării de Nord din București[45].

La fel ca și în cazul celorlalte bănci remarcăm o numeroasă prezență a clerului în conducere. Prezența acestora, deși la prima vedere pare surprinzătoare, este explicată prin faptul că sunt o categorie socio-profesională competentă, școlită în institute teologice și, uneori, în universități de prestigiu, și au o experiență bogată în domeniul administrării bunurilor și averilor bisericești[46]. În cazul nostru avem o serie de preoți, precum: Ioan Muntean, preot paroh în Sighișoara, Onoriu Sasu, preot paroh ortodox în satul Daneș[47], Ioan Cristea, preot ortodox în satul Șaeș[48]. Ultimii doi prezenți în comitetul director și în cel de supraveghere.

O altă categorie profesională este cea a avocaților. În cazul lor, expertiza în domeniul financiar dobândită în timpul studiilor îi recomandă a fi prezenți în structura de conducere a băncilor[49]. Pentru Sighișoara îl avem pe avocatul Toma Cornea.

O altă categorie este cea a proprietarilor de pământ, a țăranilor înstăriți. În acest sens îl avem pe Mihăilă Gavrilă, econom în Sighișoara, Iosif Cristea, econom, dar și învățător pensionar din Șaeș, Nicolae Manta, econom din Sighișoara[50], Ioan Rucărean, econom din Sighișoara[51]. Alături de ei, tot la nivelul conducerii, îl găsim pe învățătorul Ambrosiu

---

[45] *Dicționarul personalităților Unirii. Delegații Adunării Naționale de la Alba Iulia,* coord. Dragoș Ursu,Tudor Roșu, Cluj Napoca, Edit. Mega, 2019, p. 411.

[46] Iosif Marin Balog, *op. cit.*, p. 43.

[47] Vasile Dobrescu, *op. cit,* p. 214.

[48] *Ibidem,* p. 299.

[49] Iosif Marin Balog, *op. cit.*, p. 44.

[50] Vasile Dobrescu, *op. cit,* p. 177.

[51] *Ibidem*, p. 270.

Stoicoviciu[52], directorul Școlii Confesionale Ortodoxe din Sighișoara și pe Ioan Cristea, cărciumar din satul Daneș[53].

La o analiză după criteriul ocupațiilor membrilor comitetului director și al celui de supraveghere din cadrul Băncii *Târnăveana*, observăm că în comitetul director 50% sunt reprezentanții clerului, 20% ai proprietarilor de pământ, câte 10% sunt învățătorii și avocații, în timp ce comercianții nu sunt reprezentați. La nivelul comitetului de supraveghere, 50% sunt economii, câte 20% sunt reprezentanții preoților și învățătorilor, 10% reprezintă comercianții, iar avocații nu sunt reprezentați.

Această situație se încadrează în tendința generală a băncilor românești din această perioadă, unde majoritatea relativă a reprezentanților comitetelor directoare ale institutelor de credit românești este reprezentată de clerici[54]. O particularitate, la Sighișoara, este cea a numărului mic al juriștilor, unde această categorie profesională a fost reprezentată doar de Toma Cornea, spre deosebire de celelalte bănci, unde după preoți, juriștii reprezintă cea de-a doua categorie profesională. În cazul Băncii *Târnăveana* locul al doilea, după ocupație, este al proprietarilor de pământ, care la nivelul provinciei transilvane se poziționează pe locul al treilea[55].

În comitetul de supraveghere, dacă la nivelul băncilor transilvănene, primul loc este ocupat de clerici[56], aici proprietarii de pământ dețin majoritatea. Urmați la procente egale de clerici și învățători. Spre deosebire de Sighișoara, la nivel național, locul doi este ocupat de avocați[57].

O altă caracteristică locală este că, pe lângă membrii conducerii băncii, care locuiau în Sighișoara, avem o serie de reprezentanți din satele aflate în hinterlandul orașului, din două sate, ambele cu o comunitate românească destul de mare: Daneș și Șaeș.

Banca, alături de celelalte bănci românești din Transilvania, a făcut parte din Uniunea Bancară *Solidaritatea*, organizată în jurul Băncii *Albina* din Sibiu. În comitatul Târnava Mare, pe lângă banca sighișoreană, în uniune, existau șase instituții bancare[58]. Multitudinea de bănci românești create la începutul secolului XX a dus la apariția unor dezechilibre între diferitele instituții de credit, la o concurență păguboasă între ele și chiar la falimente. Banca *Albina*

[52] *Ibidem*, p. 229.
[53] *Ibidem*, p. 260.
[54] Iosif Marin Balog, *op. cit.*, p. 42.
[55] *Ibidem*.
[56] *Ibidem*, p. 43.
[57] *Ibidem*.
[58] „Megyesi Újság”, V. évfolyam, 33. Szám, Medyes, 1909, Augusztus 15, p. 1.

și-a arogat rolul de coordonare a activității bancare a românilor transilvăneni și în anul 1907 a apărut Uniunea Bancară *Solidaritatea*[59].

Debutul secolului al XX-lea a dus la un curent de reformă în cadrul sistemului financiar bancar românesc. S-au observat deficiențe în funcționarea unor instituții financiar-bancare și falimentul unora dintre ele, în anul 1903. Acest lucru a impus necesitatea construirii unui organism suprabancar, care să coordoneze întreaga activitate a băncilor române. La aceasta s-au adăugat imixtiunile tot mai fervente ale autorităților de resort de la Budapesta, care în contextul crizelor economice de la începutul secolului XX aveau o tendință tot mai accentuată de a instaura un control asupra băncilor naționalităților. În urma conferințelor bancare românești desfășurate între 1898–1907, s-a conturat Uniunea Bancară *Solidaritatea*, sub forma unei însoțiri (asociații) alcătuite în temeiul Legii XXXVII din 1875. Principala atribuție era controlul operațiunilor băncilor asociate, prin intermediul unor revizori-experți. Deciziile enunțate erau însă benevole, impunându-se necesitatea unui organism ale cărui decizii să fie executorii[60].

Capitalul și operațiunile băncii

În anul 1905, la înființare capitalul era de 60.000 de coroane divizat în 600 de acțiuni. O acțiune avea valoarea de 100 de coroane[61]. Acest capital se modifică în urma adunării generale din 27 februarie 1908, când valoarea capitalului social crește la 200.000 de coroane în 2.000 de acțiuni a câte 100 de coroane fiecare acțiune[62]. Acest capital social se păstrează până în anul 1920[63], când în urma conversiei va fi de 100.000 de lei[64].

Dreptul de vot în cadrul adunării generale a acționarilor era de un vot pentru o acțiune. De asemenea, „Cupoanele se prescriu după 1 an [...]. Ramii de operațiuni: escompt de cambii cu 8% inter. Impr. Hip. Cu 7% inter. Intab. Locul prim. Până la ½ valoare extravilan, ½ intravilan. Proviziuni nu se iau. Impr. Pe oblig. (neintab.) cu 8% intr. Orice proviziune. Depuneri cu abzicere 5%"[65].

---

59 Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania ...*, p. 477.

60 Pe larg despre activitatea Uniunii bancare *Solidaritatea*, vezi studiul lui Lucian Dronca, *Înființarea și activitatea Uniunii băncilor românești din Transilvania „Solidaritatea" (1907–1918)*, „Crisia", nr. XXII-XXIII, 2002-2003, p. 201-219.

61 „Revista Economică", nr. 24 din 17 iunie 1906, p. 233.

62 „Kőzponti Értesitő", Budapest, 1908, Május 3-án, XXXIII évfolyam, 36. Szám, p. 800.

63 „Revista Economică", nr. 17 din 24 aprilie 1920, p. 164.

64 Idem, nr. 15 din 16 aprilie 1921, p. 150.

65 „Anuarul Băncilor Române", an VIII, 1907, p. 139–140.

În urma primului an de funcționare și a primului bilanț contabil, banca: „ prezintă active totale de K 243,462– și următoarele poziții mai însemnate la active: Escont K 77,376–; Credite cambiale cu acoperire K 65,046–; Împrumuturi pe obligațiuni K 32,263– și împrumuturi hipotecare K 60,940–. La pasive: Capital societar vărsat K 56,890–. Depozite spre fructificare K 101,028–, o sumă frumoasă pentru început și Re-escont K 78,980–, asemenea destul de însemnat deja în primul an de gestiune. Interesele tranzitoare anticipate sunt prezentate cu K 9,006–, interese incassate cu K 3,482–. Profitul net realizat se cifrează cu K 2,47209, ceeace corespunde unei rentabilități de 4,34% ale capitalului societar vărsat[66].

Dividendele primite de acționari erau de 5%[67], din 1909 de 6 %[68], iar în 1918 va scădea la 4%[69]. În legătură cu operațiunile băncii evoluția tranzacțiilor și a activităților financiare în coroane pentru perioada 1905–1919 a fost următoarea:

An[70]	Active	Profit	Escont	Cambii cu acoperire ipotecară	Împrumuturi ipotecare	Depozite	Venit brut
1905	243,462	2,472	155,000	65,046	60,940	101,028	9,006
1906	559.872	4,429	232,811	158,621	97,848	208,293	18,668
1907	719,318	6,875	315,880	207,939	156,683	273,662	35.990
1908	766,221,	*9,182*	*309,383*	*212,473*	*140,391*	*251.511*	*34,893*
1909	813,527	6,123	344 343	282,969	118,411	201,751	61.791
1910	841,361	16,394	278,634	397,844	90,000	258,089	68,769
1911	903,521	70,524	261,529	733,683	75,712	317,329	70,524
1912	819,802	75,101	231.633	440,741	54,044	218,189	9,281
1913	714,236	73,767	190.899	577,860	43,165	144,170	73,767
1914	695,568	68,874	180,646	561,441	34, 995	100,927	68,874

[66] „Revista Economică”, nr. 24 din 17 iunie 1906, p. 233.
[67] *Ibidem.*
[68] „Gazeta Transilvaniei”, nr. 43 din 25 februarie/10 martie 1909, p. 3.
[69] „Revista Economică”, nr. 21 din 17 mai 1919, p. 204.
[70] Surse: **An 1905:** „Revista economică”, nr. 11 din 17 martie 1906, p. 134; **An 1906:** *Ibidem*, p. 134; **An 1907:** Idem, nr. 31 din 4 august 1907, p. 292; **An 1908:** Idem, nr. 8 din 23 februarie 1908, p. 110; **An 1909:** Idem, nr. 10 din 7 martie 1909, p. 143; **An 1910:** Idem, nr. 8 din 19 februarie 1910, p. 118; **An 1911:** Idem, nr. 7 din 11 februarie 1911, p. 122; **An 1912:** Idem, nr. 3 din ... 1912, p. 25; **An 1913:** Idem, nr. 4 din 26 ianuarie 1912, p. 35; **An 1914:** Idem, nr. 9 din ... 1914, p. 80; **An 1915:** Idem, nr. 5 din 30 ianuarie 1915, p. 48; **An 1916:** Idem, nr. 5 din ... 1916, p. 54; **An 1917:** Idem, nr. 2 din 27 ianuarie 1917, p. 15; **An 1918:** Nu am identificat date în literatura de specialitate; **An 1919:** Idem, nr. 17 din 26 aprilie 1919, p. 164; **An 1920:** Idem, nr. 15 din 17 aprilie 1920; **An 1921:** Idem, nr. 15 din 12 aprilie 1921, p. 150.

An[70]	Active	Profit	Escont	Cambii cu acoperire ipotecară	Împrumuturi ipotecare	Depozite	Venit brut
1915	574,348	61,419-	127,986	439,321	23,198	106,413	54,450
1916	444,282	9,318	74,015	306,323	18,004	124,704	39,428
1917	419,481	8,477	44,997	192,592	-	156,071	31,039
1918	-	-	-	-	-	-	-
1919	1.545,810	9,109	19,435	111,944	-	866,551	41,614

Pentru anul 1920 avem următoarele valori în lei:

An	Active	Profit	Escont	Cambii cu acoperire ipotecară	Împrumuturi ipotecare	Depozite	Venit brut
1920	2.457,147	12,219	6,162	1.909,668	-	1.033,645	2,220

Din tabelul de mai sus observăm că majoritatea tranzacțiilor erau făcute pe termen scurt, dominau cambiile și reescontul, ceea ce arată profilul clientelei băncii, care avea nevoie de bani pentru operațiuni financiare de scurtă durată și nu se implicau în afaceri de mare amploare, care necesitau operațiuni financiare de lungă durată, necesare pentru returnarea împrumutului.

Tot din tabel se vedem cum, în 1907, crește nivelul creditelor ipotecare, după care asistăm la o scădere a lor. Din păcate, în lipsa unor surse arhivistice, nu putem să prezentăm motivul căderii valorii acestor împrumuturi în anii următori.

Pentru anul 1921 se propune ca, din profitul net de 165.791,22 lei, să se acorde 10% dividende acționarilor, 25% să rămână în fondul de rezervă, 5% pentru fondul de pensii, 4% pentru plata (tiantiema) directorului executiv și tot 4% pentru plata funcționarilor, restul se lasă la dispoziția direcțiunii institutului de credit[71].

La nivelul anului 1922, activele băncii se ridicau la suma de 4.821.275,73 lei, a cambilor ipotecare la 206.765 lei, escontul avea o valoare de 24.414 lei, profitul era de 173.279,73 lei, depozitele erau în valoare de 2.213.951,32 lei și venitul anual de 335.0176,81 lei[72]. Din păcate pentru anii următori nu mai dispunem de date financiare cu privire la Banca *Târnăveana*.

Dintr-o scurtă analiză asupra datelor contabile de mai sus, observăm că după o perioadă de prosperitate în primii ani de funcționare, în 1909 și în 1912, datele financiare ale băncii nu sunt bune, mai apoi acestea scad în perioada Primului Război Mondial, când la nivelul Dublei monarhii se instituie un

[71] Idem, nr. 5 din 1 februarie 1922, p. 11.
[72] Idem, nr. 18 din 18 mai 1923, p. 215.

moratoriu asupra băncilor. Deși banca pare să își revină în primii ani de după Marea Unire, din cauza unor implicări ale băncii în domeniul forestier, după cum vom vedea mai jos, banca va intra în faliment.

Activitatea destul de dificilă din anul 1912 va determina pe acționarul Zaharie Colceriu, într-o corespondență trimisă „Revistei economice” de la Sibiu, să întrebe legat de viitorul institutului de credit sighișorean. Astfel, în numărul din 30 martie 1912, aflăm din relatarea acționarului sus-amintit, că Adunarea generală a acționarilor băncii, întrunită în data de 22 februarie, ar fi încredințat conducerea băncii să facă primii pași spre o fuziune, prin absorție, cu Banca *Albina* din Sibiu[73].

În numerele viitoare ale revistei, conducerea Băncii *Târnăveana* răspunde, arătând că viitorul institutului de credit, conform statutelor, depinde de votul Adunării generale și îl invită pe acționarul băncii să adreseze această întrebare și să facă o propunere în cadrul adunării generale și nu în presă[74].

Acest lucru va duce la o dispută în coloanele revistei sibiene. Zaharia Colceriu răspunde, arătând că a întrebat doar dacă direcțiunea institutului va pune în practică decizia Adunării generale cu privire la fuziune și că nu este vorba de o propunere a sa, ci de o hotărâre votată de acționari. Deplânge lipsa de înțelegere a direcțiunii institulului de credit și arată că apelul său în presă s-a făcut pentru salvarea capitalului românesc din urbe mai ales că: „Banca Austro Ungară își va deschide în Sighișoara filiala – se vor aglomera alte bănci străine, cari ne vor cuceri terenul bun românesc”. De asemenea, acuză pe directorul executiv, pe avocatul Toma Cornea, de conducere discreționară, fiind preocupat să își ia salariul și se crede protejat de cele 700 de acțiuni pe care le deține. În acest sens, pentru salvarea băncii solicită schimbarea conducerii, mai ales că Adunarea generală a votat pentru funziunea cu marea bancă sibiană[75].

În numele băncii răspund preotul Ioan Muntean și învățătorul Ambrosiu Stoicoviciu. Îl acuză pe Zaharie Colceriu că vorbește: „în jurul unei premise false” și că astfel de probleme țin de activitatea internă a băncii. Acuzele acționarului Colceriu țin de animozitățiile personale avute cu conducerea institutului, care a fost realeasă. Directorul executiv, avocatul Toma Cornea, nu și-a stabilit și nu și-a negociat veniturile provenite din activitatea de administrare a băncii sighișorene. De asemenea, Zaharia Colceriu nu reprezintă majoritatea acționarilor. Mai mult decât atât, directorul este o persoană responsabilă și în trecut a contribuit la salvarea băncii prin eforturi

[73] Idem, nr. 13 din 30 martie 1912, p. 195.
[74] Idem, nr. 15 din 13 aprilie 1912, p. 211.
[75] Idem, nr. 19 din 11 mai 1912, p. 241.

personale: „directorul nostru executiv ca inițiatorul și fundatorul principal al institutului nostru, a fost, ba este încă și astăzi unicul om de specialitate, în care ne-am putut întruni cu toții încrederea, căci nu numai prin înființarea acestei cetățui naționale economice a meritat aceasta încredere unanimă a noastră, ci și prin spiritul de jertfă, ce l-a dovedit în nenumărate rânduri, chiar in privința institutului nostru, căci să nu amintim altceva, decât aceea, că mai anii trecuți, când iarăși din motive personale, un fost membru al direcțiunii amenință cu discreditarea institutului nostru, directorul nostru singur, ca să potoleaseă patimile, s'a băgat în datorii, cumpărându-i toate acțiunile câte le-a fost avut – 120 bucăți; tot asemenea cu ocaziunea urcărei capitalului societății noastre, deși angajat fiind materialicește preste măsură în urma cumpărărei pe numele propriu a unei realități, având în vedere împrejurarea că institutul nostru nu avea localitate potrivită totuș – ca emisiunea să succeadă și astfel prestigiul unui institut românesc să nu sufere, a luat asupra sa cea mai mare parte a acțiunilor rămase nesubscrise de atari domni acționari, cari acuma ar dori ea singuri să dispună de averea societății,– luându-și asupra-și iarăși angajamente oneroase după cum am arătat, numai și numai în interesul institutului nostru”[76].

Legat de fuziunea cu Banca *Albina,* cei doi reprezentați ai Băncii *Târnăveana* explică arătând că: „directorul nostru singur a declarat, că în principiu nu e contra unei fuziuni, dar vor trebui desbătute și aflate modalitățile realizării. Iar culmea perfidiei, cu deosebire a acelor dela spatele d-lui acționar, o ating acești domni atunci, când se folosesc de unele vorbe vorbite între mai mulți acționari chiar referitor la modalități, făcând ironie la adresa directorului nostru pe conta lor proprie și a tuturor acționarilor institutului nostru, zicând că oare nu și-ar schimbă și acesta «principiul», dacă ar îmbia bunăoară «Albina» pentru 2 acții «Târnăveana» o acție «Albina». Aceasta ironie are sensul că, directorul nostru a spus că un funcționar a «Albinei» a făcut propunerea referitoare la o fuziune, îmbiind o acție «Albina» contra 3 acții «Târnăveana». Dânsul însă, adecă directorul nostru a zis, că la aceasta nu s'ar învoi, ci ar dori, că acționarii noștri să capete o acțiune «Albina» contra două «Târnăveana» și eventual ne-am învoi (toți acționarii) a suplini în bani gata diferința, ce-ar rezulta între valorile absolut reale a acțiunilor pe baza bilanțului anului curent, având în vedere, că prin urcarea capitalului «Albinei» fondurile de rezervă a acesteia față de capitalul urcat, scad. Și nu e comic, că un acționar, care singur spune, că 300-400 Cor. nu sunt de disprețuit – deci i-ar prinde bine – se ironizeze cele spuse de directorul nostru evident în favorul acționarilor noștri ? Dar totuș nu e așa comic !”. Mai aflăm că Zaharia Colceriu a mai avut o

[76] Idem, nr. 21 din 25 mai 1912, p. 256-257.

calitate, cea de funcționar demis al băncii: „Și anume pentru aceea nu, pentru că unul dintre autorii principali ai articulului referitor, chiar de loc nu este acționar, ci un simplu fost oficiant al institutului, pe care direcțiunea în urma purtării sale incorecte a fost constrânsă a-1 dimite din serviciul institutului". Cei doi conchid, arătând rolul determinant al Adunării generale și nu a unui acționar: „Statutele institutului însă nu se pot schimba de dl Zaharie Colceriu, ci numai de Adunarea generală"[77].

Din păcate, atitudinea unora față de conducerea băncii nu este favorabilă. După Marea Unire, în anul 1923 în paginile aceleași reviste se arată: „În Sighișoara s-a înființat în 1904 Societatea pe acții «Târnăveana». Despre această bancă se susține că nici pe departe nu corespunde așteptărilor. Este înființată pe banii țăranilor și se ajută, sau mai bine zis, trăiesc câțva domni după ea. Țăranii români din Sighișoara și jur se ajută cu cele 2 bănci săsești [...] care s'au unit din 1920"[78].

Cu toate acestea, activitatea instituției financiare este apreciată în epocă. Imediat după înființare, în anul 1906, la expoziția românească din Transilvania, Banca *Târnăveana* primește o Medalie de argint cu diploma specială[79].

Activități filantropice

Din profitul net anual, direcțiunile băncilor distribuiau o cotă parte pentru susținerea unor activități cu caracter cultural și filantropic. Nu a fost stabilit un anume procent la nivelul Uniunii bancare *Solidaritatea*, ci a lăsat la latitudinea fiecărei bănci cât procent să ofere din profit pentru aceste activități[80].

Luând modelul băncilor românești ardelene, Banca *Târnăveana* din Sighișoara a distribuit o parte din profitul anual în activități cu caracter cultural și filantropic. Din presa epocii, aflăm că, în anul 1913, contribuie cu suma de 20 de coroane la subscripția publică în vederea realizării aeroplanului Vlaicu III de către renumitul inginer și aviator român, Aurel Vlaicu[81]. Peste un an, contribuie cu o sumă mai generoasă de 200 de coroane pentru nevoile Școlii comerciale românești din Brașov[82]. Din păcate nu dispunem de date suplimentare cu privire la procentul anual dat de Banca *Târnăveana* pentru scopuri filantropice.

---

77 *Ibidem*, p. 258.
78 Idem, nr. 52 din 23 decembrie 1923, p. 30.
79 „Universul", nr. 332 din 3 decembrie 1906, p. 1.
80 Lucian Dronca, *Băncile românești din Transilvania* ... p. 496–497.
81 „Românul", nr. 104 din 12 mai 1913, p. 12.
82 „Gazeta Transilvaniei", nr. 9 din 14/27 ianuarie 1914, p. 3.

Falimentul băncii

După cum aminteam mai sus, după Marea Unire, banca sighișoreană părea să își revină după anii grei de război. În iulie 1919, la banca din Sighișoara se puteau preschimba bancnotele albe de 200 de coroane și de 25 de coroane în bancnote circulabile[83].

În același an, la Brașov, se puneau bazele unei Societăți pe acțiuni românești numită „George Barițiu". Conform anunțului, această societate dorea să aibă ca obiect de activitate editarea de ziare, înființarea unei case de editură, librărie, papetărie și dorea să dispună și de o legătorie. Pentru cumpărarea de acțiuni, la Sighișoara, erau folosite resursele Băncii *Târnăveana*[84]. Același lucru se întâmpla un an mai târziu și cu acțiunile societății *Creditul comercial și industrial* din Ibașfalău (azi orașul Dumbrăveni, jud. Sibiu)[85].

Cu toate acestea, în anul 1923 banca intră în faliment. Care au fost cauzele? Dintr-o cronică de presă a ziarului „Epoca" aflăm că: „În 1905 – pe vremea vitregă a stăpânirei maghiare – d-rul Toma Cornea înființează Banca Târnăveana, 9/10 din acțiuni trecând în proprietatea sa. Banca prosperează frumos până în 1923, când dispune de capital și reserve de 2 milioane jumătate, împreună cu depunerile și creditele obținute, banca, dispune în acest an de fonduri totale de 8 milioane Iei. Mare parte din activul ei era plasat într'o pădure – Rava –, situată în didacutul secuiesc al județul Odorhei, exploatată economic și foarte rentabilă. Până la 20 Iunie 1923, când începe drama d-lui Cornea, situația sa morală și materială era strălucită. Întâmplarea a făcut că o anume uniune forestieră ardeleană să datoreze ministerului de război, o sumă de bani[86], întrucât din această uniune făcea parte și «Târnăveana» ad-lui Cornea. Totuși din motive misterioase, ministerul pune sechestru și ia în primire exploatarea forestieră a «Târnăvenei». Banca nu mai dispune de aci înainte în nici un fel de exploatarea sa. Banca «Târnăveana» a fost declarată în faliment de creditori și deponenți; d-rul Cornea a garantat, cu restul avutului său o parte din pasivul băncii; a fost executat de creditori și acum e cerșetor"[87].

Din păcate, intrarea în faliment face ca, din 1924, Banca *Târnăveana* să dispară din rândul băncilor din România Mare. Așa s-a încheiat activitatea institutului de credit românesc *Târnăveana* din Sighișoara. După cum am

[83] „Foaia Poporului", nr. 29 din 27 iulie 1919, p. 6.
[84] „Gazeta Transilvaniei," nr. 218 din 18 octombrie 1919, p. 4.
[85] „Patria", nr. 161 din 28 iulie 1920, p. 2.
[86] Din păcate nu dispunem de informații suplimentare cu privire la această uniune forestieră.
[87] „Epoca", nr. 1496 din 16 ianuarie 1934, p. 1.

văzut, această afacere a dispărut în condițiile implicării băncii în activități neprofitabile.

De altfel, în primii ani după unire, în contextul entuziasmului general determinat de sfârșitul Marelui Război și de realizarea României Mari, a conversiei monetare de la vechea coroană austro-ungară la leul românesc, a existat la nivelul institutelor de credit românești din Transilvania o tendință de a se aventura în afaceri riscante, care au dus, după cum a fost cazul Băncii *Târnăveana* din Sighișoara, la falimentarea unora dintre ele[88].

Acest lucru va duce la ruinarea șefului delegației sighișorene la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918, care va fi nevoit să plece din orașul căruia i-a dedicat o parte din viața și activitatea sa.

Concluzii

Activitatea primului institut de credit românesc din Sighișoara, între 1905, primul an de funcționare, și până în 1924, când, neputând să revină din faliment, dispare din cadrul băncilor din România, a arătat, în urbea de pe Târnava Mare, prezența unei elite românești mature cu legături solide în cadrul elitelor românești din Transilvania.

Dacă în secolul al XIX-lea avem de a face cu o „inteligheință" clericală și funcționărească, acum apar reprezentanți cu inițiativă în domeniul economic, în special în cel agricol. După cum se observă din comitetele de conducere ale băncii, aceștia aveau legături economice active cu proprietari mijlocii de pământ din satele din jur.

Pornită de la o inițiativă a protopopului Demetriu Moldovan la finalul secolului al XIX-lea, dar care nu a avut sorți de izbândă, ideea creării unui institut de credit românesc a primit un imbold odată cu venirea la Sighișoara, a avocatului Toma Cornea. Acesta a adunat în jurul său reprezentați ai elitei locale interesați să activeze în domeniu economic și au pus bazele Băncii *Târnăveana*.

Chiar dacă această bancă nu s-a ridicat la nivelul unor băncii ca *Victoria* de la Arad sau *Economul* de la Cluj, fiind o bancă de categorie mijlocie în cadrul sistemului de credit românesc, în ciuda concurenței băncilor săsești locale și a celor românești din orașele din jur, s-a dovedit a fi o afacere serioasă, reușind să reziste și să funcționeze cu succes, inclusiv în perioada grea a Primului Război Mondial.

---

[88] A se vedea: Septimiu Moga, *Sistemul bancar românesc din Cluj: de la Marea Unire la marea criză economică*, Cluj Napoca, Edit. Cărții de Știință, 2022, passim.

Nu în ultimul rând, înființarea și funcționarea băncii este expresia unei elite locale active, implicată în viața publică a Transilvaniei, în general, și a Sighișoarei, în special, conștientă de rolul ei în viața populației românești, aducându-și aportul la dezvoltarea comunității. Această elită era conștientă că fără o susținere economică, activitățile pe plan național și politic sunt sortite eșecului. De aceea s-a implicat nu doar în plan național și cultural, ci și în plan economic. Este expresia unei generații de excepție, care și-a adus o contribuție esențială la crearea statului național român modern.

BĂNCILE POPULARE VÂLCENE ÎN PREAJMA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL (1903-1918). ROLUL ȘI ACTIVITATEA LOR REFLECTATE ÎN PRESA VREMII

Vasile Cătălin Frătuțu*

Abstract: *The present work aims to build an overview of the cooperative movement in Vâlcea county, Oltenia region. The historiography of popular banks and cooperative associationism can be boosted with the help of discovering the particularities of credit institutions at the level of each constituency of the territories inhabited by Romanians. To begin with, in the current analysis we will consider the evolution of popular Romanian banks from the beginning of the 20th century, under the influence of a changing legislation. The second spectrum of study will be the cooperation in Vâlcea county, between 1903-1918. With the help of press sources and the funds of the National Archive, we will reveal the organization of credit cooperatives in this area, the versatility of these entities, the local communities that rallied to this movement, but also the effects of the outbreak of the First World War.*

Keywords: Oltenia, popular banks, economic history, cooperation, press.

Introducere

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, evoluția economică a Vechiului Regat al României cunoaște noi orizonturi, odată cu reglementarea anumitor piloni cheie: industria, legislația comercială, unificarea monetară ș.a.m.d. Nașterea Partidului Național Liberal, în anul 1875, a reprezentat începutul unei noi ere în ceea ce privește potențialul asigurării unui suflu nou și a unor politici economice care să revitalizeze economia statului român, aceasta din urmă încă fiind dominant agrară. În anul 1880 se înființează la inițiativa lui Ion Câmpineanu, Banca Națională a României, a cărei activitate s-a evidențiat cel mai mult în susținerea cererii de credit până la începutul Primului Război Mondial.

Perioada cuprinsă între anul 1880 și 1900 a reprezentat, în multe domenii, inclusiv cel bancar-financiar, o fază experimentală a sistemului economic românesc. Pe lângă Banca Națională a României, instituție care oferea credite prioritar categoriilor sociale înstărite (micii sau marii industriași, comercianții orășeni, meșteșugarii etc.), au mai existat și alte instituții adiacente, menite să subscrie la bunăstarea economică a populației

* Doctorand, Universitatea Babeș-Bolyai, Școala Doctorală Studii de Populație și Istoria Minorităților; e-mail:catalinneuer3@gmail.com

majoritare – țărănimea, cea care era lipsită la acea vreme de o sursă accesibilă de credit.

Acest articol își propune să scoată la lumină în mod sistematic activitatea băncilor populare din Județul Vâlcea. Vom avea în vedere atât băncile rurale, cât și băncile urbane. În speranța că vom potența gradul de cercetare al băncilor populare oltenești, insuficient cercetate până în momentul de față, acest articol va sublinia trei aspecte importante: rolul băncilor populare din anul 1903 în contextul legiferării acestora, un capitol complementar cu cercetarea de bază se va focusa pe specificul organelor de presă care, în calitate de surse primare, au adnotat în paginile lor informații prețioase despre băncile populare. În fine, grosul cercetării va fi reprezentat de relevarea unor date privind activitatea băncilor populare vâlcene în perioada cuprinsă între 1903–1918.

Sursele vor fi bibliografia, organele de presă iar pentru conturarea legislației băncilor populare vom avea în vedere dosare păstrate la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Gorj, care conțin circulare, observații sau modificări legislative ale Casei Centrale a Băncilor Populare Sătești, ori, după caz, a federalelor băncilor populare. Înainte de a lăsa aceste surse să vorbească de la sine, este necesar să menționăm, la nivel general, stadiul cercetărilor pe această problematică.

În prezent, există puține lucrări de specialitate de dată recentă care să fi analizat evoluția băncilor populare din România primei jumătăți a secolului al XX-lea, și a regiunii Oltenia. Lucrarea lui Victor Axenciuc[1], alături de cea a lui Eugen-Emanuil Barbu[2], a lui Alexandru Pintea și Gheorghi Ruscanu[3] reiau seria de studii generale ale sistemului bancar românesc, oferind analize cantitative și calitative legate de băncile populare românești, în ambele perioade de funcționare temeinică a acestora: 1903–1914, respective, 1914–1948. Attila Gábor Hunyadi[4], pe lângă ancheta sa bine structurată asupra cooperativelor românești, maghiare și săsești din Transilvania, se concentrează, în paralel, pe cooperația românească din Vechiul Regat al României din perioada interbelică. Noțiunea de cooperativă, redată cu ajutorul istoricilor doctrinei cooperatiste străini și din

[1] Victor Axenciuc, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă,* București, Edit. Academiei Române, 1997.

[2] Eugen-Emanuil Barbu *Din istoria cooperației de consum din România*, Craiova, Edit. Universul, 2000.

[3] Alexandru Pintea, Gheorghi Ruscanu *Băncile în economia românească 1774–1995,* București, Edit. Economică, 1995.

[4] Attila Gábor Hunyadi, *Cooperativele minorității maghiare din România în perioada interbelică,* Cluj-Napoca, Argonaut, 2010.

spațiul românesc (Alexis de Tocqueville, Gromoslav Mladenatz, Victor Jinga sau Dimitrie Gusti), capătă un sens mai clar, prin corelarea definițiilor doctrinare existente și a definiției prin observare empirică. Reîntregirea evoluției legislative a cooperației din perioada interbelică, în contextul programelor politice și integrarea cooperativelor minorităților românești constituie și ele repere semnificative ale lucrării.

Dintre produsele istoriografice care cercetează în amănunt evoluția băncilor populare din regiunea Oltenia, amintim lucrările Georgetei Ghionea[5], respectiv, pe cea a lui Antonică Mateescu[6].

În demersul ce vizează completarea istoriei băncilor populare, subsumată istoriei economico-sociale, ne propunem să reliefăm, pe baza documentelor de arhivă și cu ajutorul lucrărilor generale și speciale, file din istoria unor comunități, preponderent rurale, în încercarea lor de afirmare socio-economică. Demersul nostru propune o analiză detaliată a structurilor locale de creditare și economisire, pentru ca, pornind de la local la regional, de la particular la general și lăsând documentele vremii să vorbească, să conturăm imaginea de ansamblu a vieții sociale a micilor întreprinzători și a oamenilor simpli de pe teritoriul Olteniei în perioada dintre cele două secole. După o reevaluare a istoriografiei, se constată faptul că o serie însemnată de bănci populare din mediul rural, al căror material arhivistic abundă, însă, până în prezent, au rămas în continuare necercetate. De asemenea, există anumite perioade de ambiguitate în privința cunoașterii evoluției băncilor populare din mediile sătești și urbane ale regiunii Oltenia. Deceniul premergător apariției primei legislații a băncilor populare (1892–1903), perioada Primului Război Mondial (1914–1918), sunt exemple notabile. Băncile populare românești au avut un aport destul de mare în sprijinirea producătorilor agricoli, și chiar în sprijinul micilor proprietari. Un număr însemnat de bănci oltenești își încep activitatea la începutul secolului al XX-lea, cu ani buni înaintea Primului Război Mondial. Unele instituții reușesc să-și continuie activitatea și după acest episod, succedat de reorganizarea administrativă a României, prilejuită de Marea Unire din anul 1918.

Impactul legislației băncilor populare din 1903

Autorii care abordează factorii care au determinat apariția cooperativelor de credit în statele din Occident evidențiază sincronismele

---

5 Georgeta Ghionea, *Istoria băncilor urbane din Oltenia (1880–1948)*, Craiova, Edit. Aius Printed, 2009.

6 Antonică Mateescu, *Evoluția băncilor populare din Oltenia în perioada interbelică (1918–1938)*, Craiova, Edit. Universitaria, 2019.

dintre elitele naționale și rețelele cooperatiste, cele din urmă funcționând în concordanță cu idealurile programelor naționale. Totodată, promovarea exclusivă a sistemului cooperatist a găsit flexibilitate și o adaptabilitate în teritoriile unde manifestarea intereselor naționale era de cele mai multe ori îngreunată. Se constată faptul că primele prototipuri ale instituțiilor de credit au reușit să devanseze prin scopul primordial și seturile de valori asociate cu practicile de afirmare culturală sau politică (care țineau de eliberarea dintr-o anumită stare de fapt).

Astfel, cooperativele de consum au apărut de la început pentru a balansa monopolul de credit și de consum al industriașilor[7], fiind un instrument eficient de stopare a fenomenului cametei. Necesitatea asigurării unui trai mai bun și eliberarea din jugul cămătăresc se putea realiza doar în condițiile asumării și respectării unor norme etice de funcționare a sistemului cooperativ, printre care enumerăm corectitudinea, solidaritatea și spiritul întreprinzător al celor care luau parte la actul de întrajutorare. Promovate la mijlocul secolului al XIX-lea în suburbiile Angliei, cooperativele de credit și consum s-au extins până la finele secolului în cea mai mare parte a Europei, inclusiv în statele al căror standard de viață se rezuma la veleitățile mediului rural, acolo unde populația era majoritară. Cooperativele de credit și consum, constituite pentru prima dată în spațiul românesc în Transilvania, funcționau pe criterii de vecinătate sau de apropiere fizico-geografică. Grosul populației, agricultorii, care erau constrânși de folosința unor suprafețe cultivabile infime și de dotarea cu unelte agricole puține și adesea rudimentare, erau nevoiți să apeleze constant la credite mici pe termen lung.

Nevoile acute de credit pentru țărănime au generat crearea unei instituții de acest gen – banca populară – care promova organizarea țăranilor în cooperative sătești, în împrejurări care secătuiau o mare parte din țărani împrumuturile la care erau nevoiți să apeleze în cadrul învoielilor agricole și împrumuturile cămătărești, puneau țăranii în situația de a se confrunta cu dobânzi apăsătoare. Înființarea băncilor populare pe teritoriul Vechiului Regat se produce cu aproximativ două decenii mai târziu decât în Ardeal. După 1890, cu sprijinul ministrului Spiru Haret se înființează un număr de bănci populare, însă acesta este infim în raport cu necesitățile populației. La nivel local, inițiativa fondării acestor micro-instituții au avut-o preoții și învățătorii, adică, persoanele considerate de încredere și cu o influență pozitivă în comunitatea sătească. În ciuda acestui fapt, până la începutul secolului al XX-lea, avântul băncilor nu este nici pe departe unul simțitor, deoarece

[7] Attila Gábor Hunyadi, *op. cit.,* p. 25.

funcționarea lor nu era legiferată. Acest lucru permitea cămătarilor să își exercite în continuare influența în acordarea de credite în mod nestingherit. Din această categorie a cămătarilor făceau parte marii proprietari, arendașii sau mica burghezie rurală. Pentru plata datoriilor către cămătarii satelor, în unele județe țăranii erau nevoiți să-și amaneteze viitoarele recolte și să vândă produsele agricole imediat după recoltare la prețuri minime (inclusiv în cazul unor județe precum Mehedinți sau Vâlcea)[8].

În vremea ministeriatului lui Spiru Haret, mișcarea cooperatistă era susținută cu deosebire prin învățători și revizorii școlari, care îndeplineau și munca de îndrumare în acest sens. În acest scop se emiteau constant ordonanțe sau circulare către învățători îndemnându-i să pregătească terenul pentru înființarea de bănci populare. Se poate afirma că în primii săi ani, în intervalul 1892-1903, întreaga mișcare cooperatistă din România se afla într-o etapă eterogenă de consolidare, cu modeste încercări de afirmare.

Față de avântul luat de crearea băncilor populare la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, statul a găsit necesar să pună mișcarea cooperatistă sub o formă de organizare și de conducere unitară, să-i asigure anumite avantaje pentru a încuraja dezvoltarea ei, s-o înzestreze cu organisme de îndrumare, control și să-i reglementeze activitatea. În acest sens, în anul 1903 se adoptă prima lege asupra cooperației în România – Legea băncilor populare și a Casei Centrale[9]. În perioada următoare, băncile populare vor căuta să își obțină mult așteptata recunoaștere națională prin îmbunătățirea principalelor mijloace de control și propagare a spiritului cooperatist: învățământul, federarea și fuzionarea. Casa Centrală a Băncilor Populare Sătești a reprezentat forul de supraveghere al administrării băncilor populare. În alcătuirea Casei Centrale intra consiliul de administrație, compus din 11 membri, 8 dintre ei numiți de ministrul de finanțe, unul de ministrul instrucției publice, unul de Creditul Funciar Rural și unul de Creditul Agricol, aceștia din urmă fiind tot desemnați de stat. Funcționarii și directorul Centralei erau de asemenea funcționari angajați de stat, în vreme ce băncile populare nu aveau în conducerea Centralei niciun reprezentant. Capitalul cu care opera Centrala era primit de la Creditul Agricol și prin reescontarea valorilor primite de la băncile populare. În felul acesta, între Centrală și tovărășiile de sub controlul și conducerea sa nu era nici o

[8] Antonică Mateescu, *op. cit.*, p. 15.

[9] Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României – Cercetări statistico-istorice (1859–1947)* vol. III, București, Edit. Academiei Române, 2000, p. 171.

legătură, nici o organizare economică, ci numai una administrativă[10]. *Creditul Agricol*, instituție bancară înființată în 1892, a controlat o perioadă activitatea *Casei Centrale a Băncilor Populare Sătești*. Acestuia îi reveneau atribuțiile de a acorda împrumuturi băncilor populare, a primi fonduri ale acestora în cont sau în depozite și a sconta efectele comerciale respective[11].

În țara noastră au activat două mari tipuri de bănci, eponime teoreticienilor care au făcut posibilă crearea unor astfel de sisteme: Hermann Schulze-Delitzsch și Wilhelm Raiffeisen. Cooperativele de tip Schulze-Delitzsch au avut ca scop întărirea existenței micilor negustori, industriași, meșteșugari, meseriași care trăiau la orașe[12]. Acestea și-au găsit ecoul în Transilvania, în rândul românilor și deopotrivă a maghiarilor și sașilor, funcționând pe principiul nediscriminării (oricine putea să intre în societate, având obligativitatea menținerii într-ajutorării cu celelalte părți sociale).

În spațiul rural, articulând interesele și valorile locuitorilor și producătorilor agricoli s-au dezvoltat cooperativele de credit tip Raiffeisen. Ecoul acestora era unul foarte mare, ținând cont de eficacitatea de care au dat dovadă în țara lor de origine, Germania. Acestea aveau destinația de a oferi credite, organiza aprovizionarea și desfacerea în comun a produselor agricole. Cooperativa acorda credite doar membrilor. Capitalul social era format din subscrierile de părți sociale ale membrilor și din subscrierea de părți sociale fondatoare, destinate instituțiilor publice, bisericilor și marilor proprietari, care puteau sprijini creditul cooperativ. Dobânda redusă a creditelor cooperative (4,5–5%), în comparație cu cea a altor bănci, era rezultatul cheltuielilor reduse de administrare și a diferenței infime dintre dobânzile de la depuneri și cele de la credite (0,5%)[13]. Criteriul de originalitate al băncilor Raiffeisen era răspunderea solidară și nelimitată a membrilor săi. Această organizare va înlesni dezvoltarea creditului țărănesc, prin banca populară, ca intermediar.

Nota specială este formarea capitalurilor sociale. „Fiecare membru e obligat să subscrie o parte socială de cel puțin 20 lei și are dreptul să subscrie ca parte socială cel mult 5.000 lei, din care 10% se dizolvă la intrare, iar restul prin cotizații săptămânale, lunare sau anuale. Prin limitarea părții sociale de la 20-5.000 lei s-a rezolvat în mod fericit, pe de-o parte adunarea de capitale, iar pe de altă parte chestiunea dreptului de vot, după ce fiecare parte socială dă un singur vot. Pentru îndemnul subscrierii de capital prin statute se limitează maximul dividendului cu 10%, pe când maximul

[10] „Transilvania”, Sibiu, nr. 1-2 din 15 ianuarie 1912, p. 23; Transilvania, 1912 (Anul 43, nr. 1-6) | Arcanum Newspapers, accesat în 15 decembrie 2023.
[11] „Monitorul Oficial” din 29 martie 1903: apud Attila Gábor Hunyadi, *op. cit.*, p. 157.
[12] Attila Gábor Hunyadi, *op. cit*, p. 28–29.
[13] *Ibidem*, p. 29.

dobânzii pentru depuneri spre fructificare se limitează cu 6%. De aici explicația că în România capitalele sunt în sume cu mult mai mari decât depunerile. Cooperativele din România își au activitatea restrânsă la una ori cel mult trei comune. Băncile populare pot primi donații și cotizații treptate. Funcțiile membrilor din consiliul de administrație, până când banca nu are capital peste 10 mii lei, sunt gratuite. Prin legea băncilor se dispune că fondurile de rezervă nu pot fi întrebuințate în operațiile băncilor și cooperativelor sătești. Aceste fonduri trebuie prefăcute în efecte de stat și depuse la Cassa de Depuneri și Consemnațiuni ori la Banca Națională”[14].

La 15–16 septembrie 1908 a avut loc prima ediție a Congresului Regional al Cooperației Sătești. La această manifestare au participat peste 2.000 de delegați, din județele Muscel, Dâmbovița, Prahova, Buzău, Teleorman, Vlașca, Ilfov și Râmnicu-Sărat. S-au discutat și s-au propus în unanimitate principalele mijloace de consolidare a băncilor populare: organizarea învățământului, în temeiul pregătirii de casieri și contabili, al familiarizării membrilor din consiliile de administrație și a cenzorilor cu noțiuni clare de conducere a băncilor populare. De altfel, înființarea școlilor de cooperație va fi o problematică perenă pentru conducătorii băncilor populare, care militau pentru acest deziderat (în special prin organele de presă).

Prin federalizarea băncilor populare, se dorea o mai mare descentralizare a acestora, și scoaterea lor de sub instituția Creditului Agricol, care se dovedise de mult timp a fi ineficientă. Federațiile băncilor populare aveau ca scop ajutorarea reciprocă, în special în cazul băncilor mai mici, a căror existență solitară era greu de susținut. De asemenea, reprezentanții congresului au pledat pentru existența în cadrul consiliilor de administrație a Centralei Băncilor Populare a conducătorilor efectivi ai tovărășiilor sătești, în dauna celor numiți la decizia statului, străini de mișcarea cooperatistă.

În anul 1909 a fost votată legea referitoare la înființarea cooperativelor de meseriași și muncitori. Conform articolului 4 din lege, Casa Centrală a Băncilor Populare și a Cooperativelor Sătești își extindea autoritatea asupra acestor cooperative, dar și asupra celor înființate conform codului comercial. Legea din 20 decembrie 1909 prevedea dreptul muncitorilor și meseriașilor de a înființa bănci populare sau cooperative de consum, de producție, de construcție și de comerț. Forma de constituire și modul în care acestea urmau să fie conduse era asemănător cu cel al băncilor populare sătești, în conformitate cu legea din 28 martie 1903 și cu modificările pe care aceasta le-

[14] „Transilvania”, Sibiu, nr. 1-2 din 15 ianuarie 1912, p. 23; Transilvania, 1912 (Anul 43, nr. 1-6) | Arcanum Newspapers, accesat în 15 decembrie 2023, p. 25.

a suferit în anii 1905 și 1908. Cadrul juridic care a reglementat cooperația orășenească a fost adoptat în anul 1912, prin *Legea privind organizarea meseriilor, creditului și asigurărilor muncitorești,* prin care cooperativele orășenești au fost scoase de sub autoritatea Casei Centrale a Băncilor populare și trecute sub îndrumarea Casei Centrale a Meseriilor, Creditului și Asigurărilor Muncitorești. Prin legile adoptate în 1909 și 1912 s-au realizat o serie de facilități pentru ușurarea inițiativelor locuitorilor din mediul orășenesc. Evoluția pozitivă a băncilor populare din mediul urban s-a putut constata la numai doi ani de la promulgarea legii din 1903, aceasta oglindindu-se atât în creșterea lor numerică, în atragerea unui număr mare de noi membri, cât și în sporirea fondurilor financiare și a împrumuturilor acordate[15].

Presa începutului de secol XX, alături de cercetările ulterioare în spectrul importanței cantitative a băncilor populare, ne arată impactul creșterii numărului de cooperative de credit, raportat la perioada în care acestea nu erau încă legiferate. Dintr-o ediție a cotidianului „Neamul Românesc”, aflăm că de la apariția primei bănci populare și până în 1903, procesul de înmulțire a fost unul lent, acesta crescând vizibil după acest an. Dacă în anul 1892 exista o singură bancă populară activă (în județul Buzău), în 1895 existau doar șase, în județe diferite. În 1899, când importanța acestora este argumentată pe diverse căi de către Spiru Haret, numărul lor ajunge la 33. În 1902, numărul băncilor populare era de 458, în 1903 s-au înființat 317 bănci populare, iar în 1904 s-au înființat 589 instituții. De la această dată entuziasmul mișcării se tempereaza an de an, fiindcă se intra într-o perioadă de așezare a băncilor populare. La 1904, când mișcarea era in plină dezvoltare, capitalul vărsat în băncilor era de 6.850.976,81 lei, față de un capital subscris de peste zece milioane în 1907. După ultimele date adunate la Casa centrală a Băncilor Populare, la finele anului 1910, existau la sate un număr de 2656 bănci populare cu un capital vărsat de 61.016.395,22 lei. Numărul membrilor care au cooperat la înființarea și funcționarea acestor bănci a fost de 454.187.[16] În 1913 numărul băncilor populare era de peste 2.900, cuprinzând 584 mii membrii și 107 mil. lei capital social vărsat[17]. Observăm că perioada de apogeu a creării băncilor populare este între anii 1904–1910, atât din prisma numărului de instituții înființate, cât și legat de dezbaterile privind importanța lor în societate și atragerea capitalului social. La 1913, capitalul depus de către debitori în conturile

[15] Georgeta Ghionea, *op. cit.,* p. 215.
[16] „Neamul Românesc”, București, nr. 12-13 din 7 februarie 1912, p. 205; Neamul Românesc, februarie 1912 (Anul 7, nr. 11-21) | Digiteca Arcanum), accesat în 7 decembrie 2023.
[17] Victor Axenciuc, *op. cit,* p. 157.

băncilor populare (107 milioane lei) era de aproximativ 16 ori mai mare decât cel însumat în anul 1904 (6,85 milioane lei).

Potrivit definițiilor larg acceptate în domeniu, principalul mod de utilizare a resurselor unei bănci este acordarea de credite, pe bază de garanții, altor întreprinderi sau persoane, pentru care ea primește dobândă; sumele se împrumută pe termene diferite și se înregistrează după modul de garantare și natura împrumutului în: efecte de primit, debitori, conturi curente debitoare etc., care devin creanțe ale băncii pentru sumele luate cu împrumut și dobânzile de plată. Altă parte a fondurilor băncii poate fi plasată în acțiuni ale diferitelor companii și firme de pe urma cărora se încasează dividende; în efecte publice – obligațiuni de împrumut de stat etc. – care aduc dobânzi fixe; în participații la alte întreprinderi care produc profituri, precum și în alte afaceri de mărfuri de import sau de export, în imobile și mobilier necesar funcționării băncii etc.[18].

Scopurile pentru care s-au contractat împrumuturile de către săteni la băncile populare erau strict legate de administrarea gospodăriei, îngrijirea animalelor sau procurarea de material agricol. De pildă, la 1907, portofoliul general al tuturor băncilor populare, totalizat la 36 de milioane lei, oferea țăranilor următoarele categorii de credite (în procente): 20,82 % pentru hrană și nutreț, 37,75% pentru cumpărare de vite și unelte agricole, 10,16% pentru arendări de pământ, 15,16 pentru cumpărări de pământ, 16,12 % pentru alte scopuri[19].

Compoziția socio-profesională a membrilor băncilor populare diferă de la un an la altul. De pildă, în 1906, 90,7% dintre cotizanți erau țărani, 2,1% negustori, 1,6 % meseriași, 0,7% mari proprietari, 2,4% funcționari, 1,3% învățători, 1,2 % preoți. În anul 1919, erau înregistrate următoarele procente: 90,8% țărani, 1,6% negustori, 2,6% meseriași, 1,3% mari proprietari, 2,4% funcționari, 0,8% învățători, 0,5% preoți[20]. În primul rând, preoții, care au fost primii propagatori ai sistemului cooperatist la sate, înregistrează o prezență în descreștere în viața băncilor populare, până la finele Primului Război Mondial procentul lor diminuându-se cu 0,7%. În Transilvania, spre exemplu, incluziunea preoților în băncile populare avea o conotație cu totul și cu totul diferită. Nominalizarea clericilor (preoți și

[18] *Ibidem*, p. 105.

[19] „Viitorul”, București, nr. 367 din 15 noiembrie 1908, p. 2; Viitorul, noiembrie 1908 (Anul 2, nr. 353-382) | Digiteca Arcanum, accesat în 8 decembrie 2023.

[20] Victor Axenciuc, *op. cit*, p. 177. Cu mențiunea că aceste date au fost calculate după următoarele surse: *Anuarul statistic al României* (1909-1934), *Buletinul statistic al României* (1911), *Anuarul băncilor populare din România* (1906-1935).

protopopi) în rândul directorilor executivi sau al funcționarilor de bancă subalterni (contabili sau casieri), de regulă, la instituțiile bancare de capacitate financiară mică sau mijlocie, se datora în principal implicării acestora, în mod activ și uneori decisiv la constituirea băncilor respective, figurând printre membrii fondatori, fie, mai ales, datorită prestigiului moral pe care îl aveau în cadrul comunităților în care își desfășurau activitatea și nu arareori, stării lor materiale apreciabile. De asemenea, implicarea lor în activitățile bancare era susținută, parțial și de pregătirea intelectuală la seminariile sau institutele teologice de grad superior sau mediu, unde, viitorii clerici parcurgeau materii ce îi apropiau, sau familiarizau cu problemele ce țineau de calculele matematice și de cele de contabilitate generală[21].

Procentul uniform al funcționarilor se poate datora atenției statului pentru pregătirea profesională în domeniu a acestora. Erau organizate cursuri speciale, care cuprindeau o parte teoretică și una practică. În etapa de acumulare a teoriei erau cuprinse noțiuni de contabilitate, aritmetică de comerț, legislație cooperativă, noțiuni de agricultură sau geografie economică. Practica studenților consta în lucrul la băncile populare, magazinele de consum sau obștile de arendare[22].

În secțiunea dedicată considerațiilor presei asupra băncilor populare, vom vedea că această grijă a pregătirii personalului bancar nu a fost una semnificativă în perioada antebelică, astfel de cursuri fiind răzleț organizate la nivel local, chiar de către băncile populare. Treptat, se pune problema intervenției statului în soluționarea acestor lipsuri.

Situațiile statistice înfățișează o serie de indicatori principali ai activității cooperației de credit în perioada 1900–1945, reflectând și aspecte economico-sociale. Ele confirmă caracterul de masă al băncilor populare: în 1913 aproape jumătate din gospodăriile rurale participau direct sau indirect – ca membri sau debitori – la băncile populare. În perioada interbelică sfera de cuprindere a lor se reduce la 1/4–1/3 din gospodăriile rurale. În măsură și mai însemnată se micșorează participarea la capitalul social și la activitatea de credit. Băncile populare, în primul deceniu postbelic, sunt depășite de concurența băncilor mici și mijlocii speculative care preiau o parte

[21] Vasile Dobrescu, *Pregătirea intelectuală a funcționarilor instituțiilor de credit românești din Transilvania până la 1918*, Târgu-Mureș, Edit. Universității Petru Maior, 2005, p. 630; www.diacronia.ro, accesat în 29 octombrie 2024.

[22] „Neamul Românesc”, București, nr. 96-97 din 28 august 1912, p. 1638; Neamul Românesc, august 1912 (Anul 7, nr. 85-97) | Digiteca Arcanum, accesat în 7 decembrie 2023.

însemnată din clientela țărănească. Modificările suferite de creditul cooperatist în cele 4 decenii de la legiferarea lui nu s-au datorat schimbărilor în componența membrilor. Datele expuse arată că până la 1913 circa 91% din asociați erau țărani; după 1919 se remarcă o tendință de reducere a acestora și de creștere a meseriașilor și a unor categorii de funcționari – creștere care, evident, vizează în primul rând băncile populare urbane[23].

Ca urmare a izbucnirii Primului Război Mondial, cea mai mare parte a băncilor din Oltenia și-au întrerupt activitatea. Multe dintre băncile mici și mijlocii, îngrijorate de raporturile dintre ele și debitori, au recurs la constrângerea clienților la plată și urcarea dobânzilor la un nivel mare, ceea ce nu a mai corespuns cu rolul economic și social pentru care aceste bănci fuseseră create[24].

Prin decretul-lege nr. 16746 din 31 decembrie 1918, Casa Centrală a Băncilor Populare și a Cooperativelor Sătești a trecut de sub tutela Ministerului de Finanțe sub cea a Ministerului Agriculturii și Domeniilor, sub numele de Casa Centrală a Cooperației și a Împroprietăririi, măsura fiind luată în perspectiva adoptării noii legi a reformei agrare. Acesteia îi era conferit statutul de instituție mixtă, condusă de stat și de cooperație, scopul fiind acela de procurare a capitalului. Instituția-mamă a băncilor populare era gândită să i se acorde un loc principal la aplicarea exproprierilor și a despăgubirilor aferente.[25] Statul român vedea în exproprieri o modalitate de împlinire ale idealurilor țărănești, dar menționa și câteva condiții cheie de reușită. Era necesar ca țăranii să își cultive sistematic pământurile cu care vor fi împroprietăriți, micșorând astfel numărul latifundiilor, axate pe cultura extensivă și sporind cât mai mult o cultură intensivă.

Modalitățile de redresare ale sistemului cooperatist nu au întârziat să apară după încheierea Primului Război Mondial, și odată cu desăvârșirea Marii Uniri din 1918. Așa cum am menționat mai devreme, după această perioadă, pe lângă țărani, care asigurau în continuare majoritatea sistemului cooperatist, își fac loc mai vizibil și alte categorii sociale. Din acest considerent, asigurarea încrederii în băncile populare era una dintre prioritățile autorităților.

Statul român a decis lansarea unui mare împrumut intern – *Împrumutul Unirii din 1919.* Cu titlurile acestui împrumut, cumulat cu subscrierile proprii, se preconiza că sătenii își vor putea plăti pământurile ce li se vor vinde în baza legii de expropriere. Condițiile de emitere ale acestuia au fost:

---

[23] Victor Axenciuc, *op. cit,* p. 172.

[24] Georgeta Ghionea, *op. cit,* p. 129.

[25] Arhivele Naționale, Serviciul Județean Gorj, Fond Banca Populară “Românul” Pociovaliștea, dos. 6, 1919, f. 4.

„1. Prețul 90 de lei pentru 100 lei valoare nominală; 2. Dobânda 5% la valoarea nominală, respectiv 5,9% la suma plătită; 3. Se vor emite titluri de 50, 100, 500, 1.000, 5.000, 10.000 și 20.000 de lei; 4. Titlurile sunt scutite de orice impozit prezent sau viitor; 5. Suma subscrisă se varsă o singură dată, în întregime. Subscrierile doritorilor se puteau face la orice bancă populară, fiecare instituție bancară putea accepta unul sau mai multe carnete de subscriere, însoțite de o declarație de subscriere”[26]. Pe lângă băncile populare, în Oltenia, eligibile pentru primirea subscrierilor pentru acest credit erau și sucursalele din Târgu-Jiu, Turnu-Severin și Caracal ale Băncii Comerțului din Craiova. Momentan sunt incerte datele legate de impactul pe care acest „împrumut al Unirii” l-a avut asupra băncilor populare, sperăm că cercetările ulterioare vor releva date concrete în acest sens. Cert este că acesta a constituit un subiect intens de propagandă al băncilor populare, atât prin intermediul organelor de presă, cât și prin cel al circularelor către bănci.

*

Creditul pentru țărănime, organizat după 1890 prin băncile populare și apoi prin Casa rurală înregistrează, până la 1914, un proces de dezvoltare și consolidare, reușind să scoată o parte a plugarilor din chinga cămătăriei și a învoielilor agricole. După reforma agrară din 1921 și în toată perioada până în 1945, acțiunea statului și a BNR în sprijinirea populației rurale a fost canalizată spre lărgirea și consolidarea exploatațiilor înstărite considerate ca bază viabilă a economiei agrare țărănești și sprijin politic la sate. După cum relevă datele statistice, creditul obținut de categorii sărace la băncile populare a fost parțial utilizat pentru consum. Creditul destinat economiei țărănești de către instituții de stat, de bănci particulare și cămătari a fost, în general, scump, depășind rata de rentabilitate a majorității gospodăriilor debitoare, ceea ce a făcut ca în loc să le ridice starea materială, le-a înrăutățit-o. Doar o parte restrânsă dintre exploatațiile rurale, înstărite au avut posibilitatea să valorifice creditele contractate, indiferent din ce surse, mărindu-și acumulările și patrimoniul și sporind ponderea acestei categorii în structura economico-socială rurală a țării[27].

---

26 *Ibidem*, f. 5.
27 Victor Axenciuc, *op. cit*, p. 159.

Tipologia organelor de presă românești în prima jumătate a secolului XX

Presa, în calitate de furnizor al informației și instrument de propagare, prin mijloace scrise, s-a remarcat în ultima jumătate a secolului al XIX-lea drept un puternic mecanism de intensificare a propagandei. Informația în format tipărit își identifică polivalența, atât prin prisma subiectelor de actualitate, cât și prin intermediul publicului larg la care încearcă să ajungă. Remarcăm următoarele tipologii de organe de presă: publicații independente (în varianta cotidianului zilnic sau a hebdomadarului), publicațiile de profil sau ziarele afiliate unor partide politice.

Cotidianul se adresează publicului celui mai larg, adesea până la straturile sale cele mai puțin instruite și mai nepretențioase. Obiectul său, care-i absoarbe în cea mai mare proporție preocuparea și conținutul, este ceea ce se cheamă mica actualitate. Adică universul faptelor brute, adesea incidentale, pasagere, fără impact social major și durabil. Receptarea lor nu comportă un efort de reflecție. Ea corespunde unei curiozități primare, stimulate din afară, cantonată in genere in sfera intereselor apropiate ale individului[28].

Alternativa masivă a cotidianului este săptămânalul (hebdomadarul). Intervalul dintre aparițiile sale indică de la bun început că acest gen de periodic nu vizează evenimentele la zi, ci retrospectiva asupra lor: se preocupă de marea actualitate, constituită de sinteza, de explicarea cauzelor și cu deosebire a sensului lor, în dubla accepțiune a modului ei care trebuie înțelese și a prevederii direcției in care se îndreaptă[29]. În presa acelor vremuri, un rol important îl avea reclama, o metodă persuasivă de conectare cu publicul larg. Modalitățile de transpunere a reclamei diferă. În rubrica economică a ziarelor se regăsesc date statistice din anuarul băncilor populare, realizate de Casa Centrală a Băncilor Populare, care scoate în evidență dimensiunea cantitativă a funcționării băncilor. Publicația „Tribuna” din Arad găzduiește într-un ziar din anul 1908 o astfel de evidență. Conform cifrelor pe anul precedent (1907), membrii băncilor populare se împart în 269.375 de plugari, 3.427 învățători, 3.034 preoți și 1630 proprietari[30]. La scurt timp după anul 1903, presa descrie fenomenul cooperației (cu funcții de credit, producție

[28] Camil Mureșanu, *Etape și probleme din istoria presei în epoca modernă – curs universitar*, Cluj-Napoca, 1994, p. 181.
[29] *Ibidem*, p. 183.
[30] „Tribuna”, Arad, nr. 256 din 16 noiembrie 1908, p. 6; Tribuna, noiembrie 1908 (Anul 12, nr. 244-267) | Ziarele Arcanum, accesat în 29 octombrie 2024.

și consum). Prin intermediul organelor de presă, instituțiile cooperatiste se recomandă a fi factori de consolidare și înlesnire a vieții celor care hotărăsc să devină societari. Astfel de reclame pozitive aveau să fie distribuite de ziarele cotidiene și publicațiile Partidului Național Liberal, în scopul popularizării cooperativelor de credit din țară, subliniind importanța acestora în viața țăranului român. „Serviciile făcute de băncile populare sunt foarte mari. Prin satele în care băncile au prins ceva putere, camăta a dispărut cu desăvârșire, țăranii își plătesc datoriile, își cumpără vite, pământ, își fac case”. Această parafrazare a unui număr din ziarul „Albina”, surprinde deja caracterul difuz al băncilor populare sătești, în demersul lor de a stăvili fenomenul cametei.

Garth Jowett și Victoria O'Donnell, definesc exact tipologia propagandei pe care o vom avea în vedere în cadrul orientării presei românești asupra băncilor populare. În cadrul analizei propagandei, este necesară vizualizarea contextului, emitentului, intenției, mesajului, audienței și răspunsului. Toate acestea subscriu unui mesaj puternic, persuasiv. Propaganda este o subcategorie a persuasiunii. Propaganda reprezintă o încercare deliberată și sistematică de a modela percepții, un comportament direct pentru a obține un răspuns care promovează intenția dorită de propagandist. Obiectivul este coagularea unei audiențe sigure, cu care comunicarea să se facă în simbioză cu un obiectiv clar trasat[31].

Aceeași teoreticieni identifică tipurile de propagandă, reflectate prin scopul primordial. Propaganda albă (*white propaganda*) încearcă să creeze credibilitate pentru audiența sa, acest lucru căpătând o mare utilitate în viitor. Distincția dintre „propaganda albă” și comunicarea informativă este că cea dintâi informează numai pentru a promova o anumită ideologie[32]. Astfel, în scopul diseminării unor idealuri politice, economice sau sociale, băncile sociale erau portretizate deseori ca fiind în notă asemănătoare cu următorul mesaj: „una din cele mai salutare și nimerite reforme economice și morale, unul din cele mai de seamă leacuri împotriva suferințelor și relelor de care sunt bântuiți sătenii noștri, de care e atinsă economia noastră națională”[33]. Pe lângă aceste sloganuri, menite să înduioșeze publicul, organele de presă recurgeau și la diferite știri și informații din domeniul bancar: modificarea legislației, înființarea și prezentarea noilor bănci înființate, utilitatea băncilor populare oglindită prin cifrele acestora (capital social, oferirea de dividende etc.).

---

[31] S. Garth Jowett, Victoria O'Donnell, *Propaganda and Persuasion*, Los Angeles, SAGE Publications, 2012, p. 6 –7.

[32] *Ibidem*, p. 31.

[33] „Tribuna”, Sibiu, nr. 58 din 28 martie 1902, p. 231; Tribuna, martie 1902 (Anul 19, nr. 40-60) | Ziarele Arcanum, accesat în 21 decembrie 2023.

Procesul de diversificare permanent intensificat a produs mutații serioase în cadrul tuturor categoriilor de ziare și reviste, în tabloul de ansamblu al presei în perioada menționată, de la cea politică la cea umoristică. Astfel, în ceea ce privește presa partidelor politice, cele două partide care se roteau la guvernarea țării și-au extins permanent rețeaua organelor lor oficioase sau neoficioase. Poziția conservatoare își găsea ilustrația în ziare precum: „Timpul”, „Conservatorul” (1900) sau „Ordinea” (1908), în vreme ce poziția liberală, în afară de „Românul”, era prezentă în „Mișcarea” (1900) sau „Viitorul” (1906). Pe lângă ziarele afiliate partidelor politice tradiționale, întâlnim și publicațiile independente: „Universul” (1884), „Tribuna” (Sibiu, 1884), „Adevărul” (1888), „Dimineața” (1904). Interesele economice au pus amprenta asupra constituirii unor publicații de profil: în domeniul agrar avem „Agrarul” (1901 – organ al Societății Agrare a micilor proprietari), „Creditul” (1898) și „Curierul Comercial” (1898), din domeniul financiar, „Albina” (1897) și „Viața Românească” (1906) erau reviste enciclopedice[34].

Ziarul „Adevărul” a fost fondat în anul 1888 de către Alexandru Beldiman, având drept colaboratori apropiați pe Alexandru Cuza, Grigore Ventura și Constantin Ventura. Ziarul s-a declarat de la început independent, adversar al dinastiei de Hohenzollern și refractar al oricăror aspirații personale ale partidelor politice[35]. „Universul” a apărut la 20 august 1884, fondat de Luigi Cazzavillan, ca un ziar independent față de interesele partidelor. În decurs de aproximativ un deceniu, ziarul a progresat și a luat înfățișarea unui mare cotidian de informație și opinie, abordând probleme politice, sociale, economice, financiare, militare, științifice, literare și artistice[36].

Penetrația presei în rândul cititorilor este legată și de organizarea difuzării. Spre a asigura promptitudinea, „Universul”, „Adevărul” și „Dimineața” apăreau în ediții de capitală și provincie, acestea din urmă în mai multe variante în funcție de plecarea trenurilor pe diferite direcții, din Iași până în Constanța sau Craiova. Pentru distribuire, în jurul anului 1910, „Universul” avea 200 de depozitari, iar „Adevărul” folosea 300 de depozitari, 500 de vânzători în București și 1.000 în țară, precum și sistemul abonamentelor. Tot „Adevărul” a fost primul ziar care, pe baza unei convenții cu Direcția generală a poștelor, a folosit pentru difuzarea în mediul rural serviciile factorilor poștali, iar pentru popularizare afișul ilustrat[37].

---

[34] Constantin Antip, *Istoria presei române,* București, Academia “Ștefan Gheorghiu”, 1979, p. 119 –121.

[35] *Ibidem*, p. 129.

[36] *Ibidem*, p. 137–138.

[37] *Ibidem*, p. 145.

Dintre publicațiile enumerate, o parte din ele își întrerup activitatea în timpul Primului Război Mondial. Băncile populare, prin intermediul fondurilor puse la dispoziție în scopuri culturale, contribuie la procesul de revitalizare a presei românești. La finele anului 1919, revista literară „Viața Românească” reapare la Iași, după ce funcționase inițial între anii 1906–1916. Societatea își estimează costurile de înființare la 6 milioane de lei și își propune „să trimită anual în țări străine, cu burse din fondurile ei, tinere și tineri zeloși și fără mijloace, oricare ar fi dexteritățile și aplicația lor”. Din „Evenimentul”, observăm că subscrierile se fac de către toate băncile urbane (putem spune cele mai importante) din cuprinsul țării, excepție făcând băncile din Ardeal. Printre contributori se vor afla *Banca Olteniei din Craiova și Centrala Băncilor din Provincie* str. Bursei 2 și afiliatele sale și *Banca Vâlcea*, din Râmnicu-Vâlcea. Fiecare bancă trebuia să plătească 190 de lei „de fiecare acțiune subscrisă”, în care se ia în calcul 150 de lei „drept vărsământ de 30 la sută pentru constituirea legală, iar lei 40 pentru cheltuielile de constituire”[38]. Interesul pentru mișcarea literară din celelalte provincii românești devine un program clar exprimat în cel de-al treilea număr al revistei „Viața Românească”, prin aceasta nădăjduind că publicația va ajunge o manifestare vie a unității culturale a neamului, fără vreo delimitare care să țină cont de granițele politice, menite a obtura starea sufletească a românilor.

Se constată, așadar, faptul că activitatea băncilor populare este cuprinsă în sfera de interes a programelor partidelor politice din prima jumătate a secolului al XIX-lea. Paginile ziarelor liberale vor găsi pentru acest subiect rubrici semnificative, care, în cea mai mare parte a lor, vor pune băncile populare și instituțiile de stat care le vor administra într-o lumină pozitivă. În partea următoare a studiului, vom observa exemple concrete ale proiectării imaginii băncilor populare, atât din cuprinsul țări, dar, în mod particular, dintr-un județ care a oferit un număr însemnat de modele de cooperative – județul Vâlcea.

Activitatea băncilor populare vâlcene reflectată în articolele de presă

Băncile populare găseau prilejul de a înștiința populația, prin intermediul mai multor organe de presă, asupra nevoii mari de personal pentru cooperative. În anul 1908, cifra capitalului aflat în circulație era de 45 de milioane de lei, golurile băncilor de credit nefiind atât de ordin material, cât de ordin intelectual sau moral. Înaintând această cifră a

[38] „Evenimentul”, București, nr. 251 din 2 ianuarie 1920, p. 144; Evenimentul, octombrie-decembrie 1919 - ianuarie-februarie 1920 (Anul 27, nr. 177-280) | Digiteca Arcanum, accesat în 7 decembrie 2023.

capitalului, ziarul „Viitorul” lansează și o lozincă elocventă pentru situația din acel moment a băncilor populare – „o mișcare cooperativă, dar nu avem cooperatori”[39]. În anul 1908, din inițiativa băncilor populare se organizau doar două cursuri de pregătire pentru conducătorii instituțiilor, alături de prelegeri ținute în școlile superioare de agricultură sau în unele universități. Periodicul amintește și de situația românilor bucovineni, ale căror cursuri pregătitoare de cooperatori sunt subvenționate chiar de guvernul țării[40]. Susținerea cursurilor pe o bază mai largă și eficacitatea acestora rămâneau la stadiul de propuneri, menite să organizeze sistemul cooperatist. Educația cooperatistă și impulsionarea instrucției în acest sens era un obiectiv care trebuia trasat cu susținerea statului, astfel în cât amploarea numerică luată de băncile de credit în acest deceniu să fie cu adevărat înfloritoare.

Una dintre cele mai mari școli de instruire cooperativă funcționa în Tecuci. Cursurile se derulau pe o perioadă de șase luni, dintre care ultimele două luni erau dedicate practicii în magazinele de consum sau obștile de arendare, sub îndrumarea dascălilor. După finalizarea stagiului de practică, în fața delegaților Casei Centrale a Băncilor Populare și ai Ministerului Instrucțiunii Publice, cursanții susțineau un examen scris și unul oral. Școala era frecventată de elevi din alte județe ale țării, găzduirea fiind asigurată de conducerea școlii. Această școală de educație cooperativă a funcționat din anul 1912[41].

După încheierea Primului Război Mondial, în județele Olteniei au funcționat școli comerciale, care au avut un rol important în revitalizarea cooperativelor de credit. O atenție deosebită a fost acordată de către Centrala Băncilor Populare școlilor practice de contabilitate și educație cooperatistă. Cheltuielile destul de ridicate pentru susținerea lor și lipsa unor cadre didactice devotate au determinat restrângerea numărului lor. Astfel, în anul 1927–1928, Centrala nu a reușit să susțină decât șase școli de specialitate. Una dintre ele a funcționat la Craiova și a deservit județele Dolj, Gorj, Romanați, Vâlcea, Olt, Argeș și Teleorman[42]. Prin urmare, observăm că deficitul de specialiști în domeniul bancar nu a reușit să fie în totalitate satisfăcut nici în perioada interbelică.

Unele dintre cele mai fructuoase entități cooperatiste care au funcționat în Oltenia până la izbucnirea Primului Război Mondial, și care au reușit să

---

[39] „Viitorul”, București, nr. 353 din 1 noiembrie 1908, p. 2; Viitorul, noiembrie 1908 (Anul 2, nr. 353-382) | Digiteca Arcanum, accesat în 8 decembrie 2023.

[40] *Ibidem*, p. 2.

[41] „Neamul Românesc”, București, nr. 96-97 din 28 august 1912, p. 1636; Neamul Românesc, august 1912 (Anul 7, nr. 85-97) | Digiteca Arcanum, accesat în 8 decembrie 2023.

[42] Georgeta Ghionea, *op. cit*, p. 230.

activeze și în timpul conflagrației, au fost băncile populare care aveau și cooperative de producție și consum. Acestea reuneau un număr mai mare de țărani lucrători, ofereau locuri de muncă, atrăgeau capital social și erau surse sigure de import sau export a diferitelor produse (fructe, legume, cereale, produse manufacturate, etc.). „O cooperativă de consum, care are la bază adevăratele principii ale cooperației, nu are în vedere capitalul, ci nevoile societarilor asociați în scopul de a-și procura cu preț cât mai mic o marfă cât mai bună iar beneficiul se împarte ca primă de consum, în proporție cu cumpărăturile făcute, capitalul primind o dividendă fixă”[43].

La 31 decembrie 1911, în țară existau 210 societăți de consum, cu 9.916 membri și un capital vărsat de 1.262.109,54 lei. Magazinele de consum, cele care aveau datoria să vândă produsele finite, se confruntau și ele cu diferite neajunsuri: lipsa de vânzători pregătiți, de contabili și conducători, alături de lipsa unui magazin central de aprovizionare, cu sucursale în toate reședințele județelor, unde existau magazine de consum[44]. Chiar dacă oferirea de credite a fost în mare parte sistată în perioada războiului, cooperativele de producție și consum au funcționat, din nevoia furnizării de materii prime oriunde era nevoie de acestea.

Din categorisirea realizată de Georgeta Ghionea, reiese faptul că până la începutul Primului Război Mondial, din 25 de instituții de credit locale (din mediul urban), 8 dintre ele au funcționat ca bănci mijlocii, cu un capital social de cel puțin un milion de lei[45], printre care nu se aflau niciuna dintre băncile vâlcene. În cea de-a doua categorie intră băncile mici, al căror capital social însuma în anul 1912 aproape 2,5 milioane de lei. Ponderea acestor bănci este de data aceasta în favoarea vâlcenilor, cu 7 instituții urbane, urmate de Gorj (5), Romanați (2) și Dolj (1). În ordinea descrescătoare a capitalului social, enumerăm următoarele bănci vâlcene: *Banca Râmnicului* (Râmnicu-Vâlcea, 200.000 lei), *Banca Drăgășani* (200.000 lei), *Banca Providența* (Râmnicu-Vâlcea, 150.000 lei), *Banca Vâlcea* (Râmnicu-Vâlcea, 100.000 lei), *Banca Drăgoești* (Drăgășani, 100.000 lei), *Banca Podgoriei* (Drăgășani, 100.000 lei), *Banca Fortuna* (Râmnicu-Vâlcea, 60.000 lei)[46].

Conform principiilor cooperatiste universale, băncile populare care aveau astfel de spații și mijloace de producție, aveau următoarele funcțiuni: procurarea capitatului necesar prin cotizațiile membrilor; fixarea unei

---

[43] „Viitorul”, București, nr. 2793 din 19 noiembrie 1915, p. 1; Viitorul, noiembrie 1915 (Anul 8, nr. 2775-2804) | Digiteca Arcanum, accesat în 12 decembrie 2023.

[44] „Viitorul”, București, nr. 2017 din 20 septembrie 1913, p. 2; Viitorul, septembrie 1913 (Anul 7, nr. 1998-2027) | Digiteca Arcanum, accesat în 12 decembrie 2023.

[45] Georgeta Ghionea, *op. cit*, p. 104.

[46] *Ibidem*, p. 118-119.

dobânzi modeste; împărțirea beneficiului net proporțional cu randamentul societarilor în cooperativă; valorificarea produselor[47]. Județul Vâlcea a găzduit câteva astfel de cooperative polivalente.

Banca populară *Înfrățirea-Brădetu* din comuna Păusești-Măglași din Vâlcea a convocat la data de 21 februarie 1910 adunarea generală a instituției în localul școlii, prilej cu care își autentifică actul de constituire în 1904. Pe ordinea de zi era și stabilirea bilanțului, alegerea a trei membri din consiliul de administrație (prin tragere la sorți), respectiv, dezbateri pe seama Congresului Băncilor Populare, organizat în Craiova. G.N. Stroe, evidențiind cât de anevoios a fost drumul până la ridicarea băncii, spunea că banca oferă societarilor săi dividente nu mai mici de 8%. În 1910, avea un capital de peste 65.000 de lei. Se evidențiază îndemnurile repetate adresate sătenilor pentru a economisi, banca fiind „pentru săraci înființată mai ales”, și să renunțe la viciile de zi cu zi (alcoolul)[48].

Banca populară *Oltețul*, înființată în anul 1904, cu un capital de 3.420 lei, se dezvoltă cu ajutorul cooperativelor de producție și consum din jurul ei, care aveau o dublă valență: stimulau productivitatea țăranilor, creau posibilitatea de a-și valorifica produsele, de a obține creditele necesare și înlesneau sporirea economiilor prin bancă. Grădinăria cooperativă *Oltețul* s-a înființat în 1907, cu 120 de membri și un capital de 6.865,65 lei. În 1910, aici se vor organiza cursuri teoretice și practice de grădinărit. Acestea au fost urmate de 10 elevi, 4 dintre ei fiind susținuți de Ministerul Instrucțiunii Publice, iar restul beneficiau de ajutor din partea județelor din care proveneau (Gorj sau Romanați). Societatea cooperativă de producție și consum *Oltețul*, cu un capital social de 98.349,70 lei, anunța că „funcționează pe principiul ca toți consumatorii să fie și societari, în scopul ca fiecare să ia pe baza bilanțului câștigul consumațiunii sale, care devine cu atât mai ieftină”, teracota (pentru fabricarea de sobe, cu piețe de desfacere în București și Craiova) și țigla. Ultima cooperativă afiliată este *pepiniera de vițe americane altoite și pomi „Oltețul”*. Tot din presă aflăm că fondul de salarii și chirii pentru muncitorii acestor cooperative ajunge la 60.000 de lei anual[49]. Banca *Oltețul* din Zătreni a contribuit în anul 1909 cu 10 lei la fondul de clădire al coloniei *Vatra Luminoasă*[50], un loc pe care regina

[47] Attila Gábor Hunyadi, *op. cit*, p. 144–145.

[48] „Albina”, București, nr. 52 din 26 septembrie 1910, p. 329–331; Albina, 1909-1910 (Anul 13, nr. 1-52) | Digiteca Arcanum, accesat în 23 decembrie 2023.

[49] „Albina”, București, nr. 9 din 12 ianuarie 1913, p. 407–409; Albina, 1913-1914 (Anul 17, nr. 3-31) | Digiteca Arcanum, accesat în 5 decembrie 2023.

[50] „Universul”, București, nr. 110 din 25 aprilie 1909, p. 124; Universul, aprilie 1909 (Anul 27, nr. 87-115) | Digiteca Arcanum, accesat în 5 decembrie 2023.

Elisabeta l-a proiectat ca adăpost pentru persoanele nevăzătoare și familiile lor, în București.

Societatea cooperativă de consum *Beica* din comuna Șușani se asociază cu societatea cooperativă *Stejarul* din aceeași comună, primind toată averea, datoriile și membrii celei dintâi, care se va desființa. Societatea cooperativă *Stejarul* astfel constituită, va avea denumirea de *Societatea cooperativă de producție și consum Stejarul*, cu sediul în comuna Șușani, satul Șușani de Sus, județul Vâlcea. Această societate, pe lângă operațiunile de morărit și exploatări de păduri prevăzute de statutele ei, care rămân în vigoare, a preluat și operațiunile desființatei cooperative, și anume: comerțul de băuturi spirtoase (cârciumă), manufactură, coloniale, etc.[51].

Mai multe înfrățiri, având diferite scopuri, erau prezidate de o singură persoană influentă, de regulă un preot sau un învățător, ajutat de un grup de oameni, care fac posibilă ridicarea acestora. În comuna vâlceană Ștefănești, sub prezidiul lui T. Bălășel, funcționau trei societăți economice și una cu rol cultural-filantropic. Pe lângă banca populară *Dobrușa*, cu un capital de 30.000 de lei, în teritoriu activa cooperativa de cumpărare *Ștefănești* (capital 4.000 lei) și societatea cooperativă de producție și consum *Matei Morunglavu* (capital 10.000 lei), care făcea comerț cu cereale, ouă, vinuri, păsări, vite, ocupându-se și cu exploatări forestiere. Comuna Ștefănești era considerată una dintre cele mai sărace localități din județ, cu o rată mare a analfabetismului. Societatea cultural-filantropică *Dragostea Creștină*, înființată la sfârșitul anului 1907, avea ca scop ajutorarea școlilor și bisericilor, încurajarea industriei casnice și culturalizare (prin organizarea de conferințe, serbări populare sau expoziții comunale). Sumele depozitate în conturile băncilor au avut încă de la înființare multiple destinații, acestea fiind oferite în scopuri filantropice diferitor entități locale și nu numai, a căror existență și creștere era condiționată de niște sume de bani semnificative. Când vorbim de entitățile care beneficiau de acești bani ne referim la diferite instituții ecleziastice (biserici, parohii, mănăstiri), asociații culturale (școli, instituții de cultură), reuniuni în scopuri economice ș.a.m.d.. În componența acesteia intrau preoți, învățători, arendașul moșiei locale, muncitori agricoli, funcționari și meseriași. În anul 1908, activele societății erau de 4.652 lei, în vreme ce cheltuielile însumau 4.633,1 lei, suma rămasă în plus fiind depusă la banca populară, în fondul de rezervă. Sursele de venit ale societății erau: donațiile, fondul cultural de la banca populară *Dobrușa* și încasările pe produse. Cea mai mare parte a profitului era redistribuită în scop de

[51] „Monitorul Oficial”, București, nr. 285 din 29 martie 1915, p. 13013; Monitorul Oficial, martie 1915 (nr. 265-286) | Digiteca Arcanum, accesat în 10 decembrie 2023.

binefacere către școala de agricultură din localitate, premii în bani și diferite obiecte acordate sătenilor, ajutorarea bolnavilor, clădirea bibliotecii și muzeului comunal etc. Pentru anul următor, bugetul alocat cheltuielilor va fi estimat la 7.650 lei[52]. Societatea a numărat 29 de membri, plus alți 25 de membri de onoare, printre care se aflau: mitropolitul Atanasie Mironescu (care a contribuit cu o donație de 400 lei), Ghenadie Georgescu – episcopul Râmnicului, Spiru Haret, Petre Gârboviceanu, Ștefan Filipescu-Drăgășani ș.a.m.d.. O instituție asemănătoare a funcționat începând din anul 1907 în Drăgășani, sub numele de *Banca Podgoriei*, sub formă de societate anonimă pe acțiuni. Banca înlesnea creditele pentru viticultori, pomicultori și ușura comerțul cu vinuri sau băuturi spirtoase[53].

Cotele de binefaceri erau îndreptate în mai multe direcții, de la asociații de cultură și școli, până la construirea de edificii esențiale societății și diferite reuniuni. Personalul băncii, fie că vorbim de funcțiile cele mai de sus, precum președintele sau membrii direcțiunii, până la simpli funcționari (avocați, casieri, contabili), aveau un rol bine definit în cadrul băncii. În unele cazuri, pe lângă distribuția profitului general al băncii, anumiți membrii ai băncii realizau acțiuni individuale de donație, ceea ce ne relevă angajamentele sociale ale acestor grupuri.

După cum am subliniat și mai sus, majoritatea băncilor populare din Oltenia își întrerup sau restrâng activitatea în perioada Primului Război Mondial, în special odată cu renunțarea la neutralitate și intrarea României în război de partea Antantei. Din analiza surselor de presă, observăm că monitorizările cu privire la raporturile creditor-debitor ale băncilor încetează, în mare parte. Se pune accentul pe caracterul solidar al băncilor populare cu instituțiile statului, în contextul cruntului război. Legea măsurilor excepționale, în caz de mobilizare s-a aplicat și asupra băncilor populare și cooperativelor sătești. „Pentru aceasta, conducătorii acestor instituții se vor conforma legii întru ce privește pe funcționarii lor. Declarațiile și toate formalitățile se fac fără vreo intervenție la Casa centrală"[54]. Așadar, în cazul în care situația o impunea, membrii personalului băncilor populare erau imediat mobilizați pe frontul de luptă, lăsând băncile în incapacitatea de a funcționa, cel puțin temporar.

Redăm mai jos câteva exemple: Dumitru Boțocan din comuna Vaideeni (Vâlcea), în calitatea de sublocotenent al regimentului 2 Vâlcea a

52 „Albina", București, nr. 52 din 27 septembrie 1909, p. 757–761; Albina, 1908-1909 (Anul 12, nr. 1-52) | Digiteca Arcanum, accesat în 11 decembrie 2023.

53 Georgeta Ghionea, *op. cit,* p. 125.

54 „Universul", București, nr. 124 din 7 mai 2023, p. 4; Universul, mai 1915 (Anul 33, nr. 118-148) | Digiteca Arcanum, accesat în 7 decembrie 2023.

murit pe frontul de luptă din Transilvania. Profesând ca dascăl, acesta a înființat bănci populare, societăți de lectură, cooperative și forestiere. Pentru a-l comemora, cetățenii și o parte din cooperatiștii vâlceni hotărăsc să realizeze un bust în fața școlii din comuna Mălaia, pe care Boțocan a frecventat-o ca învățător. Donațiile în acest scop se făceau în conturile băncii *Ruina Cămătarilor* din Voineasa. Această comemorare a atras participarea mai multor cetățeni: Petre Droc (secretar-contabil al *Băncii Populare Voineasa*), Ilie Marinescu (primarul comunei Mălaia), C. Dumitrescu (șeful postului de jandarmi din Mălaia) și Martin Croce (factor rural în Brezoiu)[55].

Una dintre atribuțiile principale ale băncilor populare în cei 4 ani de conflict a fost aprovizionarea cu grâne sau porumb a diferitor zone, fie din cuprinsul țării, fie pentru cererile de export. În perioada neutralității, cooperativele de credit sau cele de producție satisfăceau inclusiv cererile venite din partea statelor aliate Puterilor Centrale. *Casa Centrală a Băncilor Populare* a contractat pentru a livra la export însemnate cantități de porumb de la obștile sătești după cum urmează: 67 de vagoane pentru Bucovina, pentru Transilvania 363,5 vagoane, pentru Germania 40 și pentru Austria 95,5 vagoane, respectiva solicitare fiind în mare parte satisfăcută[56]. În anul 1916, se poartă tratative cu ambasada britanică privind livrarea de stocuri de grâu. Cantitatea de 4.000 de vagoane trebuia onorată fără întârzieri, iar sistemul de livrare, în care erau incluse și băncile populare era organizat după cum urmează: „predarea în patru serii a grâului va fi onorată de către asociațiile sătești, coordonate de *Casa Centrală a Băncilor Populare* (28%). Restul cantității va fi în atribuția comercianților (12%), al marilor agricultori și al sindicatelor agricole (60%)”[57].

Pe lângă activitățile de creditare, aceste bănci își conservau o parte din capital spre distribuirea de cereale sătenilor cu recolte insuficiente. Totuși, nu au lipsit situații în care anumiți conducători rău-intenționați ai băncilor populare au încercat să comită fărădelegi. În anul 1915, un număr de 15 conducători ai băncilor populare din județele Argeș, Dolj, Vâlcea și Romanați au fost destituiți din funcție, ca urmare a unor fraude săvârșite în complicitate cu șapte șefi de gară, care au avut ca efect prejudicii însemnate

[55] „Neamul Românesc”, București, nr. 53-54 din 16 septembrie 1916, p. 4; Neamul Românesc, septembrie 1916 (Anul 11, nr. 40-67) | Arcanum Newspapers, accesat în 17 decembrie 2023.

[56] „Universul”, București, nr. 138 din 21 mai 1915, p. 4; Universul, mai 1915 (Anul 33, nr. 118-148) | Digiteca Arcanum, accesat în 8 decembrie 2023.

[57] „Viitorul”, București, nr. 2895 din 3 martie 1916, p. 2; Viitorul, martie 1916 (Anul 10, nr. 2893-2923) | Digiteca Arcanum, accesat în 9 decembrie 2023. Aceste procente sunt împărțite în vederea livrării unei cantități de 80.000 de vagoane de grâu.

pentru respectivele bănci populare. Este încă incert dacă pedepsele aplicate acestor fraudatori se limitau doar la concedieri, sau mergeau inclusiv până la privarea de libertate a acestora[58].

În plus, *Casa Centrală a Băncilor Populare* coordona și aprovizionarea localităților cu porumb, acolo unde producția sau stocurile erau deficitare. Județul Vâlcea era unul dintre cele vizate de această penurie de porumb. Țăranii erau îndemnați frecvent să-și vândă noile recolte prin intermediul Casei Centrale, și să evite astfel avansurile pretinse de diferiți intermediari sau negustori.

Obiectivul principal al băncilor populare, promovat încă de la legiferarea acestora, și anume înlesnirea creditelor către micii proprietari de pământ și o mai bună organizare a agriculturii pare să fi rămas parțial îndeplinit în preajma izbucnirii Primului Război Mondial. O problemă ar fi putut reprezenta, pe de-o parte, concurența băncilor comerciale, ale căror împrumuturi erau mai rentabile pentru persoanele înstărite decât pentru locuitorii nevoiași ai satelor. Pe de altă parte, mai existau și situații în care țăranii erau incapabili de a cheltui cu folos sumele alocate, sau de a nu duce la bun sfârșit restituirea creditului. Alexandru Zlatovici, contabil în cadrul Băncii Comerciale Alexandria, expune prin intermediul ziarului independent „Universul”, acest binom: „Capitalurile sunt formate din economiile comercianților mari și mici și ale agricultorilor mari. Menirea acestor bănci fost înlesnirea creditelor comercianților români și scăparea lor de specula cămătarilor, scopul în parte a fost atins. Multe categorii de negustori au profitat de pe urma lor și printre aceștia mai cu osebire cerealiștii. Aceștia, cu un mic capital, au strâns o cantitate de cereale, pe care apoi au pus-o gaj și luând bani, au cumpărat altele și gajând mereu au putut strânge o cantitate mare, pe care la timpul oportun, au vândut-o, realizând câștiguri frumoase. Dacă în ceea ce privește plasamentele către comercianți, rezultatele au fost bune, nu se poate spune același lucru despre cele țărănești. Mare parte din conducătorii băncilor mijlocii și mici, în dorința lor de câștiguri mai mari, neținând socoteală, că scopul principal este înlesnirea creditului, iar cel secundar profitul acționarilor, au căutat, ca să facă afaceri și să-și arate aptitudinile financiare, prin mărimea contului, profit și pierdere”. Lipsa spiritului de economie și prevedere este o altă problemă pe care o semnalează respectivul specialist în economie: „Cum au auzit, – vorbim de timpul când creditele nu erau închise – că în cutare oraș s-a deschis o bancă, au dat fuga și au luat bani cu împrumut, nu cât le-a trebuit, ci cum au putut, cari sunt datori

[58] „Universul”, București, nr. 133 din 16 mai 1915, p. 4: Universul, mai 1915 (Anul 33, nr. 118-148) | Digiteca Arcanum, accesat în 8 decembrie 2023.

la toate băncile din 3 orașe din împrejurimi. Care a fost rezultatul? Mulți s-au văzut pe nesimțite datori sume mari și la un moment dat, fie din cauza dobânzilor cari trebue plătite la aceste sume, fie din cauza recoltei slabe, s-au văzut puși în imposibilitate de a mai plăti, fie capitalul, fie dobânzile. Mulți au luat bani pentru cheltueli exagerate ca nunți și alte ceremonii și nici nu s-au gândit, dacă vor putea sau nu să plătească sumele ridicate”[59]. Astfel, contabilul este de părere că această ștafetă a creditelor țărănești ar trebui preluată de băncile populare. Dobânzile mici percepute de acestea, alături de uzufructul asupra pământului rural fac ca băncile populare să fie mult mai rentabile pentru țărani, a căror cerere de credit este cea mai mare.

Primul Război Mondial a reprezentat, fără îndoială, un moment de colaps pentru unele instituții de credit românesc, ale căror obiective au trebuit fixate din mers, în funcție de circumstanțele externe și interne, pricinuite de evoluția fronturilor și a relațiilor dintre state. Furnizarea capitalurilor necesare agricultorilor, meseriașilor sau diferiților producători, astfel încât rentabilitatea acestora să fie dovedită de utilizarea inteligentă a creditelor de către populație nu a mai fost posibilă. Pe lângă scurtele mențiuni ale ziarelor, care au în prim-plan această schimbare de rol a băncilor populare în perioada interbelică, este necesară studierea temeinică a surselor de arhivă. O ipoteză în acest sens este că o parte din băncile populare au continuat să funcționeze și în anii de război, nu numai ca furnizoare de materii prime în context belic, ci și ca furnizoare de credit, la un nivel mai scăzut. Catastifele aflate în fondurile de arhivă se numără printre principalele surse, încă necercetate, care pot să ne elucideze gradul de funcționalitate al băncilor populare în timpul Marelui Război, dar și felul în care ele au reușit (după caz) să își revină după toți acești ani.

Concluzii

Modelele băncilor populare, al cooperativelor de producție de consum și al societăților cultural-filantropice care gravitează în jurul reuniunilor de credit, atât cele enumerate mai sus, cât și cele cercetate în cadrul altor demersuri istoriografice relevă faptul că ele au avut un rol semnificativ în cadrul procesului de modernizare al vieții rurale și urbane. Odată cu apariția *Legii băncilor populare sătești și Casei lor centrale* (28 martie 1903), în care s-a implicat puternic ministrul Instrucțiunii Publice și Cultelor, Spiru Haret, băncile populare capătă caracter de instituții de credit moderne.

[59] „Universul”, București, nr. 239 din 30 august 2023, p. 5; Universul, august 1915 (Anul 33, nr. 210-240) | Digiteca Arcanum, accesat în 7 decembrie 2023.

Reunind categorii sociale cu valori comune, băncile se recomandă ca fiind apărători ai intereselor comunității care le dau naștere. Este lesne de înțeles faptul că asociaționismul promovat de băncile populare se solidifică enorm începând cu sfârșitul secolului al XIX-lea-începutul secolului XX, ceea ce favorizează punerea în valoare a potențialului unor mici întreprinderi, asociații sau grupuri de inițiativă. Băncile populare au apărut din nevoi practice, dar dezvoltarea lor nu ar fi fost posibilă fără o reglementare clară. Factorul care le-a oferit o apropiere mai mare de țărănime, spre deosebire de alte instituții (băncile comerciale, Creditul Agricol), a fost factorul influența și exemplul personal al conducătorilor. Aceștia erau recrutați de cele mai multe ori din rândul localnicilor, fiind buni cunoscători ai comunității, cunoscând nevoile și plusurile, care puteau fi onorate, respectiv valorificate.

CONTRIBUȚIA CAPITALULUI BANCAR ITALIAN LA ÎNSCRIEREA UNOR ÎNTREPRINDERI ROMÂNEȘTI ÎN CIRCUITUL ECONOMIC EUROPEAN. FILIERA ELVEȚIANĂ

Anca Stângaciu*

Abstract: *This article analyzes the contribution of Italian banking capital to the development of Romanian financial and industrial structures. Particular attention is paid to participation, financing, and lending, as these actions allowed Italian finance to participate in the capital increase of some Romanian companies and get involved in their management and organization. The article also deals with the provision of Italian technology and equipment to the Romanian industry, thus documenting the conditions that led to the professionalization of the companies' workforce and management. Last but not least, the article reports on the contribution of Italian banking capital to the integration of some Romanian companies into the European economic cycle through their integration into large European groups. The most important example in this regard are the companies of the Foresta Română Group, which were first integrated into the Foresta S.A. Milan Group and later into the Swiss groups Foresta Svizzera Romena S.A. Holding, Zurich and Foresta Romena Holding, Zürich.*

Keywords: Banks, Italian capital, Swiss concerns, capital, management

Raportarea paradigmatică la finanța elvețiană a fost universală, directă și indispensabilă, având în vedere relevanța forțelor financiare elvețiene în cadrul sistemului monetar și bancar interbelic și cu atât mai evidentă și necesară în cazul finanței italiene, care s-a dovedit dependentă de marile piețe financiare și, în consecință, nepregătită să mobilizeze capitaluri foarte consistente pe piața investițională internațională. Limitele sistemului bancar financiar italian și apoi dificultățile din perioada marii crize economice a adâncit necesitatea apelului la finanța elvețiană.

De altfel, după primul proiect privind crearea unei bănci italiene moderne, inițiat în 1894 de către Otto Joel[1], bancher german naturalizat în Italia și director al Băncii Generale, în 1894 a fost redactat de către un

* Conf. univ. dr., Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca; e-mail: astangaciu@yahoo.com.

[1] Otto Joel s-a născut în Danzig (azi Gdansk) la 13 mai 1856 în cadrul unei familii germane de origine evreiască. În anul 1910 va obține cetățenia italiană. Profesional, din 1887 va lucra la Banca Generale unde va rămâne până la lichidarea acesteia în 1894. Joel a reprezentat alături de un alt bancher notoriu al băncii milaneze – Federico Weil – curentul promovării intereselor mai cu seamă germane, în interiorul Băncii Commerciale Italiana. Ca și director central și administrator delegat al băncii milaneze, el a contribuit la deplina dezvoltare a acestui institut italian în epoca giolittiană.

consorțiu de bănci germane și elvețiene un document care propunea fondarea unui institut bancar la Milano, cu un capital social de 20 milioane lire[2]. Deși documentul nu viza crearea unei bănci universale de tip german, ci doar constituirea unui institut de emisiune, el a fost considerat de către unii bancheri drept un „proiect colonialistic" datorită pretenției reprezentanților băncilor germane și elvețiene de a obține monopolul operațiunilor în cambii[3]. În sfârșit, tentativa din septembrie 1894 s-a dovedit încununată de un evident succes, datorită eforturilor Băncii Bleichröder din Berlin care a dus la crearea la Milano a *Băncii Commerciale Italiana*, pe scurt *Comit*. Pe de altă parte, chiar dacă obiectivul principal al proiectului a avut în vedere, în primul rând, avantajoase operațiuni în favoarea statului italian el nu a eliminat aprioric activitățile tipice ale unei bănci mixte de tip german[4].

Ca afiliată a Băncii Commerciale Italiana în România, *Banca Commerciale Italiana e Romena*, pe scurt *Romcomit*, a urmat din punct de vedere al strategiei bancar-industriale, în linii generale, aceleași direcții de interes îndreptate spre domeniul metalurgic, forestier, minier și comercial. De altfel, implicarea într-un anumit sector industrial a întrunit acțiunile și interesele reunite ale ambelor bănci, în strânsă colaborare cu institute bancare sau societăți comerciale din rețeaua *Comit*, precum societatea elvețiană SICMI sau cu forțe financiare private, precum Camillo Castiglioni[5]. În fapt, demersurile investiționare promovate de către *Romcomit* s-au înscris într-o tendință mai amplă care a presupus crearea unui complex de interese financiare, industriale și comerciale în întreaga Europă Central-Orientală, interese controlate de Milano, dar gestionate formal de către SICMI. Concernul elvețian a fost o instituție preferată de *Banca Commerciale*

---

2 Gianni Toniolo, *Cent anni 1894-1994. La Banca Commerciale e l'economia italiana,* Banca Commerciale Italiana, Archivio Storico, Milano, Fiesole, Nardini ed., 1994, p. 27.

3 *Ibidem*.

4 *Ibidem,* p. 28.

5 Născut la Triest, punct de interferență între diferitele cercuri de afaceri europene (italian, german, austriac), Camillo Castiglioni a avut o biografie fascinantă, la începutul secolului trecut remarcându-se atât ca investitor, cât și în calitate de consultant financiar al Curții vieneze sau al *Anglo Österreichische Bank of Vienna*, fapt care l-a apropiat foarte mult de lumea investițiilor austriece. Devenit cetățean italian, dar și președinte al Băncii *Allgemeine Depositen Bank* din Viena, Castiglioni a luat inițiativa după Primul Război Mondial pentru achiziții bancare și industriale majore în zona fostului Imperiu Austro-Ungar și a Italiei. De fapt, trebuie spus că dintre investitorii care au dezvoltat afaceri în afara Italiei, Castiglioni a avut cea mai spectaculoasă carieră financiară, implicarea sa în multiple acțiuni participative din Europa Centrală și Balcani, garantându-i ascensiunea bancară și industrială, dar și oportunitatea reprezentării intereselor capitalului italian, în special prin stabilirea unor relații strânse între statul italian și puternicul institut bancar – *Banca Commerciale Italiana*.

Italiana în acțiunile sale investiționare, grație capacității sale de autofinanțare și comunicarea cu forțe financiare de pe piața mondială de capitaluri, în special americană și engleză. Referitor la Camillo Castiglioni, acesta a facilitat băncii milaneze acumularea de acțiuni și pătrunderea pe piața investițională românească[6]. În ansamblu, se poate afirma că direcțiile de investiție ale Băncii Commerciale Italiana e Romena s-au profilat în funcție de interesele capitalului italian în această parte a Europei.

Nuanțând, trebuie spus că în materie de participațiuni, procedura achiziționării de acțiuni în cadrul unor societăți industrial-bancare românești după 1923–1924, nu a mai însemnat depozitarea lor în dosarul băncii milaneze, ci în dosarul unor societăți *holding*, societăți controlate însă de banca italiană[7]. Materialele arhivistice care cuprind corespondența Băncii

---

[6] În România perioadei interbelice, *Banca Commerciale Italiana e Romena* a achiziționat prin Camillo Castiglioni acțiuni la Fabrica de Vagoane *Astra* Arad și la Fabrica de Hârtie Petrifalău București, acțiuni care au fost gestionate în fapt de către *Società Internazionale di Credito Mobiliare e Immobiliare*, Lugano aflată sub controlul direct al băncii milaneze. De altfel, *Banca Commerciale Italiana* a reușit să își extindă foarte mult zona de influență în perimetrul forestier al Europei Central-Orientale prin intermediul acestui celebru investitor. Astfel, *Allgemeine Depositen Bank*, condusă de către Castiglioni a fost deținătoarea încă din perioada antebelică a unor consistente exploatări forestiere în Transilvania, zona Ciuc și Bistrița Năsăud. Ulterior, după 1919, *Depositen Bank* a fost interesată de deținerea unor întreprinderi forestiere în zona Vrancea (Tișița). Prin cedarea în beneficiul Băncii Commerciale Italiana a acestor exploatări forestiere, *Allgemeine Depositen Bank*, respectiv Camillo Castiglioni, au contribuit la puternica întărire a pozițiilor finanței italiene. În mod particular, Castiglioni a facilitat trecerea controlului acționar de la grupurile austriece, dominante până la 1914 în regiune și în ramură, către finanța italiană. În ceea ce a privit subscrierea considerabilă făcută de Camillo Castiglioni la fabrica *Astra* Arad, trebuie spus că ea a permis o prezență majoritară a capitalului italian încă de la începutul anilor '20. Astfel, în anul 1921, Camillo Castiglioni a subscris la capitalul social al Astrei de 75 milioane lei, 50 milioane lei, echivalentul a 75.000 acțiuni, iar *Romcomit* a subscris 13 milioane lei, echivalentul a 26.000 acțiuni, ceea ce însemna deținerea de către capitalul italian a unui procent de 84% din totalul capitalului social al societății metalurgice. Alături de *Romcomit* și Castiglioni au mai subscris la Astra Arad: *Banca Marmorosch Blank*, *Banca de Credit Român*, *Banca Agrară din Cluj*, Mauriciu Blank și Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița S.A. Rezultă de aici faptul că, atât prin Castiglioni, cât și prin Romcomit poziția capitalului peninsular la *Astra* Arad a fost una extrem de consistentă, în fapt predominantă. Confruntat cu grave probleme financiare, Castiglioni a cedat la începutul anului 1924 un număr de 73.748 acțiuni *Astra* Arad, acțiuni depuse în dosarul SICMI de pe lângă Romcomit. Archivio Storico della Banca Commerciale Italiana (Milano) [infra: ASBCI], fondo Ufficio Finanziario [UF], cartella [cart. 32], fasc. 1, fila [f.] 1, Lettera per C. Castilgioni, 17 gennaio 1924.

[7] Începând cu anii '20, concomitent cu expansiunea sa teritorială, *Banca Commerciale Italiana* și-a concentrat participațiunile externe sub forma societăților de tip holding care au asigurat în timp controlul și direcția economică a unui mare număr de alte societăți

Commerciale Italiana cu afiliata sa din România și diferite structuri *holding* dezvăluie modul în care s-a realizat comunicarea între casa madre–afiliate–*holding*. Principiul a fost acela al achiziționării de acțiuni *Romcomit* de la acționari ai băncii italo-române, pentru contul unei societăți holding, precum *Società Internazionale di Credito Mobiliare ed Immobiliare* sau altfel spus SICMI Lugano[8]. SICMI era o societate italiană controlată direct de către Direzione Centrale Milano și care reprezenta astfel interesele acționare ale aceleiași Bănci Commerciale Italiana.

Società Internazionale di Credito Mobiliare ed Immobiliare a fost creată la Lugano, în anul 1921 de către *Banca Commerciale Italiana*, Milano și *Banca della Svizzera Italiana*, Lugano. Această din urmă bancă a fost creată în anul 1910, constituindu-se ulterior într-una dintre cele 14 afiliate ale Băncii Commerciale Italiana, Milano. Crearea SICMI a fost o consecință a dezvoltării teritoriale a băncii milaneze, respectiv a deciziei concentrării participațiunilor sale externe pe lângă societățile de tip *holding*[9]. SICMI a cotrolat o altă societate financiară, *Justa* și a fost administrată ea însăși de către Milano, printr-un oficiu al Direcției Centrale.

Foresta, *Società Anonima per l'Industria ed il Commercio del Legname,* cu sediul la Milano a fost fondată la 11 decembrie 1919 sub egida Băncii Commerciale Italiana și a participării lui Camillo Castiglioni, cu un capital social de 50 milioane lire italiene[10]. Scopul declarat al societății a fost acela de achiziționare, producere și comercializare a lemnului în diferite regiuni ale Europei.

---

numite subsidiare. Participările industriale ale Băncii Commerciale Italiana în România au presupus astfel colaborări între banca milaneză, *Banca Commerciale Italiana e Romena* și diferite holdinguri (de pildă *Società Internazionale di Credito Mobiliare e Immobiliare*), societăți comerciale sau de credit din interiorul sistemului *Comit*.

[8] Într-o scrisoare a băncii italo-române către SICMI, Lugano din 20 septembrie 1926 se arată că *Banca Commerciale Italiana e Romena* a achiziționat pentru contul SICMI de la Ilie Dinu, agent oficial de schimb, 300 acțiuni *Romcomit,* conform instrucțiunilor SICMI, la cursul de 576 lei, Ibidem, Lettera per SICMI, Lugano, 20 settembre 1926.

[9] Benedini Rosanna, Laura Contini, Zighetti Marco, Banca Commerciale Italiana, *Archivio Storico, Collana inventari, Servizio estero e rete estera,* Milano, Arbizzano ed., 1997, p. VI.

[10] La constituirea Forestei S.A. Milano, *Banca Commerciale Italiana* a contribuit cu 40.200.000 lire, Camillo Castiglioni cu 4.000.000 lire, *Banca Italiana di Credito Commerciale* cu 3.900.000 lire, *Banque de Paris et de Pays Bas* cu 1.000.000 lire, Sir Dalziel Davison și Frank Henry Houlder cu 250.000 lire, respectiv, Crespi Silvio, Porro Carlo, Iosif Toeplitz, Mariano Petronio, Adler Roberto, Aladar Fonagy, Bela Grosz și dr. Oscar Goldfinger fiecare cu 50.000 lire. Cele 500.000 acțiuni ale noii societăți au fost în valoare de 50 milioane lire, dat fiind raportul de 100 lire/acțiune. Vezi „Analele Băncilor", București, 1922, an IV, nr. 1, p. 110–111.

Deoarece *Foresta Milano* a imobilizat foarte multe resurse în primii săi 4–5 ani de activitate, a fost necesară o reorganizare financiară a acesteia. Un punct nodal în direcția echilibrării situației sale financiare l-a constituit perfectarea Convenției din 25 iulie 1924 cu *Trust Maatschappij voor Houtbelanger* din Amsterdam, firmă olandeză aflată sub garanția societății fraților Max, Siegfried și Arturo Rosenberg din Monaco[11]. În cadrul acestui acord, *Comit* a reușit să stabilească prin prevederi clare propriile raporturi de credit și finanțare cu *Foresta Milano*, care era de altfel, puternic îndatorată băncii. Textul înțelegerii bilaterale cuprinde declarația Băncii Commerciale Italiana privind deținerea de către aceasta a majorității capitalului social la *Foresta Milano*, plus 43% din totalul acțiunilor societății *Göetz*[12]. Măsurile luate au avut pentru Foresta S.A. Milano semnificația asigurării unei gestiuni mai eficace, de asemenea au echivalat cu o relativă consolidare a poziției sale investiționare în industria forestieră europeană.

După reducerea capitalului în iulie 1924, un moment important din perspectiva recapitalizării Forestei l-a reprezentat intrarea în concern a firmei *Aktiengesellschaft für Holzwerte* din Zürich[13], firmă fondată de către frații Rosenberg. Concernul elvețian s-a angajat în a gestiona, respectiv în a recapitaliza concernul, subscriind la capitalul acestuia 25 milioane lire italiene, la care s-au mai adăugat 5 milioane lire italiene ale Băncii Commerciale Italiana[14].

Din punct de vedere tehnic, începând cu anul 1924 *Foresta Milano* a procedat la o schimbare profundă de strategie, prin favorizarea activităților de exploatare și comercializare, în detrimentul ciclului productiv vertical de transformare a lemnului (semifabricare, fabricare).

Noua convenție încheiată în august 1926 între *Banca Commerciale Italiana* Milano și *Aktiengesellschaft für Holzwerte* a schimbat radical configurația gestiunii și a structurii Forestei S.A. Milano. Conform Convenției, concernul *Holzwerte* urma să-și modifice statutul social pentru a deveni *Foresta Svizzera Romena S.A. Holding*, după ce își ceda acțiunile și datoriile

---

[11] În esența sa, acordul bilateral a prevăzut echilibrarea balanței de plăți a Forestei milaneze prin „substanțiala diminuare a capitalului [acesteia] de la 100.000.000 lire italiene la 30.000.000 lire italiene". Arhivele Naționale, Filiala Municipiului București (București) [infra: ANFMB], Fond Banca Commerciale Italiana e Romena [infra: BCIR], dos. nr. 3426/1922-1929, f. 12.

[12] *Ibidem.*

[13] ASBCI, Sofindit [infra: SOF], cart. 231, fasc. 3, Promemoria, Foresta Romena Holding, f. 2.

[14] Gian Carlo Falco, *op. cit.*, p. 146.

nou constituitei *Lignum Holding A.G*[15]. *Lignum Holding* a fost creată în urma acordului dintre *Banca Commerciale Italiana* și *Holzwerte*, fiind controlată de către Banca *Schroeder* din Londra, *Warburg* din Hamburg și *Auffhauser* din Monaco. Băncile amintite, împreună cu *Banca Commerciale Italiana* urmau să se constituie în acționarii și finanțatorii cei mai importanți ai societății *Lignum Holding*[16]. Potrivit Convenției, *Banca Commerciale Italiana* accepta transferarea activității Forestei S.A. Milano către nou constituita societate elvețiană: *Foresta Svizzera Romena S.A. Holding* (credite etc.)[17].

Foresta Svizzera Romena S.A. Holding transformată ulterior în *Foresta Romena Holding S.A.* a obținut astfel la 1926 „afacerile forestiere române de la Foresta Milano"[18], în plus, *Comit* a „depozitat pe lângă noua societate 40 milioane lei, reprezentând credite de scont aflate la *Banca Commerciale Italiana e Romena*"[19]. În practică, prin afacerea *Foresta*[20], *Comit* a devenit coproprietară, alături de *Lignum Holding*, la *Foresta Svizzera Romena* din Zürich, al cărui capital social de început a fost fixat la 30 milioane franci elvețieni (jumătate în acțiuni ordinare, jumătate în acțiuni privilegiate), la care s-a adăugat emiterea a 37.500.000 income bonds[21] convertibile în obligațiuni în dolari pe piața americană[22].

Tot în industria forestieră, capitalul italian s-a dovedit cointeresat alături de cel francez la societatea *Carpatina S.A.R.* pentru industria forestieră, București. La începutul deceniului al treilea *Carpatina* a aparținut capitalului elvețian, mai exact grupurilor *International Company Holding* din Basel, *International Trust Geselschaft* din Geneva și *Holding International de Bois* din Monaco. De altfel, participarea capitalului elvețian

---

15 ASBCI, SOF, cart. 231, fasc. 3, Promemoria, Foresta Romena Holding, f. 2; Idem, UF, cart. 34, fasc. 5, ff. 1–2, Convenzione fra la Banca Commerciale Italiana, Milano e Aktiengesellschft fuer Holzwerte, Zurigo, 15 ottobre 1926, f. 1.

16 Gian Carlo Falco, *La bilancia dei pagamenti italiana, 1914–1931 in Ricerche per la storia della Banca d'Italia*, Roma Bari, Laterza ed., 1993, volume VI, p. 147.

17 ASBCI, UF, cart. 34, fasc. 5, Convenzione fra la Banca Commerciale Italiana, Milano e Aktiengesellschft fuer Holzwerte, Zurigo, 15 ottobre 1926, ff. 1–2.

18 Idem, SOF, cart. 231, fasc. 3, Promemoria, Foresta Romena Holding, f. 2.

19 *Ibidem*, f. 3.

20 ANFMB, Fond BCIR, dos nr.4169/1925, f. 75.

21 Income bonds – sunt obligațiuni forfetare, adică obligațiuni tranzacționate la un anumit preț pentru care dobânda este plătită numai dacă emitentul a realizat un anumit nivel al venitului.

22 ASBCI, SOF, cart. 231, fasc. 3, f. 3–4.

în industria forestieră românească a fost pe parcursul anilor ’20 de peste 12% din capitalul ramurii[23].

Din anul 1921, *Banca Commerciale Italiana*, Milano și *Banque de Paris et des Pays Bas* au manifestat un puternic interes pentru rentabila societate forestieră, care avea la sfârșitul anului 1927 un capital social de 100 milioane lei și un beneficiu de 38.368.536 lei[24]. De asemenea, *Carpatina* deținea în anul 1928, cinci fabrici de cherestea (la Brezoi, Slatina, Stoenești, Turnu-Măgurele și Puntea Lupului), 27 de gatere, și 3.680 de lucrători forestieri[25]. Trebuie spus însă faptul că în ciuda ascendenței în cadrul societății *Carpatina* după 1921, capitalul italian a renunțat treptat la interesul pentru această societate care se va constitui în perioada crizei economice, ca o parte componentă a concernului elvețian *Union Bois*.

În ceea ce privea gestiunea și organizarea băncilor italiene, trebuie subliniat faptul că începând cu anul 1933 și mai cu seamă în anul 1934, *Istituto per la Ricostruzione Industriale* – IRI a obținut controlul marilor bănci mixte italiene prin trecerea proprietății, a majorității participațiunilor și a creditelor acestora sub gestiunea institutului italian[26]. Noua structură a proprietății bancare a comportat după 1934 separarea participațiunilor bancare din exterior, rămase în portofoliul băncilor italiene de participațiunile industriale achiziționate de către marile bănci în anii anteriori imobilizărilor. De altfel, participările acționare în afiliate bancare au fost, cu mici excepții, singurul tip de participări pe care băncile italiene asanate l-au promovat după anul 1935.

IRI s-a ocupat așadar de gestionarea rețelei bancare cu activitate în exterior, preocupându-se îndeaproape de reorganizarea participărilor industriale italiene în exterior sau chiar de lichidarea anumitor participațiuni ori credite, considerate inutile.

Banca Commerciale Italiana a subscris și ea după 1934 la cedarea către IRI a participațiunilor sau a creditelor deținute în societăți industrial-bancare precum: *Bank Handlowy*, *Bank Gospodarstwa*, Fabrica de bumbac *Poznansky* din Polonia, *Foresta Romena Holding* etc. Tot în urma Convenției din anul 1934 a fost decisă lichidarea agenției sale financiare SICMI, acțiune care nu s-a realizat însă decât formal, în perioada războiului, concernului elvețian revenindu-i gestiunea creditelor pe care

[23] N.N. Constantinescu, C. Murgescu, *Contribuții la istoria capitalului străin în România,* București, 1960, p. 155.
[24] „Statistica societăților pe acțiuni din România”, București, 1928, p. 357.
[25] „Indicatorul industriei românești”, București, 1928, p. 209.
[26] *Ibidem*, p. 247.

Foresta Romena Holding le avea în cadrul afiliatelor sale din România și din Ungaria[27].

Referitor la grupul *Foresta Română*, faptul că acesta s-a aflat sub controlul IRI a făcut ca *Romcomit* să primească autorizații privind acordarea de credite, atât de la administratorul delegat al băncii milaneze, I. Mattioli, cât și de la directorul central al IRI, I. Malvezzi[28]. Astfel, acordarea de „facilități" creditoriale către Rastoșnea, Valea Fiadului, Valea Trotușului, *Forestiera Union* sau pur și simplu a unor credite în cont curent către *Foresta Română S.A.* s-a realizat urmare a acceptului venit dinspre ambii reprezentanți ai celor două instituții italiene[29].

Creșterea tensiunilor în sfera relațiilor internaționale din ultimii ani ai deceniului al patrulea, cu atât mai mult cu cât unele dintre aceste tensiuni făceau trimitere directă la Italia[30], a dus la o instabilitate a sistemului bancar italian. În ceea ce a privit neîncrederea oamenilor de afaceri din marile state capitaliste față de acest sistem, ea s-a accentuat după Conferința de la Monaco (septembrie 1938)[31] și mai cu seamă după izbucnirea războiului (septembrie 1939).

Drept consecință, băncile engleze, franceze și olandeze au suspendat, începând cu septembrie 1938 creditele acordate băncilor italiene, iar marile bănci italiene și-au retras depozitele de pe lângă filialele lor externe. Primele retrageri de depozite au fost făcute în cadrul filalelor băncilor italiene de la Londra, cele mai afectate filiale fiind, din cauza

[27] *Ibidem,* p. 279.

[28] Scrisoarea Băncii Commerciale Italiana, Milano către Romcomit, din 27 mai 1939 precizează faptul că „facilitățile acordate celor 4 societăți ale Forestei Romena, București [este vorba despre 28.750.000 lei, credite în cont curent către Rastoșnea, Valea Trotușului, Valea Fiadului și Forestiera Union], cu garanția acesteia din urmă" au fost autorizate de către banca madre a se menține în vigoare, „în urma înțelegerilor dintre administratorul nostru delegat, I. Mattioli și I. Malvezzi, director central al IRI"; ANFMB, Fond BCIR, dos nr. 2200/1926, f. 326–327.

[29] *Ibidem,* f. 314.

[30] Italia a participat între anii 1936–1939 alături de Franco la războiul civil din Spania, de asemenea a creat cu Germania, Axa Berlin-Roma (1936), iar în aprilie 1939 a invadat Albania.

[31] Întîlnirea de la Monaco dintre Mussolini, Hitler, Chamberlain și Daladier din 29 septembrie 1938 s-a finalizat prin acordul din 30 septembrie, acord care prevedea amânarea declanșării ostilităților militare în scopul lichidării Cehoslovaciei, precum și atașamentul oficial al Italiei față de Germania. Salvarea păcii era astfel făcută pentru doar încă un an; Enzo Collotti, *Fascismo e politica di potenza. Politica estera 1922-1939,* Milano, La Nuova Italia ed., 2000, p. 372–374.

consistenței retragerilor, cele ale Băncii Commerciale Italiana[32]. În ansamblu, cele mai multe dintre disponibilitățile financiare au fost transferate de către marile bănci italiene de la Londra spre Italia sau Elveția, în vederea evitării unui posibil sechestru.

De la declanșarea conflictului și pînă la intrarea Italiei în război (iunie 1940), sistemul bancar italian s-a aflat în aceeași teribilă dificultate cauzată de pierderea importantelor resurse bancare.

Derularea operațiunilor militare de către trupele italiene în diferite spații ale Europei sau ale Africii a dus însă la amplificarea activității băncilor italiene, cu precădere, spre țările sau teritoriile ocupate de acestea: Grecia, Croația, Dalmația (Iugoslavia), Tunisia, Egipt, Sudan. De asemenea, este cert faptul că expansiunea bancară italiană spre țările unde prezența militară italiană a fost redusă sau inexistentă, s-a dovedit mai puțin consistentă (Bulgaria, România, Polonia).

Se poate afirma astfel că, în genere, expansiunea externă a băncilor italiene între anii 1940-1943 a fost orientată cu preponderență spre teritoriile anexate sau intrate în sfera de influență italiană. Prăbușirea militară a forțelor militare italiene și înlăturarea de la putere a lui Mussolini (25 iulie 1943) a atras după sine, prăbușirea definitivă a sistemului bancar italian în exterior.

În privința procesul de lichidare al sistemului bancar italian în exterior, pe durata războiului, trebuie precizat că autoritățile engleze au procedat la sechestrarea și lichidarea filialelor băncilor italiene de la Londra, iar cele americane a reprezentanței Băncii *Credito Italiano* de la New York. De asemenea, *SICMI* Lugano, o foarte importantă societate financiară italiană cu activitate în exterior va fi transformată de către statul italian (prin IRI) în octombrie 1941 în *Società Anonima di Gestione, Investimenti e Participazioni,* lichidată în 1943. Concomitent, va fi creată o altă societate cu aceeași denumire, sediu și capital social, în scopul favorizării acțiunilor capitalului italian (Foresta Romena Holding) în România și Ungaria.

Interesant este de observat, prin urmare, faptul că deși conform unei Convenții din 1934 fusese stabilită lichidarea societății din Lugano, IRI a preferat după 1935 (perioada sancțiunilor impuse Italiei) prelungirea activității acesteia, dat fiind avantajul deținerii de societăți financiare în state neutre. În octombrie 1941, conducerea IRI a considerat prudentă trecerea acestor credite către o nouă societate elvețiană. Cum însă legislația

---

32 Roberto Di Quirico, *Le banche italiane all'Estero 1900–1950. Espansione bancaria all'estero e integrazione finanziaria internazionale nell'Italia degli anni tra le due guerre*, Fucecchio, European Press Academic Publishing, 2000, p. 261.

românească și ungară prevedea în astfel de cazuri taxe fiscale mari, s-a apelat la artificiul transformării societății SICMI în *Società Anonima di Gestione, Investimenti e Participazioni* (lichidată în 1943), concomitent creându-se o altă societate cu aceeași denumire, sediu și capital social, căreia îi fuseseră încredințate creditele Forestei Române și ale afiliatei ungare[33]. Strategia a fost folosită pentru a da impresia guvernanților români și unguri că nu s-a schimbat nimic la nivelul organizării societății elvețiene. „Noua SICMI" cum a fost ea denumită de către reprezentanții IRI a funcționat până în anul 1958, an în care va fi lichidată definitiv[34]. Sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, respectiv perioada imediat următoare va marca și finalul sistemului bancar italian în exterior. Referitor la celelalte tipuri de societăți comerciale italiene, altele decît cele bancare, acestea au fost afectate de asemenea de starea de război existentă.

Prin urmare, un important investitor în industria forestieră românească a fost chiar statul italian care a obținut după 1934, participațiunile *Băncii Commerciale Italiana* din cadrul grupului Foresta Română și pe cele ale băncii *Credito Italiano* de la *Forestiera Feltrinelli*.

Constituirea Sovromurilor după 8 mai 1945 a lezat interesele investitorilor străini în România prin faptul că a grăbit înlocuirea capitalului străin cu cel de tip sovietic. *La Redevența*, București, o importantă societate a industriei petroliere românești, acțiunile au fost deținute în august 1947 de către Sovrompetrol (58,2%), un grup al investitorilor români (25,4%) și unul al investitorilor străini, printre care italieni, belgieni, americani, englezi și elvețieni (1,70%)[35].

Contribuția efectivă a capitalului bancar italian la dezvoltarea structurilor financiar-industriale românești trebuie văzută în primul rând din perspectiva participațiunilor, a finanțărilor și a creditărilor, deoarece aceste acțiuni au permis finanței italiene să participe la creșterea capitalului unor întreprinderi, respectiv la gestionarea și organizarea acestora. Apoi, se impune a fi avută în vedere furnizarea de tehnologie și utilaje, asigurarea unui personal calificat și adesea, a unui staff managerial de înaltă ținută profesională. Nu în ultimul rând, trebuie apreciată contribuția capitalului bancar italian la înscrierea unor întreprinderi românești în circuitul economic european, prin integrarea acestora în mari concerne europene. Cel

33 *Ibidem*, p. 270.
34 *Ibidem*.
35 „Moniteur du petrole roumain", București, 1948, nr. I–II, p. 55.

mai relevant exemplu în acest sens l-au constituit societățile grupului Foresta Română, societăți integrate inițial concernului Foresta S.A. Milano și ulterior concernelor elvețiene *Foresta Svizzera Romena* S.A. *Holding*, Zürich și *Foresta Romena Holding*, Zürich.

UN DECENIU DIN ISTORIA BĂNCII *AURORA* (NĂSĂUD) 1938-1948. DE LA REFACEREA FINANCIARĂ LA LICHIDAREA JURIDICĂ

Vasile Dobrescu[*]
Maria Tătar-Dan[**]

Abstract: *The article deals with the activity of Aurora Bank, the most important Romanian credit institution in Năsăud County, between 1938 and 1948. Building on a series of previous research and on a sizeable unpublished documentary corpus - which, although incomplete, is in a relatively acceptable state compared to the state of the archives of other similar institutions in the country - the article shows the orientation of the financial business channels, the policies and management practices adopted by the bank's management in response to the economic and political dynamics that shook Romania in the period 1940-1947. Our contribution also provides a space for analyzing the biographies of the bank's leaders; thus, we highlighted their leadership qualities based on solid professional training, exemplary behavior, and civic involvement in the life of the Năsăud community through cultural, educational, social, or political activities. We also showed how unfavorable internal and external political circumstances, even more than the harsh socio-economic conditions of the post-war period, had a decisive impact on the relatively normal functioning of the bank, which practically forced, subjectively speaking, the legal liquidation of the Aurora bank as well as the entire private credit system in the summer of 1948.*

Keywords: Romanian credit institution, Năsăud county, *Aurora* bank, financial activities, socio-economic interrelations.

Investigarea evoluției financiare a unei instituții de credit, pe ultimii ani ai existenței sale, reprezintă un motiv serios de cercetare pentru oricare specialist de istorie bancară, mai ales că acest proces se derulează pe fondul unor schimbări dramatice de regimuri politico-statale din România, chiar dacă enunțul tematic temporal ar putea fi apreciat, în parte, ca o alegere secvențială subiectivă. De asemenea, merită să explicăm orientarea conținutului tematic al articolului, ce se referă la revigorarea afacerilor băncii *Aurora* până la momentul desființării sale, prin prisma unei necesare raportări la istoria fenomenelor socio-economice imediat anterioare, printre care și cele care au însoțit criză economică generală din anii 1929–1933, din dorința de a reliefa unele trăsături specifice ale evoluției sale ulterioare anilor 1934–1938,

[*] Prof. univ. dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș; e-mail: vasiledobrescu@yahoo.com

[**] Lect. univ. dr., Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade” din Târgu Mureș; e-mail: marria.dan@gmail.com

determinate, fie de măsurile administrativ-financiare ale conducerii sale, fie de contexte mai generale, economice sau politico-statale grave, deosebite de cele parcurse de majoritatea zonelor României, bunăoară pentru anii 1940–1944.

În această ordine de idei, subliniem că banca *Aurora*, după un spectaculos *boom* financiar nominal, dar într-o măsură notabilă și real, din deceniul anilor postbelici, a înregistrat șocul crizei economice cu pierderi ce i-au amenințat literalmente existența, dacă majoritatea acționarilor și deponenților săi nu ar fi făcut reale sacrificii bănești pentru a-i stopa declinul, stabiliza starea financiară, evident precară și, a-i impulsiona activitatea din anul 1934 până în anul 1938, sub semnul unei moderate, dar sigure evoluții financiare, fapt ce va susține, cel puțin teoretic, speranțele unei și mai rapide dezvoltări economice într-un viitor apropiat[1]. Pe de altă parte, istoria Europei și a României implicit, după anul 1938 s-a desfășurat sub semnul unor bulversări a sistemelor economice și a regimurilor politice, țara noastră suferind, în plus, în vara anului 1940, însemnate, pierderi teritoriale, umane și materiale, printre care și zona Transilvaniei de Nord-Est, ce cuprindea și fostul județ al Năsăudului, în favoarea Ungariei horthyste. Astfel, între septembrie 1940 și octombrie 1944, banca *Aurora* și-a derulat activitățile nu numai în alt context politico-statal, ci și a unui sistem financiar diferit, ce aveau ca obiective diminuarea capacității economice și demografice a elementului românesc, suspectat aprioric și subiectiv ca ostil stăpânirii ungare. Evenimentele politico-statale nefavorabile au continuat cu ocupația sovietică prelungită a României, iar pentru teritoriile recent eliberate din Transilvania chiar cu administrarea militar-sovietică până în martie 1945, agravând urmările economice ale războiului și influențând, decisiv, orientările sistemului politic, treptat, dar sigur spre un regim autoritar socialist-stalinist.

În plan economic, aceste evenimente au redus și au îngrădit mecanismele economiei de piață, iar în plan financiar s-au repercutat prin diminuarea capacității financiare și a numărului instituțiilor de credit private până la anihilarea lor juridică forțată, în anul 1948. Și din această ipostază este interesantă urmărirea traseului financiar parcurs de o bancă provincială, precum *Aurora*, pentru a descifra chiar și parțial procesul complex și

[1] Pentru situațiile economico-financiare și bancare interbelice din România a se vedea integral Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, București, 1940; Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. 3, București, Edit. Enciclopedică, 1997, p. 267–476; Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico–istorice 1859–1947*, vol. III *Monedă–Credit–Comerț–Finanțe publice*, București, Edit. Academiei Române, 2000; Idem, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, București, Edit. Fundației „România de Mâine”, 1997.

dramatic ce a presupus, nu numai distrugerea unui sector economic însemnat, ci și anihilarea unor grupuri sociale elitare influente până în anii 1947–1948, din societatea românească, capabile să conducă cu succes sistemul de credit privat din România.

În sfârșit, am fost tentați să abordăm acest subiect și pentru că banca *Aurora* se numără printre cele mai vechi instituții de credit din istoria modernă a României, cu capital exclusiv românesc, înființată în 1873, după banca *Albina* din Sibiu (1872), e adevărat ca societate de credit cooperatistă, ce a reușit să activeze și să reziste timp de 75 de ani, tuturor încercărilor parcurse de sistemul de credit național privat. Abordarea istoricului acesteia între anii 1873–1923, într-o sintetică monografie jubiliară semnată de către profesorul universitar filolog Nicolae Drăganu[2] (membru al Consiliului de Administrație al băncii), la care s-au adăugat consemnările nuanțate și inedite din 1939 ale economistului Gheorghe Dragoş[3], specialist în istoria cooperației și ale cărturarului năsăudean Iuliu Moisil[4], din 1936, ambele referințe privind începuturile activității societății de credit cooperatiste *Aurora*, ce au încheiat, pentru o lungă perioadă de timp, investigațiile menite să urmărească evoluția sa ulterioară până în anul 1948. Mai recent, o prezentare succintă, cu precădere a dezvoltării economico-financiare în perioada interbelică (1919–1940)[5], a căutat să suplimenteze cercetările autorilor menționați, rămânând, ca o deschisă invitație, abordarea istoriei sale pe ultimul segment al funcționării sale, fără a avea, în această fază, pretenția unei întregitoare și exhaustive cercetări ce ar presupune, desigur, conceperea unei noi și mai cuprinzătoare sinteze monografice.

Banca *Aurora* și-a început activitatea inițial, și a continuat o perioadă destul de lungă până în anul 1920, ca instituție de credit cooperatistă, când a devenit instituție bancară pe acțiuni după trei tentative nereușite în anii anteriori și chiar după o încercare a fuziona, în anul 1919, cu banca *Mercur*

2 Nicolae Drăganu, *Monografia Societății de împrumut și păstrare „Aurora" (1873–1923)*, Cluj, 1924.

3 Gheorghe Dragoş, *Cooperația din Ardeal, istoric, situația actuală și perspective*, București, 1933.

4 Iuliu Moisil, *Două vechi bănci: „Reuniunea de credit, anticipațiuni și păstrare" și „Societatea de împrumut și păstrare «Aurora» din Năsăud*, „Arhiva Someșană", Năsăud, nr. 18/1936, p. 452–459; Vasile Dobrescu, *Din pionieratul istoriei creditului românesc. Societățile de credit și păstrare din Năsăud între anii 1873-1879*, în vol. Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoricul instituțiilor de credit din județul Bistrița-Năsăud (1873-1940)*, Cluj–Napoca, Edit. Argonaut, 2018, p. 29–38.

5 Vasile Dobrescu, *Evoluția activităților financiare ale băncii „Aurora" din Năsăud în perioada interbelică (1919-1940)*, „Arhiva someșană", seria III-a, Năsăud, 2014, p. 121–150.

din aceeași localitate[6]. În literatura de specialitate este consemnat actul înființării primei instituții de credit românești în anul 1868, de către Visarion Roman, la Rășinari, dar mai puțin inițiativele grupurilor elitare năsăudene concretizate în întemeierea în anul 1873, de fapt, a două instituții de credit cooperatiste, *Societatea de împrumut și păstrare Aurora*, care își începuse activitatea din 22 noiembrie 1873, având deja un rival, prin întemeierea, încă din 5 mai 1873, a *Reuniunii de credit, anticipațiuni și păstrare din Năsăud*, care datorită evoluției sale mult mai modeste și, ulterior, a lichidării juridice din anul 1885, nu a mai fost consemnată de către specialiștii istoriei economice și financiare, deși în epocă, și acest experiment economic, reprezenta în societatea românească ardeleană un eveniment însemnat. Din adnotările lui Iuliu Moisil din 1936 și documentele arhivistice păstrate de la ambele instituții de credit năsăudean se desprind însă concluzii surprinzătoare și elocvente pentru eforturile elitelor naționale, dornice de impulsionarea activităților economice moderne, cât și unele trăsături socio-economice specifice fostei zone grănicerești năsăudene. Amintim că în ținutul grăniceresc al celor 44 de comune, iobăgia a fost desființată în schimbul executării de către populația adultă bărbătească a atribuțiilor de pază a graniței din nord-estul Transilvaniei încă din anii 1762–1764, situație care a creat un climat socio-economic mai favorabil activităților economice private decât în celelalte zone ale Transilvaniei, pe lângă dezvoltarea unor legături de solidaritate și cooperare între locuitorii fostelor comune grănicerești. Aceste conjuncturi și situații propice au contribuit la crearea unor comunități de avere destinate scopurilor economice, culturale și spirituale, ce au ridicat nivelul de educație și starea economică a locuitorilor zonei și au permis, printre altele, înființarea și întreținerea unui gimnaziu confesional și a școlilor primare din fiecare localitate fostă grănicerească, a unui fond de burse pentru elevi și viitori studenți și, desigur, a unor instituții de credit. Pe lângă cele menționate din Năsăud, în anii următori, până în 1885 au luat ființă cooperative de credit în localitățile Feldru, Ilva Mare, Rodna, Prundu Bârgăului[7].

Constituirea aproape simultană a două instituții de credit, în aceeași localitate, în faza de pionierat a inițiativelor întreprinse destul de timid de elitele naționale este oarecum surprinzătoare, dacă nu sesizăm că acțiunile de înființare au pornit de la două nuclee de participanți fondatori deosebite prin preocupări și statut social. Astfel, un grup compus în principal de negustori, meseriași, și proprietari funciari mai înstăriți, eterogen din punct

[6] Arhivele Naționale, Serviciul Județean Bistrița-Năsăud [infra: A.N.S.J.B.N], *Raportul de gestiune al Societății de împrumut și păstrare „Aurora”... pre 1919*, Năsăud, 1920, p. 68.

[7] Gheorghe Dragoș, *op.cit.*, p. 8–20; Adrian Onofreiu, *Istoricul cooperației de credit din județul Bistrița-Năsăud*, Bistrița, Edit. „George Coșbuc”, 2004, p. 43–49.

de vedere etnic (români, sași, evrei), oglindind de altfel, structurile economice reale ale comunei Năsăud cu precădere, a lansat chiar de timpuriu, din iulie 1871, proiectul înființării unei instituții de credit[8], ce s-a concretizat, treptat, prin etapele pregătirii statutelor, înaintarea lor, apoi, la forurile administrative locale și centrale spre aprobare, respectiv spre reluarea parcursului actelor statuare în cazul solicitării modificărilor unor articole până la momentul ședinței propriu-zise de constituire a instituției de credit și al declanșării funcționării acesteia în condiții de legalitate. Acest proces birocratic și lent a fost trecut cu bine până în mai 1873 de cei care au constituit *Reuniunea de credit*. Cel de-al doilea grup de inițiatori, dominat de grupul profesorilor de la Gimnaziul grăniceresc confesional din Năsăud, având ca model statutele cooperativei din Rășinari, și probabil și sfaturile lui Visarion Roman, a pornit de la o acțiune de întrajutorare bănească, un fel de casă de ajutor reciproc pe care o susțineau, anterior, respectivii dascăli. Procesul elaborării și aprobării statutelor cooperativei de credit *Aurora*, deși a început temporal mai târziu, a fost încheiat pe parcursul anului 1873, iar Societatea de împrumut și păstrarea *Aurora* a reușit să își activeze cu succes afacerile începând cu ultimele luni ale anului[9].

Care au fost factorii care au asigurat evoluția economică rapidă și solida capacitate financiară a *Aurorei* în comparație cu cealaltă instituție de credit năsăudeană? La prima vedere faptul este chiar surprinzător, dacă raportăm experiența în afaceri economice a grupului elitar al *Reuniunii de credit ...*, dominat de elementele negustorești, mici întreprinzători și meseriași, față de cunoștințele preponderent teoretice ale grupului de profesori din conducerea *Aurorei*. Studierea conținutului statutelor celor două societăți cooperatiste și a operațiunilor financiare din primii 5-6 ani din activitatea lor ne oferă cele mai plauzibile și mai reale răspunsuri. Deși ambele instituții se înscriu prin dispozițiile statutare în grupul cooperativelor Schultze-Delitzsch, articolele privind termenele de subscriere a părților fundamentale sunt deosebite și ca atare este diferit și procesul de formare al capitalului societar disponibil pentru susținerea creditelor, în sensul că statutele *Aurorei* permiteau o mai rapidă acumulare de fonduri lichide prin mărirea cuantumului valoric al ratelor pentru cotele fundamentale subscrise și apoi, mai atractiv prin lărgirea cercului de susținători bănești ai cooperativei, prin admiterea, mai lesne, în baza unei modice contribuții financiare (de 21 florini) a membrilor ordinari ce aveau dreptul de a solicita credite fără condiționări suplimentare în raport cu

---

8 Iuliu Moisil, *op.cit.*, p. 452; A.N.S.J.B.N, Fond *Reuniunea de credit ...*, dos. nr. 2, f. 2.

9 În 22 noiembrie 1873, Adunarea generală a societății a votat statutul definitiv al instituției, marcând deschiderea activității sale financiare; A.N.S.J.B.N, Fond *Societatea de împrumut și păstrarea „Aurora”*, pachet *Adunările generale 1873–1878*, dos. nr. 2, f. 1–2.

membri fondatori. În acest fel, cercul celor care susțin prin surse lichide a crescut, mai rapid, în cazul *Aurorei* care, în plus, prin dispozițiile statuare, avea posibilitatea, în cazuri motivate, să acorde credite pe termene temporale, mai lungi, până la 3 ani; reglementări ce favorizau micii proprietari funciari țărani, ce constituiau covârșitoarea majoritate a gospodăriilor rurale în fosta zonă grănicerească[10].

Iată, spre exemplu, cum arătau bilanțurile contabile ale celor două societăți, la cinci ani de la înființare, în anul 1878. Capitalul fundamental al Societății *Aurora* reprezenta 52.104 florini[11], iar al *Reuniunii de credit* ... avea valoarea de numai 12.746,16 florini[12]. Urmarea firească era că *Aurora* acordase credite pentru același an în valoare de 46.472 de florini[13], pe când cealaltă instituție o sumă mult mai redusă de numai 14.726,26 de florini[14]. Succesul *Aurorei* se reflectă și în cuantumul dividendei la părțile fundamentale, care, în 1878, se ridicau la 17%[15], iar ale *Reuniunii de credit* ... ajungeau la circa 7% pe an[16], cu mențiunea că anul 1878 a fost anul de vârf al afacerilor acestei cooperative, deoarece în anii următori, a înregistrat treptate scăderi valorice și pierderi de membri fondatori, parte regăsiți apoi între membri fondatori, sau chiar de conducere ai *Aurorei*.

Ascendentul societății cooperatiste *Aurora* a fost de asemenea asigurat de capacitățile de influențare ale grupului de profesori inițiatori, care au reușit să asigure participarea elitelor administrative, economice și foste militare grănicerești la acest proiect economic la un nivel de colaborare economică exemplară, încât această instituție, prin volumul valoric al creditelor sale (în 1913, activele sale depășeau 1,5 milioane de coroane)[17] dovedește o capacitate financiară comparabilă cu aceea înregistrată de băncile mijlocii naționale, depășind cu mult valorile financiare pe care le aveau în epocă, majoritatea cooperativelor de credit românești transilvănene.

Încrederea populației din zona Someșului Superior în capacitatea financiară a societății *Aurora* s-a demonstrat și prin constituirea unor numeroase și consistente depozite de depuneri ce au asigurat – și trebuie să subliniem că este un caz rarisim în istoria instituțiilor financiare până la Primul Război Mondial –, în întregime volumul plasamentelor solicitate de

---

[10] *Statutele societății de împrumut și păstrare „Aurora”*, Blaj, 1878, p. 2, 12.
[11] Nicolae Drăganu, *op.cit.*, p. 66.
[12] A.N.S.J.B.N, Fond *Reuniunea de credit...*, dos. nr. 9, f. 55.
[13] Idem, Fond *Societatea de împrumut... „Aurora”*, dos. nr. 15, f. 18; dos. nr. 17, f. 10.
[14] Idem, Fond *Reuniunea de credit...*, dos. nr. 9, f. 55.
[15] Nicolae Drăganu, *op.cit.*, p. 6.
[16] A.N.S.J.B.N, Fond *Reuniunea de credit...*, dos. nr. 10, f. 4 verso.
[17] Nicolae Drăganu, *op.cit.*, p. 65.

clientela sa debitoare. Desigur, a contat mult pentru buna funcționare a societății de credit, calitățile de management și onestitatea morală dovedită de membrii organismelor de conducere și control, precum și a funcționarilor ce au acționat cu prudență și discernământ, deși până la începutul secolului XX, *Aurora* nu reușise să angajeze specialiști absolvenți ai școlilor comerciale, bazându-se pe experiența unor funcționari și juriști proveniți din administrația districtului sau pe cunoștințele acumulate ad-hoc, de membrii Consiliului de Administrație, din care făceau, predominant, parte profesorii Gimnaziului din Năsăud, ce au ocupat, pentru meritele lor profesionale, funcțiile cheie de președinți, directori sau vicedirectori, precum: Ioan Marcianu, Octav Barițiu, Maxim Pop, Paul Tanco, Constantin Moisil, etc.

Istoria societății *Aurora* între anii 1918–1940 s-a derulat în contextul unor evenimente ce au marcat istoria omenirii și evident și societatea și spațiul românesc, unele dintre ele, fiind faste, precum desăvârşirea unității politico-statale a românilor, prin constituirea României Mari, altele care au provocat dramatice crize economice sau politico-statale ca cele din vara anului 1940. În consecință constatăm o dezvoltare accelerată a volumului activelor sale de la circa 3,9 milioane de lei[18], în 1920, la 77,6 milioane de lei[19] în 1930, evoluție pusă însă sub rezerva influenței unei accentuate inflații și devalorizări a monedei naționale, temperată, tardiv, de reforma monetară din anul 1929. Oricum, în această etapă, banca *Aurora* devine cea mai însemnată instituție de credit națională din județul Năsăud și ca urmare a înființării, în anul 1923, a unei puternice filiale în orașul Bistrița, unde nu mai existau decât filiale ale unor bănci românești prin mutarea băncii *Coroana* la Cluj, precum și prin transformarea băncii *Bistrițeana* în 1922 în filială a Băncii Centrale pentru Industrie și Comerț din Cluj. În plus, capacitățile sale financiare au crescut în urma fuzionării băncii *Mercur* din Năsăud în anul 1927[20].

Criza economică din anii 1929–1933 i-a produs băncii *Aurora* mari pierderi financiare, ca de altfel și altor instituții bancare ce au creditat precumpănitor mediul funciar rural, încât conducerii sale i s-a sugerat în anul 1934 opțiunea fuzionării cu o bancă mai dotată financiar. În sfârșit, sub impactul dispozițiilor *Legii conversiunii datoriilor agricole* din aprilie 1934,

---

[18] *Ibidem,* p. 69.

[19] A.N.S.J.B.N, Fond *Banca „Aurora", Darea de seama Consiliului de Administrație... Exercițiul 1930,* Bistrița, 1931, p. 10.

[20] Idem, Fond *Banca „Aurora",* dos. nr. 14, *Registrul de procese verbale ale Consiliului de Administrație 1924–1931,* f. 160; Pentru detaliile fuzionării băncii *Mercur* cu banca *Auror*" a se vedea Vasile Dobrescu, Adrian Onofreiu, *Din istoricul activităților financiare ale băncii „Mercur" din Năsăud între anii 1899–1925,* „Arhiva Someșană", seria III, Năsăud, XI, 2012, p. 129–133.

și a unor drastice măsuri administrative și economice, banca *Aurora* își va stabiliza afacerile în anii 1934-1935 și va urma apoi până în anul 1939 inclusiv, un proces moderat dar sigur de refacere financiară. În cifre, aceste reglementări financiare dezvăluiau pentru anul 1934 un recul dramatic al activelor sale în valoare de doar 41,3 milioane de lei[21], pentru ca în anul următor (1935) volumul activelor să scadă la circa 31,5 milioane de lei[22], adică la mai puțin de jumătate din valoarea celui înregistrat în anul 1930.

Dacă *Legea conversiunii datoriilor agricole* debloca în general mecanismele creditărilor, în special rurale, salvând de la faliment băncile cu portofolii de creditare majoritare funciare și, deopotrivă de la ruină proprietarii funciari, marea lor majoritate țăranii, dispozițiile sale privind modalitățile rambursării creditelor restante pe perioade de timp de la 3-5 ani sau în altă variantă până la 17 ani, cu o dobândă preferențială de numai 3%, transforma creditul mobil anterior într-un credit pe termen mediu, și în cele mai multe cazuri pe termene lungi, cu impact asupra ritmului dezvoltării financiare a băncilor ce avea un portofoliu masiv de credite în „conversiune”[23]. În această categorie de instituții se înscria și banca *Aurora* cu un portofoliu al creditelor în conversiune din anul 1935 de 19,2 milioane lei[24], ce reprezenta un procent de 84,26 % din totalul plasamentelor băncii din acel an. În plus, unele dispoziții ale *Legii comerțului de bancă* (1934) prin care se intenționa sporirea gradului de siguranță financiară a băncilor, practic s-au redus posibilitățile de creditare mai extinse ale acestora datorită includerii unor rigide raporturi valorice ce trebuiau să fie îndeplinite între sursele proprii de finanțare și cele pe care le puteau solicita ca reesconturi de la B.N.R sau de la alte instituții de credit. Mai mult, se stipulau normative valorice bănești ce trebuiau să existe în permanență în casa băncilor, în depozit la B.N.R și la alte mari instituții financiare, surse de finanțare care fiind blocate, nu intrau în procesul de creditare. Aceste inconveniente au afectat într-o măsură însemnată ritmul evoluției creditelor bancare la instituții afectate de efectele conversiunii datoriilor, precum banca *Aurora*,

---

[21] A.N.S.J.B.N, Fond *Banca „Aurora”. Administrativ,* dosar 48, *Bilanțuri contabile*, 1934, f. 29.

[22] Idem, *Darea de seamă ... Exercițiul 1935*, Bistrița, 1936, p. 8.

[23] Prin *Legea conversiunii datoriilor agricole și urbane*, debitorilor băncilor din anii anteriori crizei economice li se reduceau, în funcție de opțiunea temporală a achitării datoriei, volumul creditelor între 50%–70%. Detalii asupra conținutului, aplicării și rezultatelor *Legii conversiunii...* se regăsesc la Vasile Bozga, *Criza agrară în România dintre cele două războaie mondiale,* București, Edit. Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 142–170.

[24] A.N.S.J.B.N, *Darea de seamă, Exercițiul 1935,* Bistrița, 1936, p. 8.

cu atât mai mult cu cât sursele interne provenite de la depozitele de depuneri își reduc treptat volumul pe fondul fenomenului „tezaurizării" personale, dar și al scăderii atractivității economice ale acestora prin reducerea sensibilă a dobânzilor față de perioada de dinaintea crizei.

Reorganizarea sistemului bancar prin măsurile legislative din anii 1934–1935 urmăreau, pe lângă consolidarea instituțiilor de credit pe acțiuni (comerciale), orientarea creditărilor acestora, cu precădere spre domeniile industriei și comerțului[25], finanțarea agriculturii, socotind-o rezolvabilă îndeosebi prin sistemul cooperației în general și a celei de credit, în special, concepându-se în acest scop, o legislație specială a cooperației, ce a suferit ameliorări repetate între anii 1935–1940, prin care s-au plasat cooperației ajutoare bănești substanțiale de către stat[26].

Din această perspectivă, din anul 1936 vom sesiza treptat modificări sensibile în bilanțurile anuale ale băncii *Aurora* privind destinația creditelor în măsură din ce în ce mai mare spre alte categorii profesionale decât cel ale țăranilor agricultori, fapt consemnat în statisticile bilanțurilor anuale. Bunăoară, în „Darea de seamă" pentru bilanțul financiar al anului 1938, acest fenomen era sintetic rezumat pentru anii 1934–1938, precizându-se că s-au acordat credite la 5.822 de debitori în valoare de circa 40 de milioane de lei, dintre care un număr de: 118 credite în valoare de 4,974 milioane pentru comercianți; 18 credite în valoare de 1,274 de milioane de lei pentru industriași; 214 credite în valoare de 1,564 milioane de lei pentru meseriași; 1.285 de credite în valoare de 10.524 milioane de lei pentru funcționari; 99 de credite pentru alte profesii (avocați, medici etc.) în valoare de 2,441 milioane de lei și în sfârșit 4.088 de credite în valoare de 19.011 milioane de lei pentru agricultori[27]. Desigur, ponderea de circa 47% din valoarea totală a creditelor acordate agricultorilor este încă substanțială, dar mult diminuată față de proporțiile valorice date mediului rural din anii anteriori crizei economice, de circa 70-75%. Această situație oglindea doar o parte, e adevărat consistentă, a situației financiare a băncii *Aurora*, dacă amintim că în bilanțul pe anul 1938 se consemnau încă creanțe ale debitorilor din

---

[25] Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat,* Sibiu, 1936, capitolul privind „Legea comerțului de bancă" și perspectivele dezvoltării sistemului bancar, p. 150 și passim.

[26] Pentru legislația, organizarea și activitatea cooperației naționale în perioada interbelică, a se vedea A.G. Galan, *Cooperația românească în lumina celor cinci decenii,* București, 1943; Paul Emanoil Barbu, *Din istoria cooperației de consum și credit din România,* vol. I, București, 2000, p. 7–70.

[27] A.N.S.J.B.N, Fond *Banca „Aurora",* dos. A. 552, *Proces verbal ... pentru bilanțul din 1938,* f. 4 verso.

conversiunea de 14,659 milioane de lei[28]. În acest fel, banca *Aurora* efectua creditări pe două mari paliere, unul, mobil, pe termene temporale mici și un palier de credit funciar în conversiune, pe termen îndelungat, cu perspectiva reducerii volumului său valoric an de an, dar care, în 1938 reprezenta încă 1/3 din valoarea totală a activelor băncii.

Conținutul optimist al concluziilor cuprinse în „Darea de seamă a Consiliului de Administrație pentru bilanțul financiar al băncii pe anul 1938, ce înregistra un spor al activelor față de anii anteriori, în valoare de peste 38,93 de milioane de lei[29] întărea aprecierile specialiștilor asupra cursului unui proces consolidat de refacere economică a *Aurorei*. Astfel, se sublinia evoluția economică normală a județului, datorită rezultatelor bune din agricultură, stabilității prețurilor pe piață la cereale și la animale, cât și creșterii afacerilor meseriașilor și comercianților Deși reducerea generală a dobânzilor de referință de la 9,5% la 7,5% impusă de către stat prin B.N.R, precum și deteriorarea situației internaționale începând cu toamna anului 1938 a creat unele inconveniente, printre care reducerea dobânzilor la depuneri, respectiv retragerea unor depozite ale acestora, per total, afacerile băncii au progresat prin acordarea de noi credite cu un volum valoric de circa 16,78 milioane de lei asigurând, printre altele, băncii un beneficiu net de 478.923 de lei[30].

Dacă, per ansamblu, în 1938, economia națională atingea apogeul dezvoltării sale din perioada interbelică, egalând sau depășind în multe domenii valorile atinse în anii 1928–1929, anterior crizei economice, pentru instituții de credit mijlocii spre mici, precum banca *Aurora* acest an marca, cel mult, momentul evoluției normale al afacerilor, în urmă căruia se asigurau, după un deceniu de dificultăți, beneficiile necesare acordării minimului statutar de dividende acționarilor (adică 5% per acțiune)[31] și o dobândă relativ acceptabilă de 4% depozitelor noi de depuneri. Oricum, anul 1938 pentru banca *Aurora* nu a însemnat încheierea unui capitol în istoria sa imediat ulterioară, deși afacerile sale pe anul 1939 înregistrează o ușoară diminuare. Astfel, activele se cifrează la circa 38,61 milioane de lei (cu aproape 300.000 de lei mai puțin decât în anul 1938), consecință a unor conjuncturi politice internaționale și interne tensionate sau a unor evenimente economice nefavorabile, precum „epidemia de febră aftoasă la vite” prezentă în localitățile județului, sau lipsei parțiale a forței de muncă

---

[28] *Ibidem, Darea de seamă ... Exercițiul 1938,* Bistrița, 1939, f. 6.
[29] *Ibidem,* p. 6.
[30] *Ibidem,* p. 7.
[31] *Ibidem,* p. 5. Dividendul era de 4,95% per acțiune, adică 20 de lei.

datorată mobilizărilor și scumpirii produselor industriale etc.[32]. Totuși, se menține echilibrul în afacerile băncii între plasamentele sale și sursele de finanțare interne și externe, precum și în bonitatea marii majorități a debitorilor, îndeosebi a celor aflați sub incidența legii conversiunii datoriilor agricole, ce contribuie astfel, la scăderea volumului portofoliului acestora la 12,62 milioane de lei (adică cu circa 2 milioane de lei mai puțin decât în 1938), asigurând chiar creșterea beneficiului net (superior anului anterior), consemnat la 502.233 de lei[33].

A doua jumătate a anului 1940 consemna pierderile succesive teritoriale ale României sub amenințările și în contul statelor revizioniste vecine, între care teritoriul Transilvaniei de Nord-Est din august 1940, în favoarea Ungariei horthyste, marcând, de fapt, o nouă și dramatică etapă în istoria băncii *Aurora*, ca de altfel și a celorlalte instituții de credit românești existente în această zonă de ocupație. Evident, activitatea *Aurorei*, ca de altfel situația întregii economii a teritoriului ocupat au fost bulversate de schimbările politico-statale și administrative străine, de ruperea nu numai geografică a teritoriului național, ci, concomitent, de fragmentarea relațiilor și contactelor economice firești cu celelalte părți ale teritoriului mutilat al României libere. Se adăugau, la aceste stări nepropice, restrângerea activităților economice, impactul exodului de refugiați înspre România, instaurarea treptată a unei economii de război controlate de către stat etc. Aceste evenimente au provocat dezechilibrarea afacerilor băncii, pe fondul reculului creditării, cât și al surselor sale de finanțare internă, prin retrageri, însemnate valoric, de depuneri, și externe, prin imposibilitatea de a reesconta și mai ales de a obține credite în cont-curent de la băncile mari din România, cu excepțiile extrem de restricționate pe care a reușit să le realizeze Banca Națională a României, și acelea prin intermediul băncii *Albina* din Sibiu, care însă își păstra puternica filială de la Cluj.

„Darea de seamă” a băncii asupra bilanțului financiar pe anul 1940 enumera și alte situații care au grevat asupra rezultatelor sale economice, printre care mobilizările militare inițiate de statul român până în august 1940, ce s-au resimțit în lipsa forței de muncă, îndeosebi în agricultură, urmate de un moratoriu ce a suspendat temporal, urmărirea creditelor unor debitori, care într-o măsură însemnată, nu și-au mai achitat datoriile, deși trecuseră termenele prelungirii acestora[34]. În fine, impunerea unei dobânzi de referință de numai 6,5% în noul sistem bancar unguresc, și creșterea

[32] *Ibidem,* dosar A. 570, *Darea de seamă ... Exercițiul 1939,* f. 34 și f. 38.
[33] *Ibidem,* dosar A. 570, *Proces verbal ... pentru bilanțul din anul 1939,* f. 4.
[34] *Ibidem,* dosar A. 592, *Raportul Consiliului de Administrație ... pentru bilanțul pe anul 1940,* f. 10.

impozitelor și taxelor pe afacerile băncii erau situațiile prin care se argumenta scăderea valorică bruscă a activelor sale față de anul 1939, evaluate numai la 36.294.562 lei (în moneda Ungariei de 1.209.818,74 pengő) și desigur, lipsa beneficiilor nete[35]. Este adevărat că se distribuise, conform statutelor (schimbate în 1940), cotele atribuite fondurilor de rezervă și o dobândă minimă pentru depozitele de depuneri și cheltuielile de administrație care deveniseră mai mari. Situația ar fi fost mult mai dramatică dacă banca *Aurora* ar fi trebuit să plătească dobândă pentru reescontul de la B.N.R de circa 6 milioane de lei[36]. Se pare că B.N.R, în situațiile financiare extrem de dificile a renunțat pentru acel an să solicite aceste dobânzi băncilor din zona ocupată de Ungaria, acordând apoi succesiv, în anii următori, cel puțin, creditele de reescont necesare răscumpărării datoriilor din conversiune.

După septembrie 1940, banca *Aurora* a trebuit să preschimbe însemnele monetare românești cu o valoare supraevaluată a monedei maghiare pengő, astfel încât, 100 de lei erau echivalați la 3,33 pengő[37]; cursul forțat al monedei maghiare fiind menținut, apoi pe toată perioada de ocupație, evident cu urmările economice negative, rezultate din acest subterfugiu financiar, întrucât devalorizarea monedei ungare, precum și inflația s-au agravat în anii conflagrației mondiale. Apoi, la sfârșitul anului 1940, banca *Aurora* trebuia să rezolve un alt impediment, și anume aprobarea autorizației de funcționare, ce se obținea doar prin calitatea de membru al Centralei Băncilor Ungare. Admiterea cererii sale spre acest for financiar nu a fost lipsită de emoții, deoarece această „favoare” a primit-o un număr restrâns de bănci românești (8 la număr), celelalte fiind obligate fie să fuzioneze cu alte instituții de credit admise, fie să-și sisteze activitatea.

---

[35] *Ibidem,* dosar A. 802*, Bilanț anual încheiat la 31 decembrie 1940,* p. 1.

[36] *Ibidem,* dosar A. 592, *Raportul Consiliului de Administrație ... pentru bilanțul pe anul 1940,* f. 11.

[37] *Ibidem,* dosar A. 589, f. 5. Reforma monetară din 1925 din Ungaria stabilea paritatea de 1 pengő = 29,24 lei. Însă până în 1940 unității monetară națională ungară a suferit sub impactul crizei economice și a tensiunilor internaționale din anii 1938–1940, o incontestabilă devalorizare, evidențiată mai ales la nivelul cotațiilor bursiere din străinătate. Oricum, oficialitățile financiare ungare au transformat forțat toate activele și pasivele instituțiilor de credit sau a întreprinderilor economice la paritatea de 1 pengő = 30 de lei. În consecință, toate volumele valorice bănești românești au fost micșorate de 30 de ori. Menținerea cursului valoric forțat la paritatea aur inițială, din anul 1925, și în perioada războiului, pe fondul devalorizării sale accelerate și a unei inflații galopante exprimată și prin creșterea între anii 1939-1945 a masei monetare de 24 de ori, a prejudiciat evident toate întreprinderile economice. A se vedea pentru date Costin C. Kirițescu, *op. cit.,* p. 479–482.

Banca *Aurora* a fost admisă ca membru al acestei organizații financiare, plătind valoarea părților fundamentale de 3080 de pengő, în funcție de volumul capitalului de 233.333,33 pengő (adică pentru fiecare 4.000 de pengő din capitalul social o cotă de 40 de pengő)[38], desigur și cu acceptul de a admite controlul Oficiului Bancar Ungar asupra afacerilor sale. Având în vedere și aceste obligații ce urmau să tuteleze activitatea băncii s-a impus și schimbarea statutelor băncii, ce prevedeau, printre altele, dispoziția preschimbării și emiterii unor noi titluri de acțiuni (14.000 la număr) cu valori monetare ungare, fiecare nouă acțiune fiind echivalată la 16,66 pengő. În privința sporirii impozitelor și taxelor plătite de bancă, comentariile sunt de prisos, dacă amintim că pentru anul precedent (1939), cu un volum valoric mai mare la active, decât în anul 1940, s-au achitat statului român la acest capital, 279.978 de lei[39], pentru ca în anul următor, cu active diminuate banca să plătească statului ungar 13.529,50 pengő, adică 405.833 de lei[40].

Intruziunile Oficiului de control bancar ungar (Penzintézeti Kőzpont) se vor adeveri destul de repede, cu prilejul controlului afacerilor băncii de către revizorul Afra Lájos din perioada 7–12 iulie 1941, în urma căruia îi comunica, verbal, directorului băncii Leon Bancu, că este în general mulțumit, cu unele observații pe care o să le trimită, ulterior, în scris conducerii *Aurorei*. Spre surpriza Consiliului de Administrație al băncii *Aurora*, referatul din luna septembrie 1941, în afara unor benigne observații și îndrumări necesare îmbunătățirii afacerilor instituției, propunea desființarea filialei sale din Bistrița, deoarece înregistrează pierderi prea mari, iar administrația sa nu este eficientă[41]. Observația în sine era reală, dar scoasă din contextul situațiilor economico-financiare ale momentului, întrucât și centrala avea pierderi, iar, în bună măsură și celelalte instituții de credit din Bistrița se confruntau cu aceleași impedimente, afirmau funcționarii filialei bistrițene, ce menționau, expres, că în acele momente „nu există nici o instituție mai rentabilă în Bistrița”.

În afară de această precizare, funcționarii filialei bistrițene, Traian Ionașcu și Victor Pintican, în raportul din 18 aprilie 1942, înaintat conducerii băncii *Aurora* privind propunerea amintită a Oficiului de control bancar ungar aduceau în discuție o serie de contraargumente pertinente prin care susțineau necesitatea menținerii acestei filiale care adusese beneficii însemnate băncii după 1923, cu excepția anilor de criză 1931–1934 și a anului 1940. În paranteză, menționăm că între anii 1923–1940 circa 50% din volumul total al

38 A.N.S.J.B.N., Fond *Banca „Aurora”,* dosar A. 582, f. 5.
39 *Ibidem, Darea de seamă ... pe Exercițiul 1939*, Bistrița, 1940, p. 6.
40 *Ibidem,* dosar A. 802, *Bilanțul anual încheiat la 31 decembrie 1940,* p. 1.
41 *Ibidem,* dosar A. 592, *Concluziile Oficiului de control bancar,* f. 39–40.

afacerilor băncii se derula prin filiala bistrițeană. Apoi, se amintea că mulți debitori în conversiune (agricultori) ai filialei solicitau sau impuneau o asistență apropiată, iar, în plus, funcționarii filialei mijloceau contactele directe cu instituțiile oficiale ale județului (comitatului), îndeosebi cu Administrația financiară și Tribunalul, reducând cheltuielile de deplasare. În fine, că populația românească are nevoie de instituții naționale și că în cazul desființării s-ar pierde o însemnată clientelă[42]. Aceștia presupuneau că motivul principal al solicitării desființării filialei bistrițene ar fi transferul unui pachet de cambii în conversiune ale băncii în valoare de 3,6 milioane de lei de către reprezentanții B.N.R din Bistrița[43] la București, încălcând se pare un acord încheiat între cele două bănci centrale, prin care se prevedea ca reglementările financiare bancare cu băncile românești din zona ocupată să fie realizate prin intermediul filialei băncii *Albina* din Cluj. Oricum, tranzacția efectuată de agenția B.N.R din Bistrița, probabil în lunile octombrie-noiembrie 1940, odată cu închiderea activității sale, deși a fost efectuată fără implicarea băncii *Aurora* a trezit suspiciunile revizorului Oficiului de control bancar și ale șefilor săi ierarhici, fiind un „nimerit prilej” de a restricționa aria geografică și volumul activităților financiare ale băncii *Aurora*. Aceste manifestări pornite din sfera unor oficialități financiare maghiare nu reprezentau o noutate în această perioadă, ele, continuând mai vechile obsesii ale autorităților ungare de pe vremea Imperiului austro-ungar față de instituțiile de credit românești, apreciate și atunci, aprioric, ca elemente economice subversive ce subminau valorile națiunii maghiare.

Discuțiile asupra sorții filialei bistrițene a băncii *Aurora* au continuat și pe parcursul anului 1942, mai ales că Oficiul de control și-a reînnoit recomandarea, având ca argumente suplimentare și rezultatele bilanțiere pe anul 1941, până când conducerea băncii *Aurora* a fost obligată să dispună suspendarea funcționării sale și să admită transferarea activelor și clientelei sale Băncii Centrale pentru Industrie și Comerț din Cluj, care prin filiala sa (fosta bancă *Bistrițeana*) din Bistrița a efectuat, împreună cu foștii funcționari ai *Aurorei*, toate procedurile financiar-administrative ce se impuneau în asemenea cazuri, la sfârșitul anului 1942 și pe parcursul anului 1943[44].

Precaritatea stărilor socio-economice și pe parcursul anului 1941 manifestată prin restrângerea unor activități economice esențiale pentru locuitorii zonei Năsăudului, influențele negative ale declanșării războiului

42 *Ibidem*, dosar A. 592, *Raportul funcționarilor filialei bistrițene*, f. 40–41.
43 *Ibidem*, f. 41.
44 *Ibidem*, dosar A. 621 (Lista cu efectivele preluate de la filiala bistrițeană de către Banca Centrală pentru Industrie și Comerț), dosar A. 631 (Raportul din 1943 privind desființarea filialei din Bistrița).

pe frontul de est al Europei au fost factorii ce au afectat grav afacerile băncii, reflectate în volumul bilanțier mai mic decât în anul precedent de numai 1.193.705,10 pengő (35.811.153 lei), dar mai ales la pierderi cifrate la 10.937,92 pengő (328.137,6 lei)[45]. Merită însă să subliniem, faptul că, banca își susține afacerile sale, având la dispoziție, pe lângă mijloacele proprii de finanțare (în afara capitalului social,) în principal, depozitele de depuneri, evaluate, pentru același an, la 334.666 pengő (10 milioane de lei), creditele din „străinătate”, adică din România, de 215.833 pengő (circa 6,475 milioane de lei), plus reescontul de la B.N.R de 147.792 de pengő (4,444 de milioane lei) și suma de 8.432 de pengő (256.960 de lei) din „țară”, adică din Ungaria[46]. Această situație se perpetuează în bilanțurile băncii până la eliberarea teritoriului Transilvaniei de Nord-Est (octombrie 1944) cu valori aproximativ apropiate pentru creditările din România și în creștere în cazul surselor interne de finanțare (depozite de depuneri), încât la sfârșitul anului 1944, bilanțul pentru creditele externe din surse financiare neromânești se limita la numai 21.813 pengő (654.395 lei)[47]. Din documentele păstrate nu se desprinde clar ideea dacă această politică financiară a conducerii băncii *Aurora* a fost influențată de o anumită prudență în afacerile sale, sau dacă instituțiile administrativ-financiare ale Ungariei au urmărit marginalizarea și blocarea dezvoltării instituțiilor de credit românești în general, prin încercarea limitării surselor de finanțare din fondul băncilor ungare. Am înclina să credem că au existat în acest sens tendințe convergente, evident pornite din motive și scopuri diametral opuse, care însă au dus, din nefericire, la același rezultat: stagnarea evoluției băncii *Aurora*, ca de altfel a tuturor instituțiilor din zona ocupată, care vor reuși cel mult să își mențină nivelul volumului activelor lor, la procentul creșterii inflației oficiale.

Urmarea acestei situații este volumul valoric relativ modest al bilanțului băncii *Aurora* pe anul 1944, de 1.318.235 pengő (de circa 39,5 milioane de lei)[48], în comparație cu cel al anului 1941, dar mai ales cu rata crescută a inflației și procentul devalorizării monedei ungare. Menționăm că valoarea bilanțurilor băncii începând cu anii 1943 și 1944 a fost afectată, în mare măsură, de lichidarea filialei bistrițene. În aceste împrejurări economice nefavorabile, rentabilitatea capitalului și evident a afacerilor sale financiare a fost nulă, banca înregistrând, în consecință, pierderi repetate pe anii 1941–

[45] *Ibidem,* dosar A. 803, *Contul-bilanț încheiat în 31 decembrie 1941,* p. 2.
[46] *Ibidem,* p. 3.
[47] *Ibidem,* dosar A. 804, *Contul-bilanț încheiat în 31 decembrie 1944,* p. 2.
[48] *Ibidem,* p. 1.

1944 ce au totalizat 24.142 pengő (742.275 lei), e drept după 1941 din ce în ce mai mici, ajungând în anul 1944 la doar 448,67 pengő[49]. Întrebarea firească ce se impune în fața acestei situații este cum și de ce mai funcționa banca, dacă nu avea nici un profit net. Răspunsul îl găsim în politica financiară internă promovată de conducerea băncii *Aurora* între anii 1940–1944, izvorâtă și din experiența anilor crizei economice care s-a orientat să asigure la pasivele băncii, depozitele de depuneri cu dobânzi, încă încurajatoare pentru acel timp, de minim 2-3%, să augmenteze statutar fondul de pensii ale acționarilor și să păstreze intacte fondurile de rezervă și de amortismente. Pe de altă parte, din venitul brut, de regulă netrecut intenționat în bilanțurile oficiale date publicității, va asigura retribuirea acceptabilă a salariaților, indemnizațiile minime pentru membrii consiliilor de administrație și de cenzori, sumele necesare întreținerii clădirilor băncii etc.[50]. Cum nu s-au înregistrat reduceri ale numărului de acționari și nici retrageri neobișnuite de valori la depozitele de depuneri, credem că aceste măsuri au mulțumit, în parte, în acel context istoric, deopotrivă deponenții, cât și acționariatul, dacă ținem cont de faptul că, fără excepții, acționarii băncii aveau și însemnate depozite de depuneri, mai ales cei care dețineau un număr mai mare de acțiuni, având de regulă, surse bănești lichide consistente, obținute din practicarea unor profesii liberale.

Eliberarea întregului teritoriu al Transilvaniei la sfârșitul anului 1944, ce a trezit, pentru moment, multiple speranțe în normalizarea vieții socio-economice și politice în această zonă geografică, nu a fost însoțită, bunăoară de realipirea imediată administrativ-politică a zonei cu România, rămânând, astfel, sub administrația militară sovietică din octombrie 1944 până în martie 1945, cu dereglările dezastruoase în funcționarea administrației și economiei. Au urmat, apoi, efectele negative ale preschimbărilor monetare ungurești și sovietice, cu echivalări arbitrare și fără nici o acoperire, evident dezavantajoase economiei naționale, iar în cazul nostru, băncii *Aurora* în special. Astfel, prin „Comunicatul pentru populația Ardealului de Nord” al B.N.R din aprilie 1945, se stabilea o primă etapă a schimbărilor monetare între 29 aprilie – 15 mai 1945, ce trebuia să se efectueze prin agențiile și oficiile B.N.R; cursul de schimb pentru pengő ungar și sovietic fiind de 27 de lei, pentru o rublă de 36,10 lei (valoarea rublei înainte de război) și, paradoxal, pentru un leu sovietic, de 5 lei românești[51]. În acest normativ se precizau și limitele valorice de schimb: pentru persoane particulare (400.000

[49] *Ibidem,* p. 1.
[50] *Ibidem,* dosar A. 803 și A. 804. A se vedea situațiile contabile din Contul profit și pierdere pe anii 1941 și 1944 paginile 1.
[51] *Ibidem,* dosar A. 614, f. 1.

de lei) și pentru persoane juridice, inclusiv autorități (de la 1–5 milioane de lei), restul sumelor rămase la agențiile B.N.R. sau care puteau fi declarate și depuse la bănci, notariate, camere de comerț trebuiau indicate pe tabelul cu specificitățile depunătorilor urmau a fi plătite mai târziu, în baza instrucțiunilor Ministerului de Finanțe. În urma acestei operațiuni de preschimbare, banca *Aurora* primea un volum valoric mai mic cu însemnele monetare naționale, compensat, în mică măsură, sub raport doar nominal, de cursul inflației. Și la nivel național, efectele retragerii monedelor străine în Transilvania de nord s-au soldat cu inevitabile pierderi pentru statul român, accelerând, prin suma necesară acestei activități de 39 de miliarde de lei, ce se adăuga cheltuielilor militare, procesul inflaționist[52]. Consecințele imediate s-au resimțit la nivel național prin creșterea masei monetare (respectiv a derivatelor emise de stat, ca bonuri de casă și de tezaur etc.) și deprecierea valorii monedei naționale, iar pentru banca *Aurora,* ca și pentru celelalte instituții similare, prin „ameliorarea” volumului bilanțului pe anul 1945 care crește spectaculos, sub raport nominal la circa 74 de milioane de lei[53]. Din această fază temporală, până în august 1947, deși banca *Aurora* înregistrează, succesiv, sporuri valorice nominale impresionante pentru afacerile sale, în realitate, parcurge momente financiare dramatice, care sub acoperirea unor iluzorii profituri nominale, se ascunde deteriorarea rapidă a capacităților sale financiare până la colapsul acestora, grăbit și forțat de prevederile reformei monetare din 1947.

În acest sens, semnificative sunt datele bilanțului din anul următor (1946) cu un volum valoric total al activelor de 125 de milioane de lei (o creștere mai mare cu 60 % față de anul 1945), dar cu un beneficiu de numai circa 2,48 milioane de lei[54], față de cel înregistrat în anul anterior, de 9 milioane de lei[55]. Eficiența scăzută a operațiunilor bancare, pe fondul unei inflații galopante și a circulației unei mase monetare pe care statul și B.N.R nu mai reușeau să le controleze, reiese și din volumul total al creditelor noi acordate pe anii respectivi, de 62,9% milioane de lei în 1945 și de 194,7 milioane de lei pe 1946[56] cu rezultatele amintite la capitolul beneficiilor nete. Desigur, în Raportul bilanțului pe anul 1946 al conducerii băncii *Aurora,* în fața Adunării generale a acționarilor se motiva această situație prin enumerarea situațiilor economice incerte, consecințe ale războiului și ale secetei din acel an ce au „scumpit costul vieții”, precum și a cheltuielilor

[52] Costin C. Kirițescu, *op. cit.,* p. 21–30.
[53] A.N.S.J.B.N., Fond *Banca „Aurora”,* dosar A. 652, f. 99.
[54] *Ibidem,* dosar A. 662, f. 1.
[55] *Ibidem,* dosar A. 652, f. 99.
[56] *Ibidem,* dosar A. 662, f. 6.

de funcționare ale instituției față de anul anterior, printre care: regia cu 277%, salariile cu 499%, impozitele cu 379%, iar per total cheltuielile administrative cu 1031%[57]. Sporirea nefirească a volumului total al activelor va determina conducerea băncii să avanseze, în aprilie 1946, propunerea ameliorării capitalului social de la 7, la 28 de milioane de lei prin emiterea unui pachet nou de 42.000 de acțiuni, subscrise integral până în noiembrie 1946[58], iar mai apoi, prin modificările statutare propuse Adunării generale extraordinare din decembrie 1946, să permită Consiliului de Administrație să hotărască singur creșterea capitalului social în funcție de necesități, până la o sumă maximă de 120 de milioane de lei. În acest fel, conducerea băncii, fără a mai convoca Adunarea generală a acționarilor, în aprilie 1947, lansează încă 64.000 de acțiuni în valoare de 32 de milioane de lei, subscrise până în iunie 1947, ridicând volumul capitalului social la 60 de milioane de lei[59].

Dereglările financiar-monetare și dezechilibrele din sfera activităților economice s-au accelerat în progresie geometrică în prima jumătate a anului 1947, fiind temperate în august 1947 de o reformă monetară, sugerată și în parte concepută la B.N.R de „experții financiari" sovietici[60], de unde și măsurile drastice, unele dintre ele nerealiste și neadecvate situației economice date din România, având ca scop, pe lângă lichidarea sau blocarea momentană a inflației prin reducerea masivă a masei monetare și reevaluarea convențională a leului la 6,6 miligrame aur, diminuarea resurselor financiare ale întreprinderilor și instituțiilor economice private apreciate ca entități ce susțineau grupuri social-economice elitare, socotite, aprioric, ostile cursului politic dirijat spre totalitarismul socialist. Aplicarea reformei era urmărită de Comisia Ministerială pentru Redresare economică și Stabilizare Monetară cu asistența de specialitate a B.N.R.

Pentru atingerea obiectivelor legii de reformă monetară din 16 august 1947, legiuitorul și-a propus mai întâi să limiteze drastic sumele ce urmau a fi preschimbate pe categorii de profesii și de instituții. Astfel: salariații, pensionarii, invalizii și văduvele și orfanii de război aveau dreptul să schimbe cel mult 3 milioane de lei. Agricultorii salariați și meseriașii de la sate, capi de familie cel mult 5 milioane de lei. Persoanele care nu se încadrau în aceste

---

57 *Ibidem*, f. 5.

58 *Ibidem*, dosar A. 654, f. 10–11.

59 *Ibidem*, dosar A. 664, *Proces verbal al Consiliului de Administrație din 28 iunie 1947*, f. 9.

60 Pentru detalii suplimentare, a se vedea Marin Gheorghe Gaston, *În serviciul României lui Gheorghiu–Dej. Însemnări de viață,* București, Edit. Evenimentul Românesc, 2000; Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr. Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu. Convorbiri ...*, București, Edit. Compania, 2008.

nomenclaturi, cel mult 1,5 milioane de lei, ca și cei aflați în spitale, sanatorii, tabere de muncă etc. Instituțiile publice ale statului (ministere, regiile publice etc.), serviciile județene și comunale preschimbau valoarea tuturor sumelor deținute la data adoptării legii. Întreprinderile economice publice și private, asociațiile, persoane juridice etc. aveau dreptul de a schimba valori bănești egale cu totalul salariilor angajaților lor din luna iulie 1947. Raportul de schimb stabilit prin lege era de 1 leu nou la 20.000 lei vechi[61]. Astfel, un salariat sau pensionar primea la schimb cel mult 150 lei noi. Banii neschimbați trebuiau predați în termen de 15 zile instituțiilor de credit publice și private și ulterior retrași din circulație. Sumele aflate sub formă de depuneri la instituțiile de credit, titlurile de valoare și acțiuni, precum și orice fel de cecuri se blocau, precum și dividendele sau risturnele. Deblocarea acestora se putea realiza în cazuri speciale din necesități economice de către B.N.R. numai prin jurnalul Consiliului de Miniștri. Prin aceste măsuri se redusese masa monetară aflată în circulație de la peste 48 de trilioane de lei la 1,377 miliarde de lei, provocând un artificial proces deflaționist și o lipsă acută de numerar pe care statul și B.N.R. vor căuta să o corecteze prin emiterea unui volum acceptabil de numerar, în prima fază numai pentru plata salariilor și pensiilor și apoi pentru necesitățile schimburilor comerciale curente. În paralel însă, spre sfârșitul anului 1947 și primele luni ale anului 1948, statul va dispune folosirea cu precădere a viramentelor prin conturile bancare ale instituțiilor de credit publice și restrictiv, private, adică numai prin 31 de bănci private mai mari, precum și prin sistemul compensării reciproce a creanțelor între institutele de credit admise să funcționeze[62].

Pentru reglementările financiare ce trebuiau îndeplinite prin prisma reformei monetare în instituțiile de credit private, s-a emis special legea 303 din 27 august 1947, care impunea recalcularea întregului lor patrimoniu (active și pasive). Bunăoară, conturile de investiții (capital social, fondurile de rezervă) și amortizare, patrimoniul material (clădiri, mobilier) se recalculau după coeficienții de depreciere ale leului vechi, stabiliți prin B.N.R, între 1 ianuarie 1933 – 14 august 1947, pe când acțiunile și titlurile de valoare se reglementau după cursul de bursă. Cu excepția acestor conturi, la celelalte portofolii, de la active (credite de orice fel), de la pasive (depuneri, reesconturi etc.), trebuiau să se înregistreze în bilanțuri numai operațiunile financiare noi efectuate după aplicarea reformei până la sfârșitul anului 1947[63]. De altfel, la amintitele portofolii valorile bănești existente și funcționabile până la aplicarea

---

[61] Pentru detalii asupra Legii 287 de reformă monetară din 15 august 1947 a se vedea Costin C. Kirițescu, *op. cit.,* vol. III, p. 116–124.

[62] *Ibidem,* p. 125–131.

[63] *Ibidem,* p. 123.

reformei, vor fi ulterior blocate, neacceptându-se astfel echivalarea lor în lei noi, stabilizați. Amintim că banca *Aurora* a depus la agenția B.N.R din Bistrița 2,26. miliarde de lei nepreschimbați și ca atare blocați, estimați la 113.001,53 lei noi, calculați la cota de 1 leu nou la 20.000 lei vechi[64].

Succinta trecere în revistă a acestor normative era necesară pentru a lămuri, per ansamblu, ciudata prezentare a bilanțului băncii *Aurora* pe anul 1947, expusă Adunării Generale din 15 martie 1948, unde la portofoliile creditelor la active, respectiv la depozitele de depuneri, creditări sau reesconturi la pasive apar operațiuni noi de câteva zeci de lei (cu excepția depunerilor cu o modestă sumă de. 2.105 lei)[65]. Aceste situații bilanțiere erau explicabile pe fondul limitărilor schimbărilor de lei noi, a eliminării posibilităților de încasare a datoriilor de la debitori și a descurajării generale ce domina mediile economice și eventualii noi clienți de a angaja credite noi. Pe de altă parte, posibilitatea angajării de reesconturi de la B.N.R era definitiv exclusă ca și de la alte bănci care se aflau în situații similare, deoarece doar câteva zeci de instituții de credit private selectate de B.N.R și Curtea Superioară Bancară efectuau operațiuni bancare cu precădere de viramente și, numai în subsidiar, creditări modeste în numerar. Situația bilanțieră pe anul 1947 reliefa practic stagnarea activităților financiare ale băncii, despuierea tuturor deponenților de valorile bănești anterioare reformei monetare și blocarea oricăror operațiuni bancare, în lipsa unor fonduri proprii de finanțare, deoarece din procesul artificial impus de legiuitor de recalculare a patrimoniului reieșeau diferențe (pierderi) de 8.319.537,71 lei, ce trebuiau plătite numai din fondurile de rezervă, capitalul social existent, excluzându-se fondurile de amortisment și patrimoniul material (banca avea în proprietate 5 clădiri cu aprecieri subevaluate valoric față de prețurile pieței la circa 7,5 milioane de lei noi)[66]. Până când nu se eliminau diferențele de patrimoniu, banca nu avea posibilitatea nominală de funcționare. Mai interesantă este constatarea obținerii unui beneficiu net de 10.436,78 lei noi rezultați, desigur, din afacerile băncii până la aplicarea reformei monetare.

Anterior prezentării Adunării Generale (martie 1948) a bilanțului pe anul 1947, conducerea băncii trebuia să răspundă dispozițiilor deciziei 200 a

---

[64] A.N.S.J.B.N., Fond *Banca „Aurora”,* dosar A. 671, f. 3 verso. Eschivarea legislatorului de a stabili un termen precis pentru deblocarea și echivalarea valorică a portofoliilor de creditare, respectiv de resurse interne de finanțare, îndeosebi de depuneri, lăsate la aprecierea subiectivă a Ministerului de Finanțe a fost voit concepută pentru a bloca definitiv activitatea tuturor băncilor private, cu excepția unui număr restrâns din totalitatea numărului lor, și pentru acestea, pentru o scurtă perioadă de timp (august 1947 – august-septembrie 1948) când s-a trecut la lichidarea lor juridică forțată.

[65] *Ibidem,* f. 3.

[66] *Ibidem,* f. 3.

„Comisiei Ministeriale pentru Redresare Economică și Stabilizare" (C.M.R.E.S) din 3 februarie 1948, prin care se aducea la cunoștință tuturor băncilor private că până în 23 februarie a.c. trebuiau să solicite reînscrierea în Registrul societăților bancare pentru a primi autorizația de funcționare. În caz că nu se realiza acest demers, băncile în cauză se considerau dizolvate de drept și în lichidare, lichidatorul fiind numit de Curtea Superioară Bancară. În 19 februarie 1948, Consiliul de Administrație al băncii, probabil și cu aprobarea principalilor acționari consultați ad-hoc, cerea Curții Superioare Bancare să admită fuzionarea băncii *Aurora*, cu o bancă privată mai mare, iar ulterior pe 5 martie informa același for superior că ar dori fuzionarea cu banca *Albina* din Sibiu[67]; soluție discutată și adoptată se pare la Adunarea Generală a băncii din 25 martie 1948. Solicitată, în acest sens, de către conducerea băncii *Aurora,* banca *Albina* din Sibiu își exprimă de abia pe data de 3 iunie a.c. acordul de principiu, cu mențiunea aprobării Curții Superioare Bancare; fără a se ajunge însă la un rezultat pozitiv, deoarece, în lunile următoare însăși banca *Albina*, la rândul său, intra în lichidare juridică.

Între timp, înainte de a afla răspunsurile demersurilor sale în privința fuzionării, conducerea băncii *Aurora* trebuia să rezolve problematica spinoasă a patrimoniului, respectiv să lichideze pierderile constatate la sfârșitul anului 1947, pentru a avea cât de cât șansa aprobării solicitărilor întreprinse anterior, act realizabil numai cu aprobarea unei Adunări generale extraordinare, ținută numai după a doua convocare a acționarilor săi, în data de 5 iunie 1948. Anterior, încă din lunile aprilie-mai, Consiliul de Administrație avansase soluțiile financiare privind asanarea pierderilor patrimoniale, conform art. 8 din Legea 303/1947, „Comisiei pentru recalcularea patrimoniului întreprinderilor" de pe lângă Ministerul Comerțului care, la rândul său, își dăduse avizul favorabil, rămânând doar ca Adunarea generală a acționarilor băncii să le aprobe. Astfel, s-a hotărât ca acoperirea diferențelor patrimoniale să fie realizată din sumele rezervei legale și statutare, din beneficiul net și, dintr-o parte valorică, însemnată, din capitalul social de 9.023.269 lei, ce se reducea astfel la 3,6 milioane lei (adică cu 60 % mai puțin decât volumul inițial)[68]. Apoi, Adunarea generală hotăra în funcție de volumul noului capital fixarea valorii nominale a acțiunilor noi la 100 lei per acțiune și ștampilarea vechilor acțiuni de 500 lei cu noile valori, pentru a elimina pe moment cheltuielile suplimentare cu emiterea de noi acțiuni. Apoi, se reitera hotărârea fuzionării cu banca *Albina*

[67] *Ibidem,* dosar A. 674, f. 1.
[68] *Ibidem,* dosar A. 671, f. 8.

din Sibiu și solicita Curții Superioare Bancare în caz că nu aproba această soluție și se hotăra lichidarea din oficiu, să admită ca lichidator pe avocatul Teofil Tanco junior, fiul președintelui Consiliului de Administrație al băncii „Aurora" și acționar al acesteia, membru al Colegiului avocaților din județul Năsăud, întru cât „întrunește întreaga încredere a noastră"[69]. Însă în contextul acțiunilor de etatizare a economiei României întreprinse de noul regim politic socialist (la 11 iunie se adopta legea naționalizării principalelor mijloace de producție) cererile conducerii băncii *Aurora,* ca și a altor instituții de credit similare, au fost evident respinse, banca intrând în procesul lichidării judiciare, urmărit din iulie 1948 de directorul sucursalei B.N.R din Bistrița, Popa Nerva Leo în calitate de lichidator, numit prin dispoziția Curții Superioare Bancare[70].

Pe parcursul celor 75 de ani de existență a băncii *Aurora,* afacerile sale financiare au fost asigurate de competența, onestitatea și nu rareori de cunoștințele de specialitate, obținute adeseori printr-o pregătire de autodidacți de către membrii celor două organisme de conducere ale acesteia, Consiliul de Administrație și Comitetul de cenzori. Aceste eforturi fiind susținute suplimentar și decisiv, mai întâi, de funcționari proveniți din administrația județului sau a Năsăudului, și apoi de absolvenți ai școlilor medii și Academiilor comerciale. Păstrând în parte structura profesională caracteristică a conducerii Societății de credit *Aurora*, dominată de prezența profesorilor de la Gimnaziul Grăniceresc din Năsăud din perioada de pionierat și avânt economic de până la sfârșitul războiului mondial, căreia i se vor adăuga treptat și firesc în perioada interbelică, prezențe și nume noi din mediul profesiilor liberale (medici, avocați, preoți) în funcție de numărul acțiunilor deținute, dar mai ales de importanța lor socio-politică în societatea județului, organismele reprezentative ale băncii au reușit să asigure evoluția, integrarea și chiar întâietatea acesteia în activitatea financiară economică, cel puțin până în anul 1940. Banca *Aurora* a devenit pe parcursul activității sale emblematică pentru succesul și stabilitatea întreprinderilor economice naționale din zonă, un adevărat barometru al prognozelor dezvoltării economice din părțile Năsăudului. Astfel, pe lângă mai vechii membri ai Consiliului de Administrație ai Societății de Credit *Aurora* de până în 1920, anul transformării sale în instituție bancară, precum: juristul Leon Scridon senior, preotul Grigore Pletosu (protopop în Bistrița), medicul veterinar Liviu Mureșan, etc. sunt aleși membrii noi ca juristul și fostul prefect, Ioan Șerban, marele proprietar funciar George Chitul, la care s-au alăturat,

---

[69] *Ibidem,* f. 8 verso.
[70] *Ibidem,* dosar A. 676, f. 4.

desigur, profesorii de la Gimnaziul năsăudean, Ștefan Scridon (ca vicepreședinte) și Emil Mărcușiu, ca și fostul lor coleg de gimnaziu Nicolae Drăganu, ajuns profesor universitar la Cluj. În Comitetul de cenzori vor figura pe mai mulți ani din perioada interbelică, învățătorul Ioan Marcu, profesorul Ioan Partene sau juristul (pretor) Vasile V. Moisil. În fine, preluând în parte și datorită meritelor tatălui său, profesorul Paul Tanco (aproape două decenii director al *Aurorei*), cât și al prestigiului propriu, medicul cercual Teofil Tanco devine prin repetate alegeri din 1920 până la lichidarea juridică a băncii în 1948, președinte al Consiliului de Administrație. Acestora li se vor adăuga, ca urmare a fuziunii băncii *Mercur* cu *Aurora*, din anul 1927 și a sporirii numerice ai membrilor celor două organisme, cunoscute personalități din conducerea instituției fuzionate, ce vor figura alături de cei amintiți în conducerea *Aurorei* vreme îndelungată, până în anii 1944–1945, precum: învățătorul Teodor Zăgrean, Alexandru Halița (preot, vicar și profesor), profesorii Teodor Șimon și Macedon Linul (profesor și director la Liceul „Odobescu” din Bistrița) sau Iacob Maiorean (teolog nepracticant dar destoinic, casier între anii 1904-1913, la *Aurora*, dar și casier și contabil la Administrația Fondurilor grănicerești, membru al comitetului de cenzori 1935-1943 și al Consiliului de Administrație 1943–1945)[71]. Stabilitatea prezenței pe durată de timp îndelungată a majorității membrilor aleși în organismele băncii *Aurora* oglindea încrederea deplină a acționariatului în capacitatea acestora de coordonare cu succes a afacerilor băncii și de păstrare a unui echilibru firesc între interesele băncii și clientela sa, în calitate de debitori sau deponenți.

De asemenea, merită să amintim faptul că o parte dintre membrii conducerii *Aurora* s-au implicat pentru perioade mai scurte sau mai lungi de timp, în viața politică și publică. În acest sens menționăm rolul însemnat, pe care l-au avut, la sfârșitul anului 1918 și primii ani ai deceniului trei al secolului XX, juristul Leon Scridon, profesorii Nicolae Drăganu, Teodor Șimon, Constantin Moisil în pregătirea Unirii din 1918, în preluarea puterii administrative de la autoritățile austro-ungare și organizarea administrației românești în județul Bistrița; Leon Scridon în calitate de vicepreședinte al Consiliului Național Județean, apoi ca subprefect și prefect în anii 1919–1922, Teodor Șimon și Linul Macedon ca organizatori ai consiliilor naționale locale din Năsăud și împrejurimi și delegați cu vot deliberativ trimiși la Alba Iulia să voteze Unirea; Linul Macedon fiind ales și membru

[71] Pentru componența organismelor de conducere ale băncii *Aurora* se pot consulta: Nicolae Drăganu, *op. cit.;* Vasile Dobrescu, *Evoluția activităților financiare ale băncii „Aurora”...*, p. 148–150.

al Marelui Sfat Național[72]. Acestora li se adaugă juristul Ioan Șerban în calitatea sa de prefect și învățătorul Teodor Zăgreanu ales, pentru scurt timp, primar al Năsăudului în anul 1928, sau activitatea profesorului universitar Nicolae Drăganu, ca membru marcant al PNL la nivel național și în municipiul Cluj, îndeosebi, în calitatea sa de primar al orașului între 1934–1937.

Mult mai consistentă este prezența membrilor organismelor de conducere ale băncii *Aurora* în viața culturală și socio-educațională. Bunăoară, președintele Consiliului de Administrație al băncii, Teofil Tanco, va avea un rol important în perioada 1922–1926, când va ocupa și funcția de președinte al Fondurilor grănicerești, în sprijinirea înființării Școlii Normale de învățători din Năsăud (1923), cât și prin acordarea de fonduri pentru construcția clădirii acestui liceu. De asemenea, remarcăm activitățile profesorilor Linul Macedon și Ioan Partene în domeniul învățământului, în calitate de inițiatori și conducători ai unor noi instituții școlare în Năsăud sau în Bistrița. Nu mai puțin bogate și însemnate au fost implicațiile membrilor marcanți ai *Aurorei* în activitățile culturale inițiate și susținute de Despărțămintele „Astrei" (Năsăud și Bistrița) în calitatea lor de conferențiari, de membrii sau conducători ai acestor foruri culturale. Alții, ca Leon Scridon senior sau Teodor Zăgrean au înființat și sprijinit, pecuniar, periodice de informații precum: „Gazeta Bistriței" (L. Scridon) sau reviste culturale ca „Vatra", „Flacăra", „Cultura" la Năsăud (Teodor Zăgrean), și înființează tipografii sau librării în Bistrița și Năsăud. Lor li se vor alătura o serie de clerici-cărturari, frecvent, implicați în mișcarea culturală națională, precum protopopul Grigore Pletosu sau viitorul vicar Ștefan Buzilă[73], autor de monografii și de articole științifice inserate în celebra publicație năsăudeană „Arhiva Someșană", pregătită de către Iulian Marțian, Virgil Șotropa și Iuliu Moisil, viitori membri de onoare ai Academiei Române, acționari, e drept, relativ minori ai băncii *Aurora*. Prezența în acționariatul băncii a lui Virgil Șotropa și Iuliu Moisil nu era întâmplătoare, ei, ca de altfel și mulți intelectuali și proprietari (țărani) năsăudeni, urmași ai

[72] Andreea Salvan, *Pavel Tofan – Memorii din 1918,* în *Bistrița. 90 de ani de la Marea Unire*, Bistrița, Edit. Barna¢s, 2008, p. 69–109; Adrian Onofreiu, *O lume în schimbare,* în *Ibidem*, p. 38–68.

[73] Pentru biografiile personalităților amintite deopotrivă în conducerea băncii *Aurora*, ca și în viața publică sau cultural-educațională se pot urmări fișele sinteză pregătite de Teodor Tanco, *Virtus Romana Rediviva*, vol. I-VI, Bistrița, 1971–1987 și vol. VII, Cluj-Napoca 1993; Ioan Bureacă, *Spiritualitate năsăudeană bistrițeană*, Bistrița, Edit. Mesagerul, 2006, *Dicționarul culturii și civilizației năsăudene al județului Bistrița-Năsăud,* vol. I, *Țara Năsăudului* (coord. Ioan Seni), ed. a II-a, Cluj-Napoca, Edit. Napoca-Star, 2010.

membrilor fondatori, ce moșteniseră acțiunile părinților și bunicilor sau achiziționaseră, ei înșiși, pe parcursul evoluției instituției, acțiuni noi[74].

Desigur, calitatea operațiunilor financiare și siguranța afacerilor băncii a fost asigurată însă de un grup inimos de funcționar cu studii de specialitate, dintre care s-au impus prin profesionalism și stabilitatea în funcții: Leon Bancu și Ștefan Rebrean, absolvenți ai Academiei Comerciale din Cluj, angajați la banca *Aurora* mai întâi ca și contabili, primul din 1914, cel de-al doilea din anul 1920, după o practică și experiență parcurse la băncile *Economul* (Cluj), Leon Bancu, *Someșana* (Dej) și *Concordia* (Gherla), Ștefan Rebreanu[75]. Leon Bancu va promova succesiv în funcțiile de contabil-șef, secretar și din 1920 până în 1946, inclusiv, de director executiv. Cu o experiență bogată în servicii contabile anterioare, Ștefan Rebrean va fi numit contabil-șef al băncii, funcție din care se va pensiona pe motiv de boală în anul 1944, fiind înlocuit de Traian Anton, descendent din familia grănicerească de ofițeri și membri fondatori ai *Aurorei*[76].

Solidaritatea economică a acționariatului susținută de loialități și afinități de rudenie, grupate în jurul unor familii de acționari majoritari, întâlnită, adesea, la mai toate instituțiile de credit mijlocii provinciale, era dublată în cazul celor de la *Aurora* de experiența foștilor grăniceri de a păstra și folosi eficient sursele comunităților de avere, fapt ce a format în timp mentalități și atitudini de comportament aparte, caracteristice numai locuitorilor zonei năsăudene. Acestea au stimulat conlucrarea comunităților umane spre împlinirea unor obiective majore de ordin social economic sau cultural educațional, printre care, de timpuriu, și activităților celor ce s-au asociat cu scopul înființării și funcționării cu succes a unor instituții de credit locale sau zonale. Păstrând și dezvoltând aceste atitudini tradiționale, conducătorii băncii *Aurora* și marea majoritate a acționariatului său a reușit să traverseze momentele dificile ale Primului Război Mondial, ale crizei economice din anii 1929–1933, ale stăpânirii Ungariei horthyste și ale situațiilor economice și politice postbelice agravante, sperând până în vara anului 1947 într-o posibilă redresare economică. Altfel nu am reuși să

74 Astfel, în tabelul acționarilor băncii pe anul 1945, Virgil Șotropa figura cu 215 acțiuni (în valoare de 107.000 lei), iar Iuliu Moisil cu 20 de acțiuni, la care se adăugau cele 20 deținute de Constantin Moisil (directorul Arhivelor Naționale din București) și cele 88 ale avocatului Tudor Moisil din Cluj sau ale vărului lor Vasile C. Moisil și soției, în număr de 260. A.N.S.J.B.N, Fond *Banca „Aurora”,* Dosar A. 652, Tabelul cu acționari ai băncii „Aurora” pe anul 1945, p. 37–45. În acel an erau înregistrați 290 de acționari.

75 Nicolae Drăganu, *op. cit.*

76 Ștefan Buzilă, *Familia grănicerească Anton,* „Arhiva Someșană”, Năsăud, nr. 11/1929, p. 45–58.

explicăm relativa inerție a elitelor conducătoare ale băncii, e drept destul de vârstnice, dar cu o pregătire profesională indubitabilă ce depășea condițiile mediocre ale provincialismului, și cu relații socio-politice și deschideri culturale la nivel național, de a persista să mențină funcționarea *Aurorei* până la colapsul său din vara anului 1947, când ar fi avut șanse mai bune să salveze părți mai consistente din patrimoniul băncii în folosul acționarilor și deponenților săi prin declararea din proprie inițiativă a falimentului acesteia.

Credem că și elitele năsăudene, ca și cele de la nivel național, de orientare politică democrată și de piață economică liberală sperau în normalizarea climatului general socio-politic și economic al României, odată cu încheierea tratatului de pace cu puterile învingătoare și, în consecință, cu retragerea trupelor și tutelajului politic grosolan al ocupantului sovietic, opinie întreținută din nefericire, doar propagandistic, și de marile state democratice din Occident. Se cunoaște însă faptul că Uniunea Sovietică, după încheierea Conferinței de pace de la Paris, în februarie 1947, și-a permanentizat ocupația în zonele și statele din centrul și estul Europei și a dirijat cu brutalitate schimbările de regim politic spre statul dictatorial stalinist.

În acest context, reforma monetară din august 1947, a fost doar preludiul adoptării unor legi restrictive în plan economic și a unor măsuri politice prin care s-au desființat partidele politice democratice, s-a abolit monarhia, s-a trecut treptat, mai întâi la spolierea materială a elitelor economice în anul 1948, urmată, la puțin timp, de arestarea și lichidarea fizică a unei însemnate părți din elita României. Aceste evenimentele le-au resimțit, desigur, și elitele năsăudene, respectiv acționarii băncii *Aurora*, care, de facto, spre sfârșitul anului 1947, era în faliment financiar, amânarea hotărârii lichidării juridice a acesteia și a altor unități economice, fiind, se pare, cu bună știință amânată de organismele financiare etatizate ale statului până când s-au constituit instrumentele legislative și administrative ale noului regim politic socialist, capabile să execute operațiunile de naționalizare masivă a sectorului privat, pe de o parte, și represiunea politică a elitelor „burghezo-moșierești” după lozinca propagandistică uzuală prostalinistă.

ANEXA NR. 1.
Tabel cu principalele operațiuni financiare ale băncii „Aurora” între 1938-1947

Legenda: Lei- L. Pengő - P.

A. Active. Conturi

Anii	Titluri Efecte Acțiuni	Scont	Debitori	Creanțe în conversiune	Imobile	Active. Total
1938	1.098.535L	13.032.088L	1.253.705L	14.659.920L	7 mil. L	38.936.654L
1940	65.572,6 P	401.125,12P	50.136,84P	394.921,34P	233.000 P	1.209.818,74P
	1.967.180,1L	12.033.753,6L	1.504.105,2L	11.847.640L	6.990.000L	36.294.562,2L
1944	75.602,67P	694.578,67P	32.877,57P	89.945P	200.000P	1.318.235P
	2.268.080,1L	20.837.360,1L	986.321,7L	2.698.472,7L	6 mil. L	39.547.049,7L
1946	23.600.886L	67.369.612L	256.223L	495.834L	4.140.000L	125.094.039L
1947	122.432,76L	36,42L	15,80L	20,48L	7.560.000L	16.334.997,68L
	Diferența din recalcularea patrimoniului financiar: 8.319.537,74 L.					

B. Pasive

Anii	Capital social	Fonduri de rezervă	Fond de amortisment	Depuneri	Creditori	Reescont
1938	7 mil. L	2.179.590L	3.762.965L	14.820.385L	1.317.184L	7.014.157L
1940	233.333,33P	75.716,73P	100.945,2P	333.300,1P	215.833,33P	166.974,67P
	7 mil. L	2.147.150,1L	3.028.356L	9.999.003L	6.474.999,9L	5.002.240,2L
1944	233.2440P	75.810P	89.829,14P	454.122,81P	237.669,47P	150.150P
	6.907.200L	2.274.301,82L	2.694.874,2L	13.623.684	7.130.084L	4.504.520,1L
1946	28 mil.L	3.066.384L	3.734.357L	29.681.980L	6.417.076L	2.450.379L
	9.023.269L	2.797.272L	4.499.775L	2.105,112L	82,48L	0,19L

C. Contul profit și pierdere

Anii	Cheltuieli de administrație	Impozite și taxe	Beneficiul net	Pierderi	Total pierderi
1938	1.006.960L	494.778L	478.923L	-	-
1940	34.091,44P	13.529,5P	-	-	-
	1.022.743,2L	405.855L	-	-	-
1941	-	-	-	10.937,92P	21.142,05P 742.275L
				328.197,6L	
1944	40.142,95P	14.931,87P	-	448,67P	
	1.212.388,5L	447.956,1L	-	13.160,1L	
1946	23.616.841L	6.624.287	2.489.098L	-	-
1947	56.440,57L	92.518,84L	10.436,78L	Din recalcularea patrimoniului cf. Legii 303/1947.	

RECENZII

Psalmus Hungaricus. A Hungarian Cultural History. Volume I: From the Beginnings to 1526. Conceived by Margit Katalin SZAKÁCS, edited by József SZENTPÉTERI, Research Centre for the Humanities, Budapest, 1526, 385 p.

Psalmus Hungaricus. A Hungarian Cultural History. Volume II: From 1526 to 1867. Conceived by Margit Katalin SZAKÁCS, edited by József SZENTPÉTERI, Research Centre for the Humanities, Budapest, 2023, 559 p.

Psalmus Hungaricus. A Hungarian Cultural History. Volume III: From 1867 to 2000. Conceived by Margit Katalin SZAKÁCS, edited by József SZENTPÉTERI, Research Centre for the Humanities, Budapest, 2023, 794 p.

Primul volum al cuprinzătoarei sinteze privind istoria Ungariei – cea mai cuprinzătoare de până acuma în limba engleză, cum se precizează în introducerea semnată de Pál Fodor și Attila Pók – debutează cu o serie de considerații privind istoria Ungariei, care poate fi privită ca atare sau ca istorie a maghiarilor, dată fiind diversitatea etnică, dar și numărul mare de maghiari aflați dincolo de granițele țării. Apartenența, argumentată multiplu, la cercul cultural occidental este o altă temă importantă prezentată aici, introducerea trecând la prezentarea continuităților în forma statului și în legile aplicate de-a lungul timpului. Caracterul multietnic și multicultural, identitatea *hungarus* care a fost dominantă multă vreme este o altă chestiune descrisă aici, alături de coexistența mai multor confesiuni, într-un sistem care a devenit unul complex mai ales după reforma religioasă. Ocupația otomană a Ungariei după Mohács este descrisă ca o întrerupere, căderea Regatului ungar fiind considerată cea mai mare cezură din întreaga istorie a Ungariei, cu consecințe pe toate planurile, elemente ale evoluției fiind recuperate parțial, doar ulterior, ca și parte componentă a Monarhiei habsburgice; de atunci și până la plecarea ultimului soldat sovietic, politica ungară a fost dominată de disputa dintre interpretările interesului național (p. XI), legate de poziția țării și de diferitele idei politice. În secolul al XX-lea, Ungaria a trecut prin nouă schimbări de sistem politic, șase forme de organizare a statului, patru revizuiri de frontieră, trei revoluții și două războaie mondiale (p. XII). Pierderile teritoriale și implicit economice de după Primul Război Mondial au determinat aspirații revizioniste, care au dus la decizii greșite, și astăzi aceste elemente fiind intens discutate, de asemenea persoana și activitatea lui Miklós Horthy fiind considerate controversate; anul 1945 a adus pentru prima oară trecerea în tabăra Europei de Est autocratice, sub comanda lui Mátyás Rákosi, revoluția din 1956 devenind un punct de cotitură pentru istoria întregii lumi, societatea ungară nerevenindu-și nici până acum de deceniile marcate apoi de János Kádár.

Primul capitol tratează cele mai vechi perioade, de la preistorie și până la fondarea statului feudal ungar (1038); analizei descoperirilor arheologice le revine un rol important în prima perioadă, descrierea trecând la perioada așezării și fondarea statului. Trecând la aspectele istoriei culturale, care sunt primordiale în acest volum, autorii prezintă preistoria limbii maghiare, tradiția oralității, începuturile literaturii în limba latină, trecând la prezentarea culturii materiale a epocii, vechile credințe păgâne și trecerea la creștinismul organizat în primele instituții bisericești. Urmează capitolul dedicat regilor dinastiei arpadiene, cu referiri la istoria scrisului, evoluția limbii, operele literare scrise acum, tipologia acestora și educația vremii, descrierea fiind extinsă asupra artei, într-o epocă dominată arhitectural de romanic apoi de gotic. Muzica și dansul, prezența și tipologiile acestora sunt de asemenea abordate, autorii trecând la analizarea relațiilor cu papalitatea, modului de guvernare, statelor învecinate și populațiilor care locuiau în Regatul ungar, așezărilor, stărilor sociale, relațiilor economice și vieții cotidiene. Epoca Angevinilor și a

regelui Sigismund (1301-1437) este tema următorului capitol care descrie această epocă foarte importantă pentru istoria Ungariei, o atenție deosebită fiind acordată, ca și în analiza perioadei anterioare, evoluției limbii, organizării educației și a operelor scrise, apoi a artei, arhitecturii, muzicii, dansului; rolul Bisericii în societate și relația cu papalitatea, societatea și viața cotidiană, economia sunt alte aspecte importante care întregesc descrierea perioadei. Capitolul următor tratează perioada Hunedoreștilor și Jagellonilor (1437-1526), prezentând contextul politic, istoria militară a epocii, societatea vremii și evoluția epocii, completate, conform structurii deja obișnuite cu evoluția limbii și a scrierii, a literaturii de limbă latină, literatura umanistă și aspecte ale istoriei artei, arhitecturii, muzicii, dansului, statutul Bisericii în societate, așezările epocii, viața cotidiană, ocupațiile vremii. Toate subcapitolele conțin ilustrații color ale diferitelor obiecte, documente de epocă sau construcții care sunt descrise într-un stil fluent și ușor de cuprins, folosind culori convenționale pentru aspectele urmărite în fiecare epocă: istoria, istoria limbii, literatura, artele, istoria Bisericii, țara și oamenii, modul de viață.

Cel de-al doilea volum debutează cu prezentarea epocii otomane (1526-1699), urmărind filoanele deja cunoscute și analizând aspecte ale campaniilor militare, modul în care a funcționat stăpânirea otomană și divizarea Ungariei, instituțiile stăpânirii habsburgice, societatea de stări și evoluția limbii, a artei, literaturii, științelor și muzicii, dar și a arhitecturii inclusiv sub aspectul influenței otomane. Autorii acordă de asemenea o atenție deosebită evoluțiilor confesionale în această perioadă marcată de numeroase schimbări, fiind analizate evoluțiile acestora, precum și a formelor de pietate în general, așezările și etniile care le populau, meșteșugurile și politicile economice, realitățile din domeniul educației și vieții cotidiene ale timpului. Începuturile stăpânirii habsburgice (1699-1790) sunt prezentate în capitolul următor, începând cu reacțiile față de aceasta, culminate în războiul de independență condus de Rákóczy, integrarea ulterioară a Ungariei în sistemul Monarhiei habsburgice și perioadele de stăpânire ale Mariei Tereza și a lui Iosif al II-lea. Sunt surprinse schimbările ce s-au petrecut în societate, evoluția limbii care începe acum să fie studiată științific, a literaturii și principalilor exponenți cu o atenție deosebită asupra literaturii iluministe ungare; de asemenea s-au manifestat în această perioadă schimbări în domeniul artei, muzicii, dansului, vieții religioase, inclusiv prin prisma apariției Bisericii unite. Formele noi de guvernare, structura populației și migrațiile ce au loc acum, așezările și viața economică, educația și reformele acesteia sunt alte aspecte urmărite în diferitele subcapitole.

Un capitol deosebit din economia volumului este dedicat perioadei dintre epoca reformelor (reformkor) și Dualism (1790-1867). Pe cuprinsul acestuia regăsim descrierea formării ideii de națiune modernă, administrația habsburgică și rolul acesteia, precum și al mișcării reformiste, apoi revoluția anilor 1848-49, înfrângerea acesteia și instaurarea epocii absolutismului care a durat până în anul 1867, caracterizat deopotrivă de represiune dar și de modernizare. Schimbările sociale, în care depășirea formelor amintind de feudalism și trecerea către modernitate au fost cele mai importante elemente, reformele limbii și rolul lui Ferenc Kazinczy în acest proces, cu descrierea stadiului contemporan al evoluției limbii, urmând apoi dezvoltarea lingvisticii și literaturii, evoluțiile reformiste din perioada neoabsolutistă beneficiind de un spațiu separat. Acum, în ciuda restricțiilor, au evoluat în mod corespunzător modernității nu numai economia, știința și educația, ci și literatura, presa, muzica, teatrul, numeroase aspecte ale vieții cotidiene, toate aceste fațete fiind prezentate într-un mod complex dar concis, folosindu-se numeroase ilustrații. Acest volum care abordează perioada 1526-1867 se adresează celor care doresc să aibă o privire de

ansamblu asupra uneia dintre cele mai complexe epoci din istoria Ungariei, prezentată aici cu numeroase detalii și perspective interesante.

Cel de-al treilea volum debutează cu un capitol cuprinzător care prezintă evoluțiile Imperiului Austro-Ungar (1867-1918), urmărind evoluția instituțională și politică dar și crizele acestei perioade, politica guvernului față de naționalități și căderea acestui sistem politic. Este, de asemenea, urmărită evoluția societății pe plan demografic, evoluția limbii și literatura creată acum, analizate în mod amplu pe parcursul mai multor subcapitole cu evidențierea principalelor tendințe și personalități precum Jókai Mór, Mikszáth Kálmán ori Ady Endre. Evoluția artei – arhitectură, pictură – a muzicii care a marcat ascensiunea unor titani precum Bartók Béla ori Kodály Zoltán, noile forme de exprimare în dans, teatru și apariția artei filmului sunt urmărite în punctele lor principale folosindu-se numeroase ilustrații. De asemenea, viața religioasă și rolul Bisericii, al naționalităților, sunt prezentate alături de industria care a determinat schimbări ale peisajului, cu implicații asupra economiei, locuirii, toate aflate sub influența revoluționară a inovațiilor tehnologice, de la extinderea căilor ferate și până la introducerea telefoniei. Noile schimbări instituționale în domeniul învățământului, mentalitățile și viața cotidiană completează tabloul acestei epoci curmate de Primul Război Mondial.

Capitolul „Maghiarii în secolul XX (1918-2000)" descrie întâi această perioadă de cezură marcată de război, revoluție, instaurarea republicii sovietice și pierderi teritoriale masive, urmând apoi tumultuoasa perioadă interbelică, Al Doilea Război Mondial și Holocaustul, instaurarea comunismului, revoluția de la 1956 urmată de regimul condus de Kádár și apoi procesul de democratizare început în ultimii ani optzeci. Pe parcursul acestei perioade lungi și tumultuoase sunt urmărite aspectele deja cunoscute, precum cele ale istoriei sociale, transformările limbii, tendințele din domeniul literaturii care se schimbă, se „naționalizează" în primele decenii ale comunismului, urmând apoi o dezvoltare mai liberă; de asemenea și arta, muzica, teatrul, filmul trec prin mari transformări. Atât după 1918, cât și în perioada socialistă au existat tendințe contra Bisericii, situația fiecăreia dintre confesiuni și a instituțiilor acestora fiind analizată detaliat. Evoluția locuirii, grupurile etnice, economia, inovațiile tehnologice sunt prezentate separat, o atenție specială fiind acordată și educației și științelor, vieții cotidiene. În cel de-al treilea volum se află anexele pentru întreaga serie, cuprinzând numeroase hărți, lista bibliografică, lista surselor ilustrațiilor și indexul numelor și localităților.

Această sinteză, care își împrumută titlul de la o operă muzicală compusă de Kodály Zoltán cu ocazia aniversării a unei jumătăți de secol de la unificarea Budei cu Pesta, dar și de la o poezie scrisă de Dsida Jenő, continuă tradiția altor asemenea sinteze redactate anterior, cuprinzând într-un mod concis și ușor de înțeles evoluții istorice ale unei perioade atât de îndelungate, pe parcursul a nouă capitole cronologice, peste o mie de ilustrații și o sută de hărți în efortul colectiv depus de 72 de autori pe parcursul a 1739 de pagini.

Loránd Mádly
CS II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu" Cluj-Napoca
e-mail: lmadly78@yahoo.de

The Mufassal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578). Text and index: Miklós FÓTI. Research Centre for the Humanities, Eötvös Loránd Research Network, Budapest, 2023, 563 p.

Volumul de față reprezintă rezultatul unui proiect de anvergură, intitulat *Database Processing of Cadastral Surveys (Tapu Defteris) of Ottoman Hungary and its Frontier Zones*. Sub coordonarea Évei Sz. Simon (Arhivele Naționale ale Ungariei) și în colaborare cu grupul de cercetare de la Institutul de Istorie (Research Centre for the Humanities), s-a avut în vedere prelucrarea *tapu defteris* din regiunea sudică și centrală a Ungariei. Mai precis, cercetătorii au identificat și prelucrat întregul corpus de registre otomane (*mufassal defterleri*, *icmal defterleri*, *timar ruznamçeleri*, *cizye defterleri*) referitoare la teritoriile amintite, pentru crearea unei baze de date care să ușureze accesul la aceste materiale importante.

Lucrarea este structurată după cum urmează: *Contents* (p. 5), *Editorial Notes* (p. 7-8), *Introduction* (p. 9-21), *The Mufassal Tahrir Defteri of the Sanjak of Segedin (1578)* – textul documentului în cauză (p. 23-528), *Maps* (lista hărților utilizate, p. 529-533), *Bibliography* (p. 535-543) și *Index* (p. 545-563). La final există și o hartă a Sangeacului de Segedin.

Prin intermediul Notei editoriale sunt făcute precizări importante, și anume faptul că în notele de subsol de pe parcursul lucrării sunt oferite diferite detalii privitoare la localitățile menționate în document, cum ar fi: denumirea din veacul al XVI-lea utilizată de creștini și numele de azi al localității (în maghiară și sârbă pentru cele din Voivodina), bineînțeles dacă aceasta mai există; poziția pe hartă a așezării, acolo unde a fost posibil; detalii conținute în alte documente de acest fel din perioada ocupației otomane – destul de numeroase: 4 *mufassal tahrir defteris* (registru detaliat de cercetare / verificare), 7 *cizye defteris* (registru de taxe), 3 *icmal defteris* (registru sumar al tuturor deținătorilor de *timar*) și zeci de *timar ruznamçe defteris* (registru zilnic al acordărilor de timaruri) (p. 9).

În Introducere, pe lângă precizările privind proiectul în cadrul căruia s-a desfășurat cercetarea, sunt prezentate celelalte surse documentare otomane – amintite în rândurile de mai sus –, cuprinse și într-un tabel (p. 11-13), de asemenea fiind creionată organizarea administrativă a sangeacului, cu un alt tabel în care este oferită o listă preliminară a beilor de Segedin.

Utilizarea materialului este îngreunată de faptul că documentul otoman nu a fost tradus în limba engleză.

Datorită documentului publicat, volumul este important în primul rând pentru cercetătorii perioadei ocupației otomane din Ungaria, în general, dar și din punctul de vedere al habitatului, al organizării administrativ-teritoriale, a mișcărilor de populație (mare parte a așezărilor din regiunea cercetată de autor au fost distruse, populația maghiară aproape dispărând, zona fiind repopulată cu sârbi și valahi – p. 9), al istoriei financiare (sistem de taxare, cuantum etc.) sau al antroponimiei și toponimiei (pe lângă numele localităților din sangeac sunt menționați nominal și numeroși locuitori ale acestora).

Victor V. Vizauer
CS II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca
e-mail: vviki200@yahoo.com

„Res Historica", Czasopismo Instytutu Historii UMCS (Journal of the Institute of History of the University Maria Curie-Skłodowska), nr. 57, Lublin, 2024, 1783 p.
A Homage to Professor Grzegorz Jawor

Nr. 57/2024 of "Res Historica", the journal edited both printed and online (https://reshistorica.journals.umcs.pl/rh/issue/view/906/showToc) by the Institute of History of the University Maria Curie-Skłodowska in Lublin, is a sincere homage dedicated to professor Grzegorz Jawor's anniversary of 40 years of scientific work. Totalizing a huge number of 1783 pages and 66 contributions belonging to 75 authors, it is organised in several distinct sections (Professor Jawor's biography with the list of his works; studies; materials; polemics, articles, reviews; reports).

The volume is opened by Małgorzata Kołacz-Chmiel's introductory pages, offering a brief presentation of prof. dr. hab. Grzegorz Jawor's (born on 14 March 1960) life, studies, *cursus honorum* and publications (p. 13-19), followed by the bibliography recording the monographs (among which *Osady prawa wołoskiego i ich mieszkańcy na Rusi Czerwonej w późnym średniowieczu*, Lublin, 2000, second edition 2004, not by chance also translated into Romanian, *Așezările de drept valah și locuitorii lor din Rutenia Roșie în Evul Mediu târziu*, Iași, 2013 – a highly significant book not only for professor Jawor's scientific preoccupations devoted to the settlements of Wallachian law, *Jus Valachicum*, in the Polish Lands during the 14th-16th centuries, but also for the economic and legal history of the Polish-Romanian relations), the not less important critical editions (also comprising crucial documents concerning the Vlachs in medieval Poland), studies and further works published by the honored medieval historian (p. 19-23).

The largest section of the debated volume includes, of course, 58 of the studies, which are signed by 62 authors. They approach, in chronological order, ancient history (3 studies), history of the Middle Ages (26 studies), early modern and modern history of the 17th-19th centuries (21 studies), contemporary history (6 studies), but also ethno-historical and cultural heritage (2 studies).

As regards the ancient history, a general interest for the Roman studies can be noticed, as Agata Aleksandra Kluczek describes the iconography of Roman coins depicting the origins of Rome (p. 27-54), Hanna Appel deals with the auspices consulted before the electoral assemblies (p. 55-76), while Dariusz Słapek resuscitates Dio Cassius's picture of *Commodus, the Resurrected Gladiator* (p. 77-100).

Given the main competence of the honored medievist Grzegorz Jawor, it is natural that almost half of the volume's studies debate issues regarding the medieval history. Thus, the early middle ages are represented by the studies of Jarosław Sochacki, who approaches the relations between the Obodrites and Normans, and the East Franks around 800 a.d. (p. 101-120); by Józef Dobosz, who resumes the topic of the beginnings of the Christianization in Poland, connected with the baptism of Mieszko in the year 966 (p. 121-140); as well as by Michał Tomaszek, who reflects the delusional and fraudulent image of the Greeks at the court of the Byzantine Emperor Nicephorus II Phocas, as seen by Liudprand of Cremona in Constantinople in 968 (p. 141-174).

Dealing with the middle ages, Joanna Sobiesiak explains the coins minted in and after 1158 by King Władysław/Ladislaus II (I) of Bohemia, as elements of display of the royal power (p. 175-186), while Jan Rokita shows us the iconography of the medals of Henry III Valois in 1574-1589 (p. 643-680).

Gender studies are presented by Agnieszka Teterycz-Puzio, on *Women from the Knight, Bourgeois and Peasant Classes in the Public Space* in the duchy of Kraków-Sandomierz, Great Poland, Masovia and Silesia between the 12th-14th centuries (p. 209-248); by Bożena Czwojdrak, on *The Shape of the Queen's Bound Estates in Late Medieval Poland* (p. 249-266), and by Małgorzata Kołacz-Chmiel, who mirrors, in the case study of Grzegorz Białoptakowicz, the intergender relations in the medieval Polish society (p. 437-458).

Sylwia Konarska-Zimnicka deals with the *Astrological Prognosis from the Late 15th and Early 16th Centuries* regarding the artists or *bon vivants* in Kraków (p. 475-490), whereas Mateusz Zawadzki and Kamil Jakimowicz recreate the *Image of Land Roads in the Polish-Lithuanian Commonwealth*, based on narrative and cartographic sources from the 16th-18th centuries (p. 681-720).

The volume also contains new researches pertaining to the medieval history of the church and of the book, like Krzysztof Kaczmarek's outline, portraying Maciej of Stara Łomża, the bishop of the Chełm diocese between 1490-1505 (p. 491-502), but also the studies dedicated to the lost and found again *incunabula* of the Seminary Library and Roman Catholic Cathedral in Plock, written by Jolanta Małgorzata Marszalska (p. 527-546) and Waldemar Graczyk (p. 547-560).

Social history is revealed by Paweł Jusiak, who refers to the great estates created in the15th-16th centuries in the north-eastern Lublin region (p. 503-526); Dominika Burdzy-Jeżewska, explaining the process of acquiring the hereditary mayorship in 16th century Sandomierz (p. 561-592); Piotr Guzowski, who writes about the land reform (Volok reform), seen as an "ecological revolution", in the Grand Duchy of Lithuania during the same 16th century (p. 593-608). Michał Sierba offers details on the Volok measurement (conscription) realised in 1559 in the Tykocin starost from north-eastern Poland (p. 609-642), while Andrii Zaiats presents Torhovytsia, a Volhynian town in the 16th-17th centuries (p. 721-742).

Political history of the middle ages is approached by palaeographer Anna Sochacka, discussing a document of 1359, which describes the procedure undertaken by the starosts for the delimitation of settlements and political borders between the Lublin land, belonging to the Kingdom of Poland, and the Chełm Land, administered by Lithuania in the middle of the 14th century (p. 267-284); Dariusz Wróbel, who makes several remarks on *Estate and Political Consciousness in the Interregnunm after Louis of Anjou* (p. 301-306); Anna Obara-Pawłowska, dealing with a narrative of the chronicle writer Jan Długosz about King Władisław III of Poland's perjuries (p. 401-436); and Zdzisław Noga, presenting the "new citizens" of Kraków and Lviv (Lvov) in the cities of the Lublin Voivodeship during the 15th century (p. 459-474).

Moving on to modern history of the 17th-19th centuries, the present number of "Res Historica" exposes preoccupations of economic history, approached by Karol Żojdż, as regards the production, trade and consumption of Lithuanian wax and candles in the early modern ages (p. 743-780); Janusz Łosowski, on the maintenance expenses of the Piarist student college of Chełm in the middle of the 18th century (p. 987-1004); Olga Miriam Przybyłowicz, researching the culinary heritage of the Polish-Lithuanian commonwealth, based on a manuscript dated after 1750 (p. 1005-1052); Szymon Kazusek, on the interesting economic implications of rafting and navigation on the Vistula in the years 1773-1785 (p. 1053-1080); Henryk Gmiterek, presenting the so-called Josephine *Metryka*, that is the Josephine urbarial conscription of 1785, focusing on the village Jędrzejówka, founded in 1660 near the town of Lipsk, in the area of Eastern Roztocze (p. 1081-1102); Tomasz

Ciesielski, on the technical use of facilities of the dissolved monasteries and of the castle in Bar, in the governorates Podolia and Kiev incorporated by the Russian Empire, based on the reports of the Kiev governor-general and the governors of Podolia and Kiev from 1859 and 1866, preserved in Russian and Ukrainian archives (p. 1249-1292).

The history of the church and education is reflected in Leszek Opyrchał and Rusłan Nahnybida's study, about the foundation and reconstruction (in the 16th-17th centuries) of the church in Zinkowce, near Kamieniec Podolski (today's Ukraine), dedicated to the Finding of the Holy Cross (p. 973-986). Anna Dymmel presents, from a large fund of notarial inventories of property of the Lublin landed gentry representatives, 84 inventories from the years 1810-1863, containing lists of home/private book collections (p. 1141-1170). Ewa Kula writes about the Lithuanian motifs used in writing by the secondary school teachers in the Kingdom of Poland between 1833-1915, when – under Russia's harsh hegemony – restrictive phenomena, like de-Polonisation, forced conversion of the Latin alphabet into the Cyrillic one, banning of the Lithuanian printings etc., took place (p. 1171-1188).

Social history is reflected in the studies published by Paweł Dziadul, on the contacts between prince Konstantym Wasylem Ostrogskim and the Serbian monks from the monastery Hilander on Mount Athos in the 17th century (p. 781-800); Andrzej Grzegorz Przepiórka, describing the number and organization of the Smolensk garrison in 1613-1618 (p. 801-828); Mateusz Wyżga, about peasantry and nobility in the Polish-Lithuanian commonwealth, and the flexible social borderline separating them (p. 829-846); Anna Penkała-Jastrzębska, investigating, by means of the extant court registers, inventories and private correspondence, the functioning of the private court of the 17th century magnate lady Teofila Ludwika, born Zasławska Ostrogska, married twice (and receiving both her husbands' names) as Wiśniowiecka and Lubomirska (p. 847-868); Edita Pluta-Saladra, on the oldest account book of the church of the Norbertine nuns from Zwierzyniec, reflecting the church's maintenance costs between 1662-1679 (p. 869-894); Tomasz Wiślicz, presenting rural documents about the peasants' fleeing from Podolia (today in Ukraine) in the 18th century (p. 957-972); Przemysław Krystian Faryś, on the Paris fashion house of Dieulafait in 1851-1898 (p. 1189-1248); Stanisław Roszak and Agnieszka Wieczorek, revealing the research trends of the French contemporary historiography as concerns the study of nobility (p. 1437-1466).

Modern political history is illustrated, in the presentation of Tomasz Kucharski, by the peace negotiations between two rival parties of the Polish-Lithuanian commonwealth between February and May 1698, in the so-called Rokosz of Łowicz (p. 895-932); the battle of Lesna of 1708, described by Bohdan Korol (p. 933-956); the literary reflections, revealed by Artur Sadecki, of the Russian writer and philosopher Vladimir Odoyevskiy (1803-1869) about Tsarist imperialism, useful in the research of the contemporary imperialist activities unfolded by the Russian Federation (p. 119-1140); the pictures of Frederyk II, Otto von Bismarck and Paul von Hindenburg, as national leaders, evoked by Yuliia Kizyma (p. 1293-1326).

The smaller collage of studies pertaining to the contemporary history comprises the analyses offered by Andrzej Mączka, about the civilian population of Lublin confronted with the Polish-Soviet War in 1920-1921 (p. 1327-1346); Andrzej Gil, on the control exerted by the Soviet political center by means of the republic demarcations in Central Asia during the 1920s and 1930s (p. 1347-1362); Bogumił Szady, who offers a typology of the parish churches in the Second Polish Republic before the outbreak of World War Second (p. 1383-1414); Adam Benon Duszyk, writing about the Polish co-operative movement

under German occupation, with a case study on the consumers' co-operative in Włodawa (p. 1415-1436).

Last but not least, the research focused either on ethnic identities or on legal history and ethnic marked customary laws deserve a special attention. Very interesting are the studies of medieval history written by Mariusz Bartnicki, about *Kiryk's Questions*, a text of canonical literature describing ancient pre-Christian and Christian customs, as well as samples of "magical thinking" of the inhabitants from Kievan Rus or Ruthenia (Ruś Kijowska) during the pre-Mongol period, that is from the 12th century, confronted with the Byzantine and Latin legal traditions and norms of behavior (p. 187-208); and Andrzej Pleszczyński, exposing the political and ethnic double identity of the elites, and especially that of the Orthodox Ruthenian nobility, in the frame of the Polish-Lithuanian state around 1400 (p. 317-346). Andrzej Janeczek, instead, critically approaches a case study revealing two parallel documents from 1404, written and issued both in Latin and Ruthenian by a court of judgment held by 31 representatives of the nobility of Red Ruthenia (that had been incorporated not long before into the Crown of Poland), an indubitable testimony to the simultaneous use of both languages and alphabets in the era following the annexation of Red Ruthenia (p. 347-400).

As regards the Northern Vlachs, writing in English language on the *Vlachs in the Lowland Areas: Between the Bükk Mountains and the Tisza River in the 15th Century*, Jarosław Buniowski offers a different perspective on the settlements and professions of the Central European Vlachs, usually connected with their mountain way of life and with the Wallachian law, the latter being very useful in managing peripheral (especially highland) areas that were difficult to access. J. Buniowski documents the Vlachs' presence in 15th century Northern Hungary, which was determined by royal initiative and manifested itself in privileges (1409, 1456, 1473). The author shows that the economic solutions applied by the Vlachs, based on pastoralism, ensured them an "indisputable influence on shaping of culture and economy" of the entire Carpathian and extra-Carpathian region during the 15th century. But their "ethnic features gradually died out", so that towards 1500 the Vlachs from lowland Keresztes, Keresztúr, Keszi were definitively Magyarised and converted to Catholicism, while only the shepherds' *quinquagesima*, mentioned in the analysed documents until about 1600, still evoked the former *census Valachorum* (p. 285-300).

Also preoccupied by legal history, but of the 19th century, Wojciech Sajkowski recreates the image of the population of the Illyrian Provinces administrated by the First French Empire, in connexion with the legal reform projects and the introduction of the Napoleonic Code in 1803-1806. Significant is the fact that, given the case of the Vlach shepherd communities living in inland Dalmatia, the French administration of the Illyrian Provinces was forced to supplement its considerations regarding the implementation of the Napoleonic Code with an extensive study on the character of the Vlachs (p. 1103-1118).

Ukrainian historians Dmytro Vashchuk and Svitlana Blashchuk present the personality of Mykhailo Slabchenko, best expert in the legal institutions of the 17th-18th centuries Hetmanate, author of more than a dozen monographs and over 200 articles, founder of the discipline approaching the history of the state and law of Ukraine. In 1928, M. Slabchenko proposed to prepare 16 volumes of the *Corpus Juris Ukrainensis*. They were to be published within 5 years, organised according to the chronological (in some cases, problematic and chronological) principle, starting with the treaties of Kievan Prince Oleh (Oleg) with Byzantium (867) and ending with the legislative activities of the Soviet

government in 1925, respectively 1917. Unfortunately, this plan could not be realised, due to the arrest of M. Slabchenko (p. 1363-1382).

Finally, there ought to be mentioned the outstanding ethnographic approach of Ewa Kocój, who analyses the tangible and non-tangible cultural heritage of the shepherds from the Polish Carpathians, according to the yearly and diurnal cycles manifested in the practice of shepherding, but also to the shepherds' worldview (p. 1467-1508), as well as the study, also signed by the above mentioned ethnologist from Kraków together with Lucyna Borczuch, about the valuable monument of wood architecture represented by the church of Saint John the Baptist in Orawka (village situated close to the present-day Polish-Slovakian border), a symbol of the Vlachs' heritage and of their interaction with other nations and ethnies, like Ruthenians, Hungarians, Slovaks and Poles (p. 1509-1550).

The section entitled "Materials" comprises a series of important historical documents, transcripted in their original languages and critically edited (with introductory considerations, regesta, editors' footnotes, final references). Krzysztof Kopiński, Liliana Lewandowska and Janusz Tandecki edit a document from Kraków, dated in February 1531. Written in German and Latin, it presents the meeting of the delegation of the city of Gdańsk (member of the Hanseatic League) with high dignitaries of the Polish Kingdom (grand chancellor Krzysztof Szydłowiecki, bishop of Kraków Piotr Tomicki, bishop of Vilnius Jan of the Dukes of Lithuania), offering relevant economic and political information connected with the increasing Prussian influence in the northern Polish territory (p. 1551-1593). Robert Jop discusses and reproduces 7 city plans from 1846 and further cartographic sources documenting the history of Łęczna (p. 1595-1612). Dariusz Tarasiuk analyses and edits 14 documents from the years 1841-1859, written in Polish language, concerned with the wolf attacks on children in the Lublin governorate (p. 1613-1636).

For those interested in the European phenomenon of the Great Polish Emigration, manifested precisely on the territory of the United Romanian Principalities (1862-1866), previously unknown documents are now being published by Małgorzata Julia Willaume and Małgorzata Nossowska. The editors reproduce the correspondence and reports sent between June 1863 and October 1864 by Michał Mrozowicki, a representative of the Polish national government in exile, who was responsible with organizing the transfer of arms and ammunition, necessary for the participation of the Polish volunteers to the ”January Uprising", that is to the national liberation war fought between January 1863 and autumn of 1864 by the Poles living in the Polish territories incorporated by Russia (p. 1637-1729).

The last sections of the presented volume include, on the one side, Jerzy Pająk's analysis regarding the critical editions compiled by Lidia Michalska-Bracha and Emil Noiński, comprising women's memoirs of the 19th century, namely the memoirs of Wanda Umińska, and Emilia Heurichowa and her daughter Teodora Kiślańska, an important source both for the history of the Polish uprising movement of 1863-1864 and for the history of women's emancipation in the Polish Lands in the 19th century (p. 1733-1754). Wojciech Bejda discusses the second revised edition of Mateusz Byra's book on *The Rebellion in Judaea (77-74 a.d.)* against Rome (p. 1755-1762), while Adam Perłakowski publishes critical *glossa* to an article written by Arkadiusz Kierys, supporting the ideas of *Honesty and Reliability in Scientific Research* in general and especially in historiography (p. 1763-1778). On the other side, the most recent number of "Res Historica" includes the report, signed by Damian Bębnowski and Artur Goszczyński, *Again on the Challenges for History*, presenting the event "Examining Past/Future", organised by the Janusz Kurtyka Foundation, which took place in Warszawa, on 26-27 August 2023 (p. 1779-1783).

Most of the volume's studies are written in Polish, with English abstracts; so much the more deserve attention those few published in English, with a Polish abstract, namely the studies signed by Józef Dobosz (p. 121-140), Jarosław Buniowski (p. 285-300), Andrzej Pleszczyński (p. 317-346), Yuliia Kizyma (p. 1293-1326), Dmytro Vashchuk and Svitlana Blashchuk (p. 1363-1382), Ewa Kocój (p. 1467-1508), the latter and Lucyna Borczuch (p. 1509-1550). The accurate and professional English translations, under the care of Przemysław Malec, editor for English language, also increase the value of the publications.

Thus, the endeavor and work done by every single author and editor, and by all together, contribute to the remarkable achievement represented by this impressive volume of almost 1800 pages, dedicated to the great Polish researcher and professor Grzegorz Jawor from the University in Lublin.

Ela Cosma
Institutul de Istorie "George Barițiu" Cluj-Napoca;
e-mail: ela_cosma@yahoo.com

Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2022: Területi Egyenlőtlenség – Intézményi változás. Főszerkesztő DEMETER Gábor – KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka. Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 2023, 409 p.

Numărul din anul 2022 al Anuarului de istorie economică al Centrului de cercetări umaniste al Academiei Ungare din Budapesta este dedicat inegalităților teritoriale și schimbărilor instituționale, cuprinzând studii în domeniul acestor două teme importante care acoperă o perioadă lungă de timp din Evul Mediu, până în perioada contemporană. Prima secțiune debutează cu o introducere în chestiunea inegalităților regionale și a modului în care acestea pot fi abordate de știința istorică, fiind însoțită de o listă bibliografică masivă și semnată de Demeter Gábor, în care regăsim atât elemente de metodologie a explorării acestei teme, cât și referiri la situația actuală a cercetării în istoriografia ungară. Pentru Evul Mediu regăsim un studiu interesant semnat de F. Romhányi Beatrix, Szilágyi Zsolt și Demeter Gábor, în care aceștia analizează diferențele regionale pe baza registrelor decimelor papale din Regatul medieval ungar. Studiul folosește o metodologie modernă, inclusiv prin apelul la numeroase date statistice afișate pe numeroase hărți și deducând natura mai multor diferențieri, dar de exemplu și ponderea redusă a dezvoltării urbane. O analiză de detaliu, a corelației dintre povara fiscală și evoluția demografică ne este oferită de Sz. Simon Éva în studiul ei privind sangeacul de Koppány, acesta analizând pe baza a numeroase date statistice și hărți aceste evoluții, puse în legătură și cu mișcările de populație, de exemplu dinspre Balcani. Mikle György și Demeter Gábor semnează studiul privind inegalitățile teritoriale pe întinderea Ungariei istorice de după epoca turcească (1715-1720), în care expun întâi problemele pe care le pune utilizarea datelor statistice ale secolului al XVIII-lea, care permit trasarea unor indicatori, de exemplu întinderea suprafețelor agricole lucrate și veniturile acestora, dar și unele concluzii privind structura socială și tipologii ale așezărilor sau activităților agricole, toate acestea și mai ales diferențele existente între regiuni fiind evidențiate prin intermediul mai multor hărți și tabele. O analiză interesantă a inegalităților teritoriale în rândurile meșteșugarilor în jurul anului 1730 este făcută de Szulovszky János si Tuza Csilla, studiul fiind un rezultat al unui colectiv de cercetare axat tocmai pe studierea

inegalităţilor teritoriale. Bazându-se pe conscripţii, precum şi pe o revizuire a patentelor de breaslă din acea perioadă care furnizează numeroase date statistice, studiul reprezintă, conform precizării autorilor, un prim pas către analize mai cuprinzătoare care se vor întinde pe durate mai mari de timp. Inegalităţile teritoriale de pe teritoriul Ungariei istorice din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, în preziua epocii reformelor (reformkor) sunt analizate de către Demeter Gábor într-un studiu rezultat în cadrul aceluiaşi colectiv de cercetare; şi aici facem cunoştinţă cu modalităţile obţinerii datelor şi metodologia prelucrării acestora. Hărţile trasate pe baza acestora ne oferă o imagine complexă a diferitelor aspecte precum ponderea iobagilor, populaţia imigrată sau infrastructura bisericilor şi şcolilor, din acestea rezultând persistenţa mai multor inegalităţi în dezvoltarea diferitelor regiuni. O nouă modalitate de evidenţiere pe hartă a datelor statistice, care a fost dezvoltată de către Szilágyi Zsolt în cadrul amintitului colectiv de cercetare, şi care se bazează pe reprezentări în relief, este descrisă în amănunt în cadrul studiului acestuia privind vizualizarea în relief a dezvoltării din bazinul carpatic pe baza datelor din anul 1910; aici sunt prezentate atât metodologia de lucru în cadrul acestei proceduri, cât şi unele interpretări istorice ale datelor. O perioadă mai târzie, şi anume cea din jurul anului 1930, este analizată din punct de vedere statistic pentru a se evidenţia gradul de dezvoltare şi realităţile sociografice de către Bagdi Robert, membru al aceluiaşi colectiv; aici este descrisă activitatea lui Milleker Rezső, care a redactat numeroase lucrări în domeniul geografiei, şi în jurul căruia s-a închegat o şcoală de specialişti care s-au dedicat şi studierii satelor, ale cărei opere şi metodologii de lucru sunt de asemenea expuse în acest studiu. O viziune cuprinzătoare asupra schimbărilor în dezvoltarea regională între anii 1330-2010 ne este oferită de cercetătorii colectivului de specialitate, Papp István, Pénzes János, F. Romhányi Beatrix şi Demeter Gábor. Aici este vorba de încercarea de a se realiza o proiecţie a datelor existente pe o durată mare de timp, fiind expuse metodele de lucru şi surprinse o serie de modificări care au survenit pe parcurs, unele regiuni dezvoltându-se, altele decăzând chiar, un rol important jucând migraţiile, reformele teritoriale sau translaţia de la centru la periferie sau invers.

Secţiunea privind schimbările instituţionale debutează de asemenea cu o introducere, semnată de Kövér György, acesta subliniind importanţa orientării *New Institutional Economics* pentru cercetarea schimbărilor instituţionale, abordare care este practicată şi în Ungaria. Studiul semnat de Halmos Károly şi Tamás Máté „Armata, comerciantul şi contractul„ analizează modul în care a funcţionat aprovizionarea armatei în Monarhia Habsburgică la începutul secolului al XIX-lea, evoluţia şi aspectele contractelor de furnizare şi ale firmelor implicate, subliniind totodată, de exemplu, şi pericolul căderii acestor relaţii economice sub influenţa corupţiei sau a acuzaţiilor de corupţie. Alt studiu interesant, care cercetează instituţionalizarea cartelurilor dintre diferiţi agenţi economici din domeniul asigurărilor, care aveau ca scop limitarea concurenţei la finele secolului al XIX-lea şi în perioada interbelică, este semnat de Tamás Gábor, care ilustrează asemenea cazuri din perioada dualismului, dar şi din perioada interbelică, subliniind caracteristicile specifice ale acestor înţelegeri în contextul mai special al pieţei asigurărilor. Pogány Ágnes continuă expunerile legate de domeniul cartelurilor prin studiul dedicat antecedentelor adoptării legii ungare pentru reglementarea cartelurilor din anul 1931, inclusiv în contextul crizei economice, invocând şi exemplul altor ţări europene şi ecourile legii anti-cartel adoptate în Ungaria. Acest număr al revistei se încheie cu un necrolog al istoricului Paulinyi Ákos (1929-2021), un index al autorilor, cuprinsul în limba engleză şi apelul pentru numărul următor, planificat să abordeze chestiuni de economie urbană şi cooperare economică.

Acest număr al revistei este unul complex și reușit, care reunește un număr mare de studii, dintre care o parte provin din atelierul de lucru în tematica inegalităților teritoriale și economice. Fiecare studiu este amplu, și de regulă însoțit de liste bibliografice complexe, tabele și hărți colorate.

Loránd Mádly
CS II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu" Cluj-Napoca
e-mail: lmadly78@yahoo.de

Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2023: Városi gazdálkodás – üzleti kooperáció (Főszerkesztő KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – WEISZ Boglárka). HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Hajnal István Alapítvány, Budapest, 2023, 334 p.

Ediția din anul 2023 a cunoscutului Anuar de istorie economică este dedicată gospodăririi urbane și cooperării în afaceri, aflându-se sub redacția a trei cunoscuți specialiști ai domeniului. Prima secțiune tematică debutează cu studiul redactat de Tózsa-Rigó Attila, care abordează bugetul orașului Bratislava (Pozsony) în cursul secolului al XVI-lea și la începutul secolului al XVII-lea, mai precis între anii 1526 și 1610, analizând situația financiară a orașului, a cărui importanță a crescut de fapt după înfrângerea de la Mohács; de asemenea sunt prezentate izvoarele folosite, categoriile de venituri și cheltuieli ale orașului și evoluția, în general pozitivă, a finanțelor acestuia. Situația Sibiului, mai ales prin prisma obligațiilor de cărăușie în epoca modernă timpurie este analizată de Derzsi Júlia într-un studiu amplu bazat pe numeroase însemnări și socoteli aflate în arhive, evidențiind modul în care municipalitatea a ajuns să poată asigura și oferi aceste servicii. Administrația orașului Miskolc dintre anii 1871 și 1909 este prezentată de Bodovics Éva într-un studiu intitulat „faimă din eșec„, care surprinde criza prin care a trecut municipalitatea odată cu schimbarea rangului administrativ al acesteia, reușind, în ciuda provocărilor reprezentate de holeră ori inundații să aibă o situație economică echilibrată. Situația schimbătoare a aprovizionării publice a Capitalei ungare în anii 1941-1945 este abordată de către Tarnai Eszter; aceasta a fost reglementată pornind de la experiența Primului Război Mondial, ocupând un loc prioritar în structura economică a Ungariei. Reglementările în acest sens sunt surprinse detaliat pentru perioada următorului Război Mondial, în care capitala a înfruntat mai multe dificultăți, impunându-se inclusiv separarea Budei de Pesta în contextul asediului și a întreruperii comunicațiilor. Pentru o perioadă ceva mai târzie, aflată într-un alt cadru istoric, regăsim informații interesante legate de bugetul orașului Szolnok în cel de-al treilea și patrulea cincinal socialist (1966-1975); aici regăsim numeroase detalii legate de mecanismele financiare interne ale orașului, dezvoltarea edilitară a acestuia care s-a concentrat inclusiv pe ridicarea mai multor cartiere.

Cea de-a doua secțiune a acestei ediții se concentrează pe cooperația în domeniul afacerilor. Studiul semnat de Halmos Károly și Tamás Máté privind cooperarea, stăpânirea și puterea, văzute ca o chestiune morală, explorează fenomenul corupției în domeniul aprovizionării armatei din secolul al XVIII-lea, pornind de la relatări din epocă, mai ales ale lui Vörös Ignác de Fárad, care permit o introspecție în raporturile de putere, de încredere sau neîncrederea care poate afecta aceste relații sociale. O perspectivă comparativă a rețelei de afaceri a două femei întreprinzător din secolul al XIX-lea ne oferă în studiul următor Kovács Kristóf Lajos; pentru studierea acestora sunt folosite mijloace moderne, un rol important

revenind celor care acordau credite, relațiilor de familie sau modului în care decurgeau procedurile de faliment. Tinku-Szatmári Balázs prezintă, în studiul său, o scurtă istorie a Societății navale ungare unite pe aburi (Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaság), rezultată din fuziunea mai multor societăți anterioare și căreia i-a revenit și un rol simbolic în perioada dualistă; autorul oferă numeroase date privind funcționarea, precum și despre persoanele și interesele aflate în spatele acesteia, urmărite până în momentul fuzionării cu societatea similară din jumătatea austriacă a Imperiului (Donau-Dampfschifffahrts-Gesellschaft - DDSG).

Un alt studiu foarte interesant, semnat Eszik Veronika, cercetează cooperarea economică și de stat în domeniul comerțului maritim în perioada dualistă, pornind de la dezideratul reprezentat de acest comerț pentru partea ungară; ca și la celelalte capitole ale echilibrului dualist, și aici au existat situații conflictuale, concurență dar și numeroase negocieri. Acestea au arătat deseori, subliniază autoarea, limitele integrării economice, aici și naționalismele aflate în cristalizare jucând un rol important. Tamás Gábor ne oferă o perspectivă asupra unui caz de cooperare asimetrică, în cumpărarea Societății de asigurare ungaro-franceze în anul 1893 de către *Első Magyar Általános Biztosító Társaság*; sunt oferite numeroase date privind situația economică (în care existau de altfel mai multe inadvertențe) și acționarii, dar aspectul cel mai important este prezentarea rețelei de relații între diferitele persoane din conducerea celor două societăți. În studiul său intitulat „legături maritale dintre cele mai mari două familii de fabricanți de bere, Dreher și Haggenmacher„, autorul Pecsők László ne introduce în istoria regelui berii din Schwechat, Anton Dreher, care și-a extins afacerea către Kőbánya, unde activa familia Haggenmacher; sunt descrise evoluția activităților economice ale celor două familii, care au cooperat în condițiile mai multor crize. În studiul următor dedicat luptei pentru președinția Federației naționale a fabricanților (Gyáriparosok Országos Szövetsége) între Bíró Pál și Hegedüs Lóránt, autorul Simonkay Márton expune o serie de detalii legate de funcționarea federației și de persoanele implicate în aceasta, rețelele care s-au format între aceștia, între care au existat și numeroase conflicte și dispute. Evoluția cooperativelor în timpul Marii Crize este descrisă într-un material semnat de Koloh Gábor, acesta evidențiind cercetările care s-au făcut până acum și metodologia cu ajutorul căreia s-a aplecat asupra perioadei 1929-1933, subliniind aportul statului la proprietatea dar și la ajutorarea acestora, aceasta influențând și modul în care cooperativele au funcționat în anii crizei.

Studiile acestui număr sunt însoțite de liste bibliografice ample, un indice al autorilor, un cuprins în limba engleză și apelul pentru numărul din anul 2024, dedicat cametei și gospodăririi familiale, cu o introducere în această tematică, redactată de Somorjai Szabolcs.

Loránd Mádly
CS II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca
e-mail: lmadly78@yahoo.de

J. BRADFORD DeLONG, ***Drumul către utopie. O istorie economică a secolului XX extins, 1870–2010*** (translated: Răzvan Lerescu), București, Elite, 2024, 521 p. [*Slouching towards Utopia. An Economic History of the Twentieth Century*, New York, Basic Books, 2022, viii + 624 p.]

Published in the first edition in New York in September 2022, the work *Slouching towards Utopia. An Economic History of the Twentieth Century* by Professor James Bradford DeLong from the University of Berkeley, enjoyed the most laudatory reviews in the academic circles and in the specialized press, being catalogued by The Economist and the Financial Times as the bestseller of the year by the publishing house Basic Books; consequently, it was translated in the next two years into 12 languages all over the world, including the edition in Romanian in 2024 from the Bucharest publishing house Globe - Elite, on the basis of which we have prepared the current review.

Slouching towards Utopia by DeLong analyzes in a concise and well-structured chrono-thematic manner the dynamics of the human ecumenism in the era after the first industrial revolution and until the beginning of the 21st century. In fact, Professor Bradford DeLong aims to explain humanity's roadmap in the post-industrial revolution era through the consequences derived from the effects of the industrial revolution. The book thus appears as a consequential global assessment of the steam and coal revolution unleashed in Great Britain after 1770-1780. The author claims that the positive effects of the industrial revolution erupted fully only after 1870 and, according to the exuberant way in which the first improvements in socio-economic conditions succeeded, it would have been expected that the economic breakthrough launched after 1870 would know a true teleology in the following decades messianic egalitarian welfare on the planet – the paradisiacal Utopia. But at the end of the day, that is, at the beginning of the 21st century, it turned out that the Cornucopia, although achieved to a certain extent, did not exactly fulfill the expected assumptions regarding general equity and economic justice. Why Utopia still awaits its fulfillment is the topic that DeLong proposes and delivers to us in a more than captivating way throughout the 17 analytical chapters of the work and the pragmatic final conclusions.

The entire work is an intellectual *tour de force* that begins with an introductory justification of the theme and the reference period chosen (extended 20th century: 1870–2010), followed by the explanation of planetary globalization generated by the consequent effects of the industrial revolution. This is a first nodal point of the treatise, through which the author argues that the explosion of economic growth and prosperity after 1870 rested on a bundle of essential factors consisting of the emergence of technological innovation, the global extension of capital in the form of modern corporations, global transportation, global communications and free trade (p. 14, 41-42, 45). DeLong claims, without demonstrating the way to reach these conclusions, that the cascade of these factors determined the increase in the global average rate of economic growth from 0.45%/year before 1870 to 2.1%/year after 1870, leading to a doubling of prosperity in every 33 years and at a multiplication of global wealth 21.5 times in the period 1870–2010, which should have generated the solution of all problems and the complete salvation of mankind (p. 15). In his calculations, the historian starts from the premise that the world economic growth rate has remained constant at the level of 2.1% in all the years from 1870 to 2010, without however explaining what elements this assumption is based on, in the conditions in which the world has passed during this period both through stages of economic boom, as well as through crises and wars that decreased the pace of development (as the author himself describes).

Despite all these remarkable advances, in the 150 years that followed humanity did not reach the projected Utopia of egalitarian welfare. To explain why we did not reach this desired climax, Bradford DeLong assures us that in the 20th century the most relevant historical factor was the economic one (p.19), a thesis based on which the author builds his explanatory scaffolding of the entire procession of stages after 1870: the economic growth due to technology with its political consequences (the democratization of the North and the formation of global empires), the contradictions that led to the unfolding of World War I and subsequent interwar phenomena (the Great Depression of 1929-1933, the emergence of socialism and Nazism), the onset World War II and then the Cold War, the onset of economic development in the Global South, the transition to large-scale social inclusion during the first three glorious post-war decades, the adoption of neoliberal economic policies in the 70s-80s-90s accompanied by the development of information technology and ubiquitous hyperglobalization , the Great Recession of 2008-2010 and the subsequent feeble recovery.

A second key idea argued by the author suggests that the overflowing development generated by neoliberal practices at the end of the 20th century also had perverse collateral effects, such as the increase of inequalities and social insecurity, which led to the emergence of the phenomenon of overall rejection of the status- the existing quo in the world. At this point, DeLong's hypothesis is convergent with similar paradigms launched in recent years in the literature by Francis Fukuyama or Jared Diamond, who argue that emancipation and neoliberal development on the model of the Chicago School has accentuated the dimensions of inequality both within countries and and in the international system, generating frustrations and increasingly virulent challenges to the status quo. Going further with the stated reasoning, the historian DeLong shows that at the end of the long century (1870-2010), humanity also registers many other additional causes that are the basis of the flattening of the economic situation at the beginning of the 21st century: global warming and environmental problems, uncertainties global and economic crisis.

In an essentialized assessment, the inspired researcher concludes that the history of the extended 20th century was conditioned by four distinct elements, namely „growth fueled by technology, globalization, the exceptional role of America and the belief that humanity can at least take a snail's pace towards utopia" (p. 463). In such a contextual situation, the author draws the history of the 20th century widened in a sawtooth profile with two stages of economic El Dorado (1870–1914 and 1945–1975) chronologically flanked by other stages in which Utopia is far away. But the Berkeley professor doesn't just do diagnostic radiographs. He also proposes a speech sprinkled with counterfactual elements that, in his opinion, could have been solutions for humanity to maintain itself, even „snail-stepping", on the path of the hoped-for Utopia: the possible boom that the administration could have generated Clinton in a different context, a possible different roadmap for the world if America had elected another president in 2008, etc. (p. 473-474).

On a closer reading of the subtexts, we can appreciate that De Long wrote this book from the perspective of an abscond pessimist who goes somewhat beyond his duties as a historian, using the material of economic history as a platform for projecting a veiled forecast of a bleak future that could even be worse than the present. Practically, the indisputable economic growth of the last 150 years has created a world of inequalities for the rectification of which history suggests the need for a long way to enthrone economic equity and justice in a still schizoid and confused global society.

From an epistemic point of view, the author's strong emphasis on equality of opportunity and benefits in defining well-being suggests the affinity and intellectual inspiration of James Bradford DeLong originating from Rawls' theory of social justice and the social-liberal paradigm in a sense wider. At the same time, DeLong's hostile apprehensions towards „the creative-destructive transformations that neoliberal growth and American exceptionalism bring to the world" (p. 474), as well as his discreet hope/desire that „perhaps one day [China] will do more to serve the egalitarian-utopian aspirations of building a common prosperity" (p. 470), reveals in the subtext a certain discrete positioning of the left of the author, which is not condemnable at all, but which he does not support explicitly, in order to preserve his robust capital of intellectual impartiality that he flaunts.

Nevertheless, the work excels through the abundance of documentary information, but especially through the original interpretations processed by the author, even with the risk of being close to the field of controversies or contestable theses. The book is an explanatory monograph with claims of exhaustiveness on the economic phenomenology of the period 1870-2010, bluntly affirming the importance of economic determinism in explaining the historical destiny of humanity at the end of the second millennium. The historiographical relevance of the present book derives from the fact that it is a work that problematizes, creates an agenda for discussions and, above all, launches appropriate questions to which it either finds immediate answers, or on the contrary, leaves an epistemological space for the emulation of future arguments on the role of the economy in shaping contemporary historical time.

Cezar Teclean, PhD
Associate researcher at the International Economic Relations Research Center,
Bucharest University of Economic Studies,
PhD Candidate, Faculty of History, University of Bucharest,
e-mail: cezar10tc@yahoo.com

Martina WINKELHOFER, ***Viața de zi cu zi a împăratului Franz Joseph și curtea sa imperială***, cuvânt-înainte de Mihai Răzvan Ungureanu, traducere din limba germană de Alex Bärnthaler-Nebejea, Iași, Edit. Polirom, 2024, 252 p.

Apărută în traducere românească la cunoscuta Editură Polirom din Iași, cartea Martinei Winkelhofer se înscrie în galeria contribuțiilor istoriografice dedicate monarhilor habsburgi și curții imperiale de la Viena, cu tot ceea ce au însemnat acestea în funcționarea Imperiului Habsburgic ca și construct (supra)statal. De data aceasta, avem în față o abordare care se diferențiază sub aspect metodologic și stilistic în raport cu lucrări deja consacrate dedicate reconstituirii biografiei celui mai important și longeviv monarh al secolului al XIX-lea habsburgic – împăratul Franz Joseph –, aici putem aminti cunoscuta monografie a lui Jean-Paul Bled, apărută de asemenea în traducere în anul 2002.

Deși gravitează în jurul personalității împăratului, Franz Joseph, lucrarea de față poate fi la fel de bine considerată o veritabilă istorie socială a curții imperiale, o incursiune în evoluția ei instituțională, o analiză a rolurilor și funcțiunilor fiecărei structuri care compunea acest uriaș mecanism format din aproape 2000 de angajați.

Cartea are la bază o temeinică documentare arhivistică, relevată de referințele fiecărui capitol, autoarea îmbinând și comparând cu multă măiestrie documente oficiale (actele cancelariei, protocoalele ceremoniilor, acte contabile etc.) cu surse care relevă perspective personale provenind de la funcționarii curții, personaje care au activat în imediata apropiere a împăratului, în vreme ce alți protagoniști au avut doar interacțiuni indirecte cu vârfurile aristocrației de la Hofburg, autoarea reușind în acest fel să ofere o imagine multi-fațetată, plecând de la un set de întrebări de cercetare, precum: „cum au trăit oamenii din spatele zidurilor Hofburgului? Care erau așteptările pe care trebuiau să le satisfacă? Cum se organizează și se administrează o întreprindere de asemenea anvergură? Care erau sursele de finanțare ale celei mai vechi curți din Europa ?” (p.19).

La aceste întrebări, autoarea alătură alte câteva din perspectiva modului cum a acționat și s-a poziționat cel mai important personaj al curții – împăratul Franz Joseph – cum și-a gestionat curtea de-a lungul celor 68 de ani de domnie marcați de turbulențe și schimbări sau „care a fost atitudinea suveranului în relația cu verigile slabe din rândurile curtenilor ?” (p. 20).

Toate aceste întrebări își găsesc răspunsuri în cele 15 capitole ale cărții, scrise într-o manieră extrem de condensată, dar într-un limbaj coerent, agreabil și accesibil, inclusiv pentru un public mai larg mai puțin familiarizat cu istoria instituțională și detaliile istoriei politice a Monarhiei habsburgice. Este de pildă remarcabil modul cum autoarea reconstituie și descrie structura curții, cu direcțiile sale administrative, locul și rolul funcționarilor superiori și a celor de rând, al muncitorilor de toate felurile și al servitorilor cu detalii privind rolul și atribuțiile fiecăruia, a modului în care erau retribuiți, recompensați sau sancționați, fiind adesea relevate secvențe amuzante din viața lor cotidiană în care Hofburgul era deopotrivă loc de muncă, masă și casă, și mai presus de toate, toți trăiau cu conștiința că îl serveau pe împărat și beneficiau totodată de protecție și grijă din partea casei imperiale, într-un mod în care nu ne-am aștepta, gândindu-ne la ce însemna în acele vremuri, în general relația dintre aristocrația vremii și spuși.

Sunt relevate informații despre costurile de funcționare ale curții, sursele de finanțare, natura veniturilor curții și a celor personale ale monarhului și casei imperiale cu toate schimbările survenite pe acest plan de-a lungul deceniilor, schimbări care au fost determinate în bună măsură de reformele politice și constituționale prin care a trecut imperiul în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Nu lipsesc ilustrări privind familia imperială și viața sa privată, relațiile împăratului cu familia și cu înalții funcționari, grevate cel mai adesea de exigențe protocolului extrem de rigid de la curte și care a fost păstrat cu consecvență până aproape de finalul existenței sale.

Se poate afirma cu deplin temei că lucrarea surprinde metamorfozele curții imperiale pe parcursul celor aproape șapte decenii de domnie a împăratului Franz Joseph care sunt în același timp, metamorfozele imperiului. Odată cu dispariția bătrânului monarh totul avea să se schimbe; chiar dacă la venirea pe tron a succesorului său, împăratul Carol se părea că viața va decurge ca și până atunci, cu diferența că totul trebuia să devină mai simplu, mai calm și mai auster. Disoluția Monarhiei a însemnat o dramă fără precedent pentru angajații curții, unde „un loc de muncă la curte nu fusese doar un loc de muncă sigur, ci garanta și promovarea automată în funcție” (p. 230). Practic, alianța între societatea de curte și monarh a luat sfârșit odată cu desființarea Monarhiei.

Lecturând excelenta carte a Martinei Winkelhofer, orice cititor familiarizat într-o oarecare măsură cu istoria Monarhiei dunărene cu siguranță va avea posibilitatea ca, vizitând Viena, să privească cu alți ochi maiestuoasele construcții care compun Hofburgul

și celelalte monumente din capitala fostei Monarhii habsburgice. Curtea imperială a reprezentat fără îndoială una din pietrele unghiulare ale arhitecturii reale și simbolice a fostului imperiu, cu diversitatea sa etnică, lingvistică și culturală, cu unitatea și clivajele sale socio-economice și nu numai.

Iosif Marin Balog
CS II dr., Institutul de Istorie „George Barițiu" Cluj-Napoca
e-mail: iosif_balog@yahoo.de

ISSN: 2821–7578
ISSN-L: 2821–7578